

Д'яченко І.М., Круковська І.М., Махновська І.Р.

«Історія: Україна і світ»
«Історія України»
«Історія та культура України»

УКРАЇНА В СВІТІ:

ВІД ВІЙНИ (1939 – 1945 роки) ДО ВІЙНИ (2022 рік)

**МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
НАЦІОНАЛЬНА АКАДЕМІЯ ПЕДАГОГІЧНИХ НАУК УКРАЇНИ
НАУКОВО-МЕТОДИЧНИЙ ЦЕНТР ВФПО
ЖИТОМИРСЬКИЙ МЕДИЧНИЙ ІНСТИТУТ
ЖИТОМИРСЬКОЇ ОБЛАСНОЇ РАДИ**

ІСТОРІЯ: УКРАЇНА І СВІТ

УКРАЇНА В СВІТІ:

ВІД ВІЙНИ (1939 – 1945 РР.) ДО ВІЙНИ (2022 Р.)

**Навчально-методичний посібник
для здобувачів освітніх ступенів:
фаховий молодший бакалавр, бакалавр**

**КОНКУРС «Педагогічний ОСКАР - 2024»
НОМІНАЦІЯ. Інтерактивний навчально-методичний
посібник з дисципліни
ГАЛУЗЬ ЗНАНЬ 22 Охорона здоров'я
СПЕЦІАЛЬНІСТЬ 223 «Медсестринство»**

Автори:

Д'яченко І.М., кандидат філософських наук, доцент, доцент кафедри природничих та соціально-гуманітарних дисциплін, викладач методист, викладач вищої категорії.

Круковська Ірина Миколаївна, кандидат педагогічних наук, доцент, завідувач кафедри природничих та соціально-гуманітарних дисциплін, викладач методист, викладач вищої категорії.

Махновська Ірина Романівна, кандидат педагогічних наук, доцент, доцент кафедри природничих та соціально-гуманітарних дисциплін, викладач методист, викладач вищої категорії.

Рецензенти:

Шевчук А., доктор історичних наук, професор кафедри міжнародних відносин і політичного менеджменту Державного університету «Житомирська політехніка».

Маркевич О., кандидат історичних наук, доцент кафедри всесвітньої історії Житомирського державного університету імені Івана Франка.

Навчально-методичний посібник побудований з урахуванням принципів мультиперспективності, багатоаспектності, раціональності, структурної логічності, систематичності, трансдисциплінарності, розумного егоїзму, зосереджує увагу на періоді 1939 – 2022 рр., причинах війни та використанні її як методу вирішення життєво необхідних проблем як на світовому, так і українському рівнях. В центрі уваги українське питання та малодосліджені проблеми всесвітньої та вітчизняної історії. Призначений для вчителів, викладачів, здобувачів освітніх ступенів фаховий молодший бакалавр, бакалавр спеціальності 223 «Медсестринство» освітньо-професійних програм: «Лікувальна справа», «Акушерська справа», «Сестринська справа», «Екстрена медицина» відповідно до чинних робочих програм з освітніх компонентів «Історія: Україна і Світ», «Історія України», «Історія та культура України».

Навчально-методичний посібник буде корисним для підготовки, складання ЗНО, національного мультитесту, всім, хто цікавиться зв'язком, взаємовпливом історії України і світу.

Рекомендовано Вченою радою Житомирського медичного інституту ЖОР для здобувачів вищої освіти галузі знань 22 «Охорона здоров'я», 223 «Медсестринство», освітньо-професійної програми «Медсестринство» освітнього ступеня фаховий молодший бакалавр, бакалавр.

Протокол № 1 від «31» серпня 2023 року

ЗМІСТ

Тема- блок I	ФАКТОРИ РИЗИКУ ПОГІРШЕННЯ СОЦІАЛЬНО-ПОЛІТИЧНОЇ, ЕКОНОМІЧНОЇ СИТУАЦІЇ В СВІТІ В 1930-х років ХХ ст.	10
1.1.	Наслідки Першої Світової війни для Німеччини. Чому Німеччина стала країною-агресором № 1 в 1930-х роках ХХ століття?	10
1.2.	Вплив рішень та діяльності лідерів європейських держав на ситуацію в світі у 1930-х років ХХ ст. Чому в 1930-х роках колективної відсічі країнам-агресорам не вийшло?	12
Тема блок II	ПРИЧИНИ УТВОРЕННЯ ОСЕРЕДКІВ ДРУГОЇ СВІТОВОЇ ВІЙНИ (1939-1945 роки)	16
2.1.	Світова економічна криза кінця 20-х початку 30-х років ХХ ст.	16
2.2.	Фашизм і комунізм – антиподи чи близнюки?	20
2.3.	Формування осередків Другої Світової війни. Вісь «Берлін – Рим - Токіо». Чи можна було в 1930-х роках ХХ століття усунути загрозу і розв’язання Другої Світової війни?	27
2.4.	Політика умиротворення агресора. Текст Договору про ненапад між Німеччиною та Радянським Союзом (23.08.1939 р.) і секретного додаткового протоколу (23.08.1939 р.)	36
2.5.	Пакт Молотова-Ріббентропа і Україна	42
Тема Блок III	УКРАЇНСЬКЕ ПИТАННЯ В ДИПЛОМАТИЧНІЙ ГРІ (1919-1939 роки)	44
3.1.	Паризька мирна конференція (18 січня 1919 р - 21 січня 1920 р.).	44
3.2.	Сен-Жерменський миний договір 1919 р. і українське питання.	47
3.3.	Варшавська угода, 1920 р. та Ризький мир , 1921 р. і Україна.	50
Тема Блок IV	ПОЛІТИКА СРСР НА ОКУПОВАНИХ ТЕРИТОРІЯХ ЗАХІДНОЇ УКРАЇНИ ТА ЗАХІДНОЇ БІЛОРУСІЇ	55
4.1.	Перебіг подій на західноукраїнських землях після 17.09.1939 р. Текст договору про дружбу і кордон між СРСР і Німеччиною (28.09.1939 р.)	55
4.2.	Окупація чи анексія: дії СРСР по відношенню до країн Балтії, Західної України та Білорусі	60
4.3.	Західноукраїнські землі: формування національної гідності і самосвідомості. Причини «особливого» відношення СРСР в 1930-40-х рр. ХХ ст. до населення західної частини України.	64
4.4.	Зародження та розвиток націоналістичного руху.	74
4.5.	УВО. ОУН: ідеї, лідери, діяльність. Чому на західноукраїнських землях виникли УВО і ОУН	76

Тема Блок V	ДРУГА СВІТОВА ВІЙНА І УКРАЇНСЬКЕ ПИТАННЯ:(ФАКТОР ГЛОБАЛІЗАЦІЇ КОНФЛІКТУ	80
5.1.	Альянси Другої Світової війни (1939-1945 рр.): учасники, етапи формування, плани, дії. Коли почалася Друга Світова війна та стала Світовим конфліктом: 01.09.19139 р. чи початок 1942 р.?	80
5.2.	«Українське питання» - фактор трансформації війни (1939-1945 рр.) в Другу Світову війну.	82
5.3.	Українське питання: німецький варіант вирішення. Як Німеччина планувала вирішити українське питання (у1930-х роках)?	83
5.4.	Україна в планах А. Гітлера. Чому Німеччину, Гітлера зокрема, так цікавила Україна?	85
5.5.	Окупаційний режим і «Новий порядок» нацистської Німеччини на українських землях. Яка відмінність «нового порядку» від політики СРСР на українських територіях?	87
Тема Блок VI	ДРУГА СВІТОВА ВІЙНА НА ТЕРИТОРІЇ УКРАЇНИ: ЛЮДИ, ПОДІЇ, НАСЛІДКИ	118
6.1.	Хронологія Другої Світової війни: український контент	118
6.2.	Військові операції на території УРСР (Української Радянської Соціалістичної Республіки), 1941-1944 рр.	121
6.3.	Герої Радянського Союзу, українці, які були учасниками Другої Світової війни	128
6.4.	Наші співвітчизники в лавах багатьох армій Об'єднаних Націй	130
Тема Блок VII	ПІСЛЯВОЄННІ ПРОБЛЕМИ: ЗМІСТ, МЕТОДИ ВИРІШЕННЯ, НАСЛІДКИ ДЛЯ ЖИТТЯ, ЗДОРОВ'Я ЛЮДЕЙ, НАЦІЙ, ПЛАНЕТИ	132
7.1.	Мапа Гомберга - «Outline Post-War New World Map» (План післявоєнної карти Нового Світу). Тест проекту.	132
7.2.	Ядерні бомбардування Хіросіми та Нагасакі. 1945 р. - Реалізація пункту № 31 проекту Гомберга	137
7.3.	Антигітлерівська коаліція і Новий світовий порядок. Потсдамська (Берлінська) конференція, кодова назва «Термінал» (17 липня - 02 серпня 1945 р.).	142
7.4.	Карикатури на післявоєнний світовий порядок та його носіїв	145
7.5.	Проблема визначення втрат країн під час Другої Світової війни (1939-1945 рр.)	146
7.6.	План Маршала. Відновлення Європи. Холодна війна	149
7.7.	Післявоєнна відбудова УРСР (1945 – 1953 рр.): зовнішньополітичні та внутрішньополітичні проблеми, результати.	154
7.8.	Операція «Вісла» (28.04. – 29.07.1947 р.): документи, хід операції, свідки, оцінки.	163

Тема блок VIII	ПОЛІТИЧНІ ТРАНСФОРМАЦІЇ ТА СУСПІЛЬНО-ПОЛІТИЧНА СИТУАЦІЯ В СРСР (КІНЕЦЬ 1940-х – СЕРЕДИНА 1980-х РОКІВ)	168
8.1.	Конституції СРСР (1924, 1936, 1977 рр.).	168
8.2.	Політика М.С. Хрущова. Відлига 1953-1956-1964 рр.	175
8.3.	Л.І. Брежнев: внутрішня та зовнішня політика СРСР (1964 – 1982 рр.).	183
8.4.	Економічний розвиток СРСР (1964 – 1982 рр.) і соціальна політика.	185
8.5.	Дисидентський рух та неосталінізм.	193
8.6.	Партикулярні національні та релігійні рухи на території СРСР: причини, представники, мета, акції, результати (рух кримських татар, течії пізнього протестантизму).	201
8.7.	Українська Гельсінська Група (УГГ).	205
8.8.	Життєздатність народного українського мистецтва. Катерина Білокур. Марія Примаченко.	208
8.9.	Техногенні та соціальні катастрофи в СРСР. Влада і народ (Куренівська трагедія, 1961 р.; Новочеркаський розстріл, 1962 р.)	212
Тема блок IX	ПЕРЕБУДОВА В СРСР ТА ЇЇ НАСЛІДКИ ДЛЯ УКРАЇНИ (1985 – 1991 роки). УКРАЇНА: ШЛЯХ НЕЗАЛЕЖНОСТІ (1991 – 2014 роки)	225
9.1.	Основні напрямки, етапи та особливості періоду «Перебудова» в СРСР.	225
9.2.	Сутність та результати економічних реформ у СРСР 1985 – 1991 рр.	226
9.3.	Стратегія «Нового мислення» у міжнародній політиці СРСР: сутність, реалізація, наслідки.	230
9.4.	Реформи політичної системи 1988 – 1991 рр.	233
9.5.	Серпневий путч та розпад СРСР (причини, об'єктивні та суб'єктивні фактори, наслідки).	235
9.6.	Дезінтеграційні процеси у СРСР у другій половині 1980-х. «Парад суверенітетів»	235
9.7.	Тріумфи та трагедії незалежне існування України (1991 – 2014 рр.).	236
Тема Блок X	РЕВОЛЮЦІЯ ГІДНОСТІ ТА СВОБОДИ 2014 р.: ТРУДНОЩІ САМОПІЗНАННЯ ТА САМОТВЕРДЖЕННЯ В СВІТІ ЛЮДЕЙ.	248
10.1.	Феномен життєстійкості («hardiness»): форми прояву в діяльності учасників Революції гідності.	248
10.2.	Ресентимент – загроза чи механізм рефлексії?	254

ВСТУП

Актуальність. Інноваційність.

Сфера освіти змінюється швидко за формою, за змістом та за вимогами до її учасників.

Це зумовлює підвищення швидкості адаптації до сучасних стратегій, постійного переосмислення всього того, чому і як навчали, що викладали.

Виникає небезпека втрати сенсу та фундаментальних цінностей не лише педагогічної діяльності, а й української культури та історії в цілому. Як наслідок, навчально-виховний процес втрачає ментальність виховного вектора, по-перше.

Величезний обсяг інформації з всесвітньої та вітчизняної історії, нові та альтернативні джерела загострюють проблему відповідності програми освітнього компонента історичним реаліям та якості засвоєння її здобувачами освіти, по-друге.

По-третє, актуалізується пошук методів, за допомогою яких вчитель не тільки донесе здобувачу освіти обов'язковий матеріал, підготує до форм контролю, але й сформує поле для його самопізнання як представника української нації, розвитку його критичного мислення, рефлексії, осмислення системно та в цілісності процесу збереження української культури у її основах при взаємодії з різними історичними індивідуальностями.

Запропонований навчально-методичний посібник пропонує концепцію, методи, схему вирішення цих проблем.

Використовується проблемний підхід до навчання та викладання.

На історико-філософській та культурологічній основі визначається основна проблема історичного розвитку людини в цілому, українського народу зокрема.

Це проблема пошуку методів, застосування яких створює сприятливі умови для пізнання, прийняття, максимального здійснення потенціалу людини як народженої, живої істоти та носія унікальної культури.

Як наслідок, аналіз подій історії на всесвітньому та національному рівнях отримує критерій, а саме: сприяння чи не сприяння історичних рішень, подій тощо прийняттю людиною свого потенціалу, збереженню фундаментальних цінностей та традицій народу, активності діяльності відповідно до характеру потенціалу та основ культури.

Таким чином, історія стає не просто набором розрізнених фактів, обов'язкових для засвоєння здобувачу освіти, вона структурується, стає цілеспрямованою діяльністю народженої, живої людини, носія унікального потенціалу, представника певного способу життя з цінностями, традиціями, основами.

Цю діяльність вже можна аналізувати, осмислювати, розуміти та враховувати при прийнятті рішень. Здобувач освіти, отримує можливість добровільно і свідомо зануритися в історичний процес, долучитися до діяльності його учасників, тому що вони сприймаються ним уже не як абстрактні, а як конкретні люди, яких теж турбувала проблема збереження життя в різних ситуаціях.

Цінність життя визнається фундаментальною цінністю, яка об'єднує всіх представників української спільноти у минулому та сьогодні. Це підвищує рівень відповідальності та самодисципліни всіх учасників освітнього процесу до виконання їхніх обов'язків.

Визначення основної проблеми дозволяє конкретизувати її питаннями, які вибудовуються в логічній послідовності, не перевантажують здобувача, сприяють підвищенню його уваги, зміцненню довгострокової пам'яті.

Після формулювання проблеми інформація поділяється на теми-блоки, які нумеруються римськими цифрами. Кожен тематичний блок має свою центральну проблему та питання, що конкретизують її вирішення, і нумеруються арабськими цифрами. Наприклад, центральна проблема «VIII. Політичні трансформації та суспільно-політична ситуація в СРСР наприкінці 1940-х – середині 1980-х років», а одне з конкретизуючих питань «8.9. Техногенні та соціальні катастрофи в СРСР. Влада і народ...».

Такий метод, який ми назвали, «Нитка Аріадни», дозволяє здобувачу освіти не загубити зв'язок між питаннями і працювати цілеспрямовано на проблему.

Усі попередні теми зумовлюють наступні та своєрідними причинами появи тих історичних явищ, які виникають у подальшому. Кожна тема-блок інформації є складовою наступного тематичного блоку, що формує інформаційну систему, інформація у якій взаємопов'язана логічно і поступово подається претенденту освіти.

В такому контексті ефективно працює структурно логічний метод подачі навчального матеріалу, який ми застосовуємо при складанні структурно-логічних таблиць, схем.

Структурно-логічні таблиці та схеми обов'язково складаються з текстового, візуального, аналітичного компонентів, які взаємопов'язані один з одним.

Текстовий компонент складає 2/3 загальної інформації таблиці. Для акцентування уваги студента на певних аспектах інформації використовуються символи, різний розмір шрифту, колір.

Використання кольору враховує психофізіологічні, психоемоційні особливості здобувачів освіти.

Візуальний аспект передбачає використання фото матеріалів, які допомагають уявити здобувачу особистості учасників історичних процесів, результати їх діяльності, зміст подій, про які йшлося у текстовому компоненті таблиць, схем, викликати емоції, що сприяє покращенню запам'ятовування навчального матеріалу.

Аналітичний компонент – це висновки, оцінки історичних ситуацій сучасниками, цитати з першоджерел, апеляція до літератури, яка альтернативно розглядає проблему, що вивчається.

Рекомендована література, першоджерела, зарубіжні джерела подаються у формі підрядкового посилання. Підрядкові посилання з текстом здійснюють за допомогою знаку виноски. Такий спосіб сприяє концентрації уваги претендента на матеріалі, який зараз перебуває в центрі уваги, по-перше.

По-друге, здобувач освіти отримує можливість самостійно вивчити додатковий матеріал у темпі, властивому йому. Такий підхід мінімізує зовнішній вплив з боку викладача, розширюється можливість для вибору та самостійного доручення до теми, що підвищує рівень самодисципліни та відповідальності студента.

Структура та зміст навчально-методичного посібника фокусуються і на тому, скільки знань можна передати здобувачам освіти, а на тому, як за допомогою гармонійного використання традиційних та інноваційних методів навчання допомогти їм глибше зрозуміти людину в історії.

Важливо, що здобувачі дійсно виносять з того, що викладається та вивчається.

Мультидисциплінарність (у міжпредметних зв'язках задіяні філософія, культурологія, соціологія, історія, іноземні мови, література, мистецтвознавство тощо), контрастність подання інформації, порівняльний метод, дозволяє здобувачу викристалізувати основний зміст, ідеї, схопити сутність того, що відбувалося та відбувається. Це, у свою чергу, допомагає йому зрозуміти, засвоїти, відтворити та використовувати інформацію у своєму житті, зменшуючи ризик повторення помилок, які вже були скоєні та мали катастрофічні наслідки для людства загалом, українського народу зокрема.

Домашні завдання формулюються мозаїчно, тобто їх виконання імітує процес складання пазлів інформації, що вже має пояснення, читання додаткових джерел, режим доступу до яких обов'язково пропонується, виконання тестових завдань з бази ЗНО з сайту «ЗНО-ОНЛАЙН», створений інтернет ресурсом «Освіта. ua».

Матеріал посібника містить авторські методичні розробки тем, що розширюють та поглиблюють програму освітнього компоненту, наприклад: «Х. Революція гідності і свободи 2014 р.: труднощі самопізнання та самоствердження у світі».

Студент має можливість згадати вивчений вже матеріал у контексті нової теми, наприклад: 5.5. Чим відрізнявся окупаційний нацистський режим в Україні (1941-1944 рр.) від політики СРСР (1920-1930-х рр.)?

В обов'язкову програму влітаються маловивчені та проблемні питання, використовуються раніше недоступні джерела архівів СБУ, емігрантів, наприклад при вивченні питання Новочеркаського розстрілу 1962 р., дисидентського руху в Україні тощо.

Використовується краєзнавчий матеріал.

В навчально-методичному посібнику увага на формуванні навичок, яке традиційно викликає труднощі у здобувачів, а саме: 1) робота з мапами; 2) запам'ятовування дат подій; 3) зміст і значення міжнародних договорів; 4) військові операції та їхні наслідки; 5) аналіз статистичних даних розвитку економіки.

7 переваг навчально-методичного посібника:

1) заохочує дослідження – інтеграція традиційних і інноваційних методів викладу матеріалу спонукає здобувачів освіти досліджувати та відкривати нові речі та інструменти для розширення кругозору;

2) покращує навички вирішення проблем та критичного мислення – дозволяє здобувачам навчатися у своєму власному темпі та спонукає їх до мозкового штурму нових способів вирішення проблеми замість того, щоб шукати відповіді виключно у загальноприйнятих джерелах;

3) допомагає уникати отримання великої кількості знань відразу – логічна структуризація інформації розбиває навчальний матеріал на більш дрібні частини, взаємопов'язані між собою, засвоєння інформації тепер може бути доступнішим, а стислість допомагає студентам швидше освоїти основи;

4) дозволяє перевірити розуміння здобувачів – є можливість викладачу стежити за роботою студента та краще знати, що викликає у них труднощі, щоб знайти найбільш відповідні рішення;

5) підвищує самооцінку – здобувачі можуть зрозуміти, що вони дізналися і чого їм не вистачає. Виявивши те, що їм ще потрібно знати, вони зможуть зрозуміти, навіщо вивчати певні речі, і в них з'являться більше бажання це робити;

6) пожвавлює процес навчання – не дозволяє студентам зосередитися виключно на вчительській інтерпретації матеріалів, що викладається, дає здобувачам щось нове, цікаве, спонукаючи їх задуматися над проблемою, висловлюватися і більше взаємодіяти;

7) сприяє естетичному вихованню здобувачів та підвищенню їхнього рівня загальної культури завдяки тому, що пропонується матеріал про пам'ятки культури певного історичного періоду та одночасно подається інформація з ілюстраціями робіт сучасних.

Практичне значення навчально-методичного посібника:

1. Активізує усі складові механізми (когнітивний, емоційно-оцінковий, учинково-креативний, спонтанно-духовний) довгострокової пам'яті студентів.
2. Структурно-логічний метод фокусує увагу студентів на проблемах, створюючи поле для розвитку молодшої людини, її критичного мислення, що дозволяє поступово переходити від окремого предмета, об'єкта до образного осягнення феноменів, актів буття, життя у їх діяльній матеріалізації.
3. Посилує розвиток свідомості особистості, змушує шукати причину події, мотив вибору, джерело перманентності ситуації.
4. Протистоїть автобіографічній амнезії.
5. Зміцнює життєстверджуючу та патріотичну світоглядну позицію молодшої людини.
6. Вирішує ряд проблем дистанційної освіти, зокрема формує культуру тайм-менеджменту; знімає емоційну напругу, посилює мотивацію.

I. **ФАКТОРИ РИЗИКУ ПОГІРШЕННЯ СОЦІАЛЬНО-ПОЛІТИЧНОЇ, ЕКОНОМІЧНОЇ СИТУАЦІЇ В СВІТІ В 1930-х рр. XX ст.:** національна образа, територіальні втрати, невдоволені амбіції, економічні проблеми¹

1.1. **Наслідки Першої Світової війни для Німеччини.**

Чому Німеччина стала країною-агресором № 1 в 1930-х роках XX століття?

- на Німеччину і її союзників була покладена вся відповідальність за розв'язання війни і завдані збитки урядам і окремим громадянам країн Антанти, в рахунок покриття яких на неї накладались репарації², розмір яких мала визначити окрема комісія: суму встановила лише **Лондонська конференція 1921 року**, яка становила **132 млрд. марок**, причому **Франція** мала отримати **52%**, **Великобританія 22%**, **Італія 10%** і **Бельгія 8%**;
- держави-переможці **повернули до Франції** Ельзас і Лотарингію (в кордонах 1870 року), **Бельгії** — округ Ейпен-Мальмеді і кондомініум³ Морене, **Польщі** передали Позен (Познань), частину Померанії і Західної Пруссії. Долю ряду територій (Саар, Шлезвіг, частина Верхньої Сілезії, Мемель і Глущинська область) мали вирішити майбутні плебісцити. **Німеччина втратила 1/3 своєї території**;
- Німеччина також **втратила усі свої колоніальні володіння** (Намібію, Руанду, частину Уганди і Мозамбіка, Того, Камерун, Нову Гвінею разом з численними архіпелагами у Тихому океані, острови Західне Самоа), які згодом рішенням Ліги Націй **стали підмандатними територіями країн-переможниць**, усю державну і концесійну власність у Китаї, Сіамі (нині Таїланд) та Ліберії;
- на Німеччину було покладене **зобов'язання визнати незалежність Австрії, Польщі і Чехословаччини**;
- **Німеччина повинна була скоротити армію та флот**, відмовившись від призовної армії, сучасних родів військ (зокрема, авіації) і більшої частини озброєння, а для гарантії її миролюбної політики у майбутньому — демілітаризувати обидва береги Рейну, правобережжя якого на глибину 50 км на 15 років ставало окупованою союзниками територією: **військові статті Версальського договору**:
  - відміна загальної військової повинності у Німеччині;
  - сухопутна армія не повинна була перевищувати 100 тисяч солдат і 5 тис офіцерів, причому вона призначалася для підтримки порядку всередині країни;
  - Німеччині заборонялося мати наступальні види озброєнь, підводний флот, великі надводні кораблі, військову авіацію та важку артилерію;
  - німецький генштаб розпускався;
  - заборона військової підготовки в навчальних закладах Німеччини;
  - військово-морський флот обмежувався 6 броненосцями, 6 легкими крейсерами і 12 контрміноносцями з 15 тис чоловік особового складу;
  - німецька територія по лівому берегу Рейна, та смуга шириною 50 кілометрів по правому берегу проголошувалась Рейнською демілітаризованою зоною;
  - на Захід від Рейну встановлювалися три зони окупації: північна зона (Кьольн), звідкіля окупанти будуть виведені через 5 років (у січні 1925р.), центральна (Кобленц) – через 10 років (січень 1930р.), та південна зона (Майнц) – через 15 років (січень 1935р.).
  - контроль за виконанням воєнних постанов Версальського договору покладено на воєнну, морську й повітряну міжсоюзницькі комісії.
- Людські втрати Німеччини в Першій світовій війні: за роки війни (1914-28.06.1919 рр.) Росія втратила загиблими і померлими від ран 2025 тис., **Німеччина — 2027 тис.**, Франція — 1596 тис., Австро-Угорщина — 1100 тис., Англія — 940 тис. Значних людських втрат зазнали Сербія та Чорногорія, Італія, Румунія, Туреччина, Болгарія.

¹ Додатково читайте: Гоменюк Іван. За два кроки до війни: Гляйвіцька провокація. Режим доступу: <https://www.istpravda.com.ua/articles/2019/09/1/156172/>

² **Виплати Німеччини** за Версальським договором припинилися після приходу до влади А. Гітлера у 1933 році і були знову відновлені в 1953 р.; остання виплата була здійснена Німеччиною 03.10.2010 р. траншем у 70 мільйонів євро.

³ **Кондомініум** (лат. *con* - разом і *dominium* - володіння) - в міжнародному праві, спільне володіння і управління однією і тією ж територією двома або більше державами.

Європа за рішеннями Празької конференції, 1919 р.

Що означало твердження «збереження миру» у 2-гій половині 1930-х років?

- збереження Версальсько-Вашингтонської системи, яка містила принцип запобігання міжнародним кризам завдяки колективні дії проти агресора через Лігу Націй;
- колективний опір агресорам потребував застосування різноманітних, у тому числі силових методів.

1.2. Вплив рішень та діяльності лідерів європейських держав на ситуацію в світі у 1930-х років XX ст.

Чому в 1930-х роках колективної відсічі країнам-агресорам не вийшло?

1. **Економічна криза** в США, країнах Європи в кінці 1920-1930-х роках XX ст.;
2. Через загострення **взаємного суперництва** в пошуках шляхів подолання економічної кризи;
3. Людей жахала навіть думка про війну, тому країни були пасивні та занадто обережні;
4. **Політична короткозорість**: тривалий час у особі Гітлера вбачали лише сильного національного лідера, який прагне відновити справедливість. Плани нацистів про переділ світу спочатку розцінювалися як данина націоналістичній риторичі й не сприймалися серйозно. Лідери Англії і Франції не бачили причин для зміни політичного курсу, який активно впроваджувався в 1920-х рр. і був спрямований на *поступове послаблення тягаря Версальської системи*;
5. **Самоізоляція США** в 1930-х роках.: економічна криза змусила *зосередити увагу суспільства на внутрішніх проблемах. Наростання напруженості у світі породило в США прагнення відгородитися від усього світу. Після прийняття в 1935 р. закону про нейтралітет найбагатша й найвпливовіша країна світу, здавалося, випала зі світової політики. Це різко підвищило шанси агресора*;
6. **Зухвалі претензії**⁴ Гітлера: приєднання Австрії: *у лютому 1938 р. канцлер Австрії К. Шушніг підписав із Німеччиною угоду, яка поставила Австрію під контроль Німеччини. 12 березня 1938 р. німецькі війська за підтримки австрійських нацистів окупували Австрію. Наступного дня австрійський фашист А. Зейсс-Інкварт проголосив возз'єднання Австрії з Німецькою імперією (аншлюс Австрії). Ні великі держави, ні Ліга Націй ніяк не прореагували на це. Протест висловив тільки СРСР. Наступним об'єктом агресії стала Чехословаччина. Німеччина зажадала відібрати Судетську область, де проживало 3 млн німців. 13 вересня 1938 р. судетські нацисти вчинили заколот. Придушивши його, Німеччина почала загрожувати Чехословаччині розправою. Проте співвідношення сил було не на користь Німеччини. До того ж уряд СРСР, відповідно до договору 1935 р., запропонував Чехословаччині всебічну допомогу*;
7. **Міжнародна криза 1938 р.:** *порушення рівноваги між країнами: Німеччина протистояла країнам переможцям Першої Світової війни. СРСР почав підтримувати країни, які стали об'єктами агресії Німеччини, тим самим об'єднував навколо себе країни, які потенційно могли стати противниками країн*

---

⁴ **Претензія** — юридичний термін, що означає: домагання, заява права на володіння чим-небудь.

Версальський договір. Режим доступу: <https://www.jnsn.com.ua/h/0628N/>

Німеччина втратила 13% своїх територій, усі колонії після Першої Світової війни:

28 червня 1919 року був підписаний Версальський мирний договір - мирний договір з Німеччиною у Версальському великому палаці (ратифіковано 9 липня 1919р. Німецькими національними зборами). Ця дата вважається датою закінчення 1-ї світової війни.

З метою гарантії виконання умов Версальського договору, Антанта окупувала **Рейнську зону на 15 років**.

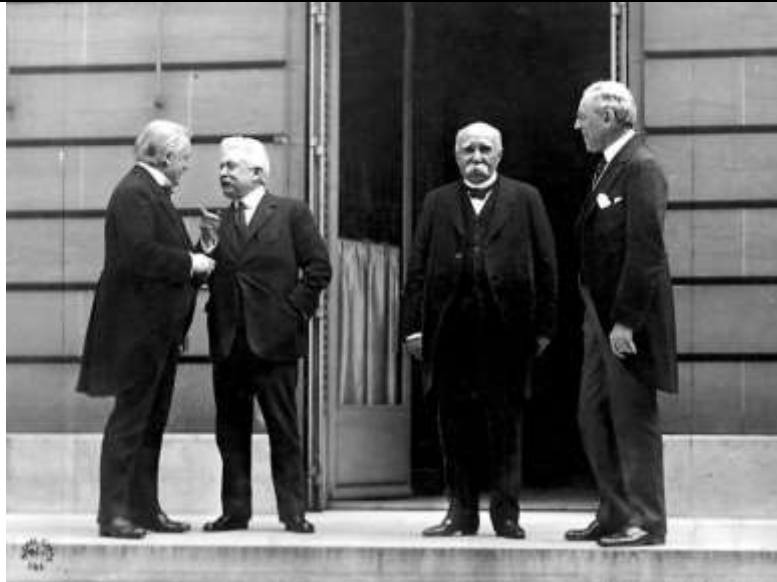
Хіджаз і Еквадор як і США договір підписали але не ратифікували. Китай відмовився підписувати.

Підписали 23 союзні країни.

- переможниць (Франції, Англії тощо), посилюючи свої позиції на міжнародній арені, тим самим послаблюючи позиції країн Англії, Франції;
8. **Загострився страх країн переможниць** перед поширенням комуністичної ідеї, здійсненням світової пролетарської революції, більшовизмом в формі СРСР, зміцненням СРСР, перебудовою капіталістичної системи на комуністичну, яка передбачала втрати буржуазії її звичного комфортного способу існування;
  9. **Поступки Гітлеру:** Англія та Франція, у свою чергу, висунули ультиматум чехословацькому уряду про негайну передачу Німеччині територій ЧСР, заселених німцями. За спиною Чехословаччини глави урядів Великої Британії, Франції, Німеччини та Італії. *29-30 вересня 1938 р. уклали Мюнхенську угоду. До Німеччини відійшли всі прикордонні західні та північнозахідні райони Чехословаччини. Загалом ЧСР втратила 20% населення і майже 50 % важкої промисловості, усі прикордонні укріплення. Кордон із Німеччиною став проходити за 40 км від Праги. Мюнхенська угода зобов'язала ЧСР задовольнити також претензії Польщі та Угорщини. Польщі було передано Тешинську Силезію, Угорщині — частину Словаччини й Карпатської України (за I Віденським арбітражем). Чехословаччина перетворилася на федеративну державу.*
  10. **Крах Версальської угоди**, яка підписана була з метою не допустити того, щоб Німеччина знову розв'язала війну. Мюнхенська угода означала перетворення Німеччини на найсильнішу державу Центральної Європи.
  11. **Активізація любові до життя малих країн:** усі малі держави цього регіону зрозуміли, що ні Ліга Націй, ні Англія та Франція не можуть гарантувати їхній суверенітет, і пішли на зближення з Німеччиною. У цьому розумінні Мюнхенська угода була стратегічною поразкою Англії та Франції, що наблизила початок війни;
  12. **Самовпевненість Англії, Франції (європоцентризм) та недооцінка фашизму** в істинності своїх рішень/відсутність критичного мислення: хибність своїх дій лідери Англії і Франції зрозуміли не одразу. *27 лютого 1939 р. уряди цих країн визнали режим Ф. Франко в Іспанії, який активно підтримували Німеччина та Італія.*
  13. **Посилення агресивної політики Гітлера**, не дивлячись на те, що він обіцяв зупинитися на Судетській області, яку назвав останньою вимогою: *15 березня 1939 р. німецькі війська окупували Чехію і Моравію, Словаччина була проголошена незалежною, а Угорщина захопила всю Карпатську Україну. А. Гітлер почав вимагати від Польщі згоди на передачу Німеччині Данцига й побудову через польський коридор екстериторіальної траси, яка б зв'язала Німеччину із Пруссією. Німецькі війська вступили в Мемельську область (Клайпеда), яка належала Литві. У квітні 1939 р. Італія здійснила агресію проти Албанії й захопила її;*
  14. Англія і Франція почали **політику зближення із СРСР**, якого в попередні роки старанно намагалися усунути з європейської політики;
  15. **Зміна зовнішньої політики СРСР: СРСР виступив за створення системи колективної безпеки і стримування агресорів.** *У 1933 р. були встановлені дипломатичні відносини зі США, а в 1934 р. СРСР прийняли до Ліги Націй як члена Ради, що означало визнання його великою державою. У 1935 р. були укладені угоди із Францією та Чехословаччиною про взаємодопомогу. Зрозумівши нездійсненність найближчим часом світової революції, радянське керівництво шукало виходу з міжнародної ізоляції. Під час кризи 1930-х рр. СРСР прагнув використати суперечності між країнами Заходу, щоб забезпечити перетворення першої п'ятирічки. Невдовзі стало зрозуміло, що дії Німеччини та Японії загрожують безпеці СРСР. Це змінило його зовнішньополітичну доктрину. Загроза з боку Японії змусила СРСР піти на зближення з Чан Кайші та рекомендувати КПК діяти спільно із Гомінданом у боротьбі проти Японії.*

Політичні лідери 1930-х років XX ст.

«Велика четвірка» Паризької мирної конференції (зліва направо) - прем'єр-міністр Великобританії Девід Ллойд Джордж, прем'єр-міністр Італії Вітторіо Орландо, прем'єр-міністр Франції Жорж Клемансо, президент США Вудро Вільсон, 27 травня 1919 року

Сер Вінстон Леонард Спенсер-Черчилль — британський політик, державний діяч XX століття. У 1940 -1945 рр. і 1951 -1955 рр. - прем'єр-міністр Великої Британії. Від 1900р. до 1964 р. - депутат парламенту від п'ятох різних виборчих округів.

Шарль Андре Жозеф Марі де Голль (1890-1970 рр.)⁵ Заступник військового міністра Франції в 1940 р., засновник організації «Вільна Франція», його заклик: «Спільна боротьба за спільну батьківщину!» стала символом французького руху Опору. В. Черчилль заявив про визнання Шарля де Голля незалежним лідером та представником руху «Вільна Франція», яка згодом стала членом антигітлерівської коаліції.

⁵ Черевко О. Шарль де Голь — солдат двох Світових воєн. Режим доступу: https://shron1.chtyvo.org.ua/Cherevko_Oksana/Sharl_de_Holl_soldat_dvokh_svitovykh_voien.pdf?PHPSESSID=rn5uv8pb24uiatlhlneilvu3

Домашнє завдання

⁶ Самостійно заповнити, використовуючи статті з режимом доступу

⁷ Самостійно заповнити

⁸ Самостійно заповнити, використовуючи статті з режимом доступу

*В.М. Молотов (Скрябін) (1890-1986 рр.)
Голова Ради народних комісарів СРСР в 1930 – 1941 рр. нарком, міністр закордонних справ СРСР (1939 – 1949 рр., 1953 – 1956 рр.).
Революціонер з 1906 р., більшовик з 1916 р.
22.11.1920 р. – 22.03.1921 р. - 1-й секретар ЦК КП(б) України, проводив жорстку централістську політику, боровся з українським повстанським рухом, втілював програму продрозкладки, виступав проти заміни її продподатком тощо.*

*Й. Сталін (Джугашвілі) (1879 – 1953 рр. керівник комуністичної партії та СРСР. Народився в дуже бідній сім'ї. В молодості він писав вірші на грузинській мові. За бажанням матері вступив у Тифліську духовну семінарію, де приймає марксистську ідеологію. На початку 1910-х р. його просуває В. Ленін, якому потрібен був молодий політик, представник низького класу, але відносно ерудований. **В 1917 р.** Ленін зробив Сталіна комісаром по справах національностей. Сталін вважав за краще централізовану державу. **В 1919 р.** Сталін стає генеральним секретарем партії, використовує нову посаду як інструмент для консолідації влади всередині партії, роздає посади своїм прибічникам. **В 1923 р.** Ленін побачив зростання впливу Сталіна і намагався йому протистояти. Сталін був інтелектуалом, багато читав. Однак він сильно підганяв ці твори класиків марксизму-ленінізму під свою вузьку ціннісну рамку. Гуманістичних аспектів марксизму часто повністю ігнорувалися. Для досягнення своєї цілі використовував будь-які методи...*

⁶ Документи, архівні фото про Ф. Франко, який правив Іспанією 36 років. Режим доступу: <https://babel.ua/texts/50092-fransisko-franko-praviv-ispaniyeyu-36-rokiv-vin-stav-diktatorom-mayzhe-vipadkovo-laviruvav-mizh-fashistami-i-zahodom-strativ-sotni-tisyach-protivnikiv-ale-yogo-tak-i-ne-skinuli>

⁷ Самостійно пошукати інформацію про А. Гітлера

⁸ Документи, архівні фото про життя та смерть Б. Муссоліні. Режим доступу: <https://babel.ua/texts/93194-78-rokiv-tomu-diktator-benito-mussolini-razom-iz-kohankoyu-namagavsvya-vteki-z-italiji-jih-spiymali-ta-rozstrilyali-ata-tila-viddali-na-glum-natovpu-tak-mi-znovu-natyakayemo-istoriya-v-arhivnih-foto>

II. ПРИЧИНИ УТВОРЕННЯ ОСЕРЕДКІВ ДРУГОЇ СВІТОВОЇ ВІЙНИ (1939-1945 рр.)

2.1. Світова економічна криза кінця 20-х початку 30-х років XX ст.

Криза (давньогрец. κρίσις - суд, вирок, рішення; поворотний пункт) - переверот, пора перехідного стану, перелом, стан, при якому існуючі засоби досягнення цілей стають неадекватними, внаслідок чого виникають непередбачувані ситуації. Криза виявляє приховані конфлікти та диспропорції.

Світова економічна криза (СЕК)⁹.

СЕК 1929-1933 років - найглибша економічна криза історія капіталізму.

СЕК охопила **32 країни**.

Причини СЕК:

Капіталізм перестав бути саморегулюючою системою. Це була криза надвиробництва багатьох товарів, що послідувала за періодом процвітання та підйому американської економіки. Стихійний розвиток ринку та присутність великого капіталу, який діяв поза межами загальнонаціонального регулювання, призвело до того, що товарів, у тому числі продуктів харчування та багато іншого, було вироблено стільки, що ринок не зміг їх перетравити. Купівельна спроможність населення не відповідала кількості товарів, які були вироблені та перебували на ринку. В результаті трапився обвал ринку.

Перебіг та ознаки СЕК.

- СЕК почалася восени 1929 року біржовим крахом у США (так званий «Чорний четвер» 24 жовтня 1929 року.) і швидко охопила майже всі капіталістичні країни.
- Досягши **найбільшої гостроти 1932 року**, криза призвела до **різкого скорочення промислового виробництва**.
- **По всьому капіталістичному світу** промислове виробництво зменшилося з 1929 на **44%**, тобто впало до рівня 1908-1909 років.
- У низці капіталістичних країн виробництво окремих галузях було відкинута на десятки років. Наприклад, в **Англії виплавка чавуну знизилася рівня 1861 року, суднобудування - рівня 1843 року**. У виробництво в основних галузях важкої промисловості (виплавка чавуну, сталі, виробництво автомобілів) скоротилося на **3/4 і більше**.
- **Криза в промисловості переплелася з аграрною кризою** (почалася після 1-ї світової війни), до крайності посиливши її і привівши сільське господарство ряду капіталістичних країн до деградації (у США в ряді випадків мав місце перехід від машин до ручної праці, знищення сільськогосподарських продуктів тощо).
- **Криза викликала знецінення майже всіх капіталістичних валют та відмову від золотого стандарту**¹⁰, масові банкрутства, **різке зниження цін** (у середньому на 30-45%, а на продукцію монополізованих галузей ще більше).
- Криза вкрай важко відбилася на **становищі трудящих, посиливши їх зубожіння**.
- У 32 капіталістичних країнах, охоплених кризою, **число безробітних становило 1932 року 26,4 мільйонів**.

---

⁹ Велика Депресія була синхронна, всеосяжна і торкнулася всіх галузей світової економік. По суті, це була світова економічна криза, але свою назву вона отримала завдяки емоційному стану, в якому перебувало суспільство. Офіційно закінчився в 1940 році, але реально економіка США почала відновлюватися після Другої світової війни. **Визначення Велика Депресія зазвичай використовується саме до США, до інших країн застосовується визначення світової економічної кризи. Ця криза торкнулася практично всіх розвинених країн Заходу.** Люди справді поринули у стан депресивного заціпеніння.

¹⁰ **Золотий стандарт** - це фінансова система, при якій роль загального еквівалента грає золото, а в грошообігу функціонують золоті монети чи грошові знаки, розміняні на золото. Вперше систему золотого стандарту було встановлено наприкінці XVIII в. У Великобританії. Прибічники золотого стандарту зазначають, що його використання робить економіку більш стабільною, менш схильною до інфляції, оскільки *при золотому стандарті уряд не може друкувати гроші, не забезпечені золотом, на свій розсуд*.

- У зайнятих робітників різко знизилася зарплата (у США – на 44%, в Англії – на 15-20% тощо). Криза призвела до загострення класової боротьби в капіталістичних країнах, що виразилося в масових демонстраціях і страйках, «голодних походах» безробітних, зіткненнях з поліцією тощо.

Наслідки СЕК:

- 1) встановлення фашистських і напівфашистських режимів 1933 р.;
- 2) загострення протиріч між імперіалістичними державами та колоніальними країнами, за рахунок яких монополісти намагалися вийти з кризи (використовуючи «ножиці цін», посилення прямого пограбування колоніальних народів);
- 3) посилення антиімперіалістичної боротьби в Китаї, Індії та інших на той час колоніальних і напівколоніальних країнах;
- 4) імперіалістичні протиріччя викликали 2-у світову війну;
- 5) криза перейшла у важку та тривалу депресію, яку, на відміну від колишніх промислових циклів, у 1937-1938 роках змінила нова економічна криза.

Безробітні чоловіки біля безкоштовної їдальні, відкритої Аль Капоне в епоху депресії (Чикаго, 1931 р.)

«Гуверівські містечка» – гувервілі – поселення безробітних на околицях міст, збудовані з ящиків та будівельних відходів. Населення голодувало – лише у Нью-Йорку 1931 року від голоду загинули 2 тисячі людей.

Фото США. 1942 р.

Як США виходили з СЕК, заходи. Чому США назвали всесвітню економічну кризу «Великою депресією»?

Криза долалася у два етапи ¹¹:

Перший етап реформ був спрямований на те, щоб зупинити паніку та допомогти відновити певною мірою сільськогосподарське виробництво та промисловість.

<i>Політичні рішення, дії влади США</i>	під час СЕК
<i>Для подолання паніки, хаосу, поліпшення психоемоційного стану людей</i>	Для того, щоб ліквідувати хаос, анархію, щоб відновити рівень цін, рівні виробництва, було ухвалено спеціальний закон про відновлення промисловості, відповідно до якого створювалися кодекси чесної конкуренції.

¹¹ Осокіна І. Світова економічна криза 1929-1933 рр. Историк – суспільно-політичний журнал. Режим доступу: <https://historicus.media/mirovoi-ekonomicheskii-krizis-1929-1933/>

	<p>Цей закон дав можливість розпочати певне регулювання трудових відносин. Там була спеціальна стаття, яка регулювала відносини між працею та капіталом. Вперше проголошувалося право створення незалежних професійних спілок у промисловості самими робітниками.</p>
Створення умов для розвитку сільського господарства	<p>Було прийнято закон про регулювання сільського господарства, метою якого було гарантувати фермерську заборгованість та збільшити фермерський дохід шляхом підвищення цін на сільськогосподарську продукцію.</p> <p>Зрозуміло, що ціни впали за вартістю акцій і товарів. Внаслідок цього регулювання федеральний уряд гарантував повернення боргових зобов'язань фермерів та компенсував їх втрати. Адже для того, щоб підняти ціни на сільськогосподарську продукцію, треба було умовити фермерів не сіяти нового врожаю та скорочувати поголів'я худоби в обмін на відповідні фінансові компенсації. В результаті було знищено велику кількість продукції: і зерна, і худоби, і молока. <i>Це було знищено, а не надходило на ринок для продажу.</i> Була маса трагічних наслідків, пов'язаних з регулюванням сільського господарства. Лише свиней було знищено понад 6 мільйонів, хоча в країні розвивалася загроза голоду.</p>

Другий, основний етап, був зосереджений вирішенні соціальних проблем.

до СЕК	під час СЕК
<p><i>Жодного соціального законодавства, жодної соціальної допомоги у Сполучених Штатах не існувало.</i></p> <p>Втративши роботу, людина опинялася без засобів для існування. Більше того, ситуація ускладнювалася тим, що у кожній сім'ї, як правило, був один працівник — глава сім'ї, батько, який утримував дружину та кількох дітей. Так що кількість людей, які опинилися без засобів для існування внаслідок втрати роботи, можна спокійно множити на 4 або 5, і ви отримаєте кількість населення, яка виявилася без будь-якої допомоги і не мала коштів для існування.</p> <p><i>На 1935 р. рівень безробіття підвищився до 25% від кількості зайнятих в економіці, що становило понад 12 мільйонів осіб.</i></p>	<p><i>З 1935 року розпочинається розширена програма громадських робіт.</i></p> <p>Громадські роботи охоплювали мільйони американців.</p> <p>Йшлося навіть не так про те, щоб щось реальне зробити чи побудувати, хоча це були цілком реальні проекти. <i>Йшлося про те, щоб насамперед зайняти людей.</i> Тому програма громадських робіт здебільшого передбачала інфраструктурні та суспільно значущі проекти. Вони включали будівництво лікарень, стадіонів, шкіл, поштових відділень, мостів, автострад, доріг, аеропортів, гребель та гідроелектростанцій. <i>Здійснювалося благоустрій національних парків, заповідників, проводилися спеціальні заходи з охорони навколишнього середовища.</i></p> <p>На цих проектах було задіяно не лише робітників, не лише молодь, яка брала участь у роботі літніх таборів з охорони навколишнього середовища та благоустрою національних парків. Брала участь у цій програмі і</p>

	<p>архітектори, і художники, і скульптори, і інженери, тобто особи різних професій, які отримували можливість мати якийсь дохід за програмами громадських робіт у Сполучених Штатах.</p> <p>Була навіть спеціальна програма для театрів. Актори за програмою громадських робіт надавали безкоштовні спектаклі.</p> <p>За цією ж програмою давали безкоштовні концерти музиканти, безкоштовно працювали музичні школи.</p> <p>Ця програма допомогла не лише врятувати від голоду мільйони американців, а й зберегти національне надбання культури, що, звісно, дуже важливо.</p>
<p><i>Стихійні профспілки, не мали юридичної сили</i></p>	<p>Ухвалили закон Вагнера про регулювання трудових відносин у 1935 році, який вперше у правовому відношенні давав можливість створювати профспілки.</p> <p>Закон Вагнера визнавав за організованими робітниками право на страйк, тобто страйки ставали легальними.</p> <p>Було прийнято епохальний закон про соціальне страхування, який передбачав запровадження допомоги з безробіття, що в даній ситуації було надзвичайно важливо, та пенсій за старістю, що також вирішувало значні соціальні завдання.</p> <p>Трохи пізніше було прийнято закон про справедливі умови найму, який запроваджував мінімум заробітної плати та обмежував кількість робочих годин.</p>
<p>Висновок-повчання:</p>	<p>Докорінно змінилася роль виконавчої влади американської держави.</p> <p>Був закладений фундамент політики держави добробуту.</p> <p>Була вперше введена система регулювання економіки, промисловості, с/г, фінансів!</p> <p>Була створена комісія по регулюванню цінних паперів, біржової торгівлі яка вводила обмеження на будь-які спекуляції, зловживання, створення мильних бульбашок, липових фінансових компаній тощо.</p> <p>Соціальне законодавство, вперше прийняте у 1930-х роках, є з того часу основою функціонування всього американського суспільства.</p> <p>Вперше були сформовані цивілізаційні форми регулювання економічного і соціального життя, які раніше в США були відсутні.</p>

2.2. Фашизм і комунізм – антиподи чи близнюки?¹²

Й. Менгеле (1911-1979 рр.)¹³ - «Ангел Смерті з Освенціму». Офіцер Ваффен-СС та німецький лікар під час Другої Світової війни, який проводив смертоносні експерименти на в'язнях концтабору Аушвіц II (Біркенау). Йозеф Менгеле (посередині на фото).

Ірма Грезе (1923-1945 рр.)- асистентка медсестри в санаторії СС (Хоенліхен), старша наглядачка Аушвіца-Біркенау (було всього 20 років), «Світлокосий диявол», «Ангел смерті», «Прекрасне чудовисько». Вона носила важкі чоботи, при ній завжди, окрім пістолета, був плетений батіг. Для знущань над ув'язненими вона використовувала емоційні та фізичні методи, тортури та тілесні покарання, забивала жінок-в'язнів на смерть та насолоджувалася довільним відстрілом ув'язнених. Вона морила голодом собак, щоб потім нацькувати їх на жертв, і особисто відбирала сотні людей для відправки до газових камер¹⁴.

Близнюки, до яких виявив інтерес Менгеле¹⁵ і яким вдалося пережити муки та голод концтабору, 1945 рік, джерело: Post Bellum

Груди трупів, сфотографовані незабаром після звільнення табору Маутгаузен. Австрія, після 5 травня 1945 року. перед стратою Ірма Грезе отримала колективний лист від своїх в'язнів, що починався словами: «Ми, твої жертви, не хочемо смерті твоєї». Вони просили не про пощаду, а про суворіше покарання: «Ми хочемо бачити тебе, що носить непідйомні камені, босоніж і в лахмітті. Ми хочемо, щоб ти ходила голодною і через це не могла спати ночами. Ти маєш дивитися, як горять живцем твої близькі». Лише за цих умов жінки відчували себе помщеними.

¹² Нацизм і комунізм в рівній мірі злочинні. Нова Польща. Режим доступу: <https://novayapolsha.pl/article/nacizm-i-kommunizm-v-ravnoi-li-mere-prestupny/>

¹³ Про Менгеле Й. Енциклопедія Холокосту. Режим доступу: <https://encyclopedia.ushmm.org/content/ru/article/josef-mengele>

¹⁴ Грезе І. Віковіїн. Режим доступу: https://wikiwarriors.org/wiki/%D0%98%D1%80%D0%BC%D0%B0_%D0%93%D1%80%D0%B5%D0%B7%D0%B5

¹⁵ Чеські близнюки, які вижили в лабораторії доктора Менгеле. Чеське радіо. Режим доступу: <https://ruski.radio.cz/cheshskie-bliznecy-vyzhivshie-v-laboratorii-doktora-mengele-8109587>

Уцілілі в'язні з «Дитячого блоку № 66» (спеціальних бараків, де утримувалися діти) у Бухенвальді, невдовзі після звільнення. Німеччина, після 11 квітня 1945 року.

Незабаром після звільнення Освенцима: діти, які пережили ув'язнення в таборі, виходять із дитячих бараків. Польща, після 27 січня 1945 року.

Американські військові дивляться на трупи у концентраційному таборі Бухенвальд. Фотографію зроблено після звільнення табору. Німеччина, 18 квітня 1945 року.

Загальна могила, сфотографована невдовзі після визволення табору. Берген-Бельзен, Німеччина, травень 1945 року¹⁶.

Таблиця. 1.

Порівняльний аналіз фашизму, нацизму і комунізму

Критерії порівняння	Фашизм	Комунізм	Нацизм
Значення слова	від італійського «фашіо» (італ. fascio), що означає «пучок», «в'язка», «союз». Так називали себе мілітаризовані групи, які в 1914-1915 рр. Слова fascio — зв'язка прутів, яка була давньоримським символом державної влади. Фашизм став символом сили та порядку.	від лат. communis — «спільний», «загальний»	нім., від Nationalsozialismus — національний соціалізм
Символи	 ¹⁷	 У Радянській Росії <i>під п'ятикутною зіркою</i> ¹⁸ малося на	 Гіпотеза про арійське походження німецького народу, ймовірно, стала

¹⁶ Звільнення фашистських концтаборів. Енциклопедія Холокосту. Режим доступу: <https://encyclopedia.ushmm.org/content/ru/gallery/liberation-of-nazi-camps-photographs>

	<p>Фасції, лікторські пучки - пучки в'язових або березових лозин, перетягнуті червоним шнуром або пов'язані ременями. <i>Атрибут</i> влади давньоримських царів, за доби Республіки - найвищих магістратів. Спочатку символізували право магістрату домогтися виконання своїх рішень силою, древній символ римської влади. До фашистів, в Італії, цей символ використовували різні націоналістичні організації. Организации.</p>	<p>увазі єдність світового пролетаріату всіх п'яти континентів Землі: п'ять кінців зірки символізували п'ять материків планети. Червоний колір — колір пролетарської революції, він мав об'єднати усі п'ять континентів єдиною метою та єдиним початком. Спочатку основною відзнакою в Червоній армії стала червона п'ятикутна зірка. Вперше про неї згадується в газеті «Известия Всеросійського Центрального Виконавчого Комітету Рад селянських, робітників, солдатських та козацьких депутатів» від 19 квітня 1918 року. Невелика замітка у розділі «Хроніка» повідомляла, що</p>	<p>однією з головних причин того, що в 1920 році свастика, або Hakenkreuz (нім. «хрест із загнутими кінцями»), була офіційно прийнята нацистською партією як свій символ. У книзі Майн Кампф Адольф Гітлер писав: Тим часом я після численних спроб визначив остаточну форму: прапор з червоним фоном, білим колом і чорною свастикою в середині. Після довгих спроб я також знайшов певну пропорцію між розміром прапора та розміром білого кола та визначив форму та товщину ліній свастики». У ведичній традиції стародавнього індуїзму слово свастика¹⁹ походить від слова «свасті», яке означає «нехай трапляється тільки хороше» або «благополуччя». Це слово використовувалося для позначення краси та сприятливих умов, а також було включено до ритуалів прощання та привітання. Чотири відгалуження індуїстської свастики мають багато значень: чотири Веди, чотири цілі життя (що ведуть до процвітання), чотири стадії життя (що символізують удачу), чотири напрямки у просторі (мається на увазі всюдисутність Брахми), чотири пори року (що означає циклічний характер часу) і</p>
--	---	--	--

¹⁷ **Фасції, лікторські пучки** — пучки гілок, прив'язані до сокири, були відомі як фасції, і вони уособлювали військову міць, закон і порядок. Вони також були втіленням тілесних покарань. Люди йшли за консулами — обраними римськими чиновниками — містом, і того, на кого консул вважав за потрібне напасти, били фасціями. Цей знак не просто проектував владу, він використовувався для того, щоб показати величину сили, якою володіла Римська імперія. Наприклад, якщо сокира залишалася поза фасцією, це означало вибачення чи прохання до народу. Іноді фасції вивішували, якщо у місті була жалоба.

¹⁸ **Зірка** як символ використовувався у державах стародавнього Сходу, стародавньої Греції, Риму, в культових спорудах стародавньої Галлії, Британії, Ірландії та інших зустрічаються зображення п'яти, шести і семикінцевих зірок. У Біблії, у Старому Завіті, розповідається, що житель Віфлеєму, Давид, будучи на той час зброєносцем царя Саула, вступив у єдиноборство з филистимлянином велетнем Голіафом і переміг його. За описом, на бій Давид прийшов з працею і щитом, сплетеним з вербових гілок і що мала форму шестикутної прорізної зірки, названої Давидовою і згодом стала державним символом Ізраїлю. У Новому Завіті розповідається, що через тисячу років, при народженні Христа там же у Віфлеємі, в небі над містом з'явилася зірка, яка вказує на шлях східним мудрецам-волхвам, які прийшли поклонитися Спасителю. Зірка була названа Віфлеємською і зображується шестикінцевою та суцільною. На згадку про цю подію, куполи церков, присвячених Різду Христу, прикрашаються Вифлеємською Зіркою. П'ятикутна зірка, що в Стародавній Греції називалася пентаграмою, також була широко поширена. Вона була одним із основних символів касти жерців — друїдів, які уособлювали суспільну свідомість древніх кельтів Галлії, Британії та Ірландії. У середні віки, пентаграмами прикрашали вікна готичних храмів та інших будівель, а в новий час п'ятикутні зірки використовувалися різними таємними та іншими громадськими організаціями, наприклад, товариством братів-самаритян. Широкого поширення п'ятикутна зірка набула після Великої французької революції. Зірка сприймалася як безпосередній атрибут бога війни Марса, чому його назвали Марсовою зіркою.

¹⁹ Десять прикладів свастики в культурах мира. 2015. Режим доступу: <https://tengrinews.kz/mixnews/10-primerov-svastiki-v-razlichnyih-kulturah-mira-279010/>

		<p>Комісаріатом у військових справах затверджено креслення нагрудного знака для воїнів Червоної армії у вигляді червоної зірки із золотистим зображенням плуга та молота у центрі. Червоний колір уособлював бога війни Марса, а плуг і молот союз робітників і селян. Тому при офіційному його затвердженні <i>Наказом Наркомвоєнна № 321 від 7 травня 1918 р.</i> цей знак іменувався як «марсова зірка з плугом і молотом».</p>	<p>чотири Півдні світового циклу (мається на увазі природна еволюція Всесвіту). <i>Свастика тісно пов'язана з богом Ганешей, якого часто зображують лотоса, що сидить на квітці, над ліжком у вигляді свастики.</i> В основі філософії джайнізму лежить <i>концепція постійного самовдосконалення душі, щоб подальшому знайти всесилля і вічне блаженство.</i></p>
<p>Основні ідеї</p>	<ul style="list-style-type: none"> ▪ Монолітна нація велич якої повинна втілитись у створення потужної всеохоплюючої держави. ▪ Саме поняття «держави» є ключовим у фашистській ідеології. ▪ Це класична тоталітарна модель. ▪ «Все у межах держави! Нічого поза державою! Нічого проти держави!»²⁰ ▪ Суспільство не повинне поділятися ні за класовими, ані за соціальними чи партійними відмінностями. 	<p>Домашнє завдання: <i>Самостійно заповнити колонку таблиці.</i> <i>Джерело:</i> <i>Себайн Джордж Г., Торсон Томас Л. Історія політичної думки. 35. Комунізм. К., 1997. С. 693-767. Ізборник. Режим доступу:</i> http://litopys.org.ua/istp/olit/ipd36.htm</p>	<ul style="list-style-type: none"> • Націю бачили як расу. Було створено міф про перевагу арійців як представників вищої раси, які мають побудувати тисячолітню державу Третього рейху. • Расова ієрархія на чолі з німцями мала забезпечити їм панівне становище у новому світовому порядку. • Ксенофобія та абсолютна нетерпимість до інших, «нижчих» рас.
<p>Приклади</p>	<p>Під диктаторством Муссоліні парламентську систему було скасовано. 24 грудня 1925 р. так званого «Закону № 2263» у країні був встановлений однопартійний режим, а голова партії – вождь (дуче) – одночасно був главою всієї виконавчої влади в країні. Інститут монархії при фашизмі зберігся. Закони довільно переписувалися. Всі вчителі в школах та</p>	<p>Домашнє завдання: <i>Самостійно заповнити колонку таблиці.</i> <i>Джерело:</i> <i>Себайн Джордж Г., Торсон Томас Л. Історія політичної думки. 35. Комунізм. К., 1997. С. 693-767. Ізборник. Режим доступу:</i> http://litopys.org.ua/istp/olit/ipd36.htm</p>	<p>Становлення нацистської диктатури у Німеччині – 30.01.1933 р., коли Гітлер був призначений рейхсканцлером. 28.02.1933 р. президент Гінденбург, посилаючись на «захист Батьківщини та держави», надав уряду повноваження контролювати політичну діяльність інших партій. Після смерті Гінденбурга 01.04.1934 р. уряд прийняв закон про об'єднання посад канцлера та президента., Закон передбачав фактичну ліквідацію посади президента та передачу його повноважень канцлеру. У серпні 1934 р. до повноважень рейхсканцлера додалися командування армією, право введення надзвичайного стану, право здійснювати помилування, право призначати міністрів, інших вищих</p>

²⁰ Вислів Б. Муссоліні // Орися Хом'як. Розчарувавшись у соціалізмі, став ідеологом фашизму. Високий замок. 2015. Режим доступу: <https://wz.lviv.ua/far-and-near/131164-rozcharuvavshys-u-sotsializmi-stav-ideolohom-fashyzmu>

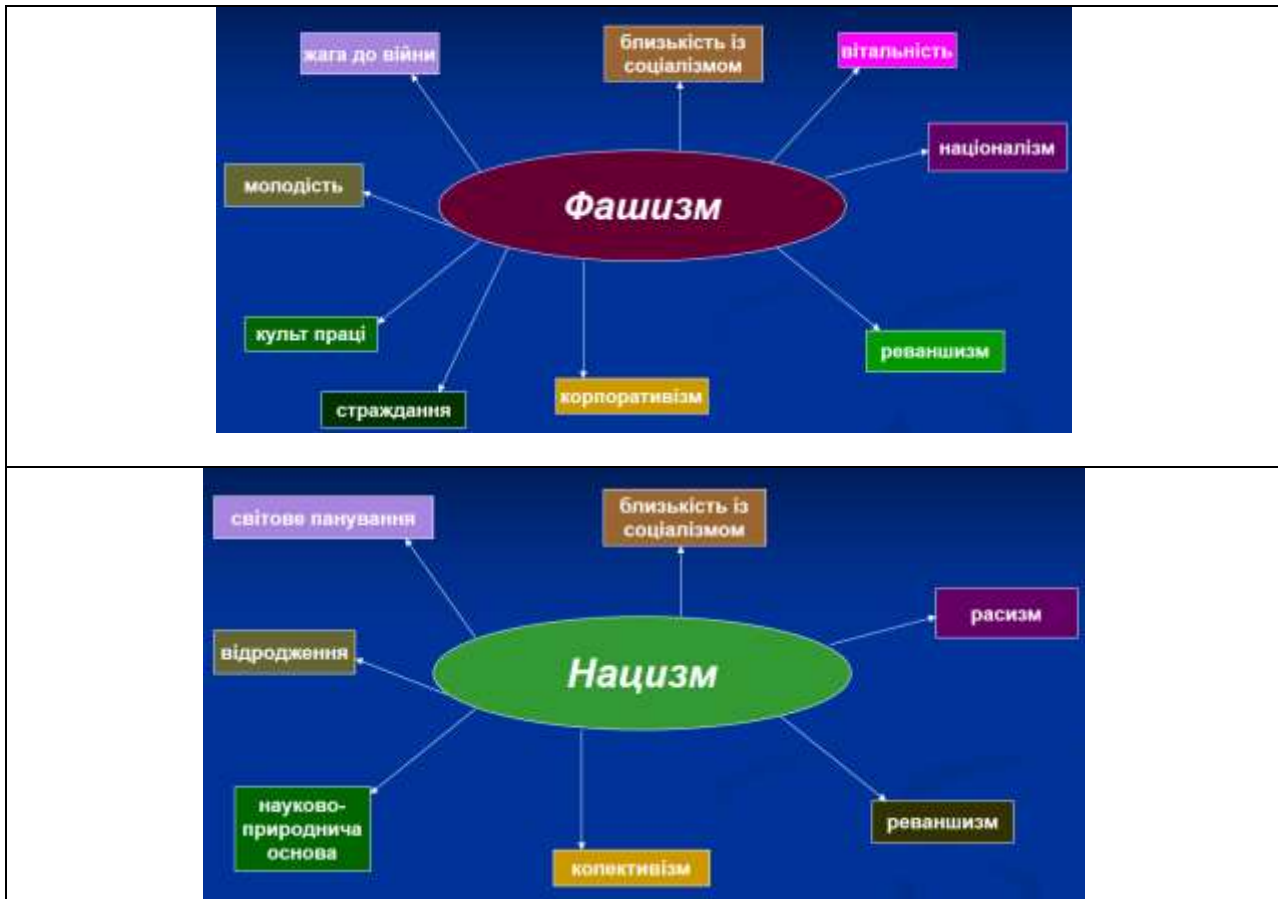
	<p>університетах мали присягати на вірність фашистському режиму. Муссоліні сам призначав редакторів усіх газет, а кожний журналіст мусив мати сертифікат від фашистської партії, щоб працювати за професією. Профспілки були позбавлені своєї незалежності та були інтегровані в те, що називалося «корпоративною системою».</p> <p>Метою корпорації було помістити кожного італійця в яку-небудь професійну організацію чи «корпорацію», які всі були під державним контролем.</p> <p>У зовнішній політиці Муссоліні перейшов від пацифістського антиімперіалізму до крайньої форми агресивного націоналізму. Одним із перших прикладів цього було бомбардування Корфу 1923 року. Після того він встановив маріонетковий режим в Албанії та завоював Лівію.</p>	<p>Домашнє завдання: Самостійно заповнити колонку таблиці. Джерело: Себайн Джордж Г., Торсон Томас Л. <i>Історія політичної думки. 35. Комунізм. К., 1997. С. 693-767.</i> <i>Ізборник. Режим доступу:</i> http://litopys.org.ua/istp/olit/ipd36.htm</p>	<p>посадових осіб та вищі військові чини. <i>Усі ці повноваження були довічними.</i></p> <p>Також <i>рейхсканцлеру</i> було надано право призначення свого наступника (Гесс, Геринг, Гебельс). Спеціальною постановою рейхстагу від 26.04.1942 р. <i>Гітлер був проголошений вождем нації та верховним суддею.</i></p> <p><i>Кабінет міністрів припинив своє існування 05.02.1938 р. Він був реорганізований у раду при фюрері з дорадчими повноваженнями.</i></p> <p>Вищі посади на державній службі заборонялося займати не арійцям.</p> <p><i>Вищі чиновники підпорядковувалися безпосередньо фюреру.</i> Він же здійснював їх призначення та звільнення.</p> <p>01.12.1933 р. був прийнятий закон про забезпечення єдності партії та держави. Відповідно до нього <i>єдиною партією залишалася Націонал-соціалістична партія. Партійний апарат став державною структурою.</i></p> <p>У 1933 р. була сформована <i>таємна державна поліція – гестапо.</i> Відповідно до закону від 10.02.1936 р. <i>гестапо отримала виключне право на попереднє слідство по державних злочинах.</i> <i>Нормативні акти гестапо, а також дії їх співробітників не підлягали судовому контролю.</i> Служба у гестапо була довічною та давала надзвичайні привілеї²¹.</p> <p>15.09.1935 р. був прийнятий закон про громадянство. Згідно з ним мешканці держави ділилися на громадян та підданих.</p> <p><i>Громадянами визнавалися виключно особи німецької національності. Підданими були всі інші. Вони були позбавлені політичних прав та деяких цивільних прав.</i></p> <p>У 1936 р. <i>було заборонено укладання шлюбів з євреями²².</i> <i>Встановлювалися обмеження на проживання та пересування євреїв (гетто).</i></p> <p>Починаючи з 6 років, євреї повинні були носити на одязі знак своєї національності.</p> <p>У 1938 р. на євреїв Німеччини була накладена <i>«расова контрибуція» – 1 млрд марок.</i> Невиплата цієї контрибуції стала приводом для конфіскації всього майна євреїв.</p>
--	--	--	--

²¹ У серпні 1939 р. були введені посади комісарів рейха із захисту держави з надзвичайними повноваженнями. У вересні 1939 р. з низки органів та служб, відповідальних за питання державної безпеки, було створено імперське головне управління безпеки (РСХА). На 1940 р. РСХА складалося з 7 управлінь. 1-ше – займалося юридичними, кадровими та адміністративними питаннями. 2-ге – господарським забезпеченням та фінансуванню. 3-тє – контролем за внутрішнім життям суспільства. Воно у свою чергу поділялося на 4 відділи – відділ культури, відділ населення, відділ суспільного життя та відділ економіки. 4-тє управління РСХА або гестапо (таємна поліція), поділялося на 5 відділів. Відділ «А» – боротьба з політичними супротивниками нацизму, здійснення заходів проти саботажу та забезпечення загальної безпеки. Відділ «В» – нагляд за діяльністю церков, релігійних сект, євреїв, масонів, молодіжних рухів. Відділ «С» – складання досьє, проведення стеження та превентивних арештів. Відділ «D» – боротьба з партизанами та підпільниками на окупованих територіях. Відділ «Е» – контррозвідка та боротьба зі шпигунством. Відділ «F» – паспортна служба та прикордонна поліція. 5-тє управління РСХА – кримінальна поліція рейху (КРІПО), складалося з 4-х відділів. 1-й відділ – кримінальна поліція з превентивних заходів, 2-й – репресивна кримінальна поліція, 3-й – відділ дізнання та розшуку, 4-й – інститут криміналістики. 6-тє управління РСХА здійснювало функції політичної розвідки (СД). 7-е управління займалося цензурою.

²² З 1936 р. позашлюбні відносини з євреями тягли кримінальну відповідальність. Заборонялось також надання замовлень єврейським підприємствам.

Лідери			
	Б. Муссоліні	Й. Сталін	А. Гітлер

Схеми фашизму та нацизму²³

²³ Фашисти і нацисти: хто ж вони насправді? Режим доступу: <https://www.ukrinform.ua/rubric-ato/3576463-fasisti-i-nacisti-hto-z-voni-naspravdi.html>

2.3. Формування осередків Другої Світової війни. Вісь «Берлін – Рим - Токіо».

Чи можна було в 1930-х роках ХХ століття усунути загрозу і розв'язання Другої Світової війни?

- 1) в 19130-х війни прагнули лише кілька держав (Німеччина, Італія, Японія);
- 2) була сформована Версальсько-Вашингтонська система, яка передбачала можливість спільної дії усього співтовариства проти тих, хто порушував міжнародну рівновагу і мир;
- 3) політики 19130-х років²⁴ прагнули пом'якшити наслідки світової економічної кризи. Вони вважали, що необхідно зменшити високі витрати шляхом скорочення озброєнь, армій або створення спеціальної системи міжнародної безпеки для полегшення фінансового тягаря репарацій і боргів) для цього застосовувалися наступні політичні кроки (див. таблицю № 2).

Приклад складання таблиці.

Таблиця .1.

Політичні лідери Європи в 1920-1930-х роках ХХ ст. та особливості їхньої політики

			
<p><i>Президент Франклін Делано Рузвельт</i></p>	<p><i>Джеймс.Рамсей Макдональд</i></p>	<p><i>Едуард Даладьє (в центрі) з фон Ріббентропом на зустрічі з підписання Мюнхенської угоди в 1938 р.</i></p>	<p><i>Беніто Муссоліні</i></p>
<ul style="list-style-type: none"> ▪ Посилення державного контролю за діяльністю банків, встановлювався державний контроль за ринком акцій; ▪ Прийняття закону про відновлення національної промисловості, який передбачав зниження безробіття та посилював профспілки; ▪ Закон про регулювання сільського господарства, посилював становище фермерів, шляхом надання кредитів та державних дотацій; ▪ • Вирішення проблеми соціального страхування, 	<p>В 1924 р. на чолі з Р. Макдональдом було сформовано перший в історії Великої Британії лейбористський уряд. Лейбористи провадили гнучку політику, йдучи на поступки робітникам із метою забезпечення стабільності, було збільшено розміри допомоги безробітним і пенсії, зменшено мито на деякі товари, вдосконалено систему страхування з безробіття.</p> <p><u>На виборах 1929 р.</u> перемогли лейбористи, які сформували свій уряд на</p>	<p>Франція найбільше постраждала під час I Свійни: 1,4 млн французів вбито, 750 тис. поранено. Найбільш промислово розвинені департаменти були повністю зруйновані. У 1920 р. державний борг становив 300 млрд франків.</p> <p>Для Франції союзниками було створено режим сприяння: закріплено за нею Ельзас та Лотарингію, надано право на експлуатацію Саарського вугільного басейну до 1935 р., все це сприяло відбудові Франції.</p> <p>На виборах 1919 р. перемогу отримав «Національний блок», який перебував при владі до 1924 р., уряд очолював А. Мільеран.</p> <p>В 1920 р. було засновано Комуністичну партію Франції (ФКП), а вже в 1924 р. до влади прийшов «Лівий блок», до якого</p>	<p>Участь Італії у Першій світовій війні, не принесла країні очікуваних наслідків, вона була «переможеною в таборі переможців», територіальні претензії Рима були обмежені лише колоніями в Африці, південним Тіролем і Трентіно, тоді як Далмація та пор Ф'юму Італія не отримала.</p> <p>Наслідком війни стала гіперінфляція, різко зріс рівень безробіття, демобілізовані солдати не мали роботи. Все це призвело до соціального напруження, страйків та політичної нестабільності. Король Віктор Емануїл III</p>

²⁴ Політика в особах (Політичне лідерство на постсоціалістичному просторі: національний і регіональний контексти): навч. посібник / За заг. ред. Ф. М. Рудича. К.: ІПЕНДім. І. Ф. Кураса, 2012. 400 с. Режим доступу: https://ipiend.gov.ua/wp-content/uploads/2018/07/politics-in-persons_149.pdf

Феномен лідерства в історії, типи та характеристики лідерів. С. 9-71.

Політичні лідери ХХ ст. С. 165 – 239: **Конрад Аденауер** (165-171 с.); **Шарль де Голль** (172-186 с.); **Франклін Делано Рузвельт** (187-202 сс.); **Йосип Віссаріонович Сталін** (203-218 сс.); **Уїнстон Черчілль** (219-239 сс.). Режим доступу: https://ipiend.gov.ua/wp-content/uploads/2018/07/politics-in-persons_149.pdf

<p>у 1935 р. конгрес прийняв ряд рішень, які забезпечували пенсії для літніх людей та інвалідів, а також страхування проти безробіття.</p> <p><i>Політика «Новий курс Рузвельта»</i></p>	<p>чолі з Р. Макдональдом. В 1931 р. Макдональд сформував «національний» уряд із лейбористів, консерваторів та лібералів. Новий уряд зумів до 1934 р. вивести країну з економічної кризи, шляхом посилення державного регулювання промисловості та протекціоністським заходами, відбулась переорієнтація капіталовкладень у внутрішній ринок. На виборах 1935 р. перемогли консерватори, отримавши 387 місць у палаті громад і сформували однопартійний уряд на чолі з С. Болдуїном, якого в 1937 р. змінив Н. Чемберлен.</p>	<p>увійшли радикали, республіканці, соціалісти на чолі з Едуардом Ерріо. Але вже в 1926 р. до влади прийшов блок правих партій «Національна єдність» на чолі з Р. Пуанкаре. Світова економічна криза була не такою глибокою, як у США та Німеччині, але тривалішою, ніж в інших країнах заходу. Все це призвело до політичної нестабільності та частой зміни урядів, коли ліві партії при владі змінювали праві. В країні виникла загроза фашизму. 6 лютого 1934 р. організації фашистського спрямування провели анти парламентську демонстрацію. Це призвело до консолідації комуністів та соціалістів та радикалів, ця співпраця вилилась у союз партій – Народний фронт, який в 1936 р. переміг на виборах та сформував уряд, на чолі з Л. Блюмом. Проте Народний фронт не виправдав очікувань французів, і вже в квітні 1938 р. було сформовано уряд з частини радикалів і правих, на чолі з Едуардом Даладьє.</p>	<p>намагався лавірувати між правими та лівими партіями, але його повноваження були значно обмежені, реального впливу на політичну ситуацію в країні він не мав. Саме на тлі загальносуспільної кризи в Італії народжувалась нова політична сила – фашисти (fascismo, від італ. fascio — зв'язка, об'єднання), на чолі з Беніто Муссоліні. Скориставшись розчаруванням мас у демократії, фашисти проголошували популярні гасла республіки, соціальної справедливості та «Великої Італії». Важливе значення в фашистській партії належало бойовим група – сквадрам, яких ще називали чорносорчниками²⁵.</p>
--	---	--	--

Чому нацистська партія, яка була у 1918 р. маловідомою однією з правих екстремістських політичних груп, з початком Великої депресії у 1929 – 1930 рр. швидко здобула провідну роль у політиці, ставши 1932 р. найбільшою партією в німецькому парламенті?

Додаткова інформація для роздумів і відповіді

У 1930-1933 рр. у Німеччині панував депресивний настрій. СЕК залишила мільйони працівників без роботи, до яких приєдналися мільйони осіб, які пов'язували депресію з національним приниженням Німеччини після поразки в Першій світовій війні. Масові злидні, страх і переконання, що гірші часи ще попереду, а також гнів і фрустрація від неспроможності уряду швидко врегулювати кризу створили родючий ґрунт для приходу до влади Адольфа Гітлера і нацистської партії.

Далі читайте: Прихід нацистів до влади. Енциклопедія Голокосту [Електронний ресурс]. Режим доступу: <https://encyclopedia.ushmm.org/content/uk/article/the-nazi-rise-to-power>

А. Гітлер був переконливим і запальним оратором, який вміло апелював до базових потреб німців

А. Гітлер. 1927 р. Фото Г. Гоффмана.

²⁵ Світ у 1820-1930-х роках ХХ столітті. Підготовка до ЗНО з Всесвітньої історії. Сайт Тернопільського національного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка. Режим доступу: <http://zno.academia.in.ua/mod/book/view.php?id=1578>

Таблиця 2.

Політичні кроки держав в напрямку зменшення військової напруги (роззброєння, встановлення системи міжнародної безпеки) їхні наслідки в 1930-х роках ХХ ст.

Дата	Місце проведення	Формат зустрічі	Основні питання
1	2	3	4
Січень 1930 р.	Лондон	Міжнародна конференція	Питання обмеження морських озброєнь
Рішення конференції	1) поширення умов Договору 5-ти держав ²⁶ на інші класи бойових кораблів: крейсери, есмінці, підводні човни; 2) у повному обсязі питання розв'язати не вдалося : Франція та Італія відмовилися підписати угоду; 3) США, Англія, Японія домовилися щодо крейсерів та есмінець дотримуватися співвідношення 5 : 5 : 3; 4) щодо підводних човнів запроваджувався принцип рівності флотів.		
1931 р.	США	пропозиція	питання виплати боргів і репарацій
Рішення	була прийнята пропозиція США на один рік оголосити мораторій (відстрочку) із виплати боргів і репарацій.		
Лютий 1932 р.	США	пропозиція	питання виплати боргів і репарацій
Рішення	вирішили взагалі ліквідувати репараційні зобов'язання Німеччини . Країни-боржники, зі свого боку, просто припинили сплачувати борги США. Здавалося, що був створений прецедент колективних дій перед спільною загрозою. <i>Це тільки здавалося! На справді всі країни переслідували насамперед свої цілі та інтереси!</i>		
1932 р.	США	політичні дії	ввели високі митні податки
	Англія	політичні дії	відмовилися від «золотого стандарту»

²⁶ **Вашингтонська морська угода** - відома також як «**Договір П'яти Держав**» або як «Договір між США, Британською імперією, Французькою республікою, Королівством Італія й Японською імперією, підписаний у Вашингтоні 6 лютого 1922 р.

Угода передбачала обмеження озброєння (лінійних флотів, підводних флотів, сухопутних військ) і заборону будівництва укріплень і військових баз на багатьох територіях у Тихому океані.

Повна офіційна назва договору: **Treaty Between the United States of America, the British Empire, France, Italy, and Japan, Signed at Washington, February 6, 1922** (Договір між Сполученими Штатами Америки, Британською Імперією, Францією, Італією і Японією, підписаний у Вашингтоні 06.02.1922 р.).

Договір закріпив реальне співвідношення сил у морських озброєннях, досягнуте до початку 1920-х років.

США визнавалися, нарівні з Великою Британією, провідною морською державою світу.

Велика Британія була змушена відмовитися від принципу «двох флотів», згідно з яким флот Великої Британії повинен перевершувати сумарний флот двох наступних за нею морських держав. **Договір, однак, не обмежував крейсерські і підводні сили.**

Договір обмежував для США і Великої Британії можливість будівництва і зміцнення своїх військових баз на Тихому океані, забезпечуючи Японській імперії збереження стратегічних переваг у цьому регіоні.

Згідно з угодою, кожній зі сторін-учасниць дозволялося перебудувати в авіаносець по два основних бойових корабля, що підлягали утилізації. **Всі учасники, крім Італії, скористалися цією можливістю, побудувавши 7 нових авіаносців.**

Таким чином, **Вашингтонський договір дав поштовх до стрімкого розвитку морської авіації.**

<p>Рішення-наслідки</p>	<ol style="list-style-type: none"> 1) цими діями США, Англія спровокували митні і валютні «війни», які дезорганізували світову торгівлю, таким чином ще більше поглибили Світову економічну кризу; 2) перемогло прагнення вирішувати економічні проблеми не спільно, а поодиноці, коли кожна країна намагалася перекласти тягар кризи на сусіда; 3) у результаті зросло економічне суперництво; 4) зменшилася можливість чинити спільний опір перед загрозою війни, нейтралізуючи дії країн-агресорів.
<p>Тим часом активізувалися держави, які були готові йти на злам існуючої системи міжнародних відносин і встановлення своєї гегемонії у світі. Почали формуватися осередки Другої Світової війни (1939-1945 рр.)</p>	

	<p>Зверніть увагу на вплив компромісного не правового рішення політиків на подальший перебіг подій в напрямку до Другої Світової війни:</p> <p><i>«30 січня 1933 року президент Гінденбург призначив Адольфа Гітлера канцлером Німеччини. Гітлер став канцлером не в результаті електоральної перемоги, отримавши народний мандат, а внаслідок конституційно сумнівної угоди серед вузького кола консервативних німецьких політиків, які зневірилися в парламентському ладі. Вони сподівалися використати популярність Гітлера для відновлення консервативного авторитарного ладу, можливо навіть монархії. Проте за наступні два роки нацисти переграли цих консервативних політиків і ствердили радикальну диктатуру, цілковито підпорядковану особистій волі Гітлера»²⁷.</i></p>
<p><i>В день призначення на посаду канцлера Німеччини Адольф Гітлер вітає натовп німців, повних ентузіазму, з вікна будівлі відомства канцлера Німеччини. Берлін (Німеччина), 30 січня 1933 р. Bayerische Staatsbibliothek München</i></p>	

Ширше про міжнародні відносини в 1930-х рр. Назрівання Другої світової війни. Зовнішньополітичні пріоритети провідних країн світу тощо дивіться на сайті Тернопільського національного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка. Режим доступу: <http://zno.academia.in.ua/mod/book/view.php?id=2774>

УВАГА!

На цьому сайті є не тільки якісна інформація по темі, але й систематизовані дати з подіями, тестові завдання ЗНО.

²⁷ Прихід нацистів до влади. Енциклопедія Голокосту [Електронний ресурс]. Режим доступу: <https://encyclopedia.ushmm.org/content/uk/article/the-nazi-rise-to-power>

Європа на початок 1941 р.²⁸

²⁸ Павло Гай-Нижник. Особистий сайт доктора історичних наук. Режим доступу: <https://hai-nyzhnyk.in.ua/doc2/map.europe.1941.php>

Формування центрів агресії Другої Світової війни

Критерії аналізу політики країн	Назва країни-агресора		
	Японія	Італія	Німеччина
Номер осередку	Перший	Другий	Третій
Територія, яка стала метою агресії	Далекий Схід	Африка	Європа
Назва країн-агресора	Японія	Італія	Німеччина
Політичний лідер (фото, автобіографія, посада)	Імператор Сьова. Прижиттєве ім'я - Хірохіто . Його правління є найдовшим імператорським правлінням в історії країни, під час якого японське суспільство зазнало докорінної перебудови - переходу від милітаризму до демократії.	Б. Муссоліні	А. Гітлер, канцлер Німеччини 1933 року, а пізніше - як фюрер і райхсканцлер від 1934 до 1945 року.
Причини зростання агресивності	Японія претендувала на лідерство на Далекому Сході та й в усій Азії. Прагнення загарбати Північно-Східний Китай.	Італія вважала себе обділеною за результатами Першої світової війни і не приховувала загарбницьких планів до яких належали й наміри завоювання Ефіопії.	Реванш за I Світову війну. Завоювання життєвого простору для німців, спадкоємців аріїв.
Політичні кроки (дата, подія)	<u>початок 1928 р.</u> : японці вторглися у китайську провінцію Шаньдун, але успіху не досягли.	<u>з 1934 р.</u> : Італія розпочала приготування до агресії проти Абіссинії (Ефіопії) - єдиної на континенті незалежної держави.	<u>у жовтні 1933 р.</u> : представників Німеччини було відкликано з Міжнародної конференції з роззброєння, і гітлерівський уряд оголосив про вихід Німеччини з Ліги Націй . Розпочалась тоталітарна милітаризація німецького суспільства. За перші три роки перебування при владі нацистів у Німеччині стало до ладу більш як 300 військових заводів .
	<u>весни 1931 р.</u> : японська преса розпочала кампанію звинувачень китайських властей у Маньчжурії в утисках японських підданих.	<u>02 жовтня 1935 р.</u> : Публічно перелічивши «91 приклад ефіопської агресії проти Італії» й зосередивши у Східній Африці найчисленнішу в історії колоніальних воєн 500-тисячну армію, Б. Муссоліні розпочав війну проти Ефіопії . До Ліги Націй він	<u>квітень 1935 р.</u> : німецьких штабах почалося розроблення плану агресій проти сусідніх країн .

		<p>направив повідомлення, що Італія стала жертвою ефіопської агресії. Війна виявила слабкість італійської армії. Зустрівши рішучий опір місцевих племен, Італія застосувала заборонений міжнародним правом отруйний газ, але ціною великих втрат спромоглася лише на початку травня наступного року здобути столицю країни Аддис-Абебу. Ефіопія капітулювала, а її імператор Гайле Селласіє подався у вигнання. При цьому більшість території Ефіопії залишалася не завойованою.</p>	
<p><i>Імператор Сьова (Хірохіто)</i></p>	<p><u>18 вересня 1931 р.</u>: організувавши вибух на японській ділянці Південноманьчжурської залізниці, Японія, відповідно до «меморандуму Танаки»²⁹, розв'язала війну проти Китаю. З падінням м. Мукдена японські війська за 12 годин окупували всю територію Південної Маньчжурії й, не наражаючись на опір китайської армії, рушили в глиб країни.</p>		<p><u>у червні 1935 р.</u>: було встановлено тісні контакти по політичній та військовій лініях між Німеччиною та Угорщиною.</p>
<p><u>листопад 1931 р.</u>: Японська армія блокувала стратегічно важливу для СРСР Східнокитайську залізницю. Радянське керівництво відхилило японську ноту протесту з приводу допомоги китайській армії зброєю та добровольцями з боку СРСР, заявивши, що Радянський Союз такої допомоги не надає, дотримуючись нейтралітету у цій війні.</p>	<p><u>початок 1932 р.</u>: Японія окупувала всю територію Маньчжурії й проголосила створення окремої держави Маньчжоу-Го на чолі з останнім представником маньчжурської династії Цін Пу І, якого невдовзі було проголошено імператором.</p>	<p><i>Б. Муссоліні</i></p>	<p><u>1935 р.</u>: Великим досягненням Берліна стала англо-німецька морська угода, згідно якої Велика Британія надавала Німеччині право мати флот тоннажністю 35% від тоннажності англійського.</p>
			<p><u>1936 р.</u>: Німеччина втрутилася в громадянський конфлікт Іспанії, підтримуючи націоналістичний блок.</p>

²⁹ **Меморандум Танаки** — таємне звернення прем'єр-міністра Японії Танаки Гітти до Імператора Сьова з детальним планом завоювання Республіки Китай, а в подальшому — цілої Азії. Складене 1927 року за результатами обговорення Східної Ради.

	<p>у 1937 р.: Японія розв'язала вже відкрити війну проти Китаю, завоювавши його найбільш розвинені райони. Так, для Китаю Друга світова війна почалася вже в 1937 р.</p> <p>наприкінці 30-х рр.: Японія двічі перевірила на міцність СРСР на Далекому Сході й у союзній йому Монголії. Перший серйозний японсько-радянський збройний конфлікт стався влітку 1938 р. у районі озера Хасан, де японці силами двох піхотних дивізій, кавалерійської та піхотної бригад безуспішно атакували позиції Червоної армії. У серпні бойові дії закінчилися поразкою Японії.</p> <p>Удруге дві країни зійшлися на полі бою в 1939 р. у районі озера Халхін-Гол на території Монголії. Після запеклих боїв, під час яких Японія втратила близько 80 тис., а монгольські й радянські війська - близько 18 тис. вояків, японці знову зазнали поразки.</p>		<p><u>1937-1939 рр.:</u> Німеччина перетворилася на найсильнішу європейську державу Разом із приєднаними територіями вона забезпечувала 15% світового промислового виробництва, випереджаючи Велику Британію та Францію. На початку 1939 р. Німеччина мала найсильнішу армію в Європі чисельністю 2, 75 млн вояків із 10 тис. гармат, 3, 2 тис. танків і понад 4 тис. літаків. Гітлерівська Німеччина була готова до початку нового світового конфлікту.</p> <p style="text-align: center;"><i>А. Гітлер</i></p>
<p style="text-align: center;">Дії Ліги Націй</p>	<p><u>Восени 1932 р.:</u> комісія лорда Літтона представила Раді Ліги Націй звіт про становище в Маньчжурії, в якому наголосила на фактичній її окупації Японією та рекомендувала не визнавати Маньчжоу-Го. Разом з тим у звіті містилася пропозиція надати Маньчжурії статус автономії у складі Китайської республіки й застерегти особливі пільги на її території для Японії. Відтак у прийнятій на підставі рекомендацій комісії резолюції Ліги Націй йшлося про незаконне захоплення Маньчжурії Японією, але</p>	<p><u>1935 р.:</u> ніхто не повірив в агресію Ефіопії. Усі 56 країн - членів Ліги проголосували за визнання агресором Італії. Європейці були шоковані, а Ліга Націй наклала заборону на поставки до Італії військових матеріалів і озброєння. Щоправда, через невключення до переліку нафти, такі заходи Ліги не могли спинити війни. Крім того, для Англії та Франції</p>	<p><u>1930-ті роки XX ст.:</u> За час свого існування Ліга Націй не покарала жодного агресора, не подала допомоги жодній жертві агресії, не мала засобів впливу на розвиток міжнародних відносин, займала примиренську, а інколи безпринципну позицію стосовно подій, що відбулися.</p>

	<p>визнавалися за останньою «особливі інтереси» в китайській провінції. Великі держави, за винятком СРСР, не погоджувалися зі вжиттям проти Японії таких заходів, які б змусили її звільнити зайняту територію.</p>	<p>дружба з Італією була важливішою і за долю Ефіопії, і за саму Лігу Націй. Поведінка під час війни міністрів закордонних справ, відповідно британського - Самуеля Гора і французького - П'єра Лавалля, була свідченням тому.</p>	
--	--	---	--

Консолідація сил агресорів. Вісь «Берлін-Рим-Токіо»

Перемога на виборах у Франції Народного фронту відвернула Б. Муссоліні від Парижа й штовхнула в обійми А. Гітлера. **Улітку 1936 р.** А. Гітлер ще вагався між перспективою налагодження добрих відносин з Англією та союзом з Італією, але все ж таки схилився до другого варіанту. Не останню роль у цьому відіграло досє під назвою «Німецька загроза», складене британським дипломатом А. Іденом і передане А. Гітлеру зятем Б. Муссоліні графом Г. Чіано. **24 жовтня 1936 р. між Італією й Німеччиною було підписано тасмний протокол про узгоджені дії.** Так, за словами Б. Муссоліні, утворилася «вертикаль», або «вісь» Берлін - Рим.

У листопаді 1936 р. між Німеччиною та Японією було підписано угоду «проти Комуністичного Інтернаціоналу» та «Додаткову тасмну військову угоду», що поклали початок **Антикомінтернівському пакту.**

На початку листопада 1937 р. до Антикомінтернівського пакту приєдналася й Італія, завершивши формування «осі» Берлін - Рим - Токіо. Проте хоча Антикомінтернівський пакт формально був спрямований проти підривної міжнародної діяльності Комінтерну й СРСР, але він становив загрозу і для західних держав.

2.4. Політика умиротворення агресора

Таблиця. 4.

Політика умиротворення агресора: події, наслідки

Політика	Фотоаргументи	Особливості політичних рішень
<p><i>Основні акценти політики 1930-х рр. XX ст.</i></p>	<p><i>Політичні дії Німеччини</i></p>	
<p>Антиверсальські дії Німеччини, Англії</p>	<p><u>До 1933 р. становище Німеччини в межах Версальської системи було значно полегшено:</u></p> <ul style="list-style-type: none"> ➤ Німеччина припинила сплачувати репарації; ➤ на переговорах щодо роззброєння в 1932 р. їй було обіцяно рівноправність в озброєнні; ➤ навіть обговорювалося питання про повернення Німеччині колоній. <p><u>На шляху до світового панування Німеччина мала об'єднати весь німецький народ в одній державі:</u></p> <ul style="list-style-type: none"> ➤ це передбачало приєднання Австрії, населених німцями районів Франції, Бельгії, Чехословаччини, Польщі та Литви. <p><u>Далі планувалося завоювання «життєвого простору» на сході:</u></p> <ul style="list-style-type: none"> ➤ заволодівши сировинними й аграрними ресурсами Східної Європи, Німеччина могла здобути перемогу в боротьбі за світове панування. <p>Кожен із визначених А. Гітлером кроків означав шлях до повної ліквідації Версальської системи і докорінну зміну міжнародних відносин. Це був шлях до війни.</p> <p><u>Свідченням рішучих намірів А. Гітлера були:</u></p> <ul style="list-style-type: none"> ➤ вихід Німеччини з Ліги Націй у жовтні 1933 р.; ➤ здійснена у 1934 р. невдала спроба приєднати Австрію; ➤ в 1935 р., після виплати Францією компенсації за вугільні шахти земля Саар унаслідок плебісциту відійшла до Німеччини; ➤ також Німеччина відмовилася від військових статей Версальського договору, які забороняли їй мати військову авіацію, оголосила про запровадження загальної військової повинності й формування армії із 36 дивізій; ➤ між Великою Британією та Німеччиною в 1935 р. було укладено військовоморську угоду, за якою Німеччині було дозволено мати флот більший, ніж французький. Угода була вже двостороннім порушенням Версальської системи. <p><i>Такий розвиток подій занепокоїв найближчих сусідів Німеччини.</i></p> <p>Європейська дипломатія почала активно обговорювати ідею створення системи колективної безпеки із залученням СРСР:</p> <ul style="list-style-type: none"> ➤ у 1934 р. СРСР було прийнято до Ліги Націй; ➤ у травні 1935 р. СРСР та Франція уклали угоду про взаємодопомогу; ➤ аналогічний договір було укладено між СРСР та ЧСР. 	
<p>Чому країни Європи пішли на політику умиротворення Німеччини?</p>	<p><u>Англія + Франція</u></p>	<p><u>СРСР + Німеччина</u></p>
	<p>Оскільки США самоізолювалися від втручання в європейські справи, а Велика Британія, з одного боку, почувалася у безпеці, а з іншого - практично не мала сухопутної армії, щоб припинити агресію Німеччини, Франція ставала залежною від поведінки Лондона. Було вирішено не застосовувати стосовно А.</p>	<p>У 20-ті рр. основним партнером СРСР на міжнародній арені була Німеччина. Співробітництво особливо посилилося після підписання 1922 р. Рапальського договору. Обидві держави об'єднувала ізоляція на міжнародній арені. До Німеччини експортувалося радянське зерно, продовольчі товари, закуповувалася необхідна техніка; радянські військовики навчалися в німецьких академіях, німецькі спеціалісти допомагали відновлювати народне господарство.</p>

	<p>Гітлера силових методів, а піти на поступки, тим більше, що Гітлер щоразу заявляв, ніби після задоволення чергової його вимоги він більше ні на що не претендуватиме. Імало західних політиків вважали, що якщо А. Гітлер і зважиться на війну, то це буде війна не проти Англії чи Франції, а проти СРСР. Німецька пропаганда й дипломатія підігривали такі сподівання, так само, як вони натякали Й. Сталіну, що Німеччина невідмінно воюватиме проти західних «плутократій».</p>	<p><u>До середини 30-х рр.</u> Радянський Союз переконливо доводив свою заінтересованість у мирному співіснуванні, але тоталітарний характер сталінського режиму позначався і на зовнішній політиці країни. Як генеральний секретар ЦК ВКП(б) И. Сталін офіційно й безпосередньо не брав участі в переговорах з іноземними країнами, не приймав послів, не підписував дипломатичних документів. Але саме за його вказівками радянська зовнішньополітична доктрина базувалася на переконаності, що в міжнародних відносинах визначальним є не принцип переважання загальнолюдських інтересів над класовими, а навпаки. Звідси - однобічна оцінка розстановки і співвідношення політичних сил у світі. Згідно з цією доктриною у центрі світової політики перебувала боротьба на знищення двох соціальних систем - соціалістичної (СРСР) і капіталістичної (весь Захід, незалежно від того, чи це демократичні - США, Велика Британія й Франція, чи фашистська Італія й нацистська Німеччина). Причому, у міру «просування» СРСР до комунізму, ця боротьба, за Й. Сталіним, мала невідмінно загострюватися.</p> <p>До початку в 1939 р. Другої світової війни СРСР поставив до Німеччини 2 млн. тонн зерна, 1 млн. тонн нафти, 100 тис. тонн бавовни та багато інших матеріалів.</p>
<p><i>Аншлюс Австрії 12 березня 1938 р.</i></p>	<p>У листопаді 1937 р. гітлерівське керівництво ухвалило рішення про форсоване підготування до її загарбання, ще у вересні 1937 р. Гітлер отримав згоду від Муссоліні на аншлюс Австрії. 11 березня 1938 р. за вказівкою Гітлера було підготовлено директиву про вторгнення німецьких військ до Австрії. Тоді ж було висунуто ультиматум Відню скасувати всенародне голосування та передати владу «фюрерові» австрійських фашистів Зейс-Інкварту. Відень умови виконав, тоді Зейс-Інкварт звернувся до Берліна з проханням про допомогу для встановлення в країні порядку та спокою. На наступний день, 12 березня 1938 р., 200 тис. німецьких військ вступили на територію Австрії. Австрія</p>	 <p><i>Радянська карикатура на аншлюс Австрії</i></p>

	була включена до складу Третього Рейху.	
<p>Мюнхенська угода і розчленування Чехо-Словаччини. 29.09.1938 р.</p> <p>За Мюнхенським пактом ЧСР втратила третину своєї території, 5 млн населення, до 50 % виробничих ресурсів, першокласні, що переважали знамениту «лінію Ма-жино», укріплення, значну частину армії.</p> <p>Німеччина анексувала Судети, до Польщі відійшла територія площею у 1000 кв. км з населенням 230 тис. чоловік.</p> <p>Угорщині було передано територію в 12 тис. кв. км з населенням близько 1 млн чоловік. 7 жовтня 1938 р. від Чехії фактично відокремилася Словаччина, де утворився уряд на чолі зі священником Й. Тісо, а 11 жовтня отримала автономію Закарпатська Русь (Карпатська Україна) — держава з територією понад 11 тис. кв. км та населенням у 552 тис. чоловік.</p>	 <p><i>Під час підписання Мюнхенської угоди</i></p>	<p>Використавши як привід «судетську проблему», А. Гітлер поставив перед чехословацьким президентом Е. Бенешом та державами - гарантами Чехо-Словаччини - Великою Британією й Францією категоричну вимогу передати Німеччині Судетську область. Вкотре він заявляв, що це - «остання» його територіальна претензія в Європі. Чехо-Словаччина, маючи боєздатну армію, готова була воювати, але Лондон і Париж змусили Прагу погодитися на німецькі умови, щоб «врятувати мир». 19 вересня 1938 р. англійський і французький посли вручили Е. Бенешу ультиматум з вимогою поступитися на користь Німеччини районами, де німці становили понад 50 % населення.</p> <p>Голова уряду Мілан Годжа подав у відставку, передавши портфель прем'єра генералу Я. Сирови, поклавши на нього гіркий обов'язок підкоритися диктату. На пропозицію Б. Муссоліні 29 вересня 1938 р. у Мюнхені відкрилася конференція за участю керівників Великої Британії, Франції, Німеччини та Італії: Н. Чемберлена, Е. Даладьє, А. Гітлера і Б. Муссоліні. Наполягання Н. Чемберлена на участі в ній делегації ЧСР було проігнороване. Угоду було підписано 30 вересня в 0 год 25 хв, хоча датовано її 29 вересня. Як відшкодування за фактичну зраду ЧСР, Н. Чемберлен і Е. Даладьє в додатку до угоди записали, що готові гарантувати нові кордони Чехословаччини. Німеччина та Італія, за умови вирішення питання про долю польської та угорської меншин у ЧСР, пообіцяли те ж саме.</p>
30 вересня 1938 р.	Британія та Німеччина без консультацій з Францією підписали пакт про ненапад. Франції не залишалося нічого іншого, як укласти з Німеччиною аналогічну угоду.	
Наслідки політики умиртворення		
15 березня 1939 р.	<p>Частини вермахту вторглися на територію Чехо-Словаччини, яка остаточно припинила своє існування. На території Чехословаччини було проголошено Протекторат Богемії та Моравії. Одночасно угорські війська окупували Карпатську Україну.</p> <p>Через тиждень після окупації Чехії та Моравії</p>	<i>Поглинання Чехії Німеччиною</i>

**Радянсько-німецький пакт
про ненапад та таємний
додатковий протокол до
нього
23 серпня 1939 р.**

А. Гітлер поспішав, адже 26 серпня мав вступити у дію план «Вайс» - наступу на Польщу. Єдиною проблемою, що виникла під час переговорів, була **вимога Й. Сталіна визнати за СРСР право на балтійські порти Лібава (Лієпая) та Віндава (Вентспіле), про які на попередньому етапі переговорів не йшлося.** А. Гітлер телеграмою повідомив про свою згоду на це. Близько 2-ї години ночі 24 серпня В. Молотов і Й. Ріббентроп поставили підписи під текстом пакту та таємним протоколом до нього. **За іменами осіб, що його підписали (міністри закордонних справ СРСР і Німеччини), цей договір зазвичай називають «пактом Молотова-Ріббентропа».**

Положення радянсько-німецького пакту про ненапад:

- Пакт, що склався з 7 статей, укладався на 10 років з автоматичним продовженням його дії на наступні 5 років за взаємним бажанням сторін;
- Набирає чинності негайно з моменту його підписання;
- Сторони зобов'язувалися не нападати одна на одну як окремо, так разом з іншими державами;
- Передбачався взаємний нейтралітет у разі війни однієї з країн;
- Було домовлено, що СРСР і Німеччина не братимуть участі в коаліціях держав, спрямованих відповідно проти Німеччини чи СРСР.

Зміст таємного додаткового протоколу до пакту:

Кордоном розмежування «життєвих інтересів» Німеччини та СРСР у Прибалтиці визнавався

Карикатура на радянсько-німецьку дружбу.

Підписання пакту про ненапад

	<p>північний кордон Литви; Польща мала бути розділена між СРСР та Німеччиною по лінії річок Тиса - Нарев - Вісла – Сян; Німеччина визнавала право СРСР на Бессарабію, що входила тоді до складу Румунії.</p>	
--	---	--

Вплив угоди на подальший перебіг подій у Європі. Вже сам договір унеможлилював продовження англо-франко-радянських переговорів та участі СРСР у боротьбі проти нацистських агресорів. Згідно з секретним протоколом, Фінляндія, Латвія, естонія, Литва віддавалися на поталу СРСР, північний кордон Литви було визначено межею сфер інтересів СРСР та Німеччини. Дуже чітко було вирішено долю Польщі: вона практично прирікалася на загибель, мала бути розділена між Москвою та Берліном. Просування Німеччини на схід було визначено межею вздовж рік **Нарев-Вісла-Сян**. За СРСР визнавалися інтереси в Бессарабії. Більше того, саме цей договір остаточно розв'язав руки Гітлеру, який розпочав агресію проти польщі, маючи надійний тил в особі союзника Сталіна.

Договір викликав нерозуміння переважної частини громадської думки західних країн, що позначилось на їхньому ставленні до СРСР. Договір та протокол свідчать: радянське керівництво стало на шлях заохочення агресора, який через 7 днів розв'язав Другу світову війну. Відповідальність за початок Другої світової війни разом з іншими країнами несе і сталінське керівництво СРСР.

2.5. Пакт Молотова-Ріббентропа і Україна

Договір про ненапад між Німеччиною та Радянським Союзом

Уряд СРСР та Уряд Німеччини Керовані бажанням зміцнення справи миру між СРСР та Німеччиною і виходячи з основних положень договору про нейтралітет, укладеного між СРСР та Німеччиною у квітні 1926 року, дійшли наступної угоди:

Стаття I.

Обидві Договірні Сторони зобов'язуються утримуватися від будь-якого насильства, від будь-якої агресивної дії та будь-якого нападу один на одного як окремо, так і спільно з іншими державами.

Стаття II.

У випадку, якщо одна з Договірних Сторін виявиться об'єктом воєнних дій з боку третьої держави, інша Договірна Сторона не підтримуватиме в жодній формі цю державу.

Стаття III.

Уряди обох Договірних Сторін залишаться в майбутньому в контакті один з одним для консультації, щоб інформувати один одного про питання, які стосуються їх спільних інтересів.

Стаття IV.

Жодна з Договірних Сторін не братиме участі в будь-якому угрупованні держав, яке прямо чи опосередковано спрямоване проти іншої сторони.

Стаття V.

У разі виникнення спорів чи конфліктів між Договірними Сторонами з питань того чи іншого роду, обидві сторони вирішуватимуть ці спори чи конфлікти виключно мирним шляхом у порядку дружнього обміну думками або у потрібних випадках шляхом створення комісії із врегулювання конфлікту.

Стаття VI.

Цей договір укладається строком на десять років з тим, що оскільки одна з Договірних Сторін не денонсує його за рік до закінчення строку, термін дії договору вважатиметься автоматично продовженим на наступні п'ять років.

Стаття VII.

Цей договір підлягає ратифікуванню у можливо короткий термін.

Обмін ратифікаційними грамотами має відбутися у Берліні.

Договір набирає чинності негайно після його підписання.

Складено у двох оригіналах, німецькою та російською мовами в Москві, 23 серпня 1939 року.

За уповноваженням Уряду СРСР В. Молотов.

За Уряд Німеччини І. Ріббентроп.

Hier nach: Politisches Archiv des Auswärtigen Amtes, f 11/0048-0050. Mikrofilm.

Секретний додатковий протокол

Під час підписання договору про ненапад між Німеччиною і Союзом Радянських Соціалістичних Республік уповноважені обох сторін, що підписалися нижче, обговорили в строго конфіденційному порядку питання про розмежування сфер обопільних інтересів у Східній Європі.

Це обговорення призвело до наступного результату:

1. У разі територіально-політичного перебудови областей, що входять до складу Прибалтійських держав (Фінляндія, Естонія, Латвія, Литва), північний кордон Литви одночасно є межею сфер інтересів Німеччини та СРСР. При цьому інтереси Литви щодо Віленської області визнаються обома сторонами.
2. У разі територіально-політичного перебудови областей, що входять до складу Польської Держави, кордон сфер інтересів Німеччини та СРСР приблизно проходить по лінії **річок Нарева, Вісли та Сана**. цієї держави, може бути остаточно з'ясовано лише протягом подальшого політичного розвитку. У кожному разі, обидва Уряди вирішуватимуть це питання у порядку дружньої обопільної згоди.
3. Щодо південного сходу Європи з радянської сторони підкреслюється **інтерес СРСР до Бессарабії**. З німецького боку заявляється про її повну політичну незацікавленість у цих галузях.
4. Цей протокол зберігатиметься обома сторонами у суворому секреті.

Москва, 23 серпня 1939 року

За уповноваженням Уряду СРСР В. Молотов

За Уряд Німеччини І. Ріббентроп

Hier nach: Politisches Archiv des Auswärtigen Amtes, f 19/182-183. Mikrofilm.

Додатково. Домашнє завдання: ознайомитися з тестовими завданнями, які відповідають темі.

Тестові завдання до ЗНО. Режим доступу: <https://zno.osvita.ua/ukraine-history/tag-pochatok-drughoji-svitovoyi-vijny-1939-1941/>

III. Українська питання в дипломатичній грі (1919-1939 рр.).

Таблиця. 5.

Українська карта в дипломатичній грі країн-засновниць Версальсько-Вашингтонської системи

Назва форуму	Учасники, хід зустрічі	Результати, рішення, договори	Візуалізація рішень
3.1. Паризька мирна конференція (18 січня 1919 р - 21 січня 1920 р.) ³⁰	<p>Конференцію відкрив прем'єр-міністр Франції Ж. Клемансо. У її роботі взяли участь представники 27 країн, але домінуючу роль відігравали Франція, Великобританія і США.</p> <p>На конференцію не було запрошено представників переможених країн і Росії, в якій точилася громадянська війна.</p> <p>Країни, що програли війну, не брали участі в конференції, їм тільки вручалися проекти мирних договорів, які треба було прийняти без будь яких умов.</p>	<p>Укладено договори: з Німеччиною - Версальський, з Австрією - Сен-Жерменський, з Болгарією - Нейський, з Угорщиною - Тріанонський, з Туреччиною - Севрський (який так і не був ратифікований).</p>	<p>Жорж Клемансо був рішуче настроєний реалізувати гасло «Німці за все заплатять!» і прагнув послабити Німеччину будь-якими засобами. Він казав: «У Європі 20 мільйонів зайвих німців».</p> <p>В основу всіх договорів було покладено принцип «горе переможеним», котрий незабаром переріс у формулу «горе переможцям».</p>

³⁰ Шир. див. Версальська система міжнародних відносин. Дати. Тестові завдання. Режим доступу: <https://disted.edu.vn.ua/courses/learn/2734>

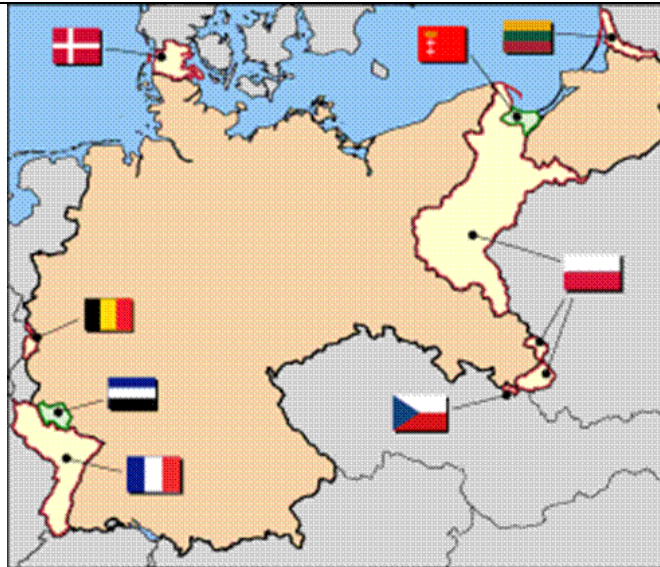

Фото з відкритих джерел

**Версальський договір
28.06.1919 р.**

Головний договір серед інших

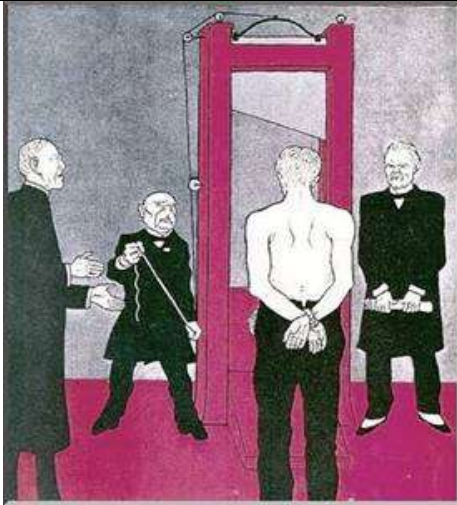
Умови:

Ельзас та Лотарингія відходили до **Франції**; невеликі території до **Бельгії та Данії**;
Верхня Сілезія (за плебісцитом), Познань, частина Західної Пруссії до **Польщі** (це лише третя частина польських земель, що входили до Німецької імперії);
м. Данциг (Гданськ) оголошувалось вільним містом під **захистом Ліги Націй**;
частина Сілезії (Гюльчинська земля) до **Чехословаччини**.
Німеччина визнавала недоторканість кордонів Австрії та Чехословаччини, заборонявся аншлюс (приєднання) Австрії.
Саарський вугільний басейн на 35 років передавався під контроль Ліги Націй, а фактично під контроль Франції.
Лівий берег та 50-кілометрова зона на правому березі Рейну були **демільтаризовані**.

Оцінка сучасниками Версальського договору: французький маршал Фош – «це не мир, це перемир'я на 20 років»; один із англійських політиків – «мир гірший за війну».
Чимало статей договору були **принизливими для німців**, зокрема, право екстериторіальності³² польотів над територією Німеччини, заходу кораблів тощо.

³¹ Карикатура з сайту <https://disted.edu.vn.ua/courses/learn/2734>

³² **Екстериторіальність** (лат. ex - з, поза + лат. territorialis — що належить до даної території) — статус фізичних або юридичних осіб, установ або об'єктів, вилучених з-під дії місцевого законодавства і які підпадають (частково або в повному обсязі) під дію законодавства держави, громадянство якої вони мають.

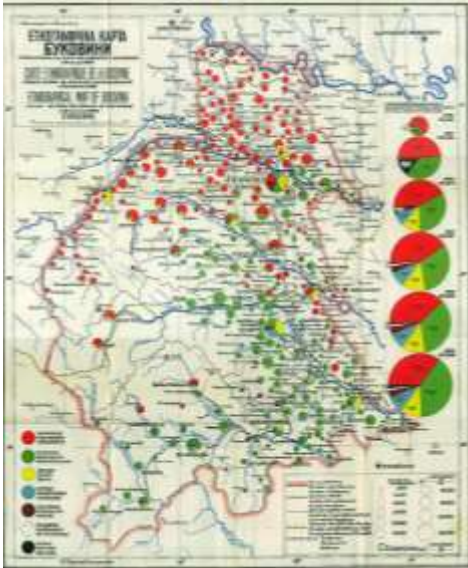
		<p>Армія Німеччини скорочувалась до 100 тис, ліквідувалась загальна військова повинність, заборонялось мати військові авіацію, підводний флот, артилерію, Генштаб. Репарації (за рішеннями Лондонської конференції 1921 р.) склали 132 млрд. золотих марок, що в декілька раз перевищували реальну суму. Усі німецькі колонії переходили до країн-переможниць.</p>	
		 <p><i>Фото з відкритих джерел</i></p>	 <p><i>Карикатура з сайту</i> https://disted.edu.vn.ua/courses/learn/2734</p>
<p>Українське питання на Паризькій конференції</p>	<p>Дивіться вище</p>	<p>На Українську дипломатичну місію, очолювану Г. Сидоренком (інженер за фахом), покладалося двоєке завдання:</p> <ol style="list-style-type: none"> 1) добитися визнання УНР; 2) добитися допомоги для УНР в боротьбі за незалежність; 3) представити якнайкраще українську державність за кордоном. <p>Однак українська делегація зустріла мало розуміння в Парижі. Вона не була визнана і не була допущена на конференцію.</p>	<p>Українське питання, тобто визнання Української держави, розглядалося західними державами лише в контексті двох інших питань: 1) російського та 2) формування східних кордонів Польщі. Українське питання не було розв'язане конференцією на користь українців: 1) західні держави вважали, що українські території мають залишитися у складі нової демократичної федеративної Росії, яка постане після повалення влади більшовиків; 2) через погану обізнаність ситуації в</p>

 <p>Плакат 1917 р. «Свої хаті своя правда і сила, і воля». Фото з відкритих джерел</p>		 <p>Григорій Микитович Сидоренко (1874 – 1924 рр.) - український політичний діяч і дипломат, інженер шляхів. Міністр пошт і телеграфу УНР. Голова делегації УНР на мирній конференції в Парижі.</p>	<p>Україні, західні держави вважали, що українське громадянство не готове до незалежності своєї держави, вважали український національний рух більшовицьким; 3) українців звинувачували у германофільстві, що незалежна Україна - це творення Німеччини³³ (через перебування на території України німецьких та австрійських військ).</p>
<p>3.2. Сен-Жерменський мирний договір 1919 р. (С.-Ж.м.д.)</p>	<p>Підписаний 10 вересня 1919 р. в м. Сен-Жермен-ан-Ле (поблизу</p>	<p>Всупереч вимогам Буковинського народного віча (3 листопада 1918 р.) та рішенням Всенародних зборів (собору) угорських русинів (21 січня 1919 р.) про з'єднання Буковини Північної і</p>	<p>Оформив розпад Австро-Угорщини на ряд самостійних держав: Австрію, Угорщину, Чехословаччину, Королівство</p>

³³ **Експансіоністська концепція плану «Дранг нах Остен»** про захоплення чужих територій з допомогою зброї пов'язувалася з воєнним ослабленням Російської імперії, відокремленням від неї України. Німеччина виходила з того, що Росія як велика держава завжди несла загрозу для центральних держав Європи, тому прагнула послаблення її могутності та геополітичного впливу. Влучно охарактеризувала стратегічну мету Німеччини щодо України у взаємозв'язку з Росією німецька газета того часу. В ній зазначалося, що в геополітичному аспекті Україна є для Росії плацдармом її експансіоністських прагнень до Балкан і Передньої Азії. Якщо Україна стане самостійною державою поза межами Росії і як протипага їй, тоді закінчатся російські претензії на Балкани і Передню Азію. Тільки при підтримці ззовні може здійснитися українська незалежність, і цим буде поставлено надійний заслін російському імперіалізму. В такому випадку російському колосові буде завдано удару в найчутливіше місце — Росія як великодержавна тримається Україною і впаде з проголошенням української незалежності. Наведена теза засвідчує прихильність Німеччини до незалежності України. Однак вона зумовлена прагненням ослабити Росію в геополітичному відношенні і визнанням того, що Україна була найкращим засобом для досягнення цієї мети. Плани Німеччини стосовно України не обмежувалися лише геополітичними намірами Німеччина мала також економічні інтереси. Німеччина розглядала Україну як житницю Європи. Натякаючи на незалежність, кайзерівська Німеччина вбачала в Україні насамперед колонію, яка стане головною базою постачання продовольства та сировини.

Формування кордонів України після Першої Світової війни. Режим доступу: <D:\Загрузки\zal.-5-2018-08.pdf>

<p>— один із міжнародних актів, укладених на Паризькій мирній конференції, що визначили підсумки Першої Світової війни³⁴.</p>	<p>Парижа, Франція) між державами Антанти - переможцями у війні (США, Великою Британією, Францією, Італією, Японією та ін.) - та Австрією.</p>	<p>Закарпатської України з Українською державою всю Буковину, у т. ч. Північну³⁵, було включено до складу Румунії, а Закарпаття — «територію русинів на південь від Карпат» — приєднано до Чехословаччини. Австрія зобов'язувалася визнати всі мирні договори із Центральними державами, а також усі подальші рішення Антанти щодо окремих територій колишньої Австро-Угорщини, про новий статус яких у договорі не вказувалося. Це безпосередньо стосувалося Західної України, окупація (1919 р.) та анексії (1923 р.) якої Польщею були санкціоновані державами Антанти. С.-Ж.м.д. забороняв Австрії мати військові авіацію та флот, чисельність її армії обмежувалася 30-ма тис. осіб, вона повинна була виплачувати репарації, і їй заборонявся аншлюс (приєднання) до Німеччини. Договір також містив «Статут Ліги Націй» та міжнародні положення щодо захисту національних меншин, які були підписані з державами-переможцями в регіоні у формі окремих договорів. Зокрема, Договір про захист національних меншин між США, Великою Британією, Францією, Італією, Японією та ін. 19-ма союзниками і Чехословаччиною від 10 вересня 1919 у статтях 10—13 визначав правове становище русинської території (Закарпаття) як «автономної одиниці всередині Чехословацької держави». С.-Ж.м.д. припинив діяти після анексії Австрії гітлерівською Німеччиною 1938 р.</p>	<p>сербів, хорватів і словенців (із 1929 — Югославія).</p> <p><i>Етнографічна карта Буковини за даними перепису 1910 року³⁶</i></p>
--	--	---	--

³⁴ Адамчук І. Боротьба за державно-територіальний статус Північної Буковини, Акерманського, Ізмаїльського і Хотинського повітів Бессарабії, острова Зміїного та Закарпатської України у 1917-1947 рр.: Історико-правове дослідження: Монографія. К., 2007.

Про Буковину ширше див. **Енциклопедія історії України в 12-ті томах**. (Т. 1: А-В) в електронній бібліотеці. Режим доступу: http://resource.history.org.ua/cgi-bin/eiu/history.exe?Z21ID=&I21DBN=EIU&P21DBN=EIU&S21STN=1&S21REF=10&S21FMT=eiu_all&C21COM=S&S21CNR=20&S21P01=0&S21P02=0&S21P03=TRN=&S21COLORTERMS=0&S21STR=Bukovyna_Pivnichna

³⁵ Згідно з Сен-Жерменським мирним договором 1919 р. за Румунією було визнано Південну Буковину, а за Севрським мирним договором 1920 р. - Північну Буковину. Отже, з 11 листопада 1918 року по 28 червня 1940 року вся територія Буковини перебувала у складі Румунії.

Шир. див.: Буковинське віче та його історичне значення. Сайт Буковинського державного медичного університету. Режим доступу: <https://www.bsmu.edu.ua/blog/bukovynske-vice-ta-jogo-istorychne-znachennya/>

³⁶ Про становище українців у складі Румунії ширше дивіться на сайті Коншиної К.Ю. Режим доступу: <https://www.history-kpl.com.ua/lesson.php?id=29>

<p>3.3. Варшавська угода, 1920 р. та Ризький мир, 1921 р.</p>	<p>Згідно зі статистичними даними 1921 року в Польщі жило 27 млн осіб, серед яких майже третину (31 %) становили національні меншини (українці, євреї, білоруси, німці та інші). Українці стали тут найчисленнішою національною групою (після поляків) - їх було понад 5 млн. осіб (15 % від усього населення).</p>	<p>Після завершення Першої світової війни й національно-визвольної боротьби 1917-1921 рр. під владою Польщі опинилися такі етнічні українські землі:</p> <ul style="list-style-type: none"> • Східна Галичина • Холмщина • Підляшшя • Західна Волинь • Західне Полісся • Посяння • Лемківщина. <p>Варшавський договір, або Договір Пилсудський – Петлюра - політичні й військові конвенції, підписані представниками Польщі і Української Народної Республіки, які розроблялись таємно від уряду УНР й польського сейму.</p> <p>За ними в обмін на визнання незалежності УНР і військову допомогу С. Петлюра погоджувався</p> <ol style="list-style-type: none"> 1) визнати українсько-польський кордон по річці Збруч і далі по Прип'яті до її гирла; 2) польський уряд Ю. Пилсудського відмовився від намірів розширити територію Польщі до кордонів Ркчі Посполитої 1772 р., тобто від Балтійського моря до Чорного моря, визнав УНО; 3) до Польщі мала відійти Східна Галичина та 5 повітів Волині. <p>Ризький мир, 1921 р. мав статтю про встановлення кордону Польщі, який майже повторював другий поділ Польщі 1793 р. та східний кордон Австро-Угорської імперії 1918 р. (ст. 2). Зокрема до Польщі відійшло понад 180 тис. км² українських та білоруських земель.</p>	<p>Ризький договір, 1921 р. Члени народно-демократичної партії Польщі (под. <i>Narodowa Demokracja</i>) (НД - енде), які домінували в складі делегації, були противниками концепції федералізму Ю. Пилсудського, надаючи перевагу безпосередньому входженню (інкорпорації) територій з змішаним етнічним населенням колишньої Речі Посполитої Обоих народів до складу відродженої польської держави згідно з засадами, сформульованими Романом Дмовським на Паризькій конференції. Політики Національної Демократії були переконані в тимчасовості урядів більшовиків на землях колишньої царської імперії і можливості двосторонньої співпраці в майбутньому з відновленням урядом посткомуністичної Росії, направленої супроти Німеччини, спираючись на поділ земель Білорусі й України між Польщею і некомуністичною Росією. Було це здійснено з переконанням в можливості національної асиміляції (полонізації та русифікації) Польщею і Росією білорусів і українців (що інтерпретувалися Народними Демократами як «неісторичні народи») в межах утворених державних кордонів.</p> <p>Ендеки твердили, що постання незалежної України доведе її рано чи пізно до союзу з Німеччиною і, за ревізійністських прагнень населення на входження до складу незалежної України на землях Східної Галичини включно із Львовом і Західної Волині, перегляду кордонів з Польщею. Одностайно концепції інкорпорації вважали також, що включення всієї, православної на сході, Білорусі знищить плани (що вважалися ними цілком реальними) полонізації земель західної Білорусі. Одночасно на утворення федерації з Литвою і Білоруссю не хотіли в свою чергу погоджуватись, боячись «відступлення» державам — складовим частинам цієї федерації Вільнюса і Гродна. Найважливіші рішення глава делегації Ян Домський прийняв, переступаючи переговорний мандат Міністерства закордонних</p>
--	---	--	--

Східні кордони Польщі у
1793 та 1921 роках

Мирний договір формально діяв із моменту обміну ратифікаційними документами в Мінську 30.04.1921 р. і до 17.09.1939 р., коли його односторонньо денонсував радянський уряд у зв'язку з окупацією Західної України та Західної Білорусі Червоною армією та подальшою анексією цих територій.

справ польщі, у жовтні 1920 року в особистій розмові з головою радянської делегації Адольфом Йоффе у питанні визнання УСРР за сторону переговорів, без забезпечення паралельного місця в переговорах для УНР, а також строку і лінії призупинення збройного протистояння. Фіксація на папері розмови Домбський-Йоффе фактично вирішила питання проведення польсько-радянської лінії кордону й способу політичної організації території Балтійсько-Чорноморського Перешийка (створенням радянських республік Білорусь і Україна).

Роман Станіслав Дмівський – міністр закордонних справ Польщі

Послідовно виступав за створення мононаціональної польської держави, депортацію євреїв і насильницьке ополячення німців і українців.

Мапа України, що представлена на Паризькій мирній конференції 1919 року.

(відповідно до умов Брестського мирного договору 1918 року).

Map of Ukraine from the Paris Peace Conference in 1919.

(according to the Treaty of Brest-Litovsk signed in 1918).

Репродукція мапи України, яку використовували на Паризькій мирній конференції у 1919 році³⁷

Юзеф Пілсудський (1867–1935) – польський політичний і державний діяч, перший голова відродженої польської держави. Засновник польської армії, маршал Польщі

³⁷ 100-річчя Варшавської угоди проти Росії. Режим доступу: <https://www.radiosvoboda.org/a/30577436.html>

Додатково режим доступу: <https://www.jnsm.com.ua/h/0421N/>

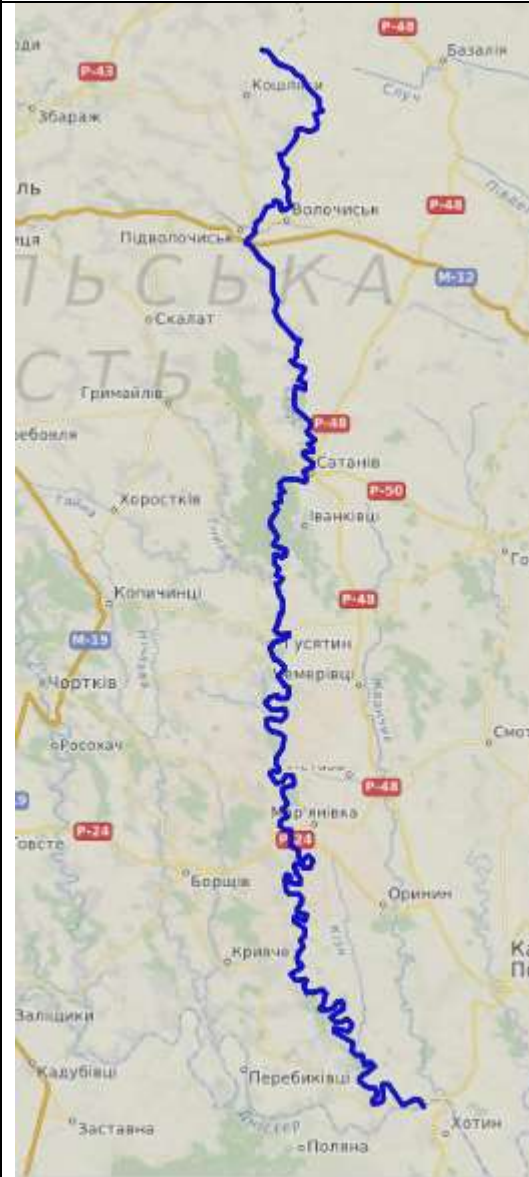

IV. Політика СРСР на окупованих територіях Західної України та Західної Білорусії

Таблиця.6.

4.1. Перебіг подій на західноукраїнських землях після 17.09.1939 р.

Дата	Подія
17 вересня 1939 року	<p>На світанку 17 вересня 1939 року, виконуючи секретний протокол пакту Молотова-Ріббентропа, радянські війська перетнули кордон II Речі Посполитої. За дві години до переходу Збруча радянськими військами польському послу в Москві Гжибовському було вручено ноту, у якій зокрема говорилось, що <i>«радянський уряд віддав розпорядження головному командуванню Червоної армії дати військам наказ перейти кордон і взяти під свій захист життя та майно населення Західної України та Західної Білорусії»</i>.</p> <p>Червона армія перетнула р. Збруч, чим ознаменувала початок окупації західноукраїнських земель. До кінця вересня 1939 року ці землі були окуповані та було встановлено німецько-радянський кордон згідно з умовами договору про ненапад 1939 р., т.з. пакт Молотова-Ріббентропа.</p>
 <p>A detailed map of the Zbruch river basin in Ukraine. The river is highlighted in blue, flowing from north to south through the Podolia region. Key locations marked include Volochyskyi, Sataliv, and Borshchiv. The map shows the river's course through the Podillia Plateau and its confluence with the Dniester river.</p>	 <p>A regional map showing the location of the Zbruch river in Eastern Europe. It highlights the borders of Poland, Ukraine, Romania, and Moldova. Major cities like Warsaw, Krakow, and Kiev are marked. The Zbruch river is shown as a dark line flowing through the Podolia region of Ukraine.</p> <p><i>Збруч - річка на заході України, ліва притока Дністра. Протікає Подільською височиною, на межі Тернопільської та Хмельницької областей областей.</i></p> <p><i>Бере початок з джерел поблизу села Щаснівка Тернопільського р-ну на Авратинській височині. Тече Подільською височиною з півночі на південь.</i></p>
28 вересня 1939 року	СРСР і Німеччина підписали «Договір про дружбу та

Англійська карикатура 1930-х років:
Гітлер і Сталін марширують разом, взуті
в один чобіт

кордони», згідно з яким Сталін власноруч відкрыв від українських земель своєму «другові» **Холмщину, Надсяння та Підляшшя, помінявши їх на Литву**³⁸.

Депутат Європарламенту, перший керівник Литви після відновлення незалежності на початку 90-х **Вітаутас Ландсбергіс** говорить: «Доля балтійських країн не перебувала в їхніх власних руках. Їхнє захоплення готувалося заздалегідь. Радянські штаби вже в 1938-39 роках друкували військові мапи, на яких наші країни позначалися як Литовська, Латвійська і Естонська РСР. Наперед, щоб потім не передруковувати. Згідно з цими мапами і відбувалися всі пересування військ. **Пакт Молотова-Ріббентропа припускав, що Литва буде залишена в сфері впливу Німеччини, а Латвія, Естонія, Фінляндія – СРСР. Але потім німці поміняли Литву, яка перейшла у володіння Сталіна, на польські області. Хоча балтійські країни намагалися якось відмовлятися. Молотов сказав естонському міністру закордонних справ просто: «Нам потрібен вихід до Балтійського моря. Не змушуйте нас застосовувати силу».** Сталін також використовував ситуацію навколо наших східних областей (Вільнюського краю, або так званої Середньої Литви – ред.), вони після польського вторгнення 19 років були відокремлені від Литви, яка завжди мріяла отримати назад історичну столицю – Вільнюс. Для литовців була така спокуса. Хоча, коли Гітлер запропонував виступити проти Польщі, Литва відмовилася бути його союзником»³⁹.

26-28 жовтня 1939 р.

листопад 1939 р.

Народні збори у Львівській опері «проголосували» за приєднання Західної України до УРСР⁴⁰.

Після встановлення радянської влади у Західній Україні було створено характерний для УРСР адміністративно-територіальний поділ: Волинська (6 районів), Дрогобицька (10 районів), Рівненська (5 районів), Львівська (13 районів), Станіславська (10 районів), Тернопільська (13 районів). У Львові – 4 міські райони, 14 міст виділено в обласне підпорядкування. Всього 202 сільські райони. Виконавчими органами стали обкоми (обласний рівень), міськкоми, райкоми комуністичної партії.

Паралельно відбувається формування карально-репресивного апарату. В листопаді 1939 року спостерігається передислокація з РСФСР працівників НКВД: 400 працівників НКВД (офіцерський керівних склад) за рахунок випускників училищ: Ленінградського – 60 осіб, Саратовського – 40, Смоленського – 50, Рязанського – 30, Горьківського – 53, Новочеркаського – 35, Воронежського – 40, а також 110 з інших закладів. І попри те, що закон «Про організацію органів НКВД Західної України» було прийнято лише 6 грудня 1939 р.

³⁸ Чому в сферу впливу СРС увійшла Литва. див. статтю <https://www.radiosvoboda.org/a/30176820.html>

³⁹ Як СРСР окупував країни Балтики. Оцінка істориків. Режим доступу: <https://www.radiosvoboda.org/a/27129506.html>

⁴⁰ Грицак Ярослав. 80 років тому Червона Армія «визволила» Західну Україну. Про події та реакцію людей. Фотодокументи. Режим доступу: <https://www.radiosvoboda.org/a/30168312.html>

Поштова марка СРСР 1940 року про 17 вересня 1939 року

Детальний план розподілу сфер впливу в Польщі

28.09.1939. Підписана Сталіним та Ріббентропом карта Польщі з уточненим кордоном між Німеччиною та СРСР за результатами спільної агресії 17.09.1939 р.

До укладення німецько-радянського договору про дружбу і кордон між СРСР і Німеччиною

Протягом 27—28 вересня в Москві відбувалися переговори між Головою Раднаркому СРСР і Наркомзаксправ тов. Молотовим і міністром закордонних справ Німеччини п. фон Ріббентропом в питанні про укладення німецько-радянського договору про дружбу і кордон між СРСР і Німеччиною.

В переговорах брали участь тов. Сталін і радянський повпред в Німеччині т. Шкварцев, а з боку Німеччини — німецький посол в СРСР п. Шуленбург.

Переговори закінчились підписанням німецько-радянського договору про дружбу і кордон між СРСР і Німеччиною і заявами урядів СРСР і Німеччини, а також обміном листами між т. Молотовим і п. фон Ріббентропом в економічних питаннях. Нижче наводяться відповідні документи.

Німецько-радянський договір про дружбу і кордон між СРСР і Німеччиною

Уряд СРСР і німецький уряд після розпаду колишньої польської держави розглядають виключно як своє завдання відновити мир і порядок на цій території і забезпечити народам, що живуть там, мирне існування, яке відповідає їх національним особливостям. З цією метою вони прийшли до угоди ось у чому:

СТАТТЯ I.

Уряд СРСР і німецький уряд встановлюють як кордон між обоюсторонніми державними інтересами на території колишньої польської держави лінію, яка нанесена на додавану при цьому карту і більш докладно буде описана в додатковому протоколі.

СТАТТЯ II.

Обидві сторони визнають встановлений в статті I. кордон обоюсторонніх державних інтересів остаточним і усунуть всяке втручання третіх держав в це рішення.

СТАТТЯ III.

Необхідний державний переустрій на території на захід від зазначеної в статті I. лінії провадить німецький уряд, на території на схід від цієї лінії — уряд СРСР.

СТАТТЯ IV.

Уряд СРСР і німецький уряд розглядають вищенаведений переустрій як надійний фундамент для дальшого розвитку дружніх відносин між своїми народами.

СТАТТЯ V.

Цей договір підлягає ратифікації. Обмін ратифікаційними грамотами повинен відбутись якомога скоріше в Берліні.

Договір вступає в силу з моменту його підписання.

Складений в двох оригіналах, на німецькій і російській мовах.

Москва, 28 вересня 1939 року.

По уповноваженню уряду СРСР **В. Молотов.**

За уряд Німеччини **I. Ріббентрон**

Заява радянського і німецького урядів від 28 вересня 1939 року

Після того як німецький уряд і уряд СРСР підписали сьогоднішнім договором остаточну врегулювали питання, які виникли в результаті **розпаду польської держави**, і тим самим створили міцний фундамент для тривалого миру в Східній Європі, вони у взаємній згоді виражають думку, що ліквідація теперішньої війни між Німеччиною з одного боку і Англією та Францією з другого боку відповідала б інтересам всіх народів. Тому обидва уряди спрямують свої спільні зусилля, в разі потреби в згоді з іншими дружніми державами, щоб якомога скоріше досягти цієї мети. Якщо, однак ці зусилля обох урядів залишаться безуспішними, то таким чином буде встановлений факт, що Англія і Франція несуть відповідальність за продовження війни, при чому в разі продовження війни уряди Німеччини і СРСР консультуватимуться один з одним про необхідні заходи.

28 вересня 1939 року.

По уповноваженню уряду СРСР **В. Молотов**

За німецький уряд **I. Ріббентрон.**

Заява міністра закордонних справ Німеччини п. фон Ріббентрона

Перед від'їздом з Москви міністр закордонних справ Німеччини п. фон Ріббентрон зробив співробітникові ТАРС таку заяву:

«Моє перебування в Москві знову було коротким, на жаль, надто коротким. Наступним разом я сподіваюсь пробути тут більше. Тим не менше, ми добре використали цих два дні. Було виявлено наступне:

1. **Німецько-радянська дружба** тепер **встановлена остаточна**.
2. Обидві країни ніколи не допустять втручання третіх держав у східно-європейські питання.
3. **Обидві держави бажають, щоб мир був встановлений** і щоб Англія і Франція прикоротили абсолютно безглузду і безперспективну боротьбу проти Німеччини.
4. Якщо ж, однак, в цих країнах візьмуть верх палії війни, то Німеччина і СРСР знатимуть як відповідати на це».

Міністр вказав далі на досягнуту вчора між урядом Німеччини і урядом СРСР угоду про поширену економічну програму, яка принесе вигоду обоим державам.

Наприкінці п. фон Ріббентрон заявив: «Переговори відбувалися в особливо дружній і чудовій атмосфері. Однак, насамперед я хотів би відзначити виключно сердечний прийом, наданий мені радянським урядом і особливо п. п. Сталінін і Молотовим». (ТАРС).30.09.1939.

Справа наліво: міністр закордонних справ СРСР В'ячеслав Молотов, генсекретар ЦК ВКП(б) Йосиф Сталін, міністр закордонних справ Німеччини Йоахім фон Ріббентроп і представник МЗС Німеччини Фрідріх Гаус після підписання Пакту Молотова-Ріббентропа. Москва, 23 серпня 1939 року

4.2. Дії СРСР по відношенню до країн Балтії, Західної України та Білорусі були окупацією чи анексією?⁴¹

Як поведуться люди, коли гине їхня країна? Чому завжди болить, не забувається?»

Визначення поняття, Основні проблеми		Перебіг подій	Наслідки
Окупація	Анексія		
1	2	3	4
<p>Окупація країни означає, що чужа військова сила захоплює державу, але не приєднує до своєї території.</p>	<p>Анексія – процес, коли вже окупована територія інтегрується в політичному і юридичному сенсі до системи агресора. У російській мові є відповідне слово «захват». Захоплення території.</p>	<p>Реконструкція подій 1939-1940 років в Балтійському регіоні, в основному, в Литві:</p> <ul style="list-style-type: none"> ▪ вторгнення групи радянських військовослужбовців на територію Литви ще перед окупацією; вбивство старшого поліцейського на литовському прикордонному пості, захоплення двох інших; ▪ те ж саме в Латвії відбувалося. поступово передали Вільнюський край, встановили бази з кінця 1939 року – 20 тисяч бійців Червоної армії; ▪ 14 червня блокувана з повітря і моря, як і інші балтійські республіки. Жодної допомоги ні від кого! Англія, Франція вже воювали з нацистською Німеччиною. 	<p>Окупація не була традиційною, а більше «повзучою», все відбувалося поступово. Суверенітет наш був уже тоді обмежений.</p>
<p>Яким чином тоді радянські емісари формували нову литовську владу?</p>		<p>Була підготовлена і проведена масштабна секретна операція в Литві та Латвії. Прилітає з Москви до Каунаса спецпредставник радянського уряду, заступник наркома закордонних справ Володимир Деканозов. Починає підбирати склад</p>	<p>Були активізовані пролетарські настрої в країнах, що дозволило імітувати «демократичність» процесів входження балтійських територій до СРСР.</p>

⁴¹ Ширше можна подивитися матеріал Як СРСР окупував країни Балтії. Оцінка істориків. Режим доступу: <https://www.radiosvoboda.org/a/27129506.html>

	<p>уряду. Миттю! І крутиться ще якийсь «товариш Петров», який на справді був Всеволод Меркулов, заступник Берії, приймав весь день до вечора місцеву публіку литовську, вирішував – хто піде до Сейму, хто в міністри.</p> <p>В. Меркулов потім до Риги попрямував, щоб сформувати прорадянський уряд і Сейм.</p> <p>В. Деканозов висував ультиматум Литві та радянлізував її. Після Литви його призначають послом СРСР в Берліні. І саме він отримує німецький ультиматум щодо СРСР у червні 1941 року від сумновідомого Ріббентропа.</p>	
<p>Чи можна говорити про яку-небудь «добровільність» приєднання країн Балтії до СРСР в 1940 році?</p>	<p>15 травня 1934 року в Латвії відбувся переворот. Взагалі ситуація в Латвії більшою мірою була результатом цього перевороту, хоча він був досить м'яким.</p> <p>Прем'єр-міністр Карліс Улманіс,</p> <ul style="list-style-type: none"> ▪ розпустив Сейм; ▪ опозиційні депутати були інтерновані; ▪ частина конституції, що стосується виборів до Сейму, призупиняється, але решта продовжує діяти; ▪ відносини з СРСР були обережні і рівні; ▪ на території Латвії діяла мережа радянських агентів та підпільна компартія (КП). 	<p>Говорити про яку-небудь «добровільність» приєднання країн Балтії до СРСР не доводиться, але політична ситуація в Латвії в 1940 р. була неоднозначною.</p> <p>Після перевороту 15.05.1934 р. в Латвії не була встановлена диктатура тоталітарного фашистського типу, тому ще під час діяльності К. Улманіса не було людських жертв.</p>

Радянські війська вступають у Ригу, 1940 рік

Прорадянський мітинг у Латвії, 1940 рік

Прорадянський мітинг у Талліні, 17.07.1940 рік

Чи багато було в Латвії симпатиків СРСР?

Режим Улманіса був досить націоналістичним, відповідно, не тільки латвійські ліві, але і національні меншини були проти цього режиму і, швидше за все, раділи його падінню. Окрім цього, були навіть серед вищих армійських чинів люди, котрі симпатизували Росії, не саме радянському устрою, а Росії.

Карліс Улманіс

- масове введення радянських військ відбулося 17 червня 1940 р.;
- вибори проводилися за латвійським законом, до якого були внесені зміни. Вони перешкоджали створенню альтернативних партійних списків, крім «Союзу трудового народу» на чолі з комуністами. Можна було голосувати за або проти. Звичайно, поширювалися чутки, що все це відслідковується, тому більшість голосувала «так, як треба». Хоча і в цих умовах 27 з чимось тисяч проголосували проти;
- далі був продиктований склад уряду;
- на виборах у програмі цього прорадянського блоку ніде не згадувалося про включення Латвії в Радянський Союз.

День 17.06. відзначається у сучасній Латвії як День чорних стрічок – день окупації. З усіх трьох балтійських країн Латвія єдина прийняла повністю умови ультиматуму СРСР – пустити війська і ввести до уряду людей, яких назве Радянський Союз. Хоча була ситуація формального двовладдя, адже президент Улманіс залишався при владі, у своєму

	<p>Йшлося про дружні відносини з Радянським Союзом і так далі;</p> <ul style="list-style-type: none"> ▪ за вказівкою з Москви на першому ж засіданні новообраного Сейму було оформлене прохання про включення до Радянського Союзу – це сталося 21 липня 1940 р. 	<p>палаці. І це тривало до оголошення про приєднання до Радянського Союзу.</p>
Висновок	<p>Кордони СРСР відсувалися на захід, по-перше. По-друге, потенціал Союзу значно посилювався за рахунок морських баз у Прибалтиці, західних України і Білорусі, а також земель, відібраних внаслідок війни з Фінляндією.</p>	

Злочини СРСР на території Західної України у 1939-1941 рр.⁴²

Самостійне завдання: ознайомитися з матеріалом «Злочини СРСР на заході України у 1939-1941 рр.: ув'язнення, тортури, страти і депортація». Режим доступу: <https://www.radiosvoboda.org/a/srsr-represiyi-tortury-deportatsiya/32036952.html> та законспектувати основні факти, які підтверджують те, що політика СРС на західноукраїнських землях була окупацією, а не анексією.

Додатково можна ознайомитися з матеріалом на сайті <https://babel.ua/texts/72239-82-roki-tomu-srsr-okupuvav-zahidnu-ukrajinu-tak-tak-same-okupuvav-a-ne-priyednav-os-yak-ce-bulo-istoriya-v-arhivnih-foto>

⁴² Злочини СРСР на заході України у 1939-1941 рр.: ув'язнення, тортури, страти і депортація. Режим доступу: <https://www.radiosvoboda.org/a/srsr-represiyi-tortury-deportatsiya/32036952.html>

**4.3. Західноукраїнські землі: формування національної гідності і самосвідомості.
Причини «особливого» відношення СРСР в 1930-40-х рр. XX ст. до населення західної частини України**

Фото невідомого автора, 1890-ті // Чудова колекція старих фотографій кінця XIX - початку XX століття, на яких зображені українські жінки в образах аристократичних європейських леді [Електронний ресурс] // Телерадіокомпанія «Вежа», січень, 27, 2016.

Режим доступу:

<http://archive.vezha.org/chudova-kolektsiya-staryh-fotografij-kintsya-hih-pochatku-hh-stolittya-na-yakyh-zobrazheni-ukrayinski-zhinky-v-obrazah-arystokratychnyh-yevropejskyh-ledi/>

Галицький крайовий сейм, архітектор Юліуш Гохбергер, 1877-1881 рр.

Українські землі у XIX - початок XX ст..

ЗНО. Українські землі у складі Австро-Угорської імперії XIX ст..

Етнічний склад, громадянські права, рівень розвитку освіти та офіційне використання етнічних термінів на українських землях у складі Австро-Угорської імперії, XIX - початок XX ст.

	<p><i>За своєю чисельністю, українці належали до групи провідних народів Австро-Угорської імперії</i>. На поч. XX ст. в Галичині та Буковині українське населення складало 40% усіх жителів. В переважній своїй більшості воно було аграрним. У 1900 р. 93% українців імперії було зайнято в сільському господарстві та лісовій промисловості.</p> <p>Наявність громадських та національних прав українців</p>	<p align="center">Висновки зробити самостійно</p>
<p align="center">Доля українського населення в етнонаціональному складі та економіці імперії</p>	<p>В результаті революції («Весни народів») 1848-1849 рр. австрійський конституціоналізм декларував однакові громадянські та національні права всім, без виключення, народам Австрії. За «Октройованою конституцією (04.03.1849 р.) Франца-Йосифа I <i>кожен із 14 коронних країв у складі імперії отримував право на свою конституцію та представницькі установи.</i></p> <p><i>Для Галичини, яка включала і Буковину, крайову конституцію було надано цісарським патентом 29.09.1850 р).</i></p> <p><i>Крайова Конституція Галичини проголошувала, зокрема, що українці, а також інші народності, які проживають у коронному краї, є рівними в управлінні і кожен народ має непорушне право на збереження й розвиток своєї народності та своєї мови.</i></p> <p>20.10.1860 р. був ухвалений імператорський диплом, яким встановлювався «постійний і незмінний Основний державний закон».</p> <p>Нова Конституція проголосила <i>федералізацію Австрії і передачу управління національними землями сеймам, які отримували широкі права у внутрішньому житті.</i></p> <p>«Незмінний диплом» 20.10.1860 р. був доповнений імператорським патентом від 26.02.1861 р., разом вони склали оновлену Конституцію. <i>За цією конституцією Галичина отримала автономію з власним сеймом, а Буковина — статус коронного краю з титулом воєводства і</i></p>	<p align="center">Гуцули, XIX ст..</p>

Доля українського населення в етнічнонаціональному складі та економіці імперії

Доля українського населення в етнічнонаціональному складі та економіці імперії

власні органи самоуправління.

Цісарським патентом від 20.09.1865 р. дія Конституції була призупинена.

В 1867 р. в Австрії відновлювалася дія Конституції 1860-1861 рр. зі змінами.

Деякі положення нової конституції мали важливе значення для українського населення Австрії. Так,

Ст. 2 цього акта проголошувала рівність усіх громадян перед законом.

Ст. 3 - однакову доступність державних посад для всіх осіб, які мають права австрійського громадянства.

Ст. 19 Конституційного закону про загальні права громадян королівств і областей, які представлені в рейхсраті, від 21.12.1867 р. встановлювала, що:

- 1) усі народи держави, які належать до різних рас, рівні в правах;
- 2) кожна раса має невід'ємне право підтримувати і культивувати свою національність і свою мову;
- 3) держава визнає за всіма мовами, вживаними в областях монархії, рівне право на використання у школах і при здійсненні функцій та різноманітних актів державного життя;
- 4) в областях, населення яких належить до різних рас, установи народної освіти повинні бути організовані таким чином, щоб кожна раса, не маючи потреби вивчати іншу мову, мала можливість отримувати власною мовою необхідні елементи своєї освіти.

У такому вигляді конституція проіснувала до розпаду Австро-Угорщини 1918 р.

Отже, Конституція 1867 р. створила сприятливі умови для розвитку українського населення та активної участі у всіх сферах суспільства імперії. Габсбурги були першими, хто спробували сформувати мультикультурне, мультиетнічне суспільство. Процес демократизації був порушений процесом етніфікації, але Габсбурги дуже добре знали, як впроваджувати світську освіту, раціоналізм і скептицизм, тобто, вони вірили лише в те, що можна довести.

Русинка, Підкарпатська Русь, XIX ст.

Дітей виставки - Гуцульські діти

**Культурно-освітній
рівень українців**

Культурно-освітній рівень українців Галичини, Буковини був низьким, але **держава займалася його підвищенням.**

Освіта в Галичині (1772 р. – кінець XIX ст.).

У 1774 р. була проведена реформа народного шкільництва, котра встановила три типи шкіл: нормальна школа (шестикласна) - мала готувати вчителів до головних шкіл, головна школа (чотири класи) - мала бути в кожному окружному місті, у великих містах або при монастирях, тривіальна школа (дво- або трикласна школа) — мала знаходитися у менших містах, містечках і селах. **Населення мало право на власні кошти утримувати парафіяльні школи. Навчальною мовою була німецька.**

Певне значення для подальшого розвитку освіти мали шкільні реформи **Йосифа II у 1781 р.**, котрий **утворив шкільний фонд** (із скасованих монастирських маєтків) і **наказав утримувати народні школи, де було 90-100 дітей, зобов'язаних ходити до школи.**

Марія Терезія відкрила **15.10.1775 р.** для українців духовну семінарію у Відні при церкві **св. Варвари («Barbareum»)**. До «Barbareum» приймалися ті кандидати, що скінчили гімназію та відчували в собі покликання до духовного стану, «Barbareum» довго не проіснувала, бо 23.03.1784 р. Йосип II наказав покинути зазначену семінарію угорським вихованцям. За планом Йосипа II греко-католики мали набувати освіту в генеральних духовних семінаріях: галицькі українці - у Львові, а угорські - в Ягері. Українські вихованці «Barbareum'a» з різних земель мали можливість підтримувати між собою близькі стосунки, а таке взаємне пізнання збуджувало почуття приналежності всіх до одного українського народу. 1.05.1784 р. «Barbareum» перестав існувати.

У 1784 р. **Йосип II заснував у Львові університет світського характеру з чотирма факультетами**, серед яких був і теологічний факультет. На прохання львівського єпископа Йосип II відкрив у 1787 р. при Львівському університеті **руський інститут — «Studium ruthenum»**. У цей інститут могли вступити також і українці без мови, тому що викладавою мовою мала бути українська. «Studium ruthenum»

Львівський університет, 1900 р.

**Культурно-освітній
рівень українців**

Міська семінарія, XIX ст..

Учениці «Рідної школи», 1930 р., працюють а шкільному городі, с. Іспас, Коломия

Культурно-освітній рівень українців

проіснував до 1809 р., а знання латинської після його закриття в Галичині для підготовки греко-католицького духовенства залишилися єдина школа - Генеральна духовна семінарія у Львові. Наприкінці XIX ст. після третього поділу Речі Посполитої (1795 р.) Австрії дістався Краків з університетом. Через 10 років, вважаючи, що два університети для Галичини є забагато, австрійська влада скасувала Львівський університет, замість якого заснувала ліцей.

Львівський університет знову був відкритий у 1817 р., але вже без медичного факультету. Викладовою мовою в університеті була латинська і німецька.

Міністерство освіти проголосило народну школу за національну, навчання мало відбуватися рідною мовою. Почався розвиток української народної школи, але він не тривав довго. Розвиток українського шкільництва в Галичині розходився з національною політикою поляків, тому поляки взяли за знищення українського шкільництва.

22.06.1867 р. почав діяти закон, котрий зазначав, що у народних школах викладову мову вибирав той, хто утримував школу, а інша регіональна/місцева крайова мова ставала предметом навчання.

Другим законом з 26.06.1867 р. було передано керування шкільництвом в Галичині Крайовій шкільній раді. Ця рада реалізувала курс на знищення української народної школи та на гальмування розвитку української середньої школи. Крайова шкільна рада забороняла міським школам приймати на навчання сільських дітей.

Українське населення виступило організовано на боротьбу за свою школу і з цією метою склало проект статуту «Руського Педагогічного Товариства» (засноване у 1881 р.)⁴³, з діяльністю

Боротьбу за українську школу в Галичині в міжвоєнний час провадило Українське Педагогічне Товариство (пізніше "Рідна школа"). До 1919 року навчання українською мовою було доступним. Однак після поразки у польсько-українській війні та входженні західноукраїнських земель до складу Другої Речі Посполитої ситуація змінилася.

Польська держава вела політику асиміляції. Починаючи з 1920-х, здобути шкільну освіту українською мовою стало складно. Зокрема, через дію закону Lex Grabski (прийнятий у 1924 році, назва – від тодішнього міністра освіти Польщі Станіслава Грабського), який регламентував освіту для національних меншин, куди зарахували й українців. До 1935 року на території усієї Польщі залишилось 457 українських шкіл, де навчалось лише 5% загальної кількості українських дітей.

Товариство "Рідна школа" опікувалося та співпрацювало з усіма українськими приватними освітніми установами, у тому числі школами, які були відкриті при монастирських згромадженнях.

Для захисту національних інтересів товариство створило розгалужену мережу гуртків. У 1930-му діяло майже 600 осередків, де навчалися понад 30 тисяч дітей. Пропонуємо до перегляду світліни школярів та членів кружків "Рідної школи" міжвоєнного періоду.

⁴³ «Рідна Школа» - українське педагогічне товариство (УПТ), освітньо-виховне товариство, засноване у 1881 р. у Львові як «Руське Товариство Педагогічне» (РТП).

Засноване з метою вирішення проблем навчання українського населення (початкове середнє шкільництво, вища школа,) та надання моральної і матеріальної допомоги учням і студентам. Займалося видавничою діяльністю, видаючи дитячу літературу, журнал «Дзвінок» (1892-1914 рр.), шкільні підручники і читанки, щорічний календар. У 1905 р. з ініціативи РТП створено Товариство «Взаємна поміч українського вчителства» і почав виходити журнал «Учитель» (1889-1914 рр.). Клопотання РТП (з 1912 р. - УПТ, Українське Педагогічне Товариство) до урядових установ до певної міри сприяли ростові числа шкіл з українською викладовою мовою. У 1926 р. товариство змінило назву на назву «Рідна школа». У міжвоєнний період «Рідна

<p>Культурно-освітній рівень українців</p>	<p>якого пов'язується подальший розвиток українського шкільництва. Звернемо увагу на стан Львівського університету, в якому, не дивлячись на те, що до 1848 р. навчання здійснювалося латинською та німецькою мовами, саме у 1848 р. була відкрита кафедра української мови та літератури на філологічному факультеті. Вважалося, що Львівський університет призначався для українців, а Краківський для поляків. Це становище не подобалося полякам, тому вони почали поступально боротися за полонізацію Львівського університету. Цісарська постанова з 27.04.1879 р. встановила польську мову як урядову у Львівському університеті. Українська студентська молодь не примирилася з наказом цісарського декрету та домогалася українського урядування, відбувалася і студентська демонстрація, внаслідок чого кілька студентів було виключено з університету, а значна кількість українських студентів покинула Львівський університет, перейшовши до австрійських університетів.</p> <p>04.12.1901 р. Наукове товариство ім. Шевченка у Львові подало петицію австрійському парламенту про утворення самостійного українського університету у Львові, але на превеликий жаль, у зв'язку з різними причинами рішення відкладалося дуже довго.</p>	 <p><i>Учні школи с. Стоки, Львівщина, 1939 р.⁴⁴</i></p>
	<p>В Австрійській та Австро-Угорській імперії офіційно українське населення називали, використовуючи етнічний термін «Ruthen». Ідея про офіційне використання імені «Ukrainer» вперше виникла в Австрії серед українських політиків. Франц Йосип (1830-1916 рр.) вперше використав термін «український» у своєму</p>	

школа» взяла під свою опіку всі приватні школи Галичини. Однак польські власті не давали можливості розгортати діяльність товариства на північно-західних землях (Холмщина, Підляшшя, Волинь).

Діяльність Товариства припинена у 1939 р. радянською владою // «**Рідна Школа**» - українське педагогічне товариство (УПТ) [Електронний ресурс].

⁴⁴ **Українське шкільництво між двома війнами** з архівними фото свідків. Режим доступу: <https://localhistory.org.ua/stari-foto/galitske-shkilnitstvo/>

Офіційне використання етнічних термінів «Ruthen», «Ukrainer», «Україна»

питання та прийняти відповідне рішення. 18.09.1915 р. **Міністерство віросповідань 18.09.1915 р. приймає рішення про залучення провідних фахівців, науковців до питання про заміну термінів «Ruthen» на «Ukrainer». На науковій експертизі терміну наполягав і міністр внутрішніх справ К. Гогенлоє. В науковій експертизі терміну «Ukrainer» прийняли участь відомий славіст, академік Віденського університету Ватрослав фон Ягіч, професор східноєвропейської історії Віденського університету, радник уряду Г. Іберсбергер, Головна управа Українського педагогічного товариства, міністр закордонних справ С. Буріан, професор романської філології Інсбрукського університету, таємний радник двору Т. Гартнер. Викристалізувалися дві позиції.**

Перша позиція (В. фон Ягіч, С. Буріан, Д. Лазер): терміни «Ukrainer» та «Ruthen» правомірні по відношенню до українців; термін «Ruthen» - ім'я з історичного огляду і стосується лише тієї частини українського населення, яке проживає на території Австрії; термін «Ukrainer» стосується тільки українців Росії, згідно з географічної та етнографічної точки зору; «українство» Австро-Угорщини знаходиться на стадії розвитку, тому визнання національного імені «Ukrainer» було б передчасним.

Друга позиція (Г. Іберсбергер, Т. Гартнер, М. Василько та ін.): з лінгвістичної та політичної точки зору використання етнічного терміну «Ukrainer» замість «Ruthen» не викликає заперечень; з початком війни в Австро-Угорщині офіційно використовувалося поняття «український легіон», «український союз», регулярно виходила газета у Відні та Будапешті «Ukrainisch Nachrichten».

Починаючи з **30.01.1915 р.** питання із наукової площини перемістилося в політичну. Політичний зміст дискусії мав загальнонаціональний характер.

Міністр внутрішніх Справ (К. Гогенлоє) у зверненні від 07.02.1916 р. до міністра закордонних справ наголошував на непередбачені наслідки офіційного використання терміну «Ukrainer» та пропонував об'єднати зусилля з

Офіційне використання етнічних термінів «Ruthen», «Ukrainer», «Україна»

метою збереження у даному випадку «status quo».

Четвертий (політично-національний) етап розпочався з призначенням на посаду міністра закордонних справ Австро-Угорщини О. Черніна та міністра внутрішніх справ графа Ф. Гоггенбурга. **13.01.1917 р.** депутат Буковини М. Василько відправив О. Черніну спеціального листа, в якому просив посприяти справі запровадження офіційної назви «Ukrainer», **бо в майбутньому це буде мати велике значення.**

25.07.1917 р. на спеціальній нараді уряду міністерств Ф. Гоггенбург виступив за визнання терміну «Ukrainer» і запросив офіційно запровадити нову назву введенням її до «Вісника імператорських законів» та місцевих органів влади. Пропозиція була підтримана Міністерством Закордонних Справ. **В серпні 1917 р. новий цісар Карл I (1887-1922 рр.), прем'єр-міністр Е. фон Зайдлер офіційно визнали національне ім'я «Ukrainer».** На початку 1918 р. в інтерв'ю прес-службі військового міністерства міністр закордонних справ О. Чернін заявив, що **неодноразове клопотання українських депутатів про заміну старої назви на «Ukrainer» вирішено позитивно.**

Отже, дискусія щодо доцільності заміни етнічного терміна «Ruthen» на «Ukrainer» завершилась на користь офіційного визнання нової національної назви українців Габсбурзької монархії. Це в свою чергу сприяло зростанню активності українських політичних, громадських, наукових сил, концентрації їх на створенні національної держави.

Мапа. Західноукраїнські землі у складі Австрійської імперії⁴⁶

Висновки зробити самостійно

⁴⁶ Мапа з сайту <http://uk.wikipedia.org/wiki>

**Еміграція та її
значення для
формування рівня
культури та
національної свідомості**

Нестерпні умови існування і примара голодної смерті спричиняли виїзд селян у пошуках праці до інших країн. Масова еміграція західноукраїнського селянства розпочалася у 80-х рр. XIX ст., а найбільших розмірів досягла на початку XX ст. Відбувалася вона у формах постійної переселенської й тимчасової заробіткової еміграції. Постійна переселенська еміграція відбувалася переважно до Бразилії, Аргентини, США і Канади. На тимчасові сезонні роботи західноукраїнські селяни щорічно виїздили до сусідніх країн – Угорщини, Західної Австрії, Німеччини, Румунії, Росії, Франції та інших країн. За другу половину XIX ст. зі Східної Галичини й Північної Буковини виїхало в пошуках кращої долі за океан близько 250 тис. осіб. Закарпаття упродовж 1871 - 1900 рр. залишило 170 тис. переселенців⁴⁷.

*Одні з перших українських емігрантів до Америки.
Батисти І.Сипченко, Г.Кузеній, І.Юхимів та Ю.Сич⁴⁸*

«Пам'ятник заробітчанама»⁴⁹

⁴⁷ Соціально-економічний розвиток західноукраїнських земель у другій половині XIX ст.. [Електронний ресурс] // Тема VI. Західноукраїнські землі у складі Австрійської (Австро-Угорської) імперії у другій половині XIX ст.. – Режим доступу: http://www.osvitanet.com.ua/base_book/history9/uh9_28.html

⁴⁸ Фото перших емігрантів з сайту http://www.osvitanet.com.ua/base_book/history9/uh9_28.html

⁴⁹ Фото «Пам'ятник заробітчанама» в с. Колочава (Закарпаття) з сайту <http://tsn.ua/ukrayina/v-ukrayini-vidkrito-pam-yatnik-zarobitchanam.html>

4.4.
Зародження та
розвиток
націоналістичного
руху

ОУН виникла у 1929 році шляхом об'єднання Української Військової Організації та декількох студентських націоналістичних спілок: 1) Групи Української Національної Молоді, 2) Легії Українських Націоналістів, 3) Союзу Української Націоналістичної Молоді.

В науковій і енциклопедично-словниковій літературі зустрічається велике розмаїття трактувань нації. Всі вони загалом поділяються на трактування нації як політичної та етнічної спільноти. Відповідно до етнічного трактування належність до нації визначається за родинним походженням особи. Зрештою, латинське слово «natio» якраз і означає родову спільність. А тому таке трактування слід вважати первинним.

За словами Т. Шевченка, нація – це кровно-духовна спільнота мертвих, живих і ненароджених. Таке визначення входить до Вебстерського словника, одного із найпопулярніших англійських словників світу. Аналізуючи етнічне визначення категорії «нація», варто зануритися в глибинну суть Шевченкових слів. Словосполучення «кровно-духовна спільнота» вказує на те, що не лишень з народження, але й за світоглядними переконаннями людина повинна сповідувати цінності тої національної спільноти, до якої вона належить.

Зауважте, яка глибина криється у другій частині цього визначення, що вказує націю як спільноту «мертвих, живих і ненароджених». Ми, сьогоднішні, не є тими, хто взявся нізвідки, принісши цінності своєї нації на цей світ і маючи право зникнути разом з ними. Отримавши їх від наших предків, маємо обов'язок разом з родинними генами передати нашим нащадкам.

Політичне трактування нації відносить до неї суму всіх громадян та осіб без громадянства, що проживають в межах держави, яка називається іменем титульної нації. Таким чином, відповідно до цього трактування до української нації слід би віднести

Самостійно прочитати статтю

Витоки і генеза українського націоналізму. Режим доступу: <https://ukrnationalism.com/publications/1128-vytoky-i-heneza-ukrainskoho-natsionalizmu.html>

«Дворянин, який стояв у витоків ОУН». Режим доступу: <https://zbruc.eu/node/78155>

Микола Сціборський

Політичний портрет. Зразок для складання потребів інших політичних діячів

«...Ви, дійсно, неофіт в українській справі. Та, однак, обставина, що Ви, саме як неофіт, приблизно за не надто довгий час так акліматизувалися, ба більше, що Ви базою для своєї діяльності обрали якраз націоналістичний рух, свідчить про Вас незвичайно достатньо. Своєю психічною структурою Ви, безперечно, революціонер і соборник. Що саме було безпосередньою причиною, що Ви примкнули до цього революційного руху, важко мені сказати. Я переконаний, що відограло в тому деякі ірраціональні моменти, бо Ваша минушина, – те середовище, в якому Ви вирости, і ті події, які Вам довелося пережити в Україні й на еміграції, – властиво, повинні були Вас штовхнути у Вас не пересічні. Недостає Вам, однак, як багатьом нам, солідної підготовки. Подебрадські студії не дали Вам того, що треба Вам як теперішньому і майбутньому провідникові української революції. Незнання мов, крім російської, не дає Вам теж змоги поповнити недостачу Вашого знання. Тому, на мою думку, Вам треба поглибити Ваше знання французької мови, як теж підучити, бодай трохи, німецьку мову. Використовуйте ті спроможності, які Вам дає

всіх тих, хто, без уваги походження, проживає в межах нашої країни. Зайве наголошувати, що в умовах постколоніального стану української етнічної нації і становлення основ національної держави таке трактування загрожує перспективам їх повноцінного розвитку.

Не зайвим буде наголосити, що політичне трактування нації у його первісному варіанті не розбігалось з етнічним, співвідносилось з ним як часткове з загальним і позначало ту частину нації, що замешкувала на території, обмеженій державними кордонами. За твердженням німецького історика Ф. Майнеке, належність до етнічної нації не залежить від державних кордонів, тим часом як належність до політичної нації обмежена ними.

Розуміння категорія нації пов'язане із питання національної ідентичності. В цьому місці доречно зіслатися на працю відомого західного політолога і соціолога Монтсеррат Гібернау «Ідентичність націй». У ній вчена називає ті основні характеристики, які визначають національну ідентичність – мова, культура, історія, релігія, територія⁵⁰.

сам спосіб Вашого теперішнього життя і Ваше перебування в різних європейських центрах. Зазначені вгорі особисті властивості, необхідні членові ПУН, у Вас у більшості наявні. В бігу діяльності в ПУН Ви позбулися того Вашого замилювання до блеферства, яке можна було в Вас доглянути в час Вашого головування в Легії, розуміється, не такою мірою, як в інших тодішніх провідників Легії. Сама праця навчила Вас дивитися тверезіше на події і на людей. Все ж таки, Ви ще й досі не позбулися того, що ми вже звикли у Вас називати тим сакраментальним словом «оптимізм». Стосується це як до Вашого оцінювання поодиноких подій, так, і ще більшою мірою, до Вашої оцінки людей. У цьому напрямку Ви просто буваєте де коли наївним... Тверджу, однак, що в цьому проміжку часу від знайомства з Вами по нинішній день Ви і в цьому напрямку зробили великий поступ. Загалом Ви надаєтеся на те, щоб стати провідником націоналістичного руху – тим часом як один з членів ПУН. Дальший розвиток подій покаже, чи і які саме більш істотні можливості у Вас ще заховані».

Характеристика, яку надав Є. Коновалець М. Сціборською у 1932 р.

Звернемося до спадщини ідеолога українського націоналізму С. Ленкавського. Подаючи розрізнення націоналізму і патріотизму, він вказував і на ті глибокі відмінності, які є також між націоналізмом та шовінізмом. Походження терміну «шовінізм» пов'язують із іменем капрала наполеонівської армії Шовена де Рофшора, якому приписують вислів: «Французи кращі за всіх, всі гірші за французів». Отож, шовінізм проявляється у пихатості, зверхності до інших націй і в намаганні нажитися за рахунок їхніх ресурсів.

Історія засвідчує, ніколи український націоналізм не сповідував таких ідей і не практикував такої політики. Натомість, він завжди стояв на сторожі інтересів власної нації і не прагнув посилення її становища коштом інших націй. А тому український націоналізм підпадає під визначення захисного, яке так влучно сформулювала дослідниця російського колоніалізму американський професор Е. Томпсон: «...Необхідно розмежувати захисний націоналізм, основою якого є захист національної ідентичності, та агресивний націоналізм, спрямований на експорт власної національної ідентичності та завоювання земель, на яких живуть Інші».

Що стосується фашизму і нацизму, то в практиці спілкування не тільки з пересічними громадянами, але й навіть з високопосадовцями та науковцями часто доводиться зустрічати ототожнення цих понять та масове вживання створеного ще советською пропагандою гібридного словосполучення «німецький фашизм». Варто нагадати, що фашизм є італійським політичним явищем, в то й же час як нацизм – німецьким.

А щодо відмінностей між українським націоналізмом і ними, то вони добре впадають у вічі при порівняльному аналізі їхніх світоглядних систем. Адже в їх основі лежать різні центральні категорії – для фашизму такою є «порядок», а для нацизму – категорія расової зверхності. А якщо пригадати історичні умови появи цих ідеологій, то фашизм і нацизм є ідеологіями політичних рухів, які виникли серед державних народів – відповідно італійського та німецького – і як внутрішній пошук шляхів покращення їх тодішнього становища.

В той же час, ідеологія українського націоналізму виникла як ідеологія поневоленого народу і в результаті пошуку світоглядного підґрунтя для його визвольної боротьби. До того ж, виникла вона значно раніше за ідеологію нацизму. А тому цілком очевидним є те, що український націоналізм, італійський фашизм та німецький нацизм слід трактувати як абсолютно відмінні політичні явища й світоглядні системи.

⁵⁰ Витоки і генеза українського націоналізму. Режим доступу: <https://ukrnationalism.com/publications/1128-vytoky-i-heneza-ukrainskoho-natsionalizmu.html>

4.5. УВО. ОУН: ідеї, лідери, діяльність

Чому на західноукраїнських землях виникли УВО і ОУН

Основні поняття	Зміст поняття, історичні факти, персоналії
<p>Бессарабський (Паризький) протокол. 28 жовтня 1920 року</p>	<p>28 жовтня 1920 року у Парижі був підписаний Бессарабський (Паризький) протокол. Він мав вирішити питання міжнародного визнання присєднання Бессарабії до Румунії, яке відбулося у 1918 році. Договір був підписаний між Румунією з однієї сторони, та Великобританією, Італією, Францією та Японією – з іншої. Окрім цих країн протокол був підписаний Індією та чотирма домініонами Великобританії – Новою Зеландією, Канадою, Австралією та Південно-Африканським союзом.</p>
	<p>Проте ратифікований договір був значно пізніше: Великобританією – через 3 роки, Францією – 4, Італією – 7, Японією – 11. Сполученні Штати Америки відмовилися від підписання протоколу. Під час підписання договору в Румунії діяв уряд Александру Антонеску, який був відомий тим, що відмовився видати Радянському Союзу Нестора Махна. Це ускладнювало і без того суперечливу ситуацію щодо Бессарабії, на яку більшовики також претендували. Відповідно, радянський уряд на переговори не було запрошено.</p> <p>Бессарабський протокол складався з 9 статей. Ст.1. визнавала суверенітет Румунії над Бессарабією, оскільки це нібито відповідало з економічної, географічної, етнографічної та історичної точки зору. Усі жителі Бессарабії отримували румунське громадянство, але протягом двох років вони мали можливість змінити його. Згідно 7 статті договору гирло Дунаю, яке називалося Кілійським рукавом, переходило під юрисдикцію європейської Дунайської комісії. Окрім того, Румунія зобов'язувалась виконувати усі пункти Сен-Жерменського договору, які передбачали тверді гарантії надання національним меншинам політичних прав і демократичних свобод. Стаття 9 протоколу визнавала право Росії приєднатися до договору, але лише після того, як буде створено її уряд, визнаний сторонами договору. 1 листопада 1920 року Народний комісар з іноземних справ РРФСР Георгій Чічерін надіслав ноту протесту державам, які підписали договір. В ній відзначалося, що Російська республіка не визнає договір, оскільки його було підписано без її згоди, а приєднання Бессарабії до Румунії визнавалося анексією.</p>
<p>Бессарабія. 1920 р.</p>	
<p>Рада послів Франції, Англії, Італії, Японії, яка була міжнародним виконавчим органом після завершення Першої світової війни, остаточно затвердила суверенітет Польщі над Східною Галичиною, уряд ЗУНР само розпустився. 15 березня 1923 року</p>	<p>15 березня 1923 року Рада послів Антанти в Парижі прийняла остаточне рішення про передачу Польщі Східної Галичини і Західної Волині. Згоди в населення земель не питали. Ще за 2 роки до того із підписанням Ризького мирного договору завершилася війна між Польщею і Радянською Росією. За Польщею закріплювалася</p> <ul style="list-style-type: none"> ➤ частина Полісся; ➤ західна частина Волинської губернії з містами Луцьк, Рівно і Кременець; ➤ також РСФРР і УСРР відмовилися від претензій на Східну Галичину.

 <p>Східні кордони Польщі у 1793 та 1921 роках</p> <p>Кордон після Другого поділу Кордон за умовами Ризького мирного договору</p>	<p>На той період УНР та ЗУНР на території України більше не існувало - уряди діяли в еміграції.</p> <p>З кінця 1922 року Україна перебувала у складі Радянського Союзу, в якому не відмовилися від ідеї «світової пролетарської революції».</p> <p>Польща ж мала сильну підтримку Франції, яка вбачала в ній надійну протизагуг більшовикам.</p> <p>В ухвалі Ради послів записано:</p> <p><i>«Враховуючи, що польський уряд звернувся 15 лютого 1923 року до Конференції послів із проханням, щоб держави, представлені на Конференції, використали своє право, враховуючи, що Австрія відмовилася від прав на територію поза кордонами Австрії, враховуючи, що Польща визнає, що етнографічні умови вимагають автономного статусу для східної частини Галичини, і враховуючи, що між Польщею та країнами Антанти існує договір від 28 червня 1919 року, яким підтверджені національні гарантії для всіх жителів незалежно від раси, мови і релігії, враховуючи Ризький мир про кордон із Росією, Конференція послів вирішує визнати за Польщею всі права суверена на територіях, розташованих між вищезначеними кордонами й іншими кордонами польської території»</i></p> <p>Ризький мир фактично узаконили.</p> <p>В результаті під владою Польщі опинилися землі з понад 9 млн. населення. 7 млн. із нього становили етнічні українці. Вони ж стали найчисельнішою етнічною групою Польщі.</p> <p>Рішення Ради послів Антанти українці не визнали. Повсюди проходили акції протесту та мітинги. У Львові деякі українці заговорили про невизнання влади Польщі і заприсяглися використовувати усіляку можливість для створення єдиної української держави. Митрополит Андрей Шептицький, який тоді перебував у Парижі, прибув до Раймона Пуанкаре і намагався переконати його змінити рішення, але марно.</p> <p>Після прийняття ухвали в уряді ЗУНР створили ліквідаційну комісію на чолі з Костем Левицьким. Вона прийняла рішення про розформування усіх урядових установ та дипломатичних представництв ЗУНР. До організації повстань на території України не закликали.</p> <p>Президент ЗУНР Євген Петрушевич подав у відставку. 30 квітня 1923 року в Женеві він представив проект «Основи державного ладу Галицької Республіки». За ним на території Східної Галичини мали утворити нову державу з 3 панівними націями: українською, польською та єврейською. Але підтримки проект не знайшов.</p> <p>У свою чергу, вимога до Польщі щодо дотримання режиму автономії для Східної Галичини виявилася декларативною. Польща не дотримувалась її протягом усього міжвоєнного періоду. А проти рішення Ради послів виступали лише уряди РСФРР і УСРР.</p>
<p>Польсько-російський кордон за Другим поділом Речі Посполитої та Ризьким миром</p>	
<p>Полонізація</p> <p>Спольщення, тобто процес насаджування польської мови та культури українському населенню, що належить до іншої етнокультури, з метою асиміляції. Прихильники даного явища стали називатися полонофілами, а сама течія – полонофілство.</p> <p>Полонізація мала різні форми та проходила в 3-и етапи:</p>	<p>Полонізація:</p> <ul style="list-style-type: none"> ➤ Ліквідація автономії Галичини. Край отримав назву Малопольща. ➤ Польський уряд заборонив видавництво української преси. ➤ Поступово закривалися українські школи та створювалися двомовні польсько-українські або утравквістичні. ➤ Православних Волині силоміць переводили в католицьку або греко-католицьку церкву. ➤ Вступ українців до Львівського університету та інших вищих навчальних закладів був фактично заборонений.

<p>1) суспільно-політичне й культурно-цивілізаційне явище спольщення сфери суспільного й культурного життя українських територій, а також втрати української національної ідентичності українською елітою й набуття нею польської національної ідентичності внаслідок геополітичних та цивілізаційних змін упродовж 16 – першої половини 17 ст.;</p> <p>2) поняття, яким окреслювалася польська ділянка політики коренізації, яка здійснювалася упродовж 1923 – середини 1930-х років й мала на меті здійснити комунізацію культурно-освітньої сфери та адміністративно-територіального ладу (Мархлевський польський національний район, польські сільради, судові камери, комуністична польськомовна преса тощо) польської національної меншини у підсоветській Україні;</p> <p>3) низка урядових заходів влади II Речі Посполитої щодо українського населення Польщі 1918–1939, покликана уніфікувати адміністративну й культурно-освітню сферу новопосталої держави та забезпечити державну й національну асиміляцію її української людності. Депортаційні акції сталінського режиму 1944–46 (т. зв. «обмін населенням» з Польською Народною Республікою) спричинили виїзд до так званої «народної Польщі» значної частини польського населення УРСР. Відтак, за оцінкою О. Субтельного, «з виходом поляків в українській історії перестали існувати важливі, частіше антагоністичні, але нерідко стимулюючі стосунки». Контрастом на цьому тлі стало інтенсивне зростання рос. меншості в Україні й інтенсифікація процесу русифікації республіки.</p>	<p>Студентом міг стати лише громадянин Польщі, який відслужив у польській армії.</p> <ul style="list-style-type: none"> ➤ Закрито кафедру української історії у Львівському університеті. ➤ Єдиним вищим українським навчальним закладом залишилася Греко-католицька богословська академія. <p>Відповідь українців на полонізацію:</p> <ul style="list-style-type: none"> ➤ У 1921-1925 рр. у Львові працював Тасмний Український університет, де читали лекції професори вищів. Було 3-и факультети: медичний, філософський, правничий. Навчалися 1,5 тисячі студентів. Це були студенти, які не закінчили навчання до війни або випускники гімназій, які не встигли вступити до університету. Діяльність Тасмного Українського університету припинилася, коли польський уряд скасував обмеження на здобуття українцями вищої освіти. Секретарем і співорганізатором університету став Василь Мудрий. ➤ Головні просвітницькі організації: «Просвіта», яка на середину 1930-х років налічувала 100 тис. учасників, «Рідна школа», яка опікувалася приватними українськими школами. ➤ З 1925 р. Польща відмовилася від примусової національної асиміляції, зросли інвестиції в українську економіку, банки, кооперативи. ➤ 1928 р. воєводою Волині призначено колишнього члена петлюрівського уряду Г. Юзевського, який прагнув польсько-українського компромісу.
<p style="text-align: center;">Пацифікація</p> <p>Політика умиротворення щодо страйкарів та повсталих робітників і селян, що була введена міністром внутрішніх справ Польщі Б. Перацьким.</p>	<ul style="list-style-type: none"> ➤ З початком «Великої депресії» до національного тиску додалися економічні проблеми і Західну Україну охопили політичні виступи і страйки, що часом переростали в сутички з поліцією. ➤ У відповідь міністр внутрішніх справ Б. Перацький увів політику пацифікації щодо страйкарів та повсталих пролетаріїв міста і села. ➤ Польські поліція та армія чинили фізичну розправу ад протестувальниками, громили осередки «Просвіти», нищили майно кооперативів, пюндрували цвинтарі січових стрільців, принижували психологічно. ➤ Було заборонено діяльність «Пласту». ➤ Залишилися лише 4-и державні українські школи. ➤ Пацифікація набула розголосу в світі. ➤ Ліга Націй засудила дії Польщі, проте відповідальність було покладено на українських націоналістів. ➤ У підсумку пацифікація лише загострила україно-польський конфлікт у Галичині і Волині.

**Українська військова організація (УВО)
1920-1932 рр.**

Керівники УВО з друзями й рідними. Зліва направо: Ярослав Чиж, Парасковія Чмола, Василь Кучабський, Таїсія Юрієва, Іван Чмола, Євген Коновалець. Ворохта, 1921 рік.

УВО – нелегальна організація, сформована під проводом Є. Коновальця (1891-1938 рр.), полковника Армії УНР, сина вчителя, студента Львівського університету, борця за українізацію, члена Української національно-демократичної партії, учасника Першої Світової війни, фундатора Галицько-буковинського куреня січових стрільців, а з січня 1918 р. його командира, учасника воєнних дій Директорії проти більшовиків і денікінців, шанувальник шоколадних цукерок.

Мета УВО – Українська самостійна соборна держава, яка повстане через здійснення загальнонаціонального українського повстання.

Методи: пропаганда серед молоді, бойкотування виборів, Служби в армії тощо, саботаж, **індивідуальний терор** проти осадників, чиновників, **підрив** потягів і мостів, **рейди** тощо.

Друкований орган: 1927 року почав виходити підпільний друкований орган УВО **«Сурма»**, котрий мав наклад 10000 примірників і нелегально поширювався на західноукраїнських землях.

Ширше можна подивитися статтю і почитати матеріал про УВО на сайті Націоналістичного порталу. Режим доступу: <https://ukrnationalism.com/history/4126-uvo-provisnyk-oun.html>

**Організація українських націоналістів (ОУН)
1929 р.**

Учасники першого Конгресу українських націоналістів. Відень, 1929 рік

ОУН – нелегальна організація, створена у Відні на основі УВО та студентських організацій Є. Коновальцем, пізніше її лідерами стали А. Мельник і С. Бандера.

Мета – Українська самостійна соборна держава, задля досягнення якої **допускалося «творче насильство» ініціативної меншості над рештою населення**.

Планувала націоналізацію природних багатств, залізниць, стратегічних галузей за умов збереження приватної власності.

Ідеологія ОУН – інтегральний націоналізм Дм. Донцова, який заперечував ліберальні цінності й проповідував рішучі дії заради національних інтересів. Такий тип націоналізму набув популярності серед галицької молоді, зневіреної в демократії, яка не мала змоги легально боротися за незалежність. Ярослав Грицак, сучасний історик, соціолог, зазначає: **«На відміну від нацистської ідеології, ідеологія українського міжвоєнного націоналістичного руху не засновувалася на расовій теорії і теорії вибраного народу»**.

Методи ОУН – просвітництво, агітація, саботаж, **індивідуальний терор проти урядовців та українців-прибличників нормалізації відносин з Польщею, співпраця з воєсками Польщі та СРСР**.

Ширше можна подивитися статтю і почитати матеріал про ОУН на сайті Радіо Свобода. Режим доступу: <https://www.radiosvoboda.org/a/29747865.html>

Євген Коновалець (1891 – 1938 рр.)

Домашнє завдання. Самостійно підібрати 1) фотографії, які стосуються пацифікації, 2) листівки про українські націоналістичні організації та їхніх лідерів.

Приклад:

Степан Бандера (1909 – 1959 рр.)

V. Друга Світова війна і українське питання: фактор глобалізації конфлікту

5.1. Альянси Другої Світової війни (1939-1945 рр.): учасники, етапи формування, плани, дії. Коли почалася Друга Світова війна та стала Світовим конфліктом: 01.09.1939 р. чи початок 1942 р.?

Під час Другої Світової війни існувало **два основних альянси**:

- 1) **держави Осі (8 країн:** 1) Німеччина, 2) Італія; 3) Японія; 4) Болгарія; 5) Хорватія; 6) Угорщина; 7) Румунія; 8) Словаччина);
- 2) **Антигітлерівська коаліція (47 країн:** 1) СРСР; 2) Велика Британія; 3) США + 15 країн, які підписали Декларацію ООН + 8 країн, уряди, яких знаходилися у вигнанні, тому що територія країни була окупована державами Осі, + 21 країн оголосили війну Німеччині, підписали Декларацію.

Трьома головними партнерами в тому, що зрештою було названо союзом Осі, були **Німеччина, Італія та Японія**. На чолі цих країн стояли німецький диктатор Адольф Гітлер, італійський диктатор Беніто Муссоліні та японський імператор Хірохіто. У вересні 1940 року три країни оформили свій союз через Троїстий пакт. П'ять інших країн згодом приєдналися до Троїстого пакту і стали державами Осі. Це були Болгарія, Хорватія, Угорщина, Румунія та Словаччина. Кожен із шести європейських союзників Німеччини брав участь у Голокості, вбиваючи євреїв або передаючи їх під опіку Німеччини для вбивства.

Таблиця. 8.

Формування альянсу держав Осі

<i>Дата</i>	<i>Подія</i>
18 вересня 1931 року	Японія вже захопила Маньчжурію (частину Китаю).
3 жовтня 1935 року	Італія вторглася в Ефіопію (тоді також відому як Абіссинія).
7 липня 1937 року	Японія вторглася на решту території Китаю, розпочавши війну на Тихому океані.
1938 рік	Аншлюс Австрії і анексія Судетської області Чехословаччини
Березень 1939 року	німці розділили решту Чехословаччини між контрольованим Німеччиною протекторатом Богемії й Моравії та новоствореною державою-сателітом Словаччиною.
25 жовтня 1936 року	Німеччина й Італія уклали договір про дружбу, в якому зобов'язалися провадити спільну зовнішню політику. На основі промови Муссоліні, виголошеної через тиждень, цей союз став відомий як «Вісь Рим-Берлін» .
25 листопада 1936 року	нацистська Німеччина та імперська Японія підписали Антикомінтернівський пакт. У цьому пакті дві країни зобов'язалися надавати взаємну допомогу в боротьбі із загрозою, яку створює Комуністичний інтернаціонал. Хоча в пакті не згадується Радянський Союз, він був спрямований проти цієї країни, яка на той час вела військові дії з Японією. 6 листопада 1937 року до Антикомінтернівського пакту приєдналася Італія.
22 травня 1939 року	Німеччина та Італія розширили свій політичний союз на військовий, підписавши Пакт про дружбу й союз. Угода, яку Муссоліні назвав «Сталевим пактом» , передбачала військову співпрацю та взаємну оборонну підтримку між Німеччиною та Італією.
01 вересня 1939 року 03 вересня 1939 року 10 червня 1940 року	Друга світова війна почалася 01 вересня 1939 року, коли Німеччина напала на Польщу. 03 вересня 1939 року (через два дні) Велика Британія і Франція оголосили війну Німеччині. Незважаючи на Сталевий пакт, Італія спочатку залишалася нейтральною. 10 червня 1940 року, незадовго до того, як Німеччина розгромила Францію, Італія приєдналася до війни як союзник Німеччини. Окрім вторгнення до Франції, італійські війська атакували території британських інтересів у Північній та Східній Африці.
27 вересня 1940 року	Німеччина, Італія та Японія підписали Троїстий пакт . Він офіційно закріпив союз між трьома країнами, які згодом називалися державами Осі. У Пакті Японія визнала «лідерство Німеччини й Італії у встановленні нового порядку в Європі». У свою чергу, Німеччина й Італія визнали право Японії на встановлення нового порядку «у великій Східній Азії». Підписанти погодилися допомагати один одному в разі нападу країни, з якою жоден із підписантів тоді не перебував у стані війни. Це положення мало на меті попередження Сполученим Штатам, щоб вони трималися осторонь від війн Німеччини й Італії в Європі та Північній Африці. Це також було попередженням для Сполучених Штатів утриматися від втручання в завоювання Японії в Східній Азії.

Антигітлерівську коаліцію утворили **Велика Британія, США та Радянський Союз**. Ці країни очолювали британський прем'єр-міністр Вінстон Черчилль, президент США Франклін Д. Рузвельт і генеральний секретар Радянського Союзу Йосип Сталін. Вони **офіційно стали союзниками, підписавши 1 січня 1942 року Декларацію Об'єднаних Націй**. В цей день Декларацію також підписали п'ятнадцять інших незалежних держав. Крім того, Декларація була підписана урядами у вигнанні ще восьми держав, які на той час були окуповані державами Осі. Ще двадцять одна держава оголосила війну Німеччині та підписала Декларацію до березня 1945 року.

На відміну від Союзників, **держави Осі** ніколи не розвивали установи для того, щоб координувати зовнішню політику або керувати спільними військовими операціями. Тим не менш, вони пообіцяли взаємну військову й політичну підтримку.

У липні 1940 року, всього через два тижні після поразки Франції, Гітлер вирішив, що наступної весни нацистська Німеччина нападе на СРСР.

Для нападу на СРСР Німеччині потрібно було

- 1) забезпечити сировину;
- 2) встановити права пересування для німецьких військ;
- 3) забезпечити співпрацю або участь інших європейських держав.

Таким чином, **Німеччина почала тиснути та схилити приєднатися до Осі ті європейські держави**, які симпатизували нацистському режиму:

- **нацистська Німеччина запропонувала економічну допомогу Словаччині;**
- запропонувала Румунії військовий захист і радянську територію;
- попередила Угорщину, що Німеччина може відмовитися від своєї недавньої підтримки угорської анексії територій Чехословаччини та Румунії;
- намагалася долучити Югославію та Болгарію до Осі, для того щоб підкорити Грецію, витіснити британців з європейського материка, забезпечити міцність південно-східного флангу на Балканах для Німеччини.

Таблиця. 9.

Причини інтеграції країн Осі в альянс

Країни Осі	<i>Зобов'язання, очікування, плани</i>
Угорщина	Угорщина мала зобов'язання перед Німеччиною та Італією за надання їй частини Чехословаччини в 1938 році й ухвалення її анексії Північної Трансільванії в Румунії у вересні 1940 року. Лідери Угорщини також прагнули отримати від нацистської Німеччини пільговий економічний режим. Угорщина приєдналася до союзу Осі 20 листопада 1940 року.
Румунія	Запросивши й отримавши німецьку військову місію в жовтні 1940 року, Румунія приєдналася до Осі 23 листопада 1940 року. Румуни сподівалися , що активна підтримка німецького вторгнення до Радянського Союзу й регулярні поставки нафти: 1) знищать радянську загрозу; 2) повернуть Румунії провінції, анексовані Радянським Союзом у червні 1940 року; і 3) допоможуть отримати німецьку підтримку в поверненні Північної Трансільванії.
Словаччина	Словаччина була як політично, так і економічно залежною від Німеччини у своєму існуванні як суверенна держава. Отже, Словаччина теж пішла цим шляхом і 24 листопада 1940 року приєдналася до союзу Осі.
Болгарія	Спочатку болгарські лідери тягли час і чинили опір Німеччині в приєднанні до союзу Осі. Вони не хотіли вступати у війну з Радянським Союзом. Вони також не хотіли виступати проти Югославії, яка номінально була союзником Греції. Однак Болгарія приєдналася до Осі після того, як німці запропонували їй грецьку територію у Фракії. Німці також звільнили Болгарію від участі у вторгненні до Радянського Союзу . 1 березня 1941 року Болгарія приєдналася до Осі.
Югославія	25 березня 1941 року до Осі неохоче приєдналася Югославія. Це сталося тому, що німці погодилися поважати югославський нейтралітет у війні проти Греції і не вимагали прав пересування для військ Осі. Через два дні сербські військові, які заперечували проти Троїстого пакту, повалили югославський уряд, який його підписав. Це розлютило Гітлера. Німеччина напала на Югославію 6 квітня, а Італія та Угорщина незабаром приєдналися до вторгнення. Югославію було розгромлено, розчленовано і до середини квітня 1941 року окуповано державами Осі. Отже, Югославія фактично так і не стала однією з держав Осі .
Хорватія	В рамках розчленування Югославії держави Осі створили державу-сателіт під назвою Незалежна Держава Хорватія . Нею керували хорвати, які належали до фашистського руху усташів. Незалежна Держава Хорватія приєдналася до Осі 15 червня 1941 року.
Фінляндія	26 червня 1941 року, через чотири дні після вторгнення Осі до Радянського Союзу,

	Фінляндія вступила у війну проти СРСР як «союзник у війні». Фіни прагнули повернути територію, втрачену під час Зимової війни 1939–1940 років із Радянським Союзом. Фінляндія ніколи не підписувала Троїстий пакт і не вступала в офіційний союз із нацистською Німеччиною. Однак це дозволяло німецьким силам здійснювати пересування військ і діяти з фінської території, а фінські сили воювали разом із німцями. Оскільки вона діяла як союзник нацистської Німеччини, Фінляндію іноді неправильно називають однією з держав Осі.
--	--

07 грудня 1941 року Японія розпочала несподівану атаку на США в Перл-Харборі. Протягом трьох днів Німеччина та європейські держави Осі оголосили війну Сполученим Штатам.

У відповідь Сполучені Штати, Велика Британія, Радянський Союз, Китай та двадцять дві інші держави офіційно заявили, що вони будуть співпрацювати, щоби перемогти держави Осі. Ще двадцять одна держава приєдналася до їхнього союзу до завершення війни.

Отже, **на початку 1942 року** Німеччина та її союзники опинилися в стані світової війни.

5.2. «Українське питання» - фактор трансформації війни (1939-1945 рр.) в Другу Світову війну.

Таблиця. 10.

Європейські країни та їхня зацікавленість в українському питанні

Критерії	Назва країни		
<i>підґрунття зацікавленості країн в українському питанні</i>	країни, до складу яких входили українські землі	країни - творці Версальсько-Вашингтонської системи	країни, які прагнули реваншу
<i>країни</i>	СРСР, Польща, Румунія, Чехословаччина	Англія, Франція, США	Німеччина, Угорщина
<i>основна мета</i>	втримати вже підвладні землі й приєднати нові	своїм втручанням у вирішення українського питання або, навпаки, дипломатичним нейтралітетом задовольняли свої геополітичні інтереси	Німеччина, яка, борючись за «життєвий простір», претендувала на українські землі, і Угорщина, яка, будучи невдоволеною умовами Тріанонського мирного договору 1920 р. ⁵¹ , домогалася повернення Закарпатської України.
<i>специфіка вирішення українського питання</i>	Драматизм ситуації полягав у тому, що багатомільйонний український народ самостійно не міг вирішити українського питання. Все залежало від балансу інтересів різних, насамперед великих держав і від співвідношення сил, які могли ці інтереси захистити.		
<i>ініціатор у вирішенні українського питання</i>			Німеччина

⁵¹ **Тріанонський мирний договір** було укладено 04.06.1920 р. між союзними державами Антанти у Першій світовій війні та Королівством Угорщина. Остання погодилася на значні обмеження та втрату територій, у тому числі Закарпаття та всієї Словаччини на користь Чехословацької республіки.

Угорські ревізіоністські кола неодноразово робили спроби скасути Тріанонський мирний договір задля повернення втрачених земель до «Великої Угорщини». Перші спроби мали місце у 1920-1930-х рр., а наступні активізувалися від 1999 р. і тривають до теперішнього часу.

Шир. див. Угорщина намагається скасувати Тріанонський договір 1920 р. Оцінка ситуації директором Центру економіко-правових досліджень, кандидатом юридичних наук, старшим науковим співробітником Іриною Кременовською. 2023. Режим доступу: <https://el-research.center/2023/04/03/uhorshchyna-namahayetsya-skasuvaty-trianonsky-myryny-dohovir/>

**5.3. Українське питання: німецький варіант вирішення
Як Німеччина планувала вирішити українське питання (у1930-х роках)?**

Таблиця.11.

Українське питання: німецький варіант вирішення

<i>Дата</i>	<i>Політичні діячі</i>	<i>Зміст діяльності, мета</i>
<i>у березні - травні 1933 р.</i>	Розенберг ⁵²	здійснює напівофіційні візити до Локарно і Лондона, де під час гасмних нарад з італійськими та англійськими політичними діячами обґрунтовує «план поділу Росії шляхом відриву від Рад України» .
<i>червні 1933 р.</i>	Гугенберг	на міжнародній економічній і фінансовій конференції у Лондоні відкрито висувається вимога про передачу гітлерівцям України «для раціональнішого використання цієї родючої території» . Ця вимога міститься у меморандумі, проголошеному главою німецької делегації Гугенбергом. І хоча у відповідь на радянську ноту з цього приводу німецька сторона заявила, що зазначені в меморандумі твердження належать особисто Гугенбергу і не погоджені з урядом, - це був тільки дипломатичний маневр.
<i>1936 р.</i>	Гітлер	Виступаючи в Нюрнберзі на з'їзді нацистської партії , Гітлер заявив, що якби завоювати Україну, Урал і Сибір , то «кожна німецька господарка відчула б, наскільки її життя стало легшим».
<i>1936 р.</i>	Геринг	У розмові з одним високопоставленим представником правлячих кіл Англії в Берліні в травні 1936 р. Геринг підкреслив: «Ми вам гарантуємо, що... ніколи на вас не нападемо. Захопивши Україну, ми раз і назавжди встановимо економічну рівновагу і тим самим не тільки захистимо Європу від більшовизму, але й розв'яжемо всі проблеми, які стоять тепер перед Німеччиною» .
<i>1938 р.</i>	Гітлер	У листі французького посла в Берліні Р. Кулондра від 15 грудня 1938 р., надісланому до міністерства закордонних справ Франції , зазначалося: «Що стосується України, то ось вже майже протягом десяти днів весь націонал-соціалістичний апарат говорить про неї. Дослідницький центр Розенберга, відомство д-ра Гебельса... ретельно вивчають це питання. Шляхи і засоби, здається, ще не розроблені, але сама мета, здається... вже встановленою - створити Велику Україну... В оточенні Гітлера думають про таку операцію, яка повторила б у більш широких масштабах операцію в Судетах: проведення в Польщі, Румунії та СРСР пропаганди за надання незалежності Україні, у сприятливий момент дипломатична підтримка та акція з боку місцевих добровільних загонів. І центром руху стане Закарпатська Україна» .

⁵² **Альфред Розенберг** - німецький нацистський лідер. Вважається одним з головних ідеологів німецького нацизму, головні засадничі ідеї якого виклав у праці «Міф двадцятого століття», виданій у 1930 р.. Нюрнберзьким трибуналом визнаний воєнним злочинцем.

<p>2 листопада 1938 р.</p>	<p>арбітражу у Відні</p>	<p>за рішенням німецько-італійського арбітражу у Відні Карпатська Україна мусила віддати Угорщині 1856 км. своєї території з населенням 180 тис. жителів, куди входили два найбільші міста: столиця Ужгород і Мукачів. Це рішення було своєрідним авансом Угорщині, яку Німеччина намагалася перетворити на свого сателіта.</p> <p>До віденського арбітражу 26 жовтня 1938 р. за рекомендацією Берліна уряд Чехословаччини усунув із посади прем'єр-міністра Бродія, який виступав за приєднання Закарпаття до Угорщини. Новим прем'єр міністром став доктор теології А. Волошин, прибічник німецької орієнтації.</p> <p>На Закарпатті було розгорнуто діяльність «Німецької партії», організовано «Німецько-українське культурне товариство». Посилюються економічні зв'язки: 7 грудня 1938 р. підписано німецько-карпатоукраїнську угоду, за якою уряд Волошина зобов'язувався поставляти Німеччині дерево, молочні продукти, шкіру, хутра, вовну та вина. У цей час підписується угода і з німецьким «Товариством з експлуатації корисних копалин», відповідно до якої карпатоукраїнський уряд фактично передавав Німеччині права на розвідування й експлуатацію надр Закарпаття.</p> <p>12 лютого 1939 р. відбулися вибори до сейму Карпатської України. У них взяли участь 92,5% населення, з них 92,4% проголосували за Українське національне об'єднання (УНО), яке очолював А. Волошин. Ще у вересні 1938 р. в Ужгороді було створено Українську національну оборону, яка після Віденського арбітражу вже у Хусті була реорганізована в Карпатську Січ, очолювану Д. Климушем. Січові гарнізони було створено в Королеві, Іршаві, Торуні, Ставному, Перечиш.</p>
<p>1938 р. 1939 р.</p>	<p>Гітлер</p>	<p>Гітлер офіційно в пресі заявляв, що, незважаючи на існування таких атрибутів влади, як сейм і армія, державність Карпатської України була «нежиттєздатною», бо вона спиралася не на власну міць, а на нетривкий баланс політичних сил у Європі.</p> <p>06 березня 1939 р. Гітлер вирішив остаточно ліквідувати Чехословаччину, окупувавши Богемію і Моравію і давши дозвіл на окупацію Угорщиною Карпатської України.</p> <p>У ніч з 13 на 14 березня 1939 р. угорська армія розпочала воснні операції в районі Мукачево.</p> <p>Прем'єр А. Волошин віддав наказ видати резервну зброю Карпатській січі. За цих обставин А. Волошин через Хустське радіо проголошує самостійність Карпатської України, направивши до Берліна телеграму, у якій зазначалося, що самостійність проголошується «під охороною Рейху». У відповідь Німеччина не тільки відмовила в підтримці, а й порадила не чинити опору угорським військам. Характеризуючи позицію Берліна, А. Волошин сказав кореспонденту агентства «Рейтер»: «Німці ганебно нас обманули».</p> <p>20 березня 1939 р. Закарпаття було окуповано Угорщиною.</p>

квітень 1939 р.	міністра закордонних справ Німеччини Клейст	у Берліні відбулася таємна зустріч лідерів української політичної еміграції та представників «третього рейху». Згодом із членів ОУН та колишніх вояків Карпатської січі німці почали формувати групи підривної діяльності проти Польщі. З цією метою було створено центри спеціальної підготовки в таборах поблизу Відня, Брно, Брауншвейга, Ганновера, у Східній Пруссії. Абвер на чолі з адміралом Канарісом налагодив контакт з ОУН ще в 1938 р. і передбачав, що метою дій українських угруповань буде підготовка населення Західної України до масового виступу проти польських властей. Подібний виступ, з одного боку, суттєво міг би дестабілізувати внутрішнє становище у Польщі, з іншого — служити певним виправданням німецької агресії, що планувалася. З усією відвертістю про суть цього німецького плану розповів журналістові радник бюро міністра закордонних справ Німеччини Клейст 2 травня 1939 р.
23 серпня 1939 р.	Пакт Молотова-Ріббентропа	Німецьке керівництво задовольнило вимоги про визнання інтересів СРСР на Балтиці, у Південно-Східній Європі, а також відмова Гітлера від планів типу «Великої України». В таємному протоколі зазначалося: «У разі територіально-політичного перевлаштування областей, які входять до Польської держави, межа сфер інтересів Німеччини і СРСР приблизно буде проходити по лінії рік Нареву, Вісли і Сяну». Тобто, відмова рейху від претензій щодо України набула форми розмежування «сфер інтересів».

5.4. Україна в планах А. Гітлера

Чому Німеччину, Гітлера зокрема, так цікавила Україна?

Причини:

- 1) **економічна** захоплення України суттєво підривало військово-промисловий потенціал СРСР і забезпечувало Німеччину ресурсами для ведення війни (напередодні війни частка УРСР в Радянському Союзі становила у видобутку вугілля 50,5%, залізної руди — 67,6, у виплавленні чавуну — 64,7, сталі — 48,9%);
- 2) **воєнна** — окупація України не тільки створювала вигідний плацдарм для подальшої експансії, а й давала змогу «нейтралізувати» Крим, який Гітлер називав «радянським авіаносцем для нанесення ударів по румунських нафторозробках»;
- 3) **морально-політична** — взяття Києва могло підняти рейтинг Німеччини на міжнародній арені, вселити впевненість у фашистські війська і зневіру в перемогу в Червоній армії.

Таблиця. 12.

Україна в планах А.Гітлера

Дата	Політичний суб'єкт (лідер, установа, організація, держава)	Зміст діяльності
1934 р.	зовнішньополітичне бюро НСДАП керівництвом Розенберга і бюро спеціального уповноваженого з питань роззброєння Ріббентропа	Українська проблематика займала центральне місце в розробці зовнішньополітичної стратегії націонал-соціалізму

	Розенберг. Концепція європеїзму»	«Свідомого	Принципова ідея цієї концепції полягала в тому, щоб роздробити народи регіону за національними ознаками, нацькувати їх один на одного, а потім легко підкорити всю територію Східної Європи. Ось чому Розенберг з самого початку пропагував ідею утворення формально самостійних, але фактично залежних від нацистського рейху держав в Україні та Кавказі, що могли бути створені для протидії ослабленій російській державі з центром у Москві. «У центрі я поставлю Велику Німеччину... (Разом з нею) Австрія, Богемія і Моравія, польський Захід. Блок з сотні мільйонів - неподільний, без жодної тріщини і без чужих націй... Далі - Східний союз: Польща, Балтійські держави, Угорщина, Балканські держави, Україна, Волгаланд, Грузія... Можливо, союз, але не рівноправних партнерів, звичайно, союз допоміжних народів, без армій, без власної політики, без власної економіки» .
21 червня 1941 р.	Гітлер писав у листі до Муссоліні		«Що стосується боротьби на Сході, дуче, то вона, напевне, буде важкою. Проте я ні на секунду не сумніваюся в значному успіху. Передусім я сподіваюся, що нам пощастить забезпечити на тривалий час на Україні загальну продовольчу базу. Вона послужить для нас постачальником тих ресурсів, які, можливо, знадобляться нам у майбутньому».
16 липня 1941 р.	Гітлер. Герінг відповідає Розенбергу на нараді з керівниками рейху		у матеріалах наради Гітлера з керівниками рейху, що відбулася 16 липня 1941 р. У відповідь на пропозицію Розенберга дозволити в Україні певний культурний розвиток, деякий потяг до незалежності, відкрити в Києві університет, Герінг різко відповів: «...ми повинні спочатку думати, як забезпечити себе продовольством, а до всього іншого справа дійде набагато пізніше».
1940-1941 рр.	штаб особливого призначення «Ольденбург», чи «Економічний штаб Ост», який відповідав за виконання економічної частини плану «Барбаросса». Герінг		За декілька днів до війни штаб «Ольденбург» завершив розробку директив щодо керівництва економікою на території СРСР після його завоювання - так звану Зелену папку Герінга. Центральна ідея директив сформульована досить відверто: «Першим завданням є якнайшвидше здійснення повного продовольчого постачання німецьких військ за рахунок окупованих областей». ерінг відверто говорив, виступаючи в Берліні: «Ми зайняли найродючіші землі України. Там, на Україні, є все: яйця, масло, пшениця, сало і в такій кількості, яку важко собі уявити. Ми маємо зрозуміти, що все це відтепер і навіки - наше, німецьке».
січень 1940 р.	Гітлер		за наказом Гітлера було розпочато роботу над довгостроковим, стратегічним «Генеральним планом Ост». Цей проект мав на меті дати рекомендації щодо вирішення проблем германізації та колонізації районів Сходу на довгочасну перспективу. Він складався з програми-мінімум, розрахованої на період війни, та програми-максимум - на повоєнний час. Програма-мінімум мала на меті максимальне використання для успішного ведення війни економічних та трудових ресурсів завойованих на Сході територій, насамперед продовольства України та нафти Кавказу. Знищенню підлягали радянські керівні політичні кадри, комуністи, євреї, цигани. Населення,

	<p>що лояльно ставилося до нацистського режиму, могло існувати, працюючи на завойовників.</p> <p>Програма-максимум забезпечувала домінування німецької нації на окупованих територіях. Для цього планувалося: фізичне знищення слов'янських народів; часткове онімечення «нордичних груп населення», що є у складі СРСР; підрив біологічної сили слов'янських народів («Метою німецької політики щодо населення російської території, — писав у своїх зауваженнях до «плану Ост» доктор Ветцель, — є доведення народжуваності росіян до значно нижчого рівня, ніж у німців... Поки ми зацікавлені в тому, щоб збільшити чисельність українського населення на противагу росіянам. Проте це не повинно призвести до того, що місце росіян займуть з часом українці»); масові депортації населення (планом передбачалося переселення 65% українців Західної України до Сибіру); переселення німців на окуповані землі і створення системи озброєних селянських поселень колоністів, безпосередньо підпорядкованих СС.</p>
<p><i>Висновок</i></p>	<p>Цілком очевидно, що «Генеральний план Ост» створювався для того, щоб в інтересах завойовників послідовно, планово, поетапно провести знищення, депортацію, перетасовку мільйонів людей.</p> <p>На початку війни проти СРСР у німецьких планах щодо України відбулося не просто зміщення акцентів з політичних на економічні, а фактично трансформувалася сама модель майбутнього розвитку українських земель. Якщо в довоєнний період планувалося утворення бодай маріонеткової держави - «Великої України», то вже на початку агресії проти Радянського Союзу українські землі розглядалися як бездержавний сировинний придаток, джерело продовольства і робочої сили, з перспективою після знищення значної частини населення, онімечення та колонізації. Ця трансформація не випадкова, вона пояснюється гранично утилітарним, прагматичним підходом німецьких політиків до долі українських земель. Саме тому в планах фашистів у довоєнний період ці землі - козир у дипломатичній грі; у воєнний - матеріальна база і зручний плацдарм для ведення бойових дій; у повоєнний - одне з краєвих місць для розгортання німецької колонізації⁵³.</p>

5.5. Окупаційний режим і «Новий порядок» нацистської Німеччини на українських землях. Яка відмінність «нового порядку» від політики СРСР на українських територіях?

Домашнє завдання: Самостійно прочитати і законспектувати за підручником Гісема О. параграф 67, стр. 209-212.

Новий порядок» - назва окупаційного режиму, встановленого німецьким урядом на загарбаних територіях. Характеризувався особливою жорстокістю й масовими знищеннями мирних громадян.

Окупаційні зони (в Україні)⁵⁴ - адміністративно-територіальні зони, створені нацистами після окупації України. Передбачали розчленування території України, знищення її як єдиного цілого. На території України було створено рейхскомісаріат Україна, дистрикт Галичина, Трансністрію і зону військової адміністрації, яка охоплювала східні райони України до Азовського моря й Крим.

⁵³ Бойко О.Д. Історія України: навчальний посібник. К.: Академвидав, 2010. С. 464 – 465. Режим доступу: https://ftfsite.ru/wp-content/files/istorija_ukrajiny_bojko.pdf

⁵⁴ Етнографічні регіони України. Коли вони сформувалися та звідки пішли їхні назви. Офіційний сайт Переяславської міської територіальної громади. 2020. Режим доступу: <https://phm.gov.ua/?p=98220>

Окупаційні адміністративно-територіальні одиниці на українських землях

Назви окупаційно-територіальних одиниць на українській території ⁵⁵	Українські назви території	Зони окупації
Закарпаття 1939 р.	Закарпаття	було окуповане Угорщиною
Губернаторство «Буковина», Губернаторство «Бессарабія» «Трансністрія»	<ul style="list-style-type: none"> ➤ Буковина» включала окрім румунських повітів» (жудетів) включала найпівденнішу область заходу України - Чернівецьку, ➤ Бессарабія разом із правобережною територією Молдавії об'єднувала південну частину Одеської області між гирлом Дунаю та Дністром (Ізмаїльська область, що в 1954 р. була приєднана до Одеської) Ця територія ще називалася «Задністров'я» - землі між Південним Бугом і Дністром з центром в Одесі, ➤ «Трансністрія» утворювалась із західних областей півдня (північна частина Одеської та західна частина Миколаївської по Південний Буг) й окремих південно-західних районів центру України (південно-західні райони Вінницької обл.). 	були підпорядковані Румунії
«Дистрикт Галичина»	<p>південно-західні області України:</p> <ul style="list-style-type: none"> ➤ Івано-Франківську (до 1962 р. – Станіславська), Львівську ➤ Тернопільську (без північних районів) 	приєднувався до створеного гітлерівцями на польській території «генерального губернаторства»
Рейхскомісаріат «Україна» (339,2 тис. км.) Центр рейхскомісаріату – м. Рівне.	<ul style="list-style-type: none"> ➤ північно-східні області Заходу (Волинську, Рівненську, Хмельницьку (до 1954 р. – Кам'янець-Подільську), північні райони Тернопільської), ➤ західні області півночі (Житомирська та Київська), ➤ центрально-східні області півдня (Запорізька, Херсонська, північно-східні райони Миколаївської), ➤ центр України (Вінницька (без південно-західних районів), Черкаська, Кіровоградська, Полтавська і Дніпропетровська області) 	окуповані Німеччиною, перебували під владою військових німецької армії
Зона військової адміністрації вермахту на території України (далі - ЗВА).	<ul style="list-style-type: none"> ➤ східні області Півночі (Сумська й Чернігівська), ➤ схід України (Донецька (до 1991 	

⁵⁵ Юрій Левченко. Окупаційні адміністративно-територіальні одиниці України. 1941 – 1944 рр.: етнічний, етнографічний та політико-географічний вимір. Наукові записки. Історія. С. 71 – 76. Режим доступу: <http://dspace.tnpu.edu.ua/bitstream/123456789/7320/1/Levchenko.pdf>

В підручниках з історії України зустрічається назва «*Німецька військова адміністрація*»

р. - Сталінська), Луганська (до 1991 р. - Ворошиловградська), Харківська області)

Українські окуповані території станом на 1942 рік: 1. Дистрикт «Галичина» у складі Генерал-губернаторства; 2. Транснїстрія під румунським управлінням; 3. Рейхскомісаріат «Україна»; 4. Німецька військова адміністрація

УКРАЇНА

Етнографічні регіони

- ВАРШАВА Столиці держав
- Львів Столиця АР Крим, центри областей України
- Пулів Інші населені пункти
- Державні кордони
- Межі АР Крим та областей України
- Межа розселення українців (поч. XX ст.)
- ПОКУТТЯ Етнографічні регіони*

* Етнографічні регіони станом на кін. XIX – поч. XX ст. в межах сучасної державної території України виділені за комплексами ознак матеріальної культури – житла та одягу (за Т.Косміною і О.Косміною)

Цифрами позначено частини регіонів

Середнє Подніпров'я:	Поділля:	Нижнє Подніпров'я:
1 – Правобережнє	3 – Західне	5 – Західне
2 – Лівобережнє	4 – Східне	6 – Східне

За виданням: Україна й українці: Галичина, Буковина: Історико-етнографічний мистецький альбом Івана Гончара (вибрані аркуші). – Київ: УЦНК "Музей Івана Гончара", ПФ "Оронта", 2007. – 314 с.

5.5.1. Хто керував Україною?

Bundesarchiv, Bild 146-1994-005-30A
Foto: e.Ang. 1 a.Dat.

Bundesarchiv (Creative Commons)

Альфред Розенберг (посередині) і Еріх Кох (праворуч) у Києво-Печерській лаврі, 1942 рік

17 липня 1941 року вийшов наказ Гітлера про цивільне управління на східних окупованих територіях, створюють Міністерство окупованих східних територій, яке очолює Розенберг.

Гітлер залишив за собою право призначати райхскомісарів і навіть генеральних комісарів – не тільки верхню, а й середню ланку.

Таким чином, Гітлер тут тримає справу на контролі. Фактично, з його боку було пряме управління.

Герінг, який був віцепрем'єром з питань економіки, вийшов з ініціативою до Гітлера призначити райхскомісаром України Еріха Коха, гауляйтера Східної Пруссії. Якщо казати сучасною термінологією, то Кох мав реноме міцного господарника, який підняв аграрну галузь у Східній Пруссії. А на Україну дивилися як на країну аграрну.

Ефективність Е. Коха в Україні полягала не в тому, щоб підняти сільське господарство, а щоб налагодити систему експлуатації сільського господарства і зробити її якомога ефективнішою.

Наприкінці 1940 року паралельно із планом «Барбаросса» розроблявся план економічної експлуатації новонабутих територій, так звана «Зелена папка» Герінга, відповідно до якої розроблявся «Генеральний план «Ост». Тут вже йшлося про класичну колонізацію: Україна мала перетворитися на сировинний придаток, а населення мало бути виселене і частково ліквідоване. Передбачалося дві хвилі переселення слов'янського населення.

Десь 20-25% жителів України планували асимілювати, тобто онімечити, а територія України підлягала німецькій колонізації. І в перспективі мало все закінчитися тим, що на території України буде проживати 30 мільйонів німецьких колоністів і 15-16 мільйонів слов'янського населення, яке буде виконувати обслуговуючу роль.

Україна. Друга світова війна. Фото агентства «Асошіейтед прес», яке датоване 12 жовтням 1941 року, й котре підписане так: «Все, що ця українка могла запропонувати німецьким солдатам в Україні, – це глечик кислого молока, яке вони охоче прийняли»⁵⁶

⁵⁶ Шурхало Дмитро. 80 років тому нацисти розділили територію України на частини . 28.07.2021. Режим доступу: <https://www.radiosvoboda.org/a/druha-svitova-vijna-i-ukrayina/31380124.html>

5.5.2. Завдання окупаційного режиму в Україні:

Таблиця. 14.

Основні завдання окупаційного німецького режиму та результати його здійснення

Завдання окупаційного режиму	Результати
1	2
<p>1. Забезпечити продовольством, матеріальними і людськими ресурсами потреби фашистської воєнної машини</p>	<p>Було створено систему грабіжницьких заготівельних органів. Найбільшим було «Центральне торговельно-товариство Сходу», яке мало 30 комерційних відділів з 200 філіалами на місцях. Завданнями «Товариства» були облік, вилучення і переробка усієї сільськогосподарської продукції на окупованій території. У його операціях брало участь 250 німецьких сільськогосподарських фірм. Від початку окупації до березня 1944 р. тільки завдяки «зусиллям» «Товариства» з України було вивезено 9,2 млн тонн зерна, 622 тис. тонн м'яса та мільйони тонн інших продуктів, для перевезення яких було задіяно 1418 тис. вагонів. 05 серпня 1941 р. Розенберг підписав наказ про введення трудової повинності в окупованих східних областях. Поступово вікові межі для тих, хто підлягав повинності, були розширені. Спочатку це були люди віком від 18 до 45 років, а незабаром - від 14 до 65 років. Окупаційний режим вимагав від жителів України рабської покорності і виснажливої праці. «Ми - раса панів і повинні управляти жорстко, але справедливо, - цинічно заявив, виступаючи в Києві 5 березня 1943 р. рейхскомісар Е. Кох. - Я витисну з цієї країни все до останньої краплини... Місцеве населення мусить працювати, працювати і ще раз працювати».</p>
<p>2. Вивільнити від українського населення шляхом фізичного знищення, депортацій та вивезення на роботу до Німеччини «лебенсраум» (життєвий простір) для арійської раси</p>	<p>У жовтні 1941 р. Україна спізнала свою першу Хатинь: село Обухівку було спалено, а все населення розстріляне. За час окупації подібні варварські акції фашистами були проведені в 250 населених пунктах української республіки. Фашисти діяли без огляду на будь-які норми моралі. Жертвами масових розстрілів у Києві стали 195 тис. осіб, у Рівному - 99 тис. сотні тисяч мирних громадян було знищено у Вінниці, Харкові, Житомирі, Полтаві та інших містах України. Поступово гітлерівський терор набуває систематичності - з німецькою педантичністю здійснюються каральні акції, створюються гетто і концентраційні табори. 7 грудня 1941 р. побачив світ підписаний Гітлером декрет, відомий під назвою «Ніч і туман». Його суть полягала в тому, що кожен, хто буде чинити опір фашизму, має безслідно зникнути: його або страчували, або відправляли до концентраційного табору однієї з окупованих країн. У самій Україні було створено 50 гетто і понад 180 великих концентраційних таборів. «Фабрики смерті» діяли в Києві, Львові, Дніпропетровську, Кіровограді та інших містах. Під час окупації населення України скоротилося на 13,6 млн. осіб</p>

	<p>(за іншими даними на 14,5 млн.).⁵⁷ 817 фашистських концтаборів примусового утримання цивільного населення та військовополонених і розправ над ними, у тому числі 68 гестапівських тюрем, 7 виправно-трудова таборів, 304 гетто, 78 таборів примусової праці для євреїв, 242 табори для військовополонених, 23 пересильні табори.⁵⁸ Остарбайтери. З 2,8 млн. молодих людей, вивезених із Радянського Союзу до Німеччини, 2,4 млн. були вихідцями з України.</p>
<p>3. Сприяти колонізації значної частини окупованих земель, заселенню цілих районів німецькими переселенцями (останнє завдання планувалося здійснити протягом 30-ти повосних років, але фашисти почали його реалізовувати вже під час війни)</p>	<p>Перші кроки германізації шляхом колонізації земель України були здійснені 1942 р. У цей час у 486 українських селах проживало 45 тис. німецьких колоністів. У липні 1942 р. Гітлер переносить свій генеральний штаб із Раценбурга (Східна Пруссія) в околиці Вінниці. У зв'язку з цим у грудні 1942 р. після виселення місцевого населення на території в 500 км., що охоплювала частину Вінницької та Житомирської областей, було створено «німецьку переселенську округу Хегевальд», у якій проживало 9 тис. осіб. Це був своєрідний зародок, «вістря проникнення» колонізаційного потоку, що мав поширитися на значну територію України, і лише перелом у ході війни поклав край експансивним зазіханням фашистів.</p>
<p>Висновок</p>	<p>Отже, у практиці нацистського окупаційного режиму в Україні виконання тактичних завдань експансії, пов'язаних з веденням війни (забезпечення продовольством, матеріальними і людськими ресурсами потреб німецької воєнної машини, придушення будь-якого опору місцевого населення, вивільнення від українських жителів шляхом фізичного знищення, депортацій та вивезення на роботу до Німеччини «життєвого простору» для арійської раси) створювало базу для дотрокової реалізації головного стратегічного завдання - колонізації значної частини окупованих українських земель, заселення районів німецькими переселенцями⁵⁹.</p>

⁵⁷ Бойко О.Д. Історія України: навчальний посібник. К.: Академвидав, 2010. С. 467. Режим доступу: https://ftfsite.ru/wp-content/files/istorija_ukrajiny_bojko.pdf

⁵⁸ Сорока Михайло. Україна у вогні Другої Світової війни. Сайт Укрінформ. 2020. Режим доступу: <https://www.ukrinform.ua/rubric-culture/3022513-ukraina-u-vogni-drugoi-svitovoi.html>

⁵⁹ Бойко О.Д. Історія України: навчальний посібник. К.: Академвидав, 2010. С. 468. Режим доступу: https://ftfsite.ru/wp-content/files/istorija_ukrajiny_bojko.pdf

5.5.3. Результати нацистського окупаційного режиму в Україні

Дані про кількість населення України (із розсекреченого статистичного збірника ЦСУ УРСР (1945 р.)

Область	На 01.07.1941 р. (у тис.)	На 01.05.1944 р. (у тис.)	Після визволення залишилось населення (у % до кількості на 1941 р.)
Місто Київ	899,4	318,0	35,4
Київська	2319,4	1845,7	65,5
Чернігівська	1788,6	1227,0	68,6
Сумська	1720,0	1184,0	68,8
Полтавська	2227,6	1546,1	69,4
Харківська	2643,1	1668,3	59,1
Ворошиловградська	2041,3	1094,3	53,6
Сталінська	3388,5	1803,9	53,2
Дніпропетровська	2344,6	1417,1	60,4
Запорізька	1450,0	926,6	63,9
Житомирська	1736,2	1105,1	68,7
Кам'янець-Подільська	1786,0	1282,1	69,0
Вінницька	2406,0	1666,5	69,3
Кіровоградська	1193,3	811,4	68,0
Одеська	1852,5	1102,5	58,6
Миколаївська	766,2	519,8	67,8
Херсонська	780,8	502,8	64,4
Волинська (по 6 районах)	240,5	147,9	61,5
Рівненська (по 27 районах)	1103,2	759,6	68,9
Чернівецька	879,7	555,0	63,1
Станіславська	691,9	465,0	67,2
Тернопільська (по 29 районах і 2 містах)	1327,1	818,0	61,6

Аргументи – фото-, архівні докази

<p>Концтабори, в'язниці, гетто, табори примусової праці, табори для військовополонених, пересильні табори.</p> <p>У концтаборі під Уманню утримувалися переважно полонені. За даними німецького командування, тільки за станом на 14 серпня 1941 року там знаходилося під відкритим небом 50 тисяч радянських військових, які потрапили в полон. Насправді ця цифра значно більша. Від ран, хвороб, голоду, холоду, антисанітарії в «Уманській ямі» загинуло тисячі людей. Там же були розстріляні 12 тисяч мирних жителів містечка.</p> <p>У вересні 1941-го почав діяти концтабір «Шталаг-365» у місті Володимир-Волинськ. Через нього пройшло 42 тисячі військовополонених. 25 тисяч з них загинули. З наближенням у 1944 році фронту табір евакуювали на територію Німеччини.</p> <p>Загалом на території України було 817 фашистських концтаборів примусового утримання цивільного населення та військовополонених і розправ над ними, у тому числі 68 гестапівських тюрем, 7 виправно-трудова таборів, 304 гетто, 78 таборів примусової праці для євреїв, 242 табори для</p>	 <p style="text-align: center;"><i>В Уманській ямі</i></p>
---	--

<p>військовополонених, 23 пересильні табори. У тюрмах, концтаборах місцях масових розстрілів нацисти знищили до 6 мільйонів осіб, серед них – близько 1млн. 600 тисяч євреїв.</p>	
	<p>Остарбайтери, депортації, вимушена еміграція. Першими остарбайтерами стали жителі окупованого угорськими військами Закарпаття, а після окупації гітлерівцями Польщі – українці з Волині й Галичини. Та найбільша хвиля примусового вивезення з України робочої сили припала на зиму 1941 – 1942 років. «Бліцкриг» на той час зірвався, Німеччина потребувала робочих рук і розгорнула агітаційну кампанію, яка, втім, очікуваних результатів не дала. Добровольців не було. І тоді почалося «полювання» на людей, масові облави. Руйнувалися сім'ї, калічилися людські долі. За роки війни в Німеччину було примусово вивезено 2,8 мільйона остарбайтерів, серед них – 2,4 мільйона українців.</p>
<p><i>Остарбайтери перед дорогою</i></p>	
<p>Домашнє завдання: Можна самостійно заповнити таблицю інформацією краєзнавчого характеру.</p>	

5.5.4. Чим відрізнявся окупаційний нацистський режим в Україні (1941-1944 рр.) від політики СРСР ?

Таблиця. 16.

«Політичний та економічний курс більшовиків в Україні (1919-1920 рр.)»

<i>Вектори політичного курсу більшовиків в Україні</i>	<i>1919 р.</i>	<i>1920 р.</i>
<p>1. Встановлення радянської влади</p>	<p>3 січня 1919 р. Червона Армія здобула Харків, куди переїхав радянський уряд України. 6.01.1919 р. проголошено Українську Соціалістичну Радянську Республіку (УСРР). На травень 1919 р. Червона Армія контролювала майже всю територію України, що входила до складу Російської імперії</p>	<p>На початку 1920 р. радянську владу в Україні було відновлено втретє (вперше - 25 грудня 1917 р., вдруге - 6 січня 1919 р.). 1920 р. – Ризький мирний договір..</p>
<p>2. Державотворення: а) законодавство, форми державної влади;</p>	<p>а) Державотворення ґрунтується на Конституції РСФРР (1918 р.), у т.ч. – на нерівності представництва селян у порівнянні з робітниками на виборах до Рад. III Всеукраїнський з'їзд Рад (6.03.-10.03.1919 р.) обрав радянську форму державності – УСРР. При цьому фактично вся влада належала РКП(б)-КП(б)У. Формально <u>вищий законодавчий орган</u> – Всеукраїнський з'їзд Рад, між з'їздами – ВУЦВК (голова – Г.І. Петровський). Ухвалена Конституція УСРР узаконила більшовицький режим;</p> <p>б) після переїзду в Харків у радянському уряді розпочалася боротьба за лідерство. Замість Г.</p>	<p>а) без змін;</p>

<p>б) формування центральних органів влади;</p> <p>в) формування місцевих органів влади</p>	<p>П'ятакова головою обирають Ф. Сергеева (Артема). Після апеляції Г. П'ятакова до ЦК РКП(б) головою уряду призначається Х. Раковський, який на російський манер реорганізовує радянський уряд України в Раднаркомі УСРР;</p> <p>в) у більшості міст і на селі створено ревкоми, що здійснювали диктатуру більшовиків. На селі більшовики обпиралися на «комітети бідноти» (комбіди).</p>	<p>б) 11 грудня 1919 р. ВУЦВК і РНК УСРР на спільному засіданні в Москві створили Всеукраїнський революційний комітет (Всеукрревком), якому передавалася законодавча та виконавча влада;</p> <p>в) на виборах в березні-квітні 1920 р. більшість місць одержали більшовики, але реальна влада була не в радах, а в партійних органах. На селі комбіди стояли над Радами, контролюючи їхній склад і діяльність.</p>
<p>3. Обмеження суверенітету України</p>	<p>Раднарком і ЦВК РСФРР, РКП(б) фактично керували Україною. Додатковими знаряддями централізації стали також профспілки (об'єдналися під керівництвом Всеросійської центральної ради професійних спілок - ВЦРПС) і комсомольської організації (Комуністичний союз робітничої молоді України – КСРМУ – став складовою частиною російського союзу молоді).</p> <p>Українські військові частини зведено в три армії, що підпорядковувалися Реввійськраді Росії.</p> <p>Було встановлено контроль РСФРР над економікою України:</p> <ul style="list-style-type: none"> • На Україну поширювалася російська грошова система; • УСРР не мала свого бюджету; • Українська Рада Народного Господарства стала частиною Всеросійської Ради Народного Господарства; • Були об залізниці, поштово-телеграфний зв'язок. 	<p>04.12.1919 р. VIII Всеросійська партконференція більшовиків ухвалила резолуцію В. Леніна: визнати незалежність УСРР, а також визнати право українців навчатися українською мовою, вживати українську мову в радянських установах.</p> <p>Це був тактичний хід, спрямований на те, щоб, як заявляв на початку 1920 р. Л. Троцький, повернути Україну Росії, для чого всі способи добрі.</p>
<p>4. Економічна політика</p>	<p>Політика «воєнного комунізму»⁶⁰:</p> <ul style="list-style-type: none"> • Націоналізація підприємств; • <u>Мілітаризація праці</u> - поширення військових 	<p>У 1920 р. були націоналізовані практично всі підприємства України.</p> <p>Більшовики ввели загальну</p>

⁶⁰ «**Воєнний комунізм**» - система надзвичайних заходів керування економікою, що проводилася більшовиками в 1918-1921 рр. (з 1919 р. - в Україні). **Метою політики «воєнного комунізму»** були: побудова комунізму насильницькими методами, мобілізація ресурсів для боротьби з противниками радянської влади, підготовка до світової соціалістичної революції.

	<p>законів та дисциплін на цивільні галузі господарства, економіку;</p> <ul style="list-style-type: none"> • Широкий централізм; • Продрозкладка – фактично ревізії продовольства <u>продзагонами</u>, які склалися здебільшого з робітників. До продзагонів було мобілізовано 15 тис. робітників; • Заборона приватної торгівлі та державна монополія на хліб, цукор, чай, сіль; • Ліквідація товарно-грошових відносин; • Загальна трудова повинність; • Примусові роботи для «буржуазних елементів»; • Натуральна оплата праці; • Зрівнялівка в розподілі; • Скасування комунальних платежів, плати за проїзд в транспорті; • Заборонялася оренда, наймана праця, робилися спроби запровадити колективні форми господарства (комуни); • Створення комнезамів. Для зміцнення свого режиму на селі більшовики створювали з найбідніших селян комітети незаможників (комнезами). Вони повинні були <u>доповідати державним службовцям і членам продзагонів про те, хто із селян має запаси хліба і де їх ховають</u>. 	<p>трудова повинність, трудову мобілізацію. Щоб змусити людей працювати, вони дорівняли робітників до солдатів в армії. Запроваджувалися мілітаризація праці, примусова праця «буржуазних елементів». У <u>1920 р. була створена Українська трудова армія</u>, якою керувала Українська Рада трудової армії. Влітку 1920 р. продрозкладку здійснювала 1-а Кінна армія С. Будьонного. Радянська влада намагалася повністю скасувати гроші; вводилася карткова система розподілу товарів і продуктів. Більшовицький режим увів продовольчу диктатуру. Влада поклала обов'язки на селян у примусовому порядку здавати запаси зерна та інших сільськогосподарських товарів за державними (українськими) розцінками, а ринкова торгівля цими товарами заборонялась і розглядалась як спекулятивна. У <u>1920 р.</u> продрозкладка була поширена на овочі, м'ясо, молоко тощо.</p>
<p>5. Аграрна політика</p>	<p>У межах політики «воєнного комунізму», крім продрозкладки проводилася також колективізація. Ліквідувалися поміщицькі господарства; створювалися радгоспи (<u>ім було відведено понад 1 млн десятин землі</u>) і комуни, куди селяни не бажали вступати.</p>	<p>Відповідно до закону про землю від 5 лютого 1920 р., конфіскована <u>поміщицька земля віддавалася працюючим селянам без викупу</u>. Поміщиків не тільки позбавляли землі та інвентарю, але і виселяли разом із сім'ями з маєтків. Радгоспам відведено менше землі – 376 тис. десятин.</p>
<p>6. «Червоний терор»</p>	<p>Утворено Всеукраїнську надзвичайну комісію (ВУНК), що з квітня 1919 р. очолив М. Лаціс. Створювалися народні суди й революційні трибунали, робітничо-селянська міліція. Знищувалися «класові вороги»: поміщики, капіталісти, офіцери, члени антирадянських партій, священники, представники інтелігенції, селяни тощо. На правові та моральні норми не</p>	<p>Керівником ВУНК стає В. Манцев, переведений з посади заступника начальника ВНК і Голови Московської НК. У <u>травні 1920 р.</u> до України прибув загін із 1400 чекістів на чолі з головою ВНК Ф. Дзержинським. Знищувалися вороги більшовиків і випадкові люди. Головні жертви – колишні повстанці-махновці, селяни Півдня України. Створено органи примусових</p>

	звжали. Методи «червоного терору»: <ul style="list-style-type: none"> Воєнна блокада; Захоплення заручників; Кругова порука; Виселення родин; Масові страти. 	робіт, оснащено 18 концтаборів, через які тільки у 1920-1921 рр. пройшло 25-30 тис. чоловік.
7. Політичні партії	У <u>серпні 1919 р.</u> УСДРП (незалежні ліві) об'єдналися з УПСР (комуністами-боротьбистами) в одну партію – Українську комуністичну партію (боротьбистів) (УКП(б)) . Вона стала <u>опозицією правлячій КП(б) У.</u>	Керівництво УКП (б) уклало договір про спільні дії на умовах КП(б)У, частина членів УКП(б) увійшла до складу КП(б)У. Існувала Українська комуністична партія (УКП)

Таблиця. 17.

Глибока криза економіки України у 1920-х роках

<i>Економічна розруха</i>	<i>Політична нестабільність</i>	<i>Голод 1921-1923 рр.</i>
<p>1) Тривалі воєнні дії (майже безперервно протягом 7 років) зруйнували матеріально-технічну базу промисловості, погіршили кадрове забезпечення;</p> <p>2) Політика «воєнного комунізму» призвела до дезорганізації господарських зв'язків;</p> <p>3) Збитки оцінювалися у 10 млрд. крб. золотом із загальної суми збитків, нанесених усім республікам (39 млрд. крб.);</p> <p>4) Виробництво промисловості знизилося до 1/10 довоєнного рівня. У 1920 р. в УСРР вироблялося сталі – 1,7%, прокату – 1,8%, вугілля (Донбас) – 22% від рівня 1913 р.;</p> <p>5) Посівні площі скоротилися на 15%;</p> <p>6) Валовий збір хліба в УСРР становив майже 38,5% від рівня 1913 р.</p> <p>7) Резолюція V конференції КП(б)У в листопаді 1920 р.: «господарський розпад ніде не досягав такого величезного розміру як на Україні».</p>	<ul style="list-style-type: none"> Була наслідком невдоволення селян продрозкладкою; На допомогу продзагонам кинули 68 загонів червоноармійців (5.5 тис. осіб) Української запасної армії; У Донецькій, Полтавській, Кременчуцькій, Катеринославській губерніях поширився повстанський рух селян; За офіційними даними, наприкінці 1920 р.-на початку 1921 р. тільки у великих повстанських загонах налічувалося понад 100 тис. осіб; На боротьбу з повстанцями було кинуте 2/3 регулярних частин Червоної Армії, які діяли проти Врангеля, це воєнні формування В. Блюхера, Г. Котовського, О. Пархоменко, П. Дибенко та ін.. Питання про ліквідацію продрозкладки перетворилося з проблеми економічної у політичну з тенденцією переростання у воєнну. 	<ul style="list-style-type: none"> Катастрофічна посуха та неврожай 1921 р. загострили ситуацію з хлібом у найважливіших зернових районах Росії, Поволжі, Північному Кавказі та на Півдні України; УСРР збрала лише 30% урожаю 1916 р.; Зросла кількість голодуючих: 1921 р. до травня 1922 рр. з 1,2 млн. до 3,8 млн. осіб; По всіх губерніях – до 5,6 млн. осіб, що становило 25% населення УСРР; Епіцентр голоду – Запорізька губернія; УСРР до 1.05.1922 р. надіслала в прикріпленні до неї голод губернії РСФРР 960 вагонів продовольства, тобто в 4 р. більше, ніж своїм голодуючим губерніям; Взимку 1922-1923 рр. – друга хвиля голоду, тільки 2 млн. дітей голодувало; У 1921-1922 рр. хлібний дефіцит у УСРР становив 35 млн.пудів хліба; У 1922-1923 рр. хлібний дефіцит – 20 млн. пудів; За неповними даними з УСРР було вивезено майже 18 млн. пудів зерна: 2,5 млн. до РСФРР, 15 млн пудів на експорт

**Об'єктивні обставини штучного характеру голоду в УСРР 1932-1933 рр.
ГОЛОД 1932-1933 рр.**

<i>Об'єктивні обставини, які засвідчують штучний характер голоду в УСРР 1932-1933 рр.</i>	<i>Зміст об'єктивних обставин, які засвідчують штучний характер голоду в УСРР 1932-1933 рр.</i>
1. Відсутність на території УСРР посухи, землетрусу та інших природних катаклізмів у 1932-1933 р. чи повосенної розрухи.	У деяких районах СРСР були засухи у 1931 р., 1934 р., в УСРР не було. Громадянська війна завершилася ще у 1920 р., радянсько-польська – у 1921 р.
2. Відсутність голоду в сусідніх з УСРР районах СРСР.	
3. Різкий контраст у 1932-1933 рр. рівня смертності у селах УСРР з показниками смертності у містах УСРР.	За оцінками фахівців, показники смертності у містах УСРР мало відрізнялися у 1932-1933 рр. від природних показників.
4. Нереальні плани хлібозаготівлі.	Роль аграрного сектору полягала в обслуговуванні процесу індустріалізації і в збереженні в країні стабільної ситуації з продовольством. Темпи індустріалізації УСРР на перших етапах процесу модернізації були швидкі, результати величезні (див. тему з індустріалізації). План здачі хліба з урожаю 1930 р. для УСРР було встановлено на завищеній межі – 440 млн. пудів., у 1931 р. – 477 млн. пудів зерна, у 1932 р. – 510 млн. пудів зерна. Реально у 1932 р. було зібрано 440 млн. зерна.
5. Надмірний експорт хліба у зв'язку з потребами форсованої індустріалізації.	Для закупівлі техніки за кордоном для індустріалізації (модернізації) промисловості країни потрібні були кошти. У 1931 р. радянські закупівлі техніки за кордоном становили 30%, у 1932 р. – 50 %. Одним із основних джерел фінансування цих закупок закордонної техніки для індустріалізації був експорт (вивіз) зерна.
6. Створення законодавчої бази для розгортання терору голодом.	07.08.1932 р. ЦВК і РНК СРСР прийняли постанову «Про охорону майна державних підприємств і колгоспів і кооперації та зміцнення суспільної (соціалістичної) власності», яка передбачала РОЗСТРІЛ за розкрадання державного майна, або, за пом'якшуючих обставин 10 років ув'язнення. Це був так званий ЗАКОН ПРО П'ЯТЬ КОЛОСКІВ. 18.11.1932 р. ЦК КП(б)У ухвалив постанову «Про заходи по посиленню хлібозаготівель», у якій йшлося про застосування стосовно боржників із хлібозаготівель «НАТУРАЛЬНИХ ШТРАФІВ», тобто конфіскації продовольчих запасів, передусім картоплі. 6.12.1932 р. РНК УСРР і ЦК КП(б)У прийняли постанову «Про занесення на чорну дошку сіл, які злісно саботують хлібозаготівлі», за якою проти колгоспів-штрафників застосовували такі САНКЦІЇ: заборона державної торгівлі на їх території, припинення державного кредитування, перевірка та очищення колгоспів від контрреволюційних елементів.
7. Недостатній рівень необхідної	Обсяг продовольчої допомоги, яку надавали сусідні республіки УСРР у червні 1932 р. становив 57,6 тис. т. Вона могла забезпечити нормальний хлібний раціон

<p>допомоги продовольством з центру.</p>	<p>для 8 млн. осіб УСРР на централізованому постачанні, лише впродовж ТИЖНЯ. За офіційними даними Комітету Заготівель СРСР у липні 1932 р. на Північному Кавказі, у Татарії, Криму, Далекосхідному краї у 1932 р. було зібрано на 3% більше зерна ніж 1931 р.</p>
<p>8. Радикальні кадрові зміни.</p>	<p>Проводилися політичні «чистки» та масштабні кадрові зміни місцевої партійно-державної номенклатури: у 1933 р. було замінено понад 53% голів колгоспів, 70% секретарів райкомів, 60% голів райвиконкомів, 60% голів сільрад. У січні 1933 р. Політбюро ЦК ВКП(б) ухвалили рішення «Про зміцнення парторганізацій ЦК КП(б)У», рекомендували обрати другим секретарем ЦК КП(б) і першим секретарем Харківського обкому тодішнього секретаря ЦК ВКП(б) П. Постишева. На його прохання лише протягом першої половини 1933 р. в УСРР була направлено понад 100 відповідальних партійних працівників з різних регіонів СРСР, спираючись на які здійснювалися масштабні кадрові зміни в УСРР. Направлялися у УСРР на владні пости вірні Й.В. Сталіну особи: наприкінці 1932 р. в УСРР було направлено І. Акулова, С. Саркісова, М. Хатаєвича, В. Балицького, які обіймали ключові посади в партійному, державному апаратах, в органах безпеки.</p>
<p>9. Активне включення у процес колективізації та хлібозаготівель органів безпеки.</p>	<p>В листопаді 1932 р. – січні 1933 р. ДПУ УСРР знешкодило 1 208 «контрреволюційних» колгоспних груп. У лютому 1933 р. був виданий наказ «Про чергові завдання агентурно-оперативної роботи органів ДПУ УСРР», у якому йшлося про існування плану організації збройного повстання в УСРР до весни 1933 р. з метою повалення радянської влади та встановлення «Української незалежної республіки». У лютому 1933 р. ДПУ оголосило про викриття великої «контрреволюційної організації у сільському господарстві УСРР».</p>
<p>10. Масштабні репресії.</p>	<p>На початок 1933 р. на підставі закону про 5-ть колосків було засуджено понад 54,6 тис. осіб, з них 2 тис. осіб розстріляно. На початок 1932 р. на «чорні дошки» рішенням ЦК КП(б)У і РНК УСРР занесено 6 сіл, а постановами облвиконкомів – до 400 колгоспів. У грудні 1932 р. влада УСРР санкціонувала призупинення будь-якого продовольчого постачання у 82 райони Дніпропетровської, Чернігівської, Одеської, Харківської, Донецької областей. Продовжувався процес розкуркулення та депортації.</p>
<p>11. Заборона виїзду за межі УСРР, запровадження внутрішнього паспорта.</p>	<p>27.12.1932 р. на території СРСР на підставі постанови ЦВК та РНК СРСР було запроваджено єдиний паспортний режим та інститут прописки. Цим документом, селяни були позбавлені права на отримання паспортів, тобто можливості пересування та працевлаштування. У січні 1933 р. партійним та радянським структурам, органам безпеки УСРР, Північного Кавказу було надіслано директиву, суть якої зводилась до недопущення масового виїзду селян в інші регіони. Аналогічні вказівки отримали і транспортні відділи ДДПУ СРСР. Коли під загрозою голодної смерті почалися масові міграції, з метою їх обмеження на кордонах УСРР було встановлено загороджувальні зағони.</p>
<p>12. Блокування інформації про голод в УСРР (1932-1933 рр.)</p>	<p>В партійних, державних документах (протоколах, резолюціях, стенограмах з'їздів, конференцій) термін «ГОЛОД» не вживався. Вся документація, пов'язана з проблемою голоду в УСРР 1932-1933 рр. зберігалася під грифом «ТАЄМНО», відправлялася до місця зашифрованою. За кордоном вперше інформація про голод в СРСР була опублікована у березні 1933 р. в газеті «Манчестер гардіан». Радянська влада заборонила іноземним журналістам відвідувати місцевості, які постраждали від голодомору 1932-1933 рр. Лише з грудня 1987 р. в СРСР почали відкрито обговорювати і вивчати проблему голодомору 1932-1933 рр.</p>
<p>НАСЛІДКИ голодомору 1932-1933 рр. для України.</p>	<p>Тільки протягом 1933 р. у УСРР померло 2,9 млн. осіб (В. Цаплін). 5 млн. осіб – Р. Конквест, від 4 до 5 млн. осіб – Н. Верт, 3,5 млн. осіб – С. Кульчицький. Випадки людодійства та труподійства. Національна катастрофа для української землеробської природи та культури. Хронічні психофізичні проблеми із здоров'ям.</p>

НЕП – «Нова економічна політика». 1921-1929 рр.

Причини введення НЕПу (Нової Економічної політики):

1. Закінчення бойових дій, перехід до мирного будівництва, початок відбудови господарства вимагали зміни акцентів у економіці;
2. Кризовий стан економіки, який мав тенденцію до посилення негативних явищ, стимулював відхід від «Воєнного комунізму»;
3. Невдоволення селянства продрозкладкою, що періодично виливалось у збройні виступи проти існуючої влади, зумовлювало зміну співвідношення класових сил у суспільстві і диктувало необхідність нового підходу до відносин міста і села;
4. Питання продрозкладки – це не тільки соціально-економічна проблема, а й проблема військова, тому що 77% особового складу Червоної Армії цього періоду – селяни;
5. Спад світового революційного руху вичерпав надії на швидке здійснення світової революції і матеріально-технічну допомогу західного пролетаріату, що змусило більшовицький режим дотримуватися гнучкішої лінії в ставленні до селянства.

ВИСНОВОК:

- у березні 1921 р. X з'їзд РКП(б) прийняв рішення про заміну продрозкладки продподатком;
- РНК УСРР видав декрет про норми і розмір податку – загальна сума податку становила 126 млн. пудів зерна замість 180 млн. пудів згідно з продрозкладкою.
- Все це поклало початок переходу до НЕПу.

НЕП - це комплекс заходів перехідного періоду, який передбачав **заміну продрозкладки продподатком**; використання товарно-грошових відносин; формування ринку; запровадження госпрозрахунку; посилення особистої зацікавленості у результатах праці; тимчасовий допуск капіталістичних елементів у економіку.

Суть НЕПу:

1. В основу покладена ідея **переходу до соціалізму через державний капіталізм**;
2. **Змицка міста та села**. Зміцнення союзу робітників і селян, оскільки внаслідок такої консолідації можна було розв'язання проблеми економічної відсталості країни;
3. Спочатку неп розглядався більшовицькими теоретиками як тактичний хід, тимчасовий відступ, і лише згодом – як один із можливих шляхів до соціалізму;
4. Контроль державою важкої промисловості;
5. Заміна продрозкладки продподатком;
6. Використання товарно-грошових відносин;
7. Формування ринку;
8. Запровадження госпрозрахунку;
9. Посилення особистої зацікавленості у результатах праці;
10. Тимчасовий допуск капіталістичних елементів у економіку.

НЕПівська модель організації суспільства (1921-1922 рр.)

Складові в політико-ідеологічній сфері	В економічній сфері	Принципові чинники економічного розвитку країни
Жорсткий одно партій режим	Адміністративно-ринкова система господарювання	1) державна монополія у зовнішній торгівлі (мінімальний зв'язок із світовою економікою); 2) державна власність на крупну та значну частину середньої промисловості, торгівлі, транспорту; 3) госпрозрахунок у промисловості, діючий в обмеженому вигляді лише на рівні трестів (об'єднань підприємств, що перебували у власності держави); 4) нееквівалентний обмін з селом на основі продподатку; 5) гальмування розвитку великого індивідуального господарства на селі.

Наслідки НЕПу:

Сільське господарство	Промисловість	Торгівля
<ul style="list-style-type: none"> Почала <u>відроджуватися кооперація</u>, в якій вбачали оптимальну форму залучення селянства до соціалістичного будівництва, важливий елемент змічки міста й села; Протягом короткого часу с/г <u>кооперація УСРР зосередила в своїх руках</u> значну частину товарної продукції: <u>37% планової заготівлі зерна</u>, <u>50% технічних культур</u> 	<ul style="list-style-type: none"> <u>Держава передала в оренду</u> кооперативам, артілям та ін.. організаціям, приватним особам <u>малі підприємства</u>; В УСРР 1921 р. в оренду було здано 5 200 малих підприємств (половина наявного фонду); Розпочався <u>процес роздержавлення та запровадження госпрозрахунку</u>; Впроваджуються гнучкі форми управління; Розгортається боротьба з бюрократією; Замість над централізованих бюрократичних управлінь (<u>главків</u>) було запроваджено <u>трести</u>; <u>Трести</u> стали основними ланками управління державною промисловістю⁶¹, які мали широку господарську самостійність 	<ul style="list-style-type: none"> У перші роки Непу приватний капітал контролював 75% роздрібного товарообігу УСРР; Активізація хабарництва, спекуляції, шахрайства, контрабанди тощо; «<u>Ножиці цін</u>» - дисбаланс цін між промисловими та с/г товарами. Термін Л. Троцького; Шляхи подолання кризи 1923 р. «ножиці цін»: зменшення витрат на промисловість; скорочення персоналу; оптимізація виробництва; контроль над рівнем заробітної плати робітників; зниження ролі торговців та посередників (<u>НЕПменів</u>), поширення потребнокооперації.
<p>ВИСНОВКИ: відмова влади від практики реквізицій під час хлібозаготівель і свобода торгівлі пробуджували зацікавленість селянина в ефективнішому веденні власного господарства</p>	<p>ВИСНОВКИ: активний перехід промисловості на ринкові відносини так і залишився незавершеним: госпрозрахунок фактично не поширювався на підприємства, що входили до складу трестів; ні промислові підприємства, ні їх трудові колективи не одержали господарської самостійності.</p>	<p>ВИСНОВКИ: фінансова криза 1922 р., криза збуту 1923 р., товарний голод 1924 р., зростання інфляції 1925 р.</p>
<p>ЕКОНОМІКА</p>	<p>Економічний плюралізм. У 1928-1929 рр. в УСРР вироблено електроенергії на 138% більше, ніж у 1913 р.; кам'яного вугілля – на 119,3%; сталі – на 117%. Наприкінці 20-х ресурси було вичерпано. Нестача капіталів для реконструкції промисловості. Відкрилася альтернатива: або низькі темпи розвитку всього господарства на базі НЕПу і прогресуюче відставання від провідних капіталістичних країн, або ж відмова від ринку, повернення до адміністративних методів, концентрація наявних ресурсів і форсований ривок головної ланки господарства – важкої індустрії.</p>	
<p>СІЛЬСЬКЕ ГОСПОДАРСТВО</p>	<p>У 1927-1928 рр. обсяг валової продукції перевищив рівень 1913 р., але с/г помітно відставало від промисловості. Якщо у 1927-1928 рр. порівняно з попереднім роком обсяг промислової продукції зріс на 19,5%, то с/г – лише на 6%. Використання староорних земель.</p>	
<p>ПОЛІТИКА</p>	<p>Політичний плюралізм. Протистояння між більшовицькою партією та</p>	

⁶¹ Перші трести в УСРР було організовано восени 1921 р. Невдовзі виникають: «Тютюнтрест», «Маслотрест», «Цукротрест», «Південьсталь». Всього в УСРР було створено 21 республіканський і 54 губернські трести.

	опозицією в середині неї (різні позиції на подальший напрямок розвитку та методи побудови соціалізму Бухарін, Томський, Каменєв, Троцький, П'ятаков та ін.)
СУСПІЛЬСТВО	Прогресуюче розшарування суспільства, поява безробіття, безпритульності, зростання соціального напруження. З'явилися гасла «ганебний відступ перед капіталізмом», «здача позицій соціалізму» (значна маса суспільства, яка проливала кров за радянську владу, спускалася на соціальне дно, тому загострювалася ситуації боротьби за умови життя).

Таблиця. 20.

Процес входження УСРР до складу СРСР

<i>Етапи входження УСРР до складу СОЮЗУ РСР</i>		
<i>1 етап (червень 1919-грудень 1920 рр.) – утворення «воєнно-політичного союзу» радянських республік, збереження за УСРР формального статусу незалежної держави.</i>	<i>2 етап (грудень 1920-грудень 1922 рр.) – формування договірної федерації, посилення підпорядкування України, обмеження її суверенітету.</i>	<i>3 етап (грудень 1922-травень 1925 р.) – утворення СРСР, втрата Україною незалежності.</i>
1	2	3
<ul style="list-style-type: none"> У червні 1919 р. ВЦВК прийняв постанову «Про воєнний союз радянських республік Росії, України, Латвії, Литви, Білорусії». Це об'єднання утворювалося лише на час соціалістичної оборонної війни, але, по суті стало першим реальним кроком до відновлення унітарної держави. Наслідком цього рішення стало об'єднання найголовніших наркоматів Російської Федерації та інших республік, за якими залишався статус незалежних держав. Влітку 1919 р. створено комісію (Л. Каменєв) з метою пошуку моделі майбутнього союзу, члени комісії схилилися до надання формально незалежним республікам статусу автономних республік РСФРР, а голова дотримувався думки про злиття Росії з Україною. Х. Раковський стверджував, що постійне об'єднання можливе тільки на основі федеративного устрою, коли створюється єдиний орган верховного управління у вигляді Федеративної Ради Республік. Остаточної відповіді на питання про конкретну 	<ul style="list-style-type: none"> 28.12.1920 р. РСФРР (В.І. Ленін, Чичерін) та УСРР (Х. Раковський) підписали угоду про воєнний і господарський союз між двома державами, за яким формально проголошувалася незалежність і суверенітет обох держав. Курс на централізацію посилюється протягом 1921-1925 рр.: для управління укр. металургійною та металообробною промисловістю у червні 1922 р. були створені загально федеральні трести «Укrameтал», «Югосталь», «Сільмаштрест», «Укртрестсільмаш», які цілком перебували під контролем центру (Всеросійської Ради народного господарства, ВРНГ) На території України та Білорусії управління залізницями і зв'язком перейшло і підпорядкування загально федеральних органів. З ініціативи української делегації IV сесія ВЦВК у жовтні 1922 р. Земельний, Громадянський та ін.. кодекси РСФРР було поширено на всі радянські республіки. 	<ul style="list-style-type: none"> 30.12.1922 р. I З'їзд Рад СРСР затвердив декларацію про утворення Союзу РСР і союзний договір. СРСР складався з 4-х республік: РСФРР, УСРР, БСРР, ЗСФРР (Азербайджан, Вірменія, Грузія). Х. Раковський вимагав реальних гарантій рівноправності та суверенності республік у межах СРСР: на XII з'їзд РКП(б) у квітні 1923 р. при підтримці М. Бухаріна вказував на зародження диктатури союзних відомств, виступав за формування союзнах відносин за принципом «більше парв, більше засобів, більше ініціативи у всіх галузях окремим радянським республікам». З'їзд Х. Раковського не підтримав. Липень 1923 р. Х. Раковський бу звільнений з посади Голови Раднаркому України і призначений повпредом до Великобританії. 26.01.1924 р. на II з'їзді Рад СРСР остаточно затверджена перша Конституція СРСР. Основні положення Конституції 1924 р.: окреслено коло питань, що належали до компетенції

<p>форму об'єднання радянських республік ця комісія не дала.</p>	<ul style="list-style-type: none"> • Виникає тертя між центром і Україною на економічному ґрунті: за хліб для РСФРР у 1921 р. Україна мала отримати 20 млн. крб.. золотом, отримала 1,3 млн. крб., решту обіцяли компенсувати машинами, мануфактурою, лісоматеріалами та ін.. • Враховуючи тільки економічні чинники, ігноруючи національні особливості, юридичні права України, держплан РСФРР хотів поділити УСРР на 2 економічні області – Південно-Західну з центром у Києві та Південну (гірничопромислову) з центром у Харкові. Економікою цих областей мали керувати органи ВРНГ і Ради Праці та Оборони РСФРР. Лише втручання В.І. Леніна, протест УСРР допомогли залишити УСРР єдиним економічним районом. • ЦК партій України та Білорусії весною 1922 р. підняли питання про необхідність удосконалення договірних відносин з РСФРР. • Створена для розв'язання цієї проблеми комісія (В. Куйбишев), підтримала (крім Х. Раковського) сталінський проект «автономізації», за яким радянські республіки відмовлялися від планів створення власних національних держав, їх входження до складу РСФРР на правах автономних утворень, трансформування органів державного управління РСФРР у загальнодержавні. Проти В.І. Ленін., який наполягав на принципі федерації. • Жовтень 1922 р. пленум ЦК РКП(б) прийняв форму утворення єдиної держави, на якій наполягав В.І. Ленін. • Після жовтневого пленуму була створена 	<p>вищих органів влади СРСР: зовнішня політика, кордони, збройні сили, транспорт, зв'язування господарства, оголошення війни, підписання миру; формально кожна республіка мала право виходу з СРСР, але механізму такого виходу так і не було розроблено;</p> <ul style="list-style-type: none"> • Травень 1925 р. завершується процес входження України до складу СРСР: IX Всеукраїнський з'їзд Рад затвердив новий текст Конституції УСРР, у якому було законодавчо закріплено вступ Радянської України до СРСР.
--	---	--

	<p>Конституційна комісія (Сталін, Калінін, Чичерін та ін.), яка висловилася за утворення 3-х типів наркоматів: 1) ЗЛИТИХ (5 наркоматів) мали цілковиту владу на території нової федерації; 2) ОБ'ЄДНАНИХ (5 наркоматів) – підпорядковувалися московській колегії республіканських підрозділів, отримали назву наркоматів; 3) САМОСТІЙНІ (автономні) – юстиції, внутрішніх справ, землеробства, освіти, охорони здоров'я, соцзабезпечення.</p> <ul style="list-style-type: none"> • Отже, федерація – номінально, сталінський проект автономізації – реально. 	
--	--	--

Політика коренізації/українізації в Україні. 1930 рр.

«Українізація» (1920 ті роки).

Підтримка рад. влади, більшовицької партії неросійськими народами була мізерною. Партія більшовиків залишалася переважно російською та міською організацією, що не мала серйозної підтримки в селянських і нерос. масах. Тому **в 1923 р.** на XII з'їзді РКП(б) більшовицьке керівництво **розпочало політику коренізації** партійного, радянського, профспілкового та комсомольського апаратів у національних республіках.

Коренізація – політика більшовицького керівництва в 1920-х роках, спрямована на залучення до державного апарату, партії місцевих національних кадрів, уживання службовцями місцевих мов.

Політика коренізації в Українській СРР дістала назву **УКРАЇНІЗАЦІЇ**.

1 серпня 1923 р. ухвалено постанову ВУЦВК і РНК УСРР **«Про заходи щодо забезпечення рівноправності мов і про сприяння розвитку української мови»**, що стала **правовою основою українізації**.

- 1) **Суть політики українізації. УКРАЇНІЗАЦІЯ** – політика більшовицького керівництва в 1920-х рр., спрямована на:
  - Збільшення представництва українців у органах влади, культури, освіти, державних установах;
  - Розширення сфери вживання української мови в суспільстві;
  - Пробудження інтересу до національної української культури;
  - Привнесення «українського елемента» в соціальне та культурне життя УСРР – складову частину СРСР.
- 2) **Хід здійснення українізації.** Проводили лінію партії на українізацію нові керівники УСРР (голова Раднаркому УСРР з липня 1924 р. В. Чубар, перший секретар ЦК КП(б)У з травня 1925 р. Л. Каганович, керівники наркомату освіти УСРР – Г. Грінько, О. Шумський, М. Скрипник). У **серпні 1923 р.** партійні та державні службовці дістали сувору вказівку пройти спеціально організовані курси української мови. З **1925 р.** на укр. мову було переведено державне листування та публікації (порівняно з 1922 р. – укр. м. велося 20% урядових справ, у 1927 р. – 70%).
- 3) **Успіхи українізації.**
  - **Збільшилася кількість українців у партійних і державних органах** (в основному на нижчих щаблях партійно-радянської ієрархії);
  - З ідеологічної точки зору, щоб бути зразком нового народного ладу, радянське суспільство мало бути освіченим;
  - Підвищення рівня освіти було необхідно для зростання виробничого потенціалу та могутності держави;
  - Система освіти мала забезпечити виховання нової, радянської людини, послідовного прихильника комуністичних ідей;
  - На кінець 19120-х рр. **понад 90% українських дітей навчалися рідною мовою** (і це, коли не вистачало кваліфікованих вчителів, не було повного забезпечення українськими підручниками);
  - Центром розвитку науки в Україні стала **ВСЕУКРАЇНСЬКА АКАДЕМІЯ НАУК (ВУАН)**, де працювали М. Грушевський, С. Єфремов, А. Кримський, Д. Граве та ін.;

- Відроджувалася **україномовна преса**. На 1927 р. укр.. мовою публікувалося більше половини книг, а в 1933 р. із 426 газет УСРР 373 виходили укр. м.;
  - Розвивалася **українська література**, творили молоді українські письменники О. Досвітний, М. Рильський, В. Сосюра, П. Тичини, О. Вишня (гумористика), М. Куліш (драматургія) та ін. В центрі дискусій різних літературних течій другої половини 20-х рр.. був М. Хвильовий, який обстоював необхідність широкого використання досягнень європейської культури й визнавав згубність односторонньої орієнтації виключно на російську культуру;
  - Відроджувалося **українське мистецтво та театр** (у 1922 р. утворений театр «Березіль» у Києві Л. Курбасом. В театрі Л. Курбаса працювали П. Саксаганський, М. Крушельницька, О. Марьяненко та ін.. Усього в УСРР в середині 20-х рр.. працювало 45 професійних театрів);
  - Формувалося **українське кіномистецтво** (у 1922 р. почала діяти Одеська кінофабрика, в 1927 р. почалося будівництво **найбільшої в Європі Київської кіностудії**, у 1927 р. О. Довженко поставив стрічку «Звенигора», у 1929 р. – фільм «Арсенал»);
  - Розвивається українська музика (розквіт творчості українських композиторів Г. Верьовки, П. Козицького, Л. Ревуцького та ін.. Всесвітню славу здобула хорова капела «Думка» під керівництвом М. Городовенка).
- 4) **Українізація та національні меншості**. Політика українізації супроводжувалася національно-культурним відродженням національних меншостей. В УСРР було виділено 13 національних районів; створювалися сотні шкіл з викладанням німецькою, єврейською, польською, болгарською, угорською, молдавською та ін.. мовами; розширилася сфера вживання цих мов; були створені театри національних меншостей; видавалися десятки газет національними мовами, твори національної літератури, підручники тощо.
- 5) **Результати проведення українізації**. Серед головних результатів політики українізації такі:
- Українською мовою проводилося навчання у 80% шкіл, понад 50% технікумів, у кожному 4 ВУЗі;
  - Українською мовою велося діловодство;
  - Укр.. мовою видавалося 90% газет, половина книг, усі кінострічки, радіомовлення;
  - Були створені умови для розвитку національних меншостей.
- 6) **Суперечливості в ході здійснення українізації**. Українізація проводилася в межах політики побудови радянської держави, радянського суспільства, формування радянської людини.

Таблиця. 21.

ІНДУСТРІАЛІЗАЦІЯ В УКРАЇНІ: процес, особливості, результати, наслідки

Особливості індустріалізації в УСРР	Факти, зміст особливостей процесу індустріалізації в УСРР
1. Інвестування в промисловість УСРР, особливо в початковий період індустріалізації, значної частини коштів.	У 1926-1927 рр. капіталовкладення в індустрію СРСР становили майже 1 млрд. крб., з них 269,4 млн. крб. припадало на промисловість УСРР. Всього за роки першої п'ятирічки (1928/1929 – 1932/1933 рр.) на промислову модернізацію УСРР виділено понад 20% загальносоюзних капіталовкладень.
2. Побудова і реконструкція в УСРР на початку індустріалізації великих промислових об'єктів	В період технічної реконструкції 20-30-х років у промисловості СРСР основними вважалися 35 об'єктів, серед них в УСРР знаходилося 12 (7 новобудов і 5 докорінно реконструйованих підприємств). До новобудов належали: 3 металургійні заводи (Запоріжсталь, Криворіжсталь, Азовсталь), Дніпробуд, Дніпроалюмінійбуд, Краммашбуд (Краматорськ), Харківський тракторний завод (ХТЗ). До реконструйованих гігантських об'єктів належали: Луганський паровозобудівний, 4 металургійні заводи (у Макіївці, Дніпродзержинську, Дніпропетровську, Комунарську).
3. Нерівномірність процесу модернізації промислового потенціалу УСРР.	Якщо в роки 1-ої п'ятирічки в УСРР споруджувалися 400 із 1500 промислових підприємств, то в 2-ій – 1000 заводів із 4500, а в 3-ій – 600 заводів із 3000. На початку індустріалізації спиралися на існуючу вугільно-металургійну базу (Україна), потім стали створювали другу вугільно-металургійну базу на Уралі.
4. Поява в республіканському промислому комплексі нових галузей.	Наприклад, у харчовій промисловості УСРР виникли нові галузі: маргарінова, молочна, масло переробна, комбікормова, хлібопекарська. У 1932 р. коли в УСРР був збудований завод «Дніпроспецсталь», то виникла електрометалургія як галузь металургійної промисловості. У 1933 р. – Дніпропетровський алюмінієвий завод закріплював появу кольорової металургії.
5. Значне відставання модернізації легкої та харчової промисловості від важкої	Відповідно до планів 1-ої п'ятирічки, у важку індустрію УСРР передбачалося вкласти 87,% асигнованих коштів, а в легку та

індустрії внаслідок менших масштабів капітального будівництва і недостатньої сировинної бази.	харчову – лише 12% .
6. Вищі темпи витіснення приватного сектору в економіці УСРР, ніж у СРСР загалом.	Якщо на початку НЕПу (у 1921 р.) приватний сектор УСРР давав 25% виробництва промислової продукції , то в 1928 р. – 12% (по СРСР – 17%).
НАСЛІДКИ індустріалізації для УСРР:	1. Індустріалізація вивела УСРР на якісно новий рівень промислового розвитку. Були побудовані основні із запланованих промислових об'єктів.
	2. Докорінно змінилася структура господарства: зросла частка промисловості в порівнянні з часткою сільського господарства в загальному обсязі валової продукції УСРР; у валовій продукції самої промисловості дедалі більше домінує виробництво засобів виробництва; дрібна промисловість (кустарно-ремісничі підприємства, окремі товаровиробники) витісняється великою індустрією.
	3. Україна випередила за рівнем розвитку індустрії кілька західноєвропейських країн. УСРР посіла 2-е місце в Європі після Німеччини за виправкою чавуну, 3-є місце після Англії та Німеччини за виробництвом сталі, 4-е місце у світі за видобутком вугілля.
	4. Посилення процесу урбанізації, якщо до індустріалізації в УСРР в містах проживав кожний 5-тий мешканець УСРР, то перед 1941 р. – кожний 3-тій житель УСРР.
	5. Українізація міст.
	6. Формування національного українського робітничого класу та інтелігенції.
	7. Виробництво засобів виробництва (група «А») займала привілейоване місце порівняно з виробництвом предметів споживання (група «Б»).
	8. Фактична ліквідація ринкових зв'язків між підприємствами групи «А» і споживачами на місцях.
	9. Відрив підприємств групи «А» від кінцевого споживача, що призвело до втрати стимулів розвитку, та до потреби створення державою сприятливих умов для групи «А».

<p>НАСЛІДКИ індустріалізації для УСРР:</p>	<p>10. У перші п'ятирічки ставку зроблено на побудову й реконструкцію підприємств-монополістів. Так, модернізація запорізького заводу «Комунар» перетворила його на найбільше у світі підприємство з виробництва зернозбиральних комбайнів. Реконструйований паровозобудівний завод у Луганську за проектною потужністю дорівнював найбільшому в світі заводу компанії «Американ локомотив». Підприємства-монополісти спочатку поглинали левову частку капіталовкладень у промисловість, а згодом фактично зорієнтували на себе усю економіку країни.</p>
<p>НАСЛІДКИ індустріалізації для УСРР:</p>	<p>11. Не завжди обґрунтовані були цифри плану, так , наприклад, в УСРР в цукровій промисловості планом п'ятирічки передбачалося побудувати 11 нових підприємств. Однак із часом виявилось, що с/г УСРР не зможе забезпечити сировиною таку кількість потужностей, і було побудовано лише 3. Будівництво сотень об'єктів залишилося незакінченим через нестачу сировини, палива, обладнання, робочої сили. На кінець 1930 р. 40% капіталовкладень у промисловість СРСР було заморожено у незавершених проектах.</p>
<p>НАСЛІДКИ індустріалізації для УСРР:</p>	<p>12. Промисловий потенціал УСРР формувався диспропорційно: посилювалися і розширювалися традиційно індустріальні райони: Донбас і Придніпров'я, а промисловість досить густо заселеного Правобережжя помітно відставала у темпах розвитку.</p>
<p>НАСЛІДКИ індустріалізації для УСРР:</p>	<p>13. Витіснення приватного сектору.</p>
<p>НАСЛІДКИ індустріалізації для УСРР:</p>	<p>14. Протягом перших п'ятирічок остаточно було зламано механізм саморегуляції економіки.</p>
<p>НАСЛІДКИ індустріалізації для УСРР:</p>	<p>15. Наростаюча централізація економічного життя призвела до формування командно-адміністративної системи.</p>
<p>НАСЛІДКИ індустріалізації для УСРР:</p>	<p>16. У період перших п'ятирічок особливо чітко виявляється тенденція фактичної монополізації центром управління промисловістю УСРР. Вже в 1927-1928 рр. промисловість групи «А» (важка промисловість) на 89% була в загальносоюзному підпорядкуванні, а група «Б» (легка промисловість) на 50%.</p>
<p>НАСЛІДКИ індустріалізації для УСРР:</p>	<p>17. Командні методи управління економікою зумовлювали відчуженість робітничого класу від засобів виробництва.</p>
	<p>18. Зниження рівня та якості життя основної маси УСРР та СРСР (виникли черги, продовольчі картки, дефіцит необхідного, життя в бараках).</p>

Дата	Подія
1928 р.	Оголошена 1-а п'ятирічка
Січень 1929 р.	В газеті «Правда» опублікована стаття В.І. Леніна «Як організувати змагання» для популяризації методу «соціалістичного змагання» для підняття ентузіазму робітників.
1929 р.	На пленумі ЦК ВКП(б) прийнято рішення: «За будь-яку ціну прискорити розвиток машинобудування й інших галузей важкої промисловості».
Листопад 1929 р.	Опублікована в газеті «Правда» стаття В. Сталіна «Рік Великого перелому»
1931 р.	Заява В. Сталіна: «Ми відстали від передових країн на 50-100 років. Ми повинні пробігти цю відстань за 10 років. Або ми зробимо це, або нас змінуть».
Листопад 1929 р.	Пленум ЦК ВКП(б) У ухвалив рішення «за будь-яку ціну» прискорити розвиток машинобудування й інших галузей великої промисловості.
1933-1937 рр.	Почалася 2-га п'ятирічка.
1937-1941 рр.	Почалася 3-тя п'ятирічка

КОЛЕКТИВІЗАЦІЯ В УКРАЇНІ: процес, особливості, результати, наслідки

Причини колективізації:

- 1) необхідність знайти кошти, сировину та робочі руки для модернізації промислового потенціалу СРСР та УСРР. Все це було у селян, які становили більшість населення УСРР (25-30 млн. індивідуальних селянських господарств);
- 2) неефективність командних методів в економіці активізували пошук більш ефективних методів для перекачування коштів з аграрного сектора в промисловість та використання ресурсів села;
- 3) перехід до кооперації, в якій В.І. Ленін побачив шлях вирішення проблеми модернізації країни, тому що кооперація була традиційною формою селянської співпраці ще з дореволюційних часів, до того ж давала змогу органічно поєднати приватні і та державні інтереси.

Кооперація – добровільне об'єднання людей, що вносять кошти для спільної господарської діяльності.

Кооперація може бути декількох видів: виробнича, житлова, кредитна, споживча тощо.

- 4) Проблема полягала в тому, щоб знайти спосіб вкласти у традиційну форму кооперації новий соціалістичний зміст;
- 5) Рішенням XV з'їзду ВКП(б) у 1927 р. передбачалося повільний, поступовий, добровільний процес кооперації;
- 6) Поїздка Й.В. Сталіна до Сибіру і застосування надзвичайних заходів під час заготівлі хліба в лютому 1928 р. «Уральсько-сибірський» метод заготівель базувався на принципі «самообкладання», за допомогою якого село фактично розколювалось за майновою ознакою;
- 7) З 1928 р. наростає трансформація кооперації в колективізацію, швидко відбувається процес згортання кооперації.

Колективізація – одна із форм виробничого кооперування. Недобровільне, вимушене в основному об'єднання людей, що вносять кошти для спільної господарської діяльності; репресивна політика сталінського режиму в 30-ті роки, що полягала в насильницькому об'єднанні селян у колективні господарства та ліквідації самостійних селянських господарств (трансформація 25-30 млн. індивідуальних с/господарств в 200-300 тис. колгоспів).

Цілі колективізації:

- 1) звільнити державу від залежності від неконтрольованих індивідуальних господарств селян;
- 2) значна кількість неконтрольованих індивідуальних селянських господарств слід концентрувати у великі спільні господарства селян, які будуть перебувати в залежності від державних структур;
- 3) забезпечити зростаюче населення міст та армії продовольством;
- 4) забезпечити промисловість сировиною та робочою силою;
- 5) зміцнення соціальної бази диктатури пролетаріату, тому що колективізація стимулювала процес пролетаризації селянства;
- 6) колективізація разом з індустріалізацією відкривала шлях до ліквідації багатокладності в економіці.

Курс на колективізацію був оголошений восени 1928 р., але було колективізовано лише 4% селянського землекористування. Це була слабка опора для здійснення модернізації та плану «великого перелому» Й. Сталіна.

Перехід до політики суцільної колективізації став 1929 р. **Селян почали насильно заганяти до колгоспів.**

Для **незаможних селян** – це був шанс займатися сільським господарством, створювати умови для збереження свого здоров'я та розвитку (покращення) життя.

Для **«справжніх хліборобів»**, які мали свою тяглову силу, реманент, робочі руки (найманих працівників), самі працювали – це була катастрофа, тому що все, що вони напрацювали у них відбиралося для інших, для функціонування колективних, а не індивідуальних господарств.

Закономірно, що **курс на суцільну**, ще й насильницьку **колективізацію викликав протидію переважно заможних селян**, яких стали називати **«куркулями»**. В з'язку з цим опором заможних селян політиці суцільної колективізації паралельно з політикою колективізацію проводили **«політику ліквідації куркульства як класу»**.

Таблиця. 22.

«Жнива скорботи: колективізація та розкуркулення селянства УСРР»

Основні дати політики колективізації та ліквідації куркульства як класу	Зміст основних подій процесу здійснення політики колективізації та ліквідації куркульства як класу
Друга половина січня – початок березня 1930 р.	Перша хвиля розкуркулення в УСРР. Вона охопила 309 районів, де діяло 2 млн. 524 тис. селянських господарств. Станом на 10.03.1930 р. під розкуркулення потрапило 61 тис. 887 господарств (2,5%).
3 січня до червня 1930 р.	В УСРР зареєстровано 1500 терористичних актів проти представників радянської влади. У Херсонському, Кам'янець-Подільському, Вінницькому, Чернігівському, Одеському, Дніпропетровському округах відбулися збройні виступи селян. За підрахунками Р. Конквеста, 1930 р. в УСРР кількість учасників селянських повстань перевищувала 40 тис. чол. ⁶² .
2.03.1930 р.	Опублікована стаття Й.В. Сталіна в газеті «Правда» «Запаморочення від успіхів», у якій у «перегибах» процесу колективізації звинуватив місцеву владу. Вимушене зміщення акцентів у селянському питанні одразу призвело до масового виходу селян із колгоспів. За 100 днів після публікації статті з колгоспів УСРР вийшло 1 млн. 594 тис. господарств.
Реакція радянської влади:	Ті, які виходили із колгоспів і поверталися до індивідуального господарювання, повинні були платити підвищені податки, їм відводили гірші землі, не повертали худобу і реманенти. Колгоспникам держава гарантувала пільги та кредити.
Восени 1930 р.	У колгоспах залишилося менше 1/3 селянських дворів. Виходили із колгоспів переважно середняцькі господарства, і в колгоспах залишалися тільки незаможники.
Вересень 1930 р.	ЦК ВКП(б) розіслав по республікам директивного листа «Про колективізацію». УСРР мала подвоїти рівень усусупльнення і протягом 1931 р. в основному закінчити суцільну колективізацію вирішальних сільськогосподарських районів.
Вересень 1930 р.	Активізувався процес розкуркулення. Протягом 1930 р. з УСРР депортовано майже 75 тис. селянських родин.
3 кінця 1930 р. до червня 1931 р.	Депортовано 23,5 тис. селянських родин, за роки суцільної колективізації було експропрійовано понад 200 тис. селянських господарств.
Грудень 1932 р.	Введений «внутрішній паспорт», який не давав можливості без дозволу місцевої влади переїхати до міста не тільки «куркулям», а й бідним селянам. Селяни були знову прив'язані до землі. Саме в цей час ВКП(б) у народі почали розшифровувати як «второе крепостное право большевиков», а М. Бухарін називав експлуатацію селянства в СРСР «воснно-феодальною».
Реакція селянського населення, яке залишилося на території УСРР:	Одноосібник змушений був вступати до колгоспу. У 1932 р. колгоспи об'єднували майже 70% селянських господарств, 80% посівних площ УСРР.
1932-1933 р.	ГОЛОДОМОР в УСРР.
1937 р.	Завершення процесу колективізації в УСРР: налічувалося 27,3 тис. колгоспів, які об'єднували 96,1% селянських дворів, обробляли 99,7% посівних площ.

⁶² Конквест Р. Жнива скорботи. К., 1993. С. 173-174.

КУЛЬТУРНА РЕВОЛЮЦІЯ в СРСР (1930-ті роки)

«Культурна революція» - докорінний переворот у духовному розвитку країни, складова соціалістичних перетворень.

Завдання культурної революції:

- 1) створення соціалістичної системи народної освіти і просвіти
- 2) перевиховання буржуазної і формування нової, соціалістичної інтелігенції;
- 3) подолання впливу старої і утвердження марксистсько-ленінської ідеології;
- 4) створення соціалістичної культури;
- 5) перебудову побуту;
- 6) створення політизованої культури, тобто зміна освіти, науки, літератури, мистецтва таким чином, щоб вони відповідали певним ідейно-політичним настановам..

Головною метою культурної революції – **це створення нової людини, радянської людини**, і нова культура, і маси «нових людей» були необхідні для зміцнення комуністичної влади та побудови соціалістичного-комуністичного суспільства.

Особливість «культурної революції»: **на відміну від індустріалізації й колективізації, не повинна була закінчуватися ніколи**

Очікувані результати культурної революції:

За короткий термін планувалося ліквідувати неписьменність, створити систему народної освіти; сформувати кадри інтелігенції, перетворити літературу, мистецтво, гуманітарні науки на інструмент ідеологічного впливу на маси, використати наукові досягнення для соціалістичного будівництва.

Характерні ознаки культурно життя суспільства 20-30-ті рр.:

- 1) новаторство і пошук;
- 2) ламання стереотипів;
- 3) залучення широких народних мас до надбань і продукування культури;
- 4) прискорення темпів наростання уніфікації;
- 5) посилення централізації;
- 6) тотальна ідеологізація;
- 7) загальне зниження рівня культури.

Відкриття трудової школи. 1928 р

Агітаційо

«Культурна революція: основні події, особистості, результати, наслідки»

№ з/п	Галузь, на яку поширювалась культурна революція	Документ партії, партійного органу, який розпочинав певні дії культурної революції	Результати		Особистості, діячі, ідеологи, виконавці культурної революції	Наслідки культурної революції для здоров'я, життя, розвитку представників українського народу
			План дій	Що виконали із плану дій?		
1		2	3	4	5	6
1	Освіта	У 1920 р. було створено «Надзвичайну комісію для боротьби з неписьменністю» . У травні 1921 р. РНК УСРР ухвалив Постанову «Про боротьбу з неписьменністю»	Населення УСРР віком від 8 до 50 років мало вчитися читати і писати.	У 1923 р. виникло ДОБРОВІЛЬНЕ товариство «Геть неписьменність!», яке створювало пункти ліквідації неписьменності (лікнепи). Мережа лікнепів швидко розросталася: 1923 р. – 547 лікнепів; 1930 р. – 30 тисяч лікнепів; 1923 р. – учнів у лікнепах нараховувалося 17,1 тис. чол.; 1930 р. – 1 640 тис. учнів навчалосся в лікнепах. У 1937 р. в УСРР стало 70% писемного міського дорослого населення ; 50% - сільського населення. Всього за 20 років (1917-1937 рр.) радянської влади в УСРР ліквідували неписьменність майже 10 млн. осіб. У 1939 р. кількість письменних зросла майже до 85%.	М. Скрипник (1872-1933). У 1921 р. – нарком внутрішніх справ УСРР, 1922-1927 рр. – нарком юстиції та генеральний прокурор УСРР, 1927-1933 рр. - нарком освіти УСРР, 1933 – заступник голови РНК УСРР і голова Держплану УСРР...	 <i>М. Скрипник та О. Палладін</i>

<p>Освіта</p>	<p>У липні 1930 р. ЦК ВКП(б) прийняв постанову «Про загальне обов'язкове навчання». Щоб реалізувати принцип обов'язковості, потрібні були нові шкільні приміщення, кадри вчителів, підручники та посібники. Для розв'язання цих проблем при РНК УСРР створили комітет сприяння всеобучу («всеобщее обучение») а чолі з головою уряду В.Чубарем. Здійснювалася докорінна перебудова шкільної мережі.</p>	<p>Планувалося створити систему народної освіти</p>	<ul style="list-style-type: none"> • До середини 1930-х років, після серії експериментів 20-х років, закінчилося формування радянської системи народної освіти; • У 1934 р. запроваджувалася єдина структура загальноосвітньої школи трьох типів: початкова (чотирирічне навчання), неповна середня (семирічне) і середня (десятирічне); • Було введено ОБОВ'ЯЗКОВІ державні програми навчання, підручники, жорсткий розпорядок навчального процесу; • Школу стали поділяти на початкову, середню спеціальну, вищу; • Дуже швидко зростала кількість учнів: у 1928/1929 рр. у школах УСОО навчалася 2,2 млн. учнів, а у 1932/1933 рр. у школах УСРР навчалася понад 4,5 млн. осіб (збільшилося в 2 р. кількість учнів); • Наприкінці 1930-х років сформувалася в містах УСРР система ОБОВ'ЯЗКОВОЇ семирічної освіти; • Були створені усі умови для завершення семирічної та розширення середньої освіти на селі; • Посилення політехнізації загальноосвітньої школи, тобто згоргання предметів гуманітарного циклу, захоплення виробничим навчанням 	 <p><i>Колгоспники читають газету. Полтавщина, 1937 р.</i></p> <p><i>Фізкультурні заняття в школі. 1937 р.</i></p>	<p>Почалося масове будівництво шкіл. Вже в 1932/1933 навчальному році 98% дітей шкільного віку ходили до школи.</p> <p>80% учнів в УСРР навчалися в українських школах. Національні меншини мали свої школи: російські, єврейські, польські, німецькі, болгарські, молдавські, татарські тощо. Але наприкінці 30-х років більшість з них перевели на українську або російську мову навчання. У 1938/1939 н.р. у всіх школах УСРР запровадили обов'язкове вивчення російської мови. Навчання забезпечували понад 150 тис. учителів.</p>
---------------	---	---	---	--	---

					 <p><i>Збирання книжок для сільської бібліотеки. 1935 р.</i></p>	
<p>Пропозиція! Додатково прочитати!</p>	<p>Нова жінка: https://ukr.media/world/323980/ Соціалістична сексуальна революція: https://ukr.media/world/323980/ Нові колядки: http://www.istpravda.com.ua/articles/2013/01/5/106843/</p>					

Схема. 1.

Структура освіти у УСРР в 1920-х роках

ПОЧАТКОВА ШКОЛА: діти від 4 до 8 років виховувалися в дитячих садках та будинках; з 8 до 15 років у дитячих будинках і семирічних трудових школах; з 15 років підлітки вступали у профшколи з дворічним терміном навчання, якою завершувалася початкова освіта

У **семирічках** основна увага зосереджувалася виключно на підготовці молоді для виробництва і не ставилося завдання підготовки до вузу. Крім того змінилася методика викладання і вся система організації навчання від уроку до позашкільної роботи.

ВИЩА ШКОЛА. Вищими навчальними закладами в УСРР протягом 1922-1929 рр. були **технікуми й інститути**. До технікумів приймали осіб від 17 років. Тут готували фахівців вузької спеціальності. Вже в процесі роботи, набуваючи стаж, випускник технікуму міг стати інженером, агрономом, економістом тощо. В інститутах же здійснювалася підготовка адміністраторів, організаторів виробництва.

Структура освіти в УРСР в 1930-х роках

Аналітичне завдання для студентів: Прочитайте інформацію в таблиці, подумайте над питанням: «Чи була користь і яка від культурної політики радянської влади для народу України?»

Додаткова інформація.

	ЩО БУЛО?	ЩО СТАЛО?
1.	У 1914 -1915 навчальному році в Україні було 88 середніх спеціальних навчальних закладів, в яких навчалося 12,5 тисяч учнів	У 1940-1941 навчальному році середніх спеціальних навчальних закладів стало 693, де навчалося 196,3 тисяч учнів. Внаслідок цих дій на 1 січня 1941 року в народному господарстві УРСР було зайнято вже 294,5 тисяч спеціалістів із середньою спеціальною освітою.
2.	До 1917 року в Україні діяло 19 вищих навчальних закладів	У 1927-1928 навчальному році вищих навчальних закладів вже було 39, в яких навчалося 29,1 тисяч студентів. У 1938-1939 навчальному році вищих навчальних закладів стало 129, де навчалося 124,4 тисячі студентів.

Більшовицька ідеологія не користувалася великою популярністю в Україні. А на початку 20-х років у партійних та радянських органах тодішньої Української Соціалістичної Радянської Республіки (УСРР) етнічні українці становили меншість.

Окрім внутрішньополітичних завдань, культурна революція і коренізація, українізація зокрема, мала також зовнішньополітичне завдання – показати, що в Радянському Союзі реалізується право націй на самовизначення. Тим самим більшовицька держава мала стати привабливою для представників народів, які зазнавали національного гніту.

Особливо це було актуальним для українців, тому що значна частина яких проживала за межами Радянського Союзу (як на своїх етнічних землях, так і на еміграції). Після Першої світової

війни Галичина й західна Волинь опинилися в складі Польщі, Буковина й Бессарабія – в Румунії, Закарпаття – у складі Чехо-Словаччини. Польські й румунські урядові кола проводили жорстку політику денационалізації українців. Чеські урядовці давали можливість українцям розвивати своє національне життя, допомагали українській політичній еміграції. При цьому Прага так і не надала Закарпаттю автономії. Лише в останні місяці існування Чехо-Словаччини, восени 1938 р., ця автономія була реалізована.

Більшовики, здійснюючи культурну революція, політику українізації, сподівалися, що з часом їм вдасться приєднати до СРСР території за його межами, які заселені українцями, а також залучити до співпраці деяких знакових українських діячів, що опинилися на еміграції.

Як бачимо, все це було політикою завоювання українського населення⁶³.

При цьому політика більшовиків була скерована на знищення української національної інтелігенції, яка могла бути опонентом влади. Наприкінці 20-х років ХХ століття починається переслідування української інтелігенції. У березні-квітні 1930 р. в оперному театрі столичного Харкова відбувався показовий суд над учасниками так званої «Спілки визволення України» (СВУ).

Шевченківське свято 1930 р. стало для **45 представників української інтелігенції** початком трагедії і репресій. **09 березня - 19 квітня 1930 р.** у в Харкові, *тодішній столиці УРСР*, тривав судовий процес над «Спілкою визволення України».

На лаві підсудних були: 2 доктори Всеукраїнської академії наук, 15 професорів вищих шкіл, 2 студенти, 1 директор середньої школи, 10 учителів, 1 теолог і 1 священник УАПЦ, 3 письменники, 5 редакторів, 2 кооператори, 2 правники і 1 бібліотекар.

Серед засуджених – голова СВУ академік Сергій Єфремов, студент Київського інституту народної освіти, керівник СУМу Микола Павлушков, керівний діяч УАПЦ, колишній прем'єр-міністр УНР Володимир Чехівський, письменниця Людмила Старицька-Черняхівська та її чоловік – науковець-гістолог, професор Київського медінституту Олександр Черняхівський.

Близько **30 тис. осіб**, які так чи інакше проходили у справі СВУ. Арешти відбувалися не лише в Києві, де була Всеукраїнська академія наук, не лише в Харкові, тодішній столиці, але і в інших містах

Суд над «Спілкою визволення України»

Сергій Єфремов (1876 – 1939 рр.) сидить другий праворуч, між В. Винниченком і С. Петлюрою.

Віце-президент Української Академії Наук (УАН) (1922 – 1928 рр.), голова Управи УАН (1924 – 1928 рр.), керував низкою наукових товариств і комісій (Комісія для видання пам'яток новітнього письменства України, комісія для складання біографічного словника діячів України, історико-літературне товариство при УАН та інші).

У жовтні 1921 р. приймав участь у Першому Всеукраїнському Церковному соборі, який підтвердив автокефалію Української православної церкви. Бу немирним противником режиму більшовиків.

⁶³ Кралюк Петро. Українізація у 1923–1932 роках. Український національний рух становив загрозу для влади СРСР. Радіо Свобода. Суспільство. Режим доступу: <https://www.radiosvoboda.org/a/30576563.html>

VI. Друга Світова війна на українській території : люди, події

6.1. Хронологія Другої Світової війни: український контент

Таблиця. 24.

Друга Світова війна: Що? Де? Коли?

Дата	Подія	Висновки
Самостійно заповнити, використовуючи домашні завдання по датам Другої Світової війни		
22 червня-листопад 1941 року	Нацистська Німеччина та її союзники (за винятком Болгарії) напали на Радянський Союз. Фінляндія, прагнучи повернути втрачені під час Зимової війни території, приєдналася до «Осі» безпосередньо перед вторгненням. Німці швидко захопили прибалтійські держави і вже до вересня за підтримки фінів, що приєдналися, обложили Ленінград (Санкт-Петербург). На центральному фронті німецькі війська на початку серпня зайняли Смоленськ і до жовтня підійшли до Москви. На півдні німецькі та румунські війська у вересні захопили Київ, а у листопаді — Ростов-на-Дону.	На території СРСР розпочалася Велика Вітчизняна війна (1941-1945 рр.)
6 грудня 1941 року	Здійснений Радянським Союзом контрнаступ змусив гітлерівців безладно відступити від Москви.	Піднявся моральний дух армії і народу, який працював в тилу. Активізувався рух партизанський опору.
7 грудня 1941 року	Японія напала на Перл-Харбор.	Самостійно заповнити
8 грудня 1941 року	США оголосила війну Японії та вступила у Другу світову війну. Японські війська висадилися на Філіппінах, у французькому Індокитаї (В'єтнам, Лаос, Камбоджа) та у британському Сінгапурі.	США оголосила війну Японії та вступила у Другу світову війну. До квітня 1942 року японці окупували Філіппіни, Індокитай та Сінгапур, до травня була взята під контроль Бірма.
11-13 грудня 1941 року	Нацистська Німеччина та її союзники оголосили війну Сполученим Штатам.	США не могли вже більше займати не2тральну політичну позицію на міжнародній арені.
30 травня 1942-травень 1945	Бомбардування Кельна британцями.	Таким чином, військові дії вперше були перенесені на територію самої Німеччини. У наступні три роки англо-американська авіація майже повністю зруйнувала великі міста Німеччини.
Червень 1942 року	Військово-морські сили США зупиняють просування японського флоту в центральній частині Тихого океану біля островів Мідвей.	Самостійно заповнити
28 червня-вересень 1942 року	Німеччина та її союзники розпочали новий наступ у Радянському Союзі. Німецькі війська на середину вересня пробилися до Сталінграду (Волгограду) на Волзі і вторглися на Кавказ, попередньо захопивши Кримський півострів. У Північній Африці німецькі сили вступили до Єгипту.	Це найвища точка військового успіху Німеччини у Другій світовій війні.
7 серпня 1942-9 лютого 1943 року	Союзні війська перейшли в перший контрнаступ проти японців: висаджуючи і захоплення Тулаги, Флориди та Гуадалканалу в архіпелазі Соломонових островів.	Самостійно заповнити
23-24 жовтня 1942 року	Британська армія завдала поразки Німеччині та Італії в битві при Ель-Аламейні (Єгипет), змусивши війська фашистського блоку до безладного відступу через Лівію до східного кордону Тунісу.	Самостійно заповнити
8 листопада 1942 року	Американські та британські війська висадилися в кількох	Самостійно заповнити

	місцях на узбережжі Алжиру та Марокко у французькій Північній Африці. Невдала спроба вішистської французької армії перешкодити вторгненню дозволила Союзникам швидко досягти західного кордону Тунісу і призвела до того, що 11 листопада Німеччина окупувала південну Францію.	
<i>23 листопада 1942 – 2 лютого 1943</i>	Контрнаступ Радянської армії , прорив лінії фронту угорських і румунських військ на північний захід і південний захід від Сталінграда і оточення в місті німецької Шостої армії. Залишки Шостої армії, якою Гітлер заборонив відступати чи намагатися вирватися з оточення, капітулювали 30 січня та 2 лютого 1943 року.	Перелом у Другій Світовій війні на користь СРСР та Червоної Армії.
<i>13 травня 1943 року</i>	Війська фашистського блоку в Тунісі здалися Союзникам.	Завершення північноафриканської кампанії.
<i>5 липня 1943 року</i>	Німецькі війська здійснили масовану танкову атаку під радянським містом Курском. Радянська армія протягом тижня відбила атаку, а потім перейшла у наступ.	Закріплення перелому у Другій Світовій війні.
<i>10 липня 1943 року</i>	Американські та британські війська висадилися на Сицилії.	На середину серпня Союзники взяли Сицилію під свій контроль.
<i>25 липня 1943 року</i>	Велика рада італійської фашистської партії змістила Беніто Муссоліні і доручила маршалу П'єтро Бадольо сформувати новий уряд. 8 вересня 1943 року Уряд Бадольо беззастережно капітулював перед Союзниками.	Німеччина негайно захопила контроль над Римом та північною Італією, встановивши маріонетковий режим на чолі з Муссоліні, який був звільнений із ув'язнення німецьким диверсійним загonom 12 вересня.
<i>9 вересня 1943 року</i>	Союзні війська висадилися на узбережжі Салерно біля Неаполя.	Самостійно заповнити
<i>22 червня 1944 року</i>	Радянські війська розпочали масований наступ у східній Білорусії (Білорусі), знищивши німецьку армію групи «Центр» , і до 1 серпня попрямували на захід, до річки Вісли та Варшави (центральна Польща).	Успішне завершення військової операції Радянської армії «Багратіон» . Вихід на кордон з Польщею.
<i>25 липня 1944 року</i>	Армія Союзників прорвалася з плацдарму в Нормандії і просунулася на схід до Парижа.	Самостійно заповнити
<i>1 серпня-5 жовтня 1944 року</i>	Армія Крайова (польський антикомуністичний опір) підняла повстання проти німецького режиму, намагаючись звільнити Варшаву до підходу Радянських військ. Просування радянської армії припинилося на східному березі Вісли.	5 жовтня залишки Армії Крайови, що билася у Варшаві, здалися німцям.
<i>15 серпня 1944 року</i>	Союзні війська висадилися у південній Франції неподалік Ніцци і швидко просунулися на північний схід, до Рейну.	Самостійно заповнити
<i>20-25 серпня 1944 року</i>	Союзні війська досягли Парижа.	25 серпня Французька Вільна армія за підтримки Союзних військ вступила до Парижа. До вересня Союзники досягли німецького кордону. До грудня майже вся Франція, більшість Бельгії та частина південних Нідерландів були звільнені.
<i>23 серпня 1944 року</i>	Поява радянської армії на річці Прут спонукає румунську опозицію повалити режим Антонеску. Новий уряд уклав перемир'я і негайно перейшов у бік Союзників.	Такий поворот румунської політики змусив Болгарію здатися 8 вересня, а Німеччину залишити територію Греції, Албанії та південної Югославії у жовтні.
<i>29 серпня-28 жовтня 1944 року</i>	Підпільні загони словацького Опору під керівництвом Словацької національної ради, до якої увійшли як комуністи, так і антикомуністи, підняли повстання проти німецької	В середині країн Осі немає рівноваги між політичними силами, узгодженості і

	влади та місцевого фашистського режиму. Наприкінці жовтня німці захопили місто Банська Бистриця, де знаходиться штаб повсталих, і придушили організований опір.	стабільності, що розшатує зсередини країни та послабує їх ззовні..
4 вересня 1944 року	Фінляндія погодилася на перемир'я з Радянським Союзом та виведення німецьких військ.	Самостійно заповнити
15 жовтня 1944 року	Угорська фашистська партія «Схрещені стріли» здійснила пронімецький державний переворот, щоб завадити угорському уряду розпочати переговори з Радянським Союзом про капітуляцію.	Змінюється позиція СРСР , в якому країни бачать силу, здатну протистояти Німеччині та захистити від загроз для життя людей усіх країн.
20 жовтня 1944 року	американські війська висадилися на Філіппінах.	Самостійно заповнити
16 грудня 1944 року	Німеччина зробила на західному фронті останній наступ, відомий як Арденнська битва, намагаючись відвоювати Бельгію і розділити сили Союзників, розміщені вздовж німецького кордону. До 1 січня 1945 року німці були змушені відступити.	Німеччина втрачає політичну, військову ініціативу, здає позиції одну за одною.
12 січня 1945 року	Радянська армія взяла на себе новий наступ , у січні вона звільнила Варшаву та Кракова.	Радянська Армія звільнила Варшаву від німецької окупації , максимально зберегла історичні пам'ятники.
13 лютого 1945 року	після двомісячної облоги, Будапешт був звільнений радянськими військами. На початку квітня Червона армія вигнала німців та угорських профашистів (коллабораціоністів) з Угорщини.	Радянська Армія звільнила Будапешт та Угорщину від німецької окупації
7 березня 1945 року	американські війська перетнули Рейн поблизу Реагена.	4 квітня 1945 р. захоплення Братислави змусило Словаччину здатися.
13 квітня 1945 р.	Радянська армія захопила Відень.	Самостійно заповнити
16 квітня 1945 року	радянські війська перейшли у рішучий наступ, оточили Берлін.	Самостійно заповнити
У квітні 1945 р.	партизанські загони на чолі з лідером комуністів Югославії Йосипо Броз Тіто захопили Загреба і скинули режим усташів. Лідери партії усташів втекли до Італії та Австрії.	Самостійно заповнити
30 квітня 1945 року	Гітлер покінчив життя самогубством.	Самостійно заповнити
7-8 травня 1945 р.	7 травня в Реймсі представник Німеччини підписав акт безумовної капітуляції в штаб-квартирі американського генерала Дуайта Д. Ейзенхауера, командира союзних сил у Північно-Східній Європі. Капітуляція набула чинності 8 травня о 23:01 за Центральноевропейським часом. 8 травня 1945 р. Представники Німеччини підписують другий дуже схожий документ про капітуляцію в Берліні. Він також набрав чинності 8 травня о 23:01 за центральноевропейським часом. За московським часом капітуляція набрав чинності після півночі, 9 травня 1945 р.	Завершення великої Вітчизняної війни для СРСР
Травень 1945 р.	Альянсові війська захопили Окінаву, останній острів на шляху до японського архіпелагу.	Самостійно заповнити
6 серпня 1945 року	США скинули атомну бомбу на Хіросіму.	Самостійно заповнити
8 серпня 1945 року	Радянський Союз оголосив війну Японію та вторгся в Маньчжурію.	Самостійно заповнити
9 серпня 1945 року	США скинули атомну бомбу на Нагасакі.	Самостійно заповнити
2 вересня 1945 р	Японія, погодившись на умови безумовної капітуляції .,	Самостійно заповнити
14 серпня 1945 року	Японія офіційно здалася	Закінчення Другої світової війни.

6.2. Військові операції на території УРСР (Української Радянської Соціалістичної Республіки), 1941-1944 рр.

Назва військової операції	Мапа бойових дій	Назва фронтів	Командуючі фронтів
Оборона території УРСР			
<p>У 1941 – 1944 роках на південній ділянці Східного фронту, територія УРСР, зосереджувалися головні сили Вермахту (від 57,1% до 76,7% загальної кількості дивізій). Брала участь у боях за Україну:</p> <ul style="list-style-type: none"> ➤ мільйони солдатів та офіцерів в 30 загальновійськових, 6 танкових, 7 повітряних арміях та 8 кавалерійських корпусах Червоної армії; ➤ 15 із 51 стратегічної операції радянських Збройних сил були проведені на території України. <p>Станом на 21.06.1941 рік співвідношення сил та засобів протилежних сторін, визначених для ведення збройної боротьби на теренах України, було таким:</p> <ul style="list-style-type: none"> ➤ 70 стрілецьким, танковим, механізованим та кавалерійським дивізіям, 19 прикордонним загонам та 4 полкам НКВС, 14 укріпленим районам, 2 повітрянодесантним корпусам, 24 окремим з'єднанням та частинам артилерії РК з радянського боку протистояло ворожих 57 дивізій та 13 бригад (1,7:1); ➤ у бойових з'єднаннях і частинах Червоної армії першого стратегічного ешелону на території України нараховувалося 1 094 500 особового складу проти 992 тис. військових Німеччини та її союзників (1,1:1); ➤ радянські війська мали 19 188 гармат та мінометів проти 15 940 у німців і їх союзників (1,2:1); ➤ 5 528 танків проти 725 (7,6:1); ➤ 3 472 справних літаки у з'єднаннях радянських ВПС та 801 літак ВМС проти 800 літаків Люфтваффе та 500 з румунських ВПС (3,3:1); ➤ бойових кораблів - 232 Чорноморського флоту та річкових флотилій на акваторіях України проти 29 кораблів румунських ВМС (8:1). <p>Після вторгнення німецьких військ на території України відбулося кілька великих битв:</p> <ul style="list-style-type: none"> ➤ танковий бій на Волині; ➤ оборона міст Києва, Одеси, Севастополя; ➤ понад 100 тис. радянських бійців потрапили в оточення в «Уманському котлі»; ➤ у вересні 1941 року відбулася найбільша у світовій мілітарній історії катастрофа - <i>київське оточення</i>, у якому було знищено війська п'яти радянських армій Південно-Західного фронту, а кількість полонених сягнула 665 тис. осіб; ➤ до кінця 1941 року в німецькому полоні опинилося понад 1 млн 300 тис. українців. 			

<p>23 - 29 червня 1941 р. <i>Танкова битва в районі Рівне – Дубно – Луцьк - Броди</i></p>	 <p><i>Підбиті Т-26 у битві під Дубном 23 - 29 червня 1941 р.⁶⁴</i></p>	<p>Південно-Західний фронт</p>	<p>Керувати наступом 23 червня в напрямку на Люлін прибув безпосередньо начальник Генштабу Червоної армії, генерал Георгій Жуков.</p>
	 <p><i>Німецькі танки Panzer IV і Panzer II⁶⁵</i></p>		
<p>7 липня - 26 вересня 1941 р. <i>Київська оборонна операція</i></p>	<p>Хоча оборона Києва закінчилася трагічно, вона мала велике політичне і військово-стратегічне значення. Радянські війська більше ніж на два місяці затримали просування гітлерівців на схід, на Лівобережну Україну і Донбас, що дало можливість евакуювати в тил багато людей, підприємств, цінного майна і виграти час для мобілізації сил. Героїчна оборона Києва значною мірою сприяла зриву планів керівництва фашистської Німеччини на швидке захоплення Москви і «блискавичне» завершення війни⁶⁶.</p>	<p>Південно-Західний фронт</p>	<p>генерал Потапов, в бою загинуло командування Південно-Західного фронту: командувач генерал-полковник Михайло Кирпонос, начальник штабу генерал-майор</p>

⁶⁴ Фотоархів: Україна у Другій світовій війні. Режим доступу: <https://www.unn.com.ua/uk/news/1463636-fotoarkhiv-ukrayina-u-drugiy-svitoviy-viyuni>

⁶⁵ 80 років тому: найбільша танкова битва в районі Броди-Дубно-Луцьк. Режим доступу: <https://www.radiosvoboda.org/a/naybilsha-tankova-bytva/31340575.html>

⁶⁶ «Про що мовчать київські доти». 11 липня 1941 року розпочалася героїчна оборона Києва від німецько-фашистських загарбників. Режим доступу: <https://svyat.kyivcity.gov.ua/news/7851.html>

Командувач Південно-Західного фронту із членами військової ради фронту. Зліва направо: член ЦК КП(б)У, голова Верховної Ради УРСР Михайло Бурмистренко, генерал-полковник Михайло Кирпонос, секретар ЦК КП(б)У Олексій Кириченко, дивізійний комісар Євген Риков⁶⁷

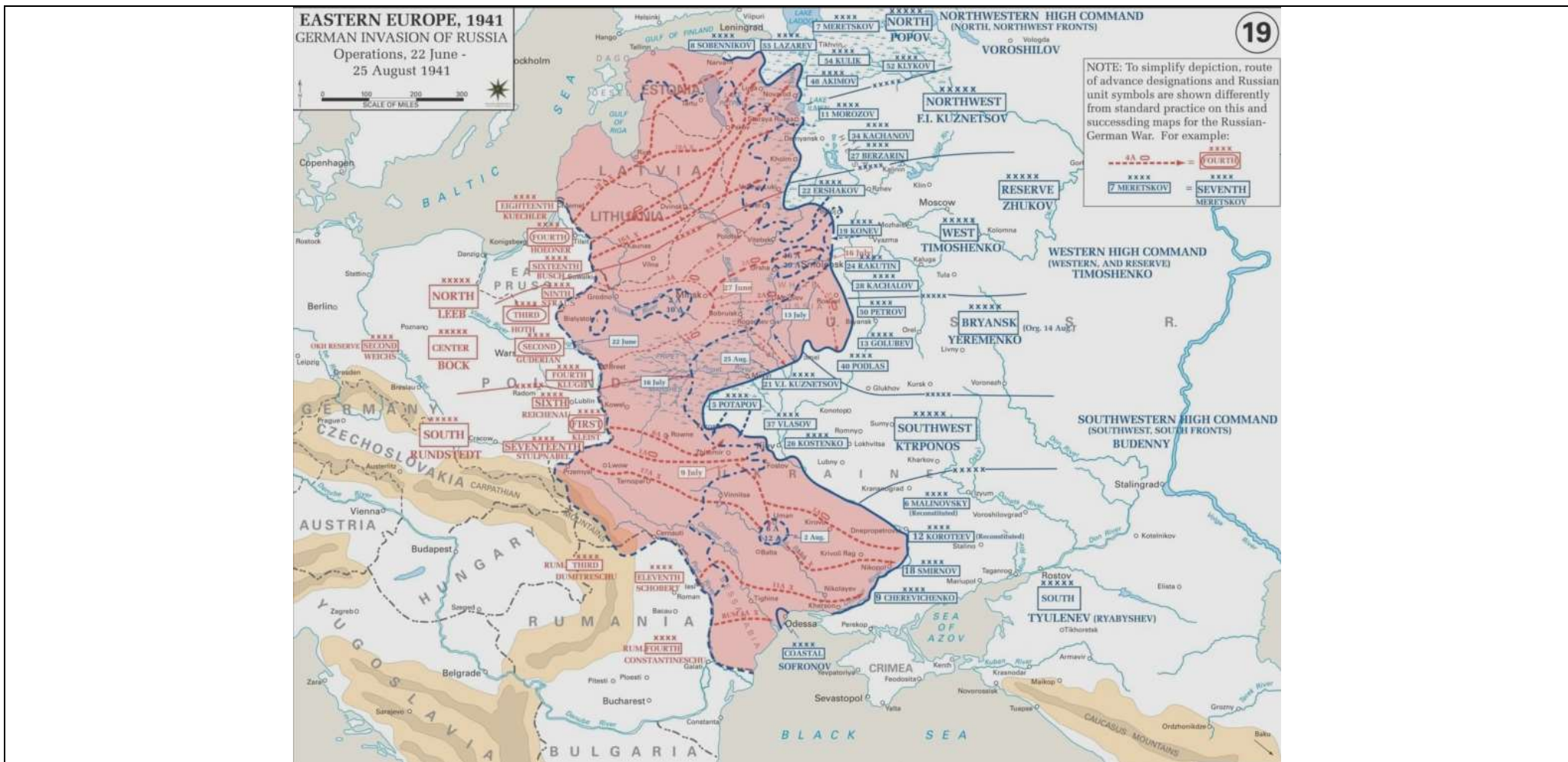
«Київський укріплений район – УР №1».

Михайло Кирпонос

Урочище Шумейкове неподалік Лохвиці (Полтавська область), в якому 20 вересня 1941 року командування Південно-Західного фронту прийняло останній бій

⁶⁷ Дмитро Шурхало. 80 років тому: найбільша танкова битва в районі Броди-Дубно-Луцьк. Режим доступу: <https://www.radiosvoboda.org/a/naybilsha-tankova-bytva/31340575.html>

Ситуація на радянсько-німецькому фронті станом на кінець серпня 1941 року⁶⁸

⁶⁸ Дмитро Шурхало. 80 років тому німці розгромили Південно-Західний фронт і захопили Київ. 2021. Режим доступу: <https://www.radiosvoboda.org/a/bytva-za-kyiv-u-1941-rik/31469758.html>

5 серпня - 16
жовтня 1941 р.
Оборона Одеси

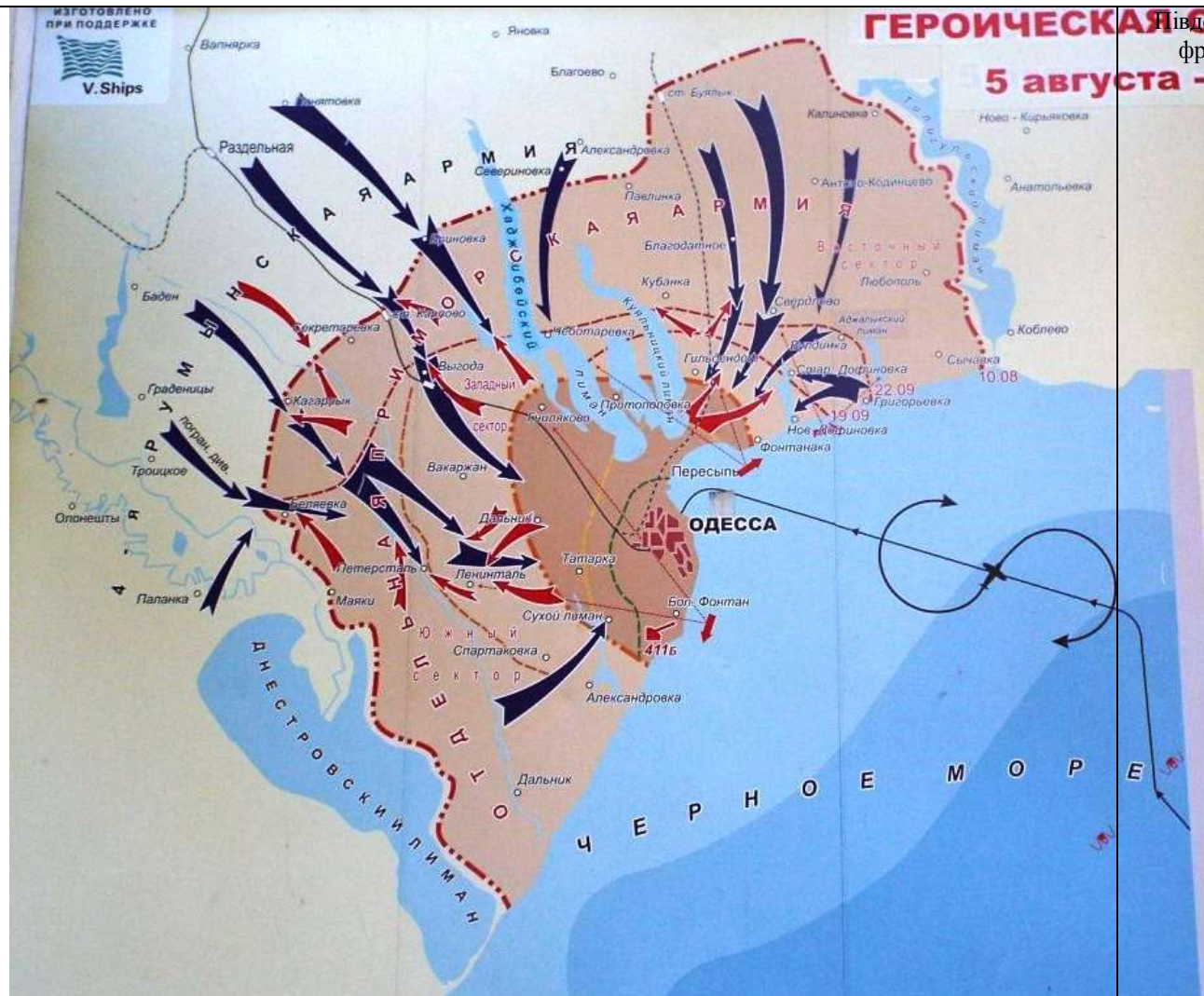

Схема обороны Одеси, 05. Серпня – 16 жовтня 1941 р. Одеса. Музейний комплекс 411 батарея. Фото Івана Парнікози. 2019 р.⁶⁹

⁶⁹ 73 дні оборони Одеси. Режим доступу: <https://expedicia.org/73-dni-oboroni-odesi-v-1941-r/>

<p>30 жовтня 1941 р. - 4 липня 1942 р. <i>Оборона Севастополя</i></p>	 <p>Front na Kryme 5. december 1941 - 5. máj 1942</p> <p>Obšar držaná Červenou armádou Směr německých útokov</p> <p>Čierne more</p>	 <p>Ситуація на півострові Крим від 05 грудня 1941 р. до 05 травня 1942 року</p>	<p>Кримський фронт.</p>	<p>Головне командування Північно-Кавказького напрямку, яке очолив С. Будьонний. Йому підлягали Кримський фронт, Севастопольський оборонний район та Чорноморський флот.</p> <p>30-го червня командування Чорноморського флоту на чолі з віце-адміралом Октябрським і Приморської армії на чолі з генерал-майором Петровим залишило війська й евакуювалося на Кавказ.</p>
---	---	---	-------------------------	--

Окупація української території німецькими військами. Встановлення окупаційного режиму, «Нового порядку», на території УРСР

Підготовка та звільнення території УРСР

У 1943–1944 на теренах України зосереджували основні зусилля головні гравці воєнного протистояння — нацистська Німеччина та СРСР.

Для реалізації **Дніпровсько-Карпатської військової операції наприкінці 1943** на території України зосереджувалися найпотужніші угруповання військ:

- понад 4 млн військовослужбовців з обох сторін,
- 45 тис. гармат та мінометів,
- 4 тис. танків,
- 4 тис. літаків;
- бойові дії розгорнулися на фронті 1400 км завдовжки;
- глибина просування радянських військ сягала 250–450 км.;
- **операція тривала 116 діб;**
- це був єдиний стратегічний наступ, у якому одночасно взяли участь **усі шість радянських танкових армій;**
- **загальні втрати радянських військ у Дніпровсько-Карпатській операції становили 1 109 528 осіб. Це найвищий показник серед усіх операцій Другої світової війни;**
- дуже значними були **втрати бойової техніки та озброєння. 270 198 осіб із понад 1,1 млн становили безповоротні втрати,** тоді як втрати супротивника були в 3,5 рази меншими: загалом 350 тис., із них 150 тис. безповоротних.

⁷⁰ Сергій Грабовський. Трагедія захисників Севастополя. Липень 1942 р. режим доступу: <https://www.radiosvoboda.org/a/944241.html>

Віктор Король. Оборона Севастополя: міфи і правда. Режим доступу: <http://ukrlife.org/main/tribuna/oborona.html>

Маючи намір домогтися якнайбільшого впливу на ухвалення рішень у майбутній міжнародній організації, Й. В. Сталін прийняв ряд політичних рішень, пов'язаних зі статусом УРСР у СРСР і на міжнародній арені, а також легітимації західних кордонів. Відповідно до **наказу Ставки ВГК 20.10.1943 року, чотири радянські фронти, залучені до битви за р. Дніпро були перейменовані на Українські. У лютому 1944 року** були внесені зміни до конституцій СРСР і УРСР, які надавали Україні формальне право мати власні збройні сили. У **березні 1944 року** ухвалено закон «Про утворення військових формувань союзних республік та перетворення Народного Комісаріату Оборони із загальносоюзного на **союзно-республіканський**». Указом Президії Верховної Ради УРСР від 11.03.1944 народним комісаром оборони УРСР був призначений генерал-лейтенант В. Герасименко, який одночасно залишався командувачем Київського військового округу.

17 - 25 липня 1943 р. <i>Ізюмсько-Барвінківська операція</i>	Дніпровсько-Карпатська стратегічна наступальна операція (24 грудня 1943 р. - 17 квітня 1944 р.)	Битва за Крим – умовне поняття, яке об'єднує серію битв і бойових дій південного крила радянських військ на Східному фронті Другої Світової війни з військами Вермахту та румунською армією за володіння стратегічно важливим Кримським півостровом	Битви на Західній Україні
17 липня - 2 серпня 1943 р. <i>Міуська операція</i>	24 грудня 1943 р. - 14 січня 1944 р. <i>Житомирсько-Бердичівська операція</i>	31 жовтня - 11 грудня 1943 р. <i>Керченсько-Ельтигенська операція</i>	13 липня - 29 серпня 1944 р. <i>Львівсько-Сандомирська операція</i>
3 - 23 серпня 1943 р. <i>Белгород-Харківська операція</i>	5 - 16 січня 1944 р. <i>Кіровоградська операція</i>	8 квітня - 12 травня 1944 р. <i>Кримська наступальна операція</i>	20 - 29 серпня 1944 р. <i>Ясько-Кишинівська операція</i>
13 серпня - 22 вересня 1943 р. <i>Донбаська операція</i>	24 січня - 17 лютого 1944 р. <i>Корсунь-Шевченківська операція</i>		9 вересня - 28 жовтня 1944 р. <i>Карпатсько-Ужгородська операція</i>
Битва за Дніпро (24 серпня - 23 грудня 1943 р.)	27 січня - 11 лютого 1944 р. <i>Рівненсько-Луцька операція</i>		Вигнання нацистських окупантів за межі України.
26 серпня - 30 вересня 1943 р. <i>Чернігівсько-Полтавська операція</i>	30 січня - 29 лютого 1944 р. <i>Нікопольсько-Криворізька операція</i>		Останнім визволеним населеним пунктом в межах сучасних кордонів України став Ужгород
26 вересня - 20 грудня 1943 р. <i>Нижньодніпровська операція</i>	4 березня - 17 квітня 1944 р. <i>Проскурівсько-Чернівецька операція</i>		28 жовтня 1944 р.
3 - 13 листопада 1943 р. <i>Битва за Київ</i>	5 березня - 17 квітня 1944 р. <i>Умансько-Ботошанська операція</i>		
13 листопада - 22 грудня 1943 р. <i>Оборона Києва</i>	6 - 18 березня 1944 р. <i>Березнегувато-Снігурівська операція</i>		
	15 березня - 5 квітня 1944 р. <i>Поліська (Ковельська) операція</i>		
	26 березня - 14 квітня 1944 р. <i>Одеська операція</i>		

6.3. Герої Радянського Союзу, українці, які були учасниками Другої Світової війни

Прізвище, ім'я, по батькові, фото	Автобіографічні дані	Звання	Дії	Рід зайнятості після війни
<p>16 квітня 1934 року, ЦВК СРСР заснував найвищу державну нагороду - звання Героя Радянського Союзу, а через чотири дні відбулося перше нагородження. Понад 90% Героїв (11657 осіб) нагородили за подвиги під час Великої Вітчизняної війни (3051 осіб посмертно, 107 осіб двічі, 90 жінок, 10 польських і чехословацьких військовослужбовців та четверо французів з авіаполку «Нормандія-Німан»).</p>				
Білоцерківський район. Київська область				
<p>Джунківська (Маркова) Галина Іванівна</p> 	<p>народилась 6 жовтня 1922 року в с. Юрківка Ставищенського району Київської області - померла 12 вересня 1985 року, похована на Кунцевському кладовищі м. Москва, Росія). Учасник Великої Вітчизняної війни, штурман ескадрильї 125 гвардійського бомбардувального авіаційного полку 4 гвардійської бомбардувальної авіаційної дивізії 1 гвардійського бомбардувального авіаційного корпусу 3 повітряної армії 1 Прибалтійського фронту, гвардії старший лейтенант. Герой Радянського Союзу.</p> <p>На фронтах Великої Вітчизняної війни з січня 1943 року. На посаді штурмана ланки і ескадрильї боролась в складі Донського, Північно-Кавказького, Західного, 3 Білоруського, 1 Прибалтійського фронтів. Два рази горіла, була контужена, поверталась в стрій. До грудня 1944 року старший лейтенант Галина Джунківська зробила 62 бойових вильоти, в 5 повітряних боях в складі групи збила 2 літака ворога. Після війни служила на Далекому Сході. Працювала заступником штурмана частини. З 1949 року майор Г. Джунківська - в запасі.</p> <p>Указом Президії Верховної Ради СРСР від 18 серпня 1945 року присвоєно звання Героя Радянського Союзу. Нагороджена орденом Леніна, Червоного Прапора, Вітчизняної війни I ступеня, двома орденами Червоної Зірки, медаллю «Золота зірка» (№ 8912), медалями.</p>			
<p>Голембівський Григорій Семенович</p> 	<p>народився в с. Янишівка (Іванівка) Ставищенського району 29 квітня 1924 року. Навчався в місцевій школі. В роки Великої Вітчизняної війни воював з фашистами у складі партизанського загону ім. Чкалова, а потім - у складі 78-го стрілецького полку. В 1947 році вступив до Боярського сільськогосподарського технікуму. в 26 років був обраний головою колгоспу ім. Калініна в Тетіївському районі. За роки його керівництва господарство стало передовим, було учасником ВДНГ у Москві. В 1987 році Григорій Семенович вийшов на заслужений відпочинок. Помер у 1990 році.</p> <p>За вискі досягнення в ставленні і розвитку сільськогосподарського виробництва удостоєний Золотої Зірки Героя Соціалістичної праці, нагороджений Орденами Леніна, Знак Пошани, Жовтневої Революції, Слави, медаллю «За відвагу» та багатьма іншими нагородами.</p>			
<p>Завгородній Василь Никифорович</p> 	<p>народився 30.11.1911 р. в Донецькій області - помер 31.08.1961 р. с. Розкішна Ставищенський район Київська область). Командир мінометного взводу 185-го гвардійського стрілецького полку (60-я гвардійська стрілецька дивізія, 12 армія, 3-й Український фронт).</p> <p>Під час форсування Дніпра та захвату плацдарму на острові Хортиця в районі м. Запорожжя 25-26.10.1943 р. вогнем мінометів знищив близько роти солдат і офіцерів ворога.</p> <p>Чотири рази вів своїх бійців в атаку і в рукопашній сутичці особисто знищив 12 солдат ворога. При відступі з острова врятував командира роти. 19.03.1944 р. присвоєно звання Героя Радянського Союзу. Жив і працював в с. Розкішна Ставищенського району. Нагороджений орденами Леніна та Червоної Зірки, а також медалями. Похований на кладовищі в с. Розкішна.</p>			
<p>Фесенко Олексій Гордійович</p> 	<p>народився 25 березня 1922 року в селі Торчиця Ставищенського району Київської області - помер 18 листопада 1953 року, похований на сільському кладовищі с.Торчиця). Учасник Великої Вітчизняної війни, рядовий, сапер 249 саперного батальйону 134-ї стрілецької дивізії 1 Українського та 1 Білоруського фронтів. Герой Радянського Союзу.</p> <p>На фронтах Великої Вітчизняної війни з січня 1944 року. Брав участь у звільненні правобережної України, Польщі. Після закінчення Великої Вітчизняної війни О.Г.Фесенко був звільнений із Армії, повернувся в рідне село.</p> <p>За мужність і відвагу, проявлені при форсуванні річок Вісла, Піліца, Варта з висадкою десантів для захоплення плацдармів і забезпечення їх утримання Указом Президії Верховної Ради УРСР від 24 березня 1945 року присвоєно звання Героя Радянського Союзу з врученням ордена Леніна і медалі «Золота зірка» (№ 5578). Нагороджений також орденом Слави III ступеня, медалями.</p>			

<p>Паланський Олександр Степанови</p> 	<p>28 вересня 1919 року в селищі Ставище Київської області - 8 березня 1945 року в Східній Померанії, похований на центральній площі м. Старград-Щецинськи Польща). Лейтенант, Герой Радянського Союзу. У складі 95-ї танкової бригади, потім 90-го окремого мотоциклетного батальйону і 108-ї танкової бригади 9-го танкового корпусу пройшов з боями Білорусію і Польщу, брав участь в боях на Віслі і Одері. 8 березня 1945 року в боях у Східній Померанії лейтенант О.С.Паланський був важко поранений і в той же день від отриманих поранень помер в 200 медико-санітарному батальйоні. Указом Президії Верховної Ради СРСР від 15 січня 1944 року за мужність і героїзм, проявлені при форсуванні Дніпра і в бою за плацдарм, лейтенанту Олександр Степановичу Паланському присвоєно звання Героя Радянського Союзу з врученням ордена Леніна і медалі «Золота Зірка».</p>
Житомирська область	
<p>Володимир Степанович Лихотворик</p>	<p>Володимир Лихотворик народився 06 березня 1906 р. в селі Залізня (нині – Житомирська область). Закінчив сім класів школи. Із серпня 1941 року - на фронтах Великої Вітчизняної війни. До січня 1945 р. полковник Володимир Лихотворик командував 1079-м стрілецьким полком 312-ї стрілецької дивізії 69 армії 1-го Білоруського фронту. Відзначився під час визволення Польщі. 14 січня 1945 року полк Лихотворика прорвав німецьку оборону з плацдарму на західному березі Вісли. 28 січня 1945 року під час боїв за Познань Лихотворик, обійшовши ворожі позиції, захопив 2 форти і 15 міських кварталів. 02 лютого 1945 року полк Лихотворика переправився через Варту і захопив плацдарм на її західному березі, з якого потім дивізія почала наступ до Одери. Указом Президії Верховної Ради СРСР від 24 березня 1945 року за «вміле командування полком, зразкове виконання завдань командування і виявлені мужність і героїзм у боях із німецькими загарбниками» полковник Володимир Лихотворик відзначений званням Героя Радянського Союзу з врученням ордена Леніна і медалі «Золота Зірка за номером 5774. Після війни Лихотворик і далі служив у Радянській армії. У 1948 році він закінчив курси «Постріл». У 1954 році Лихотворика звільнено в запас. Проживав в Ірпені. Помер 22 грудня 1998 року.</p>
<p>Кривий Євген Олександрович</p>	<p>Гвардії капітан запасу, Герой Радянського Союзу. Нагороджений Орденом Леніна, Орденом Вітчизняної війни 1-го ступеня (2 ордени), медаллю «Золота Зірка», медаллю «За перемогу над Німеччиною» та ін. Народився 24 лютого 1917 р. в місті Житомирі в сім'ї робітника. Закінчив 4 класи школи №17 міста Житомир. У 1938 р. призваний до армії. Учасник радянсько-фінської війни у якості стрілка танкового батальйону. 21 березня 1940 р. указом Президії Верховної Ради СРСР присвоєно звання Героя Радянського Союзу за мужність і відвагу, проявлену в боях з білофінами на фінському кордоні. З 1940-1942 рр. навчався в Ульяновському Червонопрапорному ордена Червоної Зірки бронетанковому училищі ім. Леніна. На фронт був направлений в 3-ю танкову армію командиром танкового взводу. Після поранення був признаний обмежено придатним 2-го ступеня і в вересні 1943 р. направлений в Ульяновське бронетанкове училище на посаду командира танкового батальйону забезпечення. В 1945 р. звільнений в запас за станом здоров'я. Був персональним пенсіонером всесоюзного значення. В Ірпені проживав з 1974 р. Помер у 1994 році.</p>
<p>Можна заповнити порожні рядки інформацією про Героїв війни тих областей, на територія яких мешкають студенти</p>	

6.4. Наші співвітчизники в лавах багатьох армій Об'єднаних Націй⁷¹

 <p>Іван Кожедуб Найрезультативніший льотчик-винищувач Союзників часів Другої світової війни. На рахунок – 64 повітряні перемоги.</p>	 <p>Василь Порик Герой Радянського Союзу. Втік із німецького концтабору у Франції й сформував свій партизанський загін. Потрапив у руки нацистів під час одного з боїв і був розстріляний.</p>
<p><i>Іван Кожедуб - найрезультативніший льотчик-винищувач Союзників, який здобув 64 повітряні перемоги й звання тричі Героя Радянського Союзу. Джерело: CREDO: https://credo.pro/2015/04/133705</i></p>	<p><i>Лейтенант Червоної армії Василь Порик був родом із Вінниччини. Потрапив у полон, опинився у таборі для військовополонених у Франції, звідки втік до французьких партизанів. Очолив власний загін. В одному з боїв схоплений і розстріляний нацистами. Герой Радянського Союзу і Національний герой Франції. Джерело: CREDO: https://credo.pro/2015/04/133705</i></p>
 <p>Пітер Дмитрук Канадський пілот бомбардувальника. З парашутом врятувався зі збитого літака і приєднався до французьких партизанів. Загинув, але врятував мешканців французького містечка від репресій.</p>	 <p>Галина Кузьменко Народилася на Чернігівщині, виросла на Донбасі, воювала кулеметницею в УПА.</p>
<p><i>Канадського льотчика українського походження Пітера Дмитрука нацисти збили в небі над Францією. Та він врятувався і долучився до французького руху опору, в лавах якого й загинув, та при цьому врятував мешканців містечка Ле-Мартр-де-Вейр від репресій. Нагороджений Військовим Хрестом Франції та канадською відзнакою «Будівничі Нації». Джерело: CREDO: https://credo.pro/2015/04/133705</i></p>	<p><i>Уродженка Чернігівщини Галина Кузьменко рано залишилася сиротою. Мати померла під час Голодомору, батько загинув у сталінських таборах. Перед німецькою окупацією мешкала на Донеччині. Під час війни приєдналася до підпілля ОУН, згодом вступила в УПА, була кулеметницею і пропагандисткою. Після вигнання німецьких окупантів продовжила боротьбу проти радянської влади, потрапила в полон. Пройшла тортури і ГУЛАГ. Джерело: CREDO: https://credo.pro/2015/04/133705</i></p>

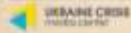
⁷¹ 10 історій про українців – героїв 7 армій. Режим доступу: <https://credo.pro/2015/04/133705>

Михайло Опаренко

Пілот польської авіації. Брав участь у боях проти нацистського агресора з перших днів Другої світової війни. Відзначений нагородами.

УКРАЇНСЬКИЙ ІНСТИТУТ НАЦІОНАЛЬНОЇ ПАМ'ЯТІ

Петро Федун - "Полтава"

Лейтенант ЧА, полковник УПА. Воював проти німецьких окупантів. Видатний ідеолог та публіцист визвольного руху. Лицар Золотого Хреста Бойової Заслуги 1 класу і Золотого хреста заслуги.

УКРАЇНСЬКИЙ ІНСТИТУТ НАЦІОНАЛЬНОЇ ПАМ'ЯТІ

Уродженець Києва Михайло Опаренко зустрів Другу світову одним із перших: у складі 216 бомбардувальної ескадрильї Війська Польського. Після розгрому Польщі військами Гітлера і Сталіна евакуювався у Францію, а згодом Велику Британію, де продовжив службу. Нагороджений польськими, британськими та французькими хрестами й медалями.

Уродженець Львівщини Петро Федун під час Другої світової війни боровся в лавах двох армій. Спершу як лейтенант Червоної армії воював проти німецьких окупантів і потрапив у полон. Після звільнення з полону приєднався до підпілля ОУН, згодом вступив до УПА, де став видатним ідеологом і публіцистом українського визвольного руху. Його перу належать численні праці, зокрема «Хто такі бандерівці та за що вони борються» під псевдонімом «Петро Полтава». Застрелився, оточений підрозділом МГБ у кривці 23 грудня 1951 р. Головна команда УПА нагородила Федуну Золотим Хрестом Бойової Заслуги 1 класу і Золотим хрестом заслуги – найвищими відзнаками УПА.

Джерело: CREDO: <https://credo.pro/2015/04/133705>

Анна Храплива

Канадійка українського походження, що добровільно пішла до Канадського жіночого армійського корпусу. Служила у Великій Британії, відзначена Медаллю Британської Імперії.

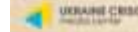

УКРАЇНСЬКИЙ ІНСТИТУТ НАЦІОНАЛЬНОЇ ПАМ'ЯТІ

Ніколас Міньо

Вояк армії США. Загинув героїчно у бою в Тунісі. Нагороджений Медаллю Пошани, Срібною Зіркою, медаллю Пурпурове Серце.

УКРАЇНСЬКИЙ ІНСТИТУТ НАЦІОНАЛЬНОЇ ПАМ'ЯТІ

Канадка українського походження Анна Храплива була одною з перших українок, які пішли добровольцями до Канадського жіночого армійського корпусу. Служила у Великій Британії та в Британській зоні окупації Німеччини. Відзначена Медаллю Британської Імперії.

Джерело: CREDO: <https://credo.pro/2015/04/133705>

Американський солдат українського походження Ніколас Міньо воював у 1-й бронетанковій дивізії Армії США. 28 квітня 1943 р. рядовий Міньо самотужки кинувся в багнетну атаку на кулеметну позицію, яка зупинила наступ його роти. Знищивши біля 10 ворожих солдатів, він підняв у наступ весь свій підрозділ, але дістав смертельне поранення.

Нагороджений найвищими відзнаками США: Медаллю Пошани армії США, медаллю Бронзова Зірка, медаллю Пурпурове серце та іншими.

Джерело: CREDO: <https://credo.pro/2015/04/133705>

VII. Післявоєнні проблеми: зміст, методи вирішення, наслідки для життя, здоров'я людей, націй, планети Земля.

Пропозиції побудови нового світо порядку.

Ніхто нічого не робить самовільно. Всі дії узгоджені та погоджені. Вся проблема від незнання або неякісної інформації... Дії завжди мають наслідки!

7.1. Мапа Гомберга⁷² - «Outline Post-War New World Map» (План післявоєнної карти Нового Світу).

Мапа була остаточно сформована в 1941 р., про що свідчить штамп в її верхньому лівому куті зі словами «Завершена жовтня 1941 р.» (Completed October 1941).

Видана у 1942 р. у Філадельфії.

Видавець мапи стверджував, що права на карту належать Морісу Гомбергу, про якого відомо, що він був «іммігрант зі східної Європи».

Особливості мапи Гомберга:

- це політична мапа майбутнього світу;
- автори мапи - невідома група людей;
- мета мапи – відобразити ідеї щодо зміни світового порядку, який був встановлений після Першої Світової війни та закріплений договорами Версальсько-Вашингтонської системи, та замінити цей порядок на новий світовий порядок.
- **Автори мапи** спробували створити враження, що вони виступають від імені уряду США і помістили на мапі напис: «Ми, Сполучені штати, у співпраці з демократіями Латинської Америки, Британської Співдружності і СРСР, беремо на себе глобальне лідерство для встановлення Нового світового морального порядку заради постійного миру, свободи, справедливості, безпеки і реконструкції світового устрою»;
- у нижній частині мапи дана програма з 41 пункту, яка починається зі слів «це буде наша політика» (*Our Policy shall be this*);
- мапа добре показує, що заплановано лише 16 післявоєнних держав.

Основні положення «Нового Світового порядку».

- Таким чином, мапа «New World Moral Order» ділить земну кулю на кілька таких наднаціональних регіонів:
  - 1) панамериканський,
  - 2) панрадянський,
  - 3) панбританський,
  - 4) загальноєвропейський (ЄС),
  - 5) панафриканський.
- **Гарантами** (або «жандарми») в цьому новому світі повинні бути, перш за все,
  - 1) США,
  - 2) Британська Співдружність;
  - 3) СРСР.
- **Інші області земної кулі** слід було демілітаризувати і, щоб підтримувати цей «новий порядок».
- Було заплановано існування кілька так званих «баз миру» (Peace Security Bases) - вони позначені на карті червоними і сині трикутники, насправді це просто військові бази.
- Що стосується Центральної та Східної Європи, то її повністю віддали Радянському Союзу. Це майже всі країни до кордону Франції та Італії:
  - 1) Польща;
  - 2) Угорщина;
  - 3) Чехія;
  - 4) Словаччина;
  - 5) Австрія;
  - 6) Югославія;

⁷² Мапа Гомберга є на сайті Бібліотеки Конгресу США, у розділі карт. Ця мапа-проект не дає спокою багатьом конспірологам.

- 7) Румунія;
- 8) Болгарія;
- 9) Німеччина (карантинна зона) і т. д.

Виключення - лише Греція, Албанія.

- **Вже тоді планувалося створення Ізраїлю** під назвою – Hebrewland (територія сучасних Ізраїлю та Палестини та частини Сирії, Йорданії та Саудівської Аравії);
- **Тоді ж було заплановано і створення Європейського Союзу** (Сполучені Штати Європи).

Очевидно, що реальна ситуація в Європі після Другої Світової війни не сильно відрізняється від проекту Карти Гомберга. США.

- Були щедро нагороджені: вся Канада, Мексика, Центральна Америка. Хоча розширення США на Канаду, Мексику і Центральну Америку, як це показано на «Міні Гомберга» не відбулося, проте після війни була сформована **Організація американських держав (ОАД)**, що включає Центральну і Південну Америку. ОАД була заснована в 1948 році для виконання переважно комерційних функцій. Метою діяльності ОАД було проголошено, зокрема, мир і процвітання країн Західної півкулі. Власне під теперішньою назвою Організація американських держав була створена на основі Панамериканського союзу навесні 1948 року. **До складу ОАД входять 35 держав;**
- **Автори мапи дуже точно передбачили майбутній світ на півстоліття вперед.**
- **Лише кілька помилок було допущено:**
  - 1) включення до складу радянського блоку Ірану і Фінляндії як «Іранської РСР» і «Фінської РСР»;
  - 2) Монголія та Маньчжурія (з 1945 р. бачилися у складі Китаю) теж включені до СРСР.

Автори карти вказали на «колективну відповідальність за розв'язання Другої світової війни» по відношенню до всіх осіб японського, німецького та італійського походження.

ВИСНОВКИ:

- 1) Мапа Гомберга – це проект Нового світового порядку, який втілювався в життя поступово з 1940-х років минулого століття;
- 2) **ініціатори «нового морального порядку в світі» склали свої плани ще до того, як Сполучені Штати вступили у війну;**
- 3) Вони добре розуміли, що створення єдиного центру сили для всього світу був в сорокових роках передчасною мрією, і тому вони розбили світ на великі **наднаціональні групи;**
- 4) **мета нового світового порядку:** «свобода і безпека всіх народів»;
- 5) Як це відбувалося і відбувається на практиці....

ПЕРЕКЛАД тексту, який розміщений під мапою і є планом побудови **НОВОГО СВІТОВОГО ПОРЯДКУ після Другої світової війни**, складений в 1941 р., коли результат війни для багатьох був ще неочевидним.

1. Ми, США, у співпраці з нашими союзниками, маємо намір порушити і повністю зруйнувати військову міць агресорів Осі та їх сателітів незалежно від ціни, зусиль та часу, необхідного для виконання цього завдання заради нашої національної безпеки та в інтересах міжнародної етики.
2. Старий порядок колоніального утиску, експлуатації домініонів, суперників-імперіалізмів, які активно протистоять один одному, та дипломатії найманого балансу сил; аристократії, диктаторів, привілейованих меншин, плутократичних монополістів та схожих соціальних паразитів; корумпований порядок, відповідальний за нинішній світовий катаклізм, що наражає на небезпеку нашу національну безпеку і мирний прогрес, ніколи не повинен піднятися знову.
3. Після успішного завершення війни має бути встановлений Новий Світовий Моральний Порядок для постійного миру та свободи.
4. З причин історії, економічної структури, сприятливої географії та добробуту людства США повинні альтруїстично прийняти лідерство над нововстановленим демократичним світовим порядком.
5. Для скорочення тягара та злочинного використання витрат на озброєння у світі, США, зі співробітництвом Латинською Америкою, Британською Співдружністю Націй та СРСР повинні вжити заходів для гарантування миру націям, які будуть назавжди роззброєні та демілітаризовані після завершення цієї війни.

6. Головною передумовою можливості виконати наші зобов'язання та ефективно запобігати можливості повторення ще одного світового катаклізму має бути непереможність США у військовій, військово-морській та авіаційній могутності.
7. Для реалістичного розрахунку стратегії та нашої міцності обов'язково потрібно, щоб США отримали відмову від усіх іноземних держав у всій західній півкулі від управління їх володіннями, навколишніми водами та стратегічними островами, як це показано на карті.
8. Для розрахунку захисту півкулі, у дусі і традиції нової Доктрини Монро⁷³ і політики добросусідства, США у згоді з латиноамериканськими республіками повинні отримати контроль та права протекторату над залишеними територіями.
9. Для посилення нашого (США – примітка Д'яченко І.М.) становища в Карибському регіоні, що має очевидне значення для захисту півкулі, нашим сусідам у Центральній Америці та Вест Індії⁷⁴ мають пропонуватися всі можливі стимули для полегшення їхнього вступу у вигляді рівних штатів у США, як показано на мапі.
10. Для зміцнення політико-економічної єдності західної півкулі США повинні просувати і допомагати об'єднанню Південної Америки в добре організовані федеративні «Сполучені Штати Південної Америки» (СШПА).
11. Звільнені британська, французька та нідерландська Гвіани мають бути реорганізовані в одну державу в СШПА.
12. Усі держави повинні відмовитися від контролю над їх колоніальними, підмандатними та острівними володіннями всюди у світі.
13. Британська Співдружність Націй (БСН), друга за важливістю військова та військово-морська держава, співпрацюючи в обов'язковому союзі зі США як держава свободи, повинна зберегти та отримати контроль над такими територіями, миротворчими базами та стратегічними островами для підтримки миру у всьому світі та свободи на морі, як показано на мапі.
14. СРСР, третя важлива військова держава, співпрацюючи зі США як держава свободи та підтримки миру в усьому світі, має отримати контроль над звільненими, неорганізованими суміжними областями та областями Німеччини-Австрії, щоб ті були перевчені та згодом включені у вигляді рівних республік СРСР як показано на мапі.
15. Повинна бути організована Світова Ліга Національностей з правом арбітражу та контролю.
16. Світовий Суд має бути організований з каральними повноваженнями абсолютного бойкоту, карантинної блокади та окупації міжнародною поліцією правопорушників міжнародної моралі.
17. США, тісно співпрацюючи з СШЮА, БСН, СРСР та Світової Ліги Націй, повинні просувати і допомагати в об'єднанні в даний час необґрунтовано розділених залишених територій і областей у добре організовані, демократичні та абсолютно демілітаризовані федеративні республіки, як приблизно показано на мапі.
18. Області, відомі як Нідерланди, Бельгія, Люксембург, Швейцарія, Франція, Іспанія, Португалія, о-в Корсики, та з часом Італія та острови Сардинії та Сицилії повинні бути об'єднані в демілітаризовані, федеративні «Сполучені Штати Європи».
19. Області, відомі як Швеція, Норвегія, Данія та острови архіпелагу Шпіцберген, повинні бути об'єднані в демілітаризовані, федеративні «Сполучені Штати Скандинавії».

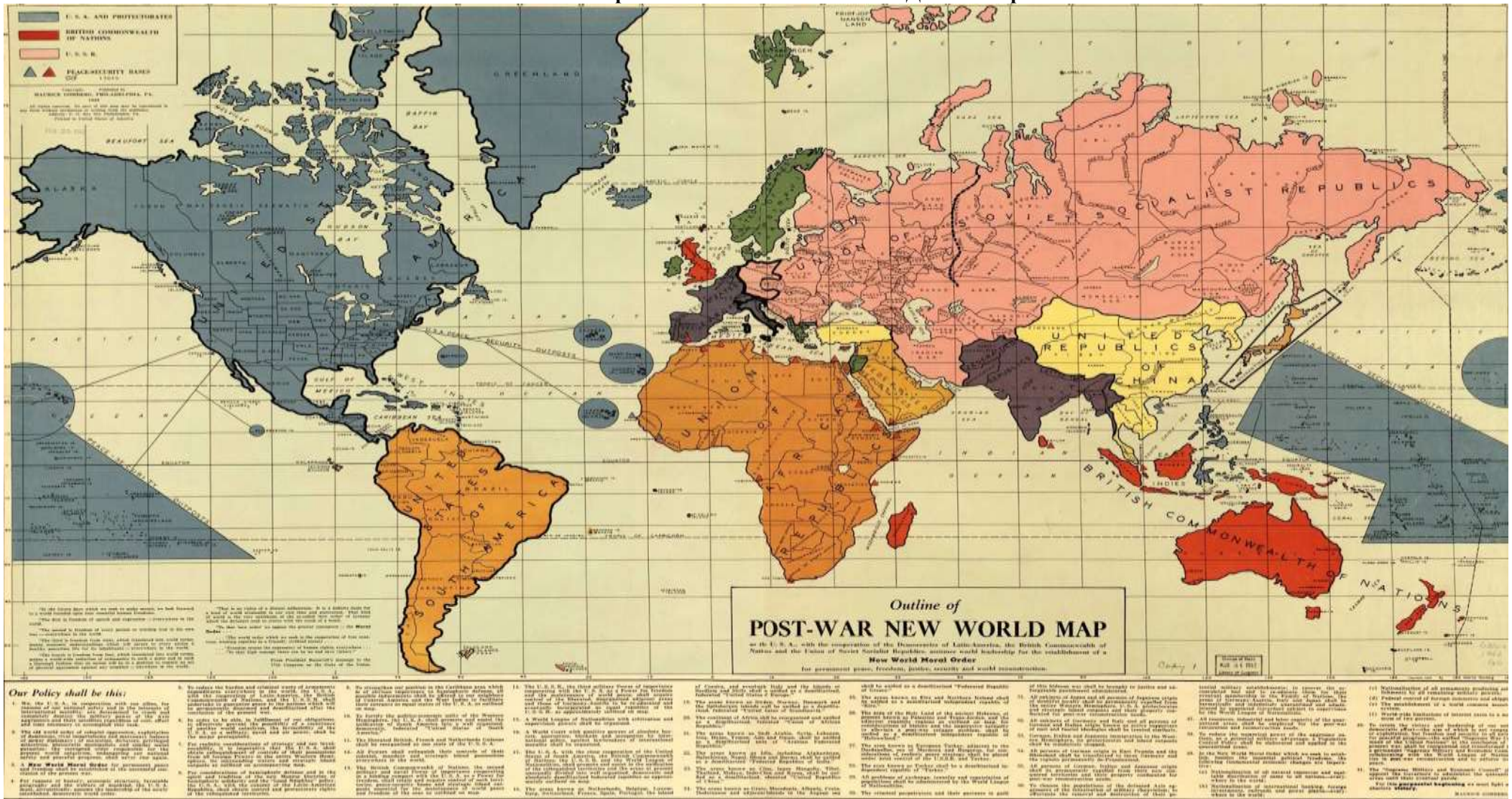
⁷³ **Доктрина Монро** (*Monroe Doctrine*) - політична доктрина США, частина сьомого Звернення до Конгресу (*State of the Union Affairs*) тогочасного президента США Джеймса Монро (1817 – 1825 рр.), проголошена 02 грудня 1823 р. Загалом уся доктрина зводилася до трьох принципів: 1) поділ на сфери впливу Америки та Європи; 2) неколонізація; 3) неінтервенція. З доктриною Монро рахувався весь світ, вона стала ідеологічною основою нового політичного порядку для решти територій Америки та змінила роль Європи в Західній півкулі. У доктрині було визначено довготривалі цілі зовнішньої політики США. Подібно до традиції президента Джеферсона, в цій доктрині було закріплено незалежність США від європейських урядів (від «Старого світу»), було сформульовано існування двох політичних сфер (*two spheres*), визначено принцип невтручання (*non-intervention*) США в європейські конфлікти, запропоновано припинення всіх колоніальних кампаній в західній півкулі (*non-colonization*).

Визначною рисою доктрини було проголошення того, що спроби подальшої колонізації або втручання у внутрішні справи держав, розташованих на обох Американських континентах, розглядатимуться США як акт агресії безпосередньо проти США та призведуть до військового втручання з їхнього боку. В той самий час доктрина містила положення про те, що США не втручатимуться у внутрішні справи існуючих колоній або європейських країн. Доктрина була проголошена в той час, коли багато з-поміж латиноамериканських держав знаходилися на межі проголошення незалежності від Іспанської імперії.

⁷⁴ **Вест-Індія** — традиційна історична назва островів Карибського моря, у тому числі Антилських островів, Багамських островів і островів у прилеглих до них водах Мексиканської затоки і Атлантичного океану. Протиставляється **Ост-Індії** - країнам Південної та Південно-Східної Азії

20. Континент Африки повинен бути реорганізований та об'єднаний у демілітаризований федеративний «Союз Африканських Республік».
21. Області, відомі як Саудівська Аравія, Сирія, Ліван, Ірак, Хеджас, Ємен, Аден і Оман, повинні бути об'єднані в демілітаризований Союз Арабських Федеративних Республік.
22. Області, відомі як Індія, включаючи Афганістан, Белуджистан, Непал, Бутан і Бірму, повинні бути об'єднані в демілітаризовані «Федеративні Республіки Індії».
23. Області, відомі як Китай, Внутрішня Монголія, Тибет, Таїланд, Малайя, Індокитай та Корея, повинні бути об'єднані в демілітаризовані, федеративні «Сполучені Республіки Китаю».
24. Області, відомі як Греція, Македонія, Албанія, Острів Крит, Додеканесьські острови та суміжні острови в Егейському морі повинні бути об'єднані в демілітаризовану «Федеративну Республіку Греції».
25. Області, відомі як Ірландія та Північна Ірландія, повинні бути об'єднані в демілітаризовану незалежну республіку «Ейре».
26. Область Святої Землі давніх євреїв, нині відома також як Палестина і Трансїорданія, і суміжні регіони, як показано на карті, з міркувань історії та обов'язкової потреби полегшити повоєнну проблему біженців, повинні бути об'єднані в демілітаризовану незалежну республіку «Земля Євреїв».
27. Область, відома як європейська Туреччина, суміжна з Дарданелами, Мармуровим Морем та Босфором, з міркувань реалістичної мирної стратегії має бути поміщена під об'єднане управління СРСР та Туреччини.
28. Область, відома як Туреччина, має бути демілітаризованою незалежною республікою «Туреччина».
29. Усіма проблемами обміну, передачі та репатріації населення керуватиме Світова Ліга Націй.
30. Злочинці та їхні спільники, винні в цій огидній війні, повинні бути віддані під суд, і до них має бути застосоване незабутнє покарання.
31. Усі піддані Японії та всі особи японського походження сумнівної лояльності повинні назавжди бути видалені з усієї західної півкулі, протекторатів США та стратегічних островів, а їхня власність конфіскована для вживання в післявоєнній реконструкції.
32. Усі піддані Німеччини та Італії та всі особи німецького та італійського походження, відомі як активні прихильники нацистських та фашистських ідеологій, підлягатимуть подібному відношенню.
33. Німецька, італійська та японська імміграція до Західної Півкулі, її протекторати та острови повинна бути назавжди припинена.
34. Усі люди німецького походження у Східній Пруссії та на Рейні мають бути переміщені у внутрішню Німеччину, а ці області мають бути назавжди депрусинізовані.
35. Усі люди німецького, італійського та японського походження повинні бути назавжди вислані із завойованих на даний час територій, а їхня власність має бути конфіскована для повоєнних потреб реконструкції.
36. Для очищення населення переможених агресорів Осі від зараження військовим шовінізмом; для ефективного видалення та знищення їх потенційних військових установ; для повернення награваного та перевиховання їх для можливого членства у Сім'ї Націй, області Німеччини-Австрії, Італії та Японії повинні бути герметично та назавжди ізольовані та повинні керуватися призначеними Губернаторами, підзвітними Світовій Лізі Націй.
37. Усі ресурси, індустріальні та трудові сили ізольованих областей повинні використовуватися для повоєнних потреб відновлення та реконструкції.
38. Для зменшення кількісної сили націй-агресорів як потенційної військової переваги в ізольованих областях буде розроблено та впроваджено політику контролю над [зростанням] населення.
39. У Новому Світовому Моральному Порядку, який ми прагнемо встановити, крім істотної політичної свободи, будуть обов'язковими такі економічні зміни:
  - (a) Націоналізація всіх природних ресурсів та рівномірний розподіл їх усім націям усюди у світі;
  - (b) Націоналізація міжнародних банків, іноземних інвестицій, залізниць та електростанцій – усюди у світі;
  - (c) Націоналізація виробництва озброєнь всіма військовими державами, що залишаються; (d) Федеральний контроль за закордонними торгівлею та мореплавством;
  - (e) Введення загальносвітової грошово-кредитної системи;
  - (f) Міжнародні обмеження процентних ставок максимуму двома відсотками.
40. Для збереження перемоги та лідерства наших об'єднаних демократичних зусиль – метою яких є не помста чи експлуатація, а свобода та безпека всіх націй для мирного прогресу – наприкінці цієї війни об'єднане «Вище військове командування Організації Об'єднаних Націй» (942 рік!) має бути реорганізовано та перетворено на постійну «Вищу Військову та Економічну Раду», яка співпрацює з «Світовою Лігою Націй» у післявоєнній реконструкції та встановлення миру в усьому світі.
44. 41. «Вища Військова та Економічна Рада» має призначити Губернаторів, щоб керувати ізольованими областями до їхнього кінцевого прощення. Для цього цілеспрямованого початку ми маємо боротися до абсолютної перемоги.

⁷⁵ Андрій Байцар. Режим доступу: <http://baitzar.blogspot.com/2017/10/1942.html>

7.2. Ядерні бомбардування Хіросіми та Нагасакі. 1945 р.

Реалізація пункту № 31 («усі піддані Японії та всі особи японського походження сумнівної лояльності повинні назавжди бути видалені з усієї західної півкулі, протекторатів США та стратегічних островів, а їхня власність конфіскована для вживання в післявоєнній реконструкції») військовими силами США.

Ядерні бомбардування Хіросіми та Нагасакі. 1945 р.⁷⁶

06 і 09 серпня 1945 р. США підірвали два ядерні боєприпаси над японськими містами Хіросіма та Нагасакі. Це стало **першим і єдиним в історії людства бойовим застосуванням ядерної зброї.**

Таблиця. 25..

Хіросіма і Нагасакі.

Атомний вибух у Хіросімі забрав життя від 70 до 80 тисяч людей протягом перших секунд, а до кінця 1945 року від опіків та променевої хвороби померло близько 165 тисяч людей. Протягом наступних десяти років кількість померлих від променевої хвороби та онкологічних захворювань перевищувала 200 тисяч осіб.

Дата, подія	Фотодоказ	Наслідки
<p>Вранці 6 серпня 1945 р. бомбардувальник В-29 Енола Гей, пілотований полковником Полом Тіббетсом, скинув атомну бомбу під кодовою назвою «Малюк» на Хіросіму (важливий промисловий і військовий центр). <i>Довжина бомби становила 3 м, діаметр - 71 см, вага - 4,4 тонни.</i> Загальної чисельності населення міста була 350 тисяч чоловік</p>	 <p><i>Хіросіма після атомного бомбардування⁷⁷ Вересень 1945 р.</i></p>	<p>Бомба вибухнула приблизно на висоті 600 м над центром міста, і її вплив був руйнівним. Тоді все в радіусі 500 м миттєво перетворилося в попіл. За оцінками, близько 70 000 – 80 000 людей або 30% ЦИВІЛЬНОГО населення Хіросіми були миттєво вбиті вибухом і подальшою пожежею. До кінця 1945 року, за оцінками, кількість загиблих зросла до 140 000 через променево хворобу, опіки та інші травми.</p>
	 <p><i>Виставковий центр торгово-промислової палати Хіросіми частково</i></p>	

⁷⁶ Статистика і тенденції ядерних запасів різних країн світу. Режим доступу: <https://nv.ua/ukr/world/countries/koli-vligsya-popil-golovni-fakti-pro-yedine-v-istoriji-bojove-zastosuvannya-yadernoji-zbroji-50261354.html>

⁷⁷ Хіросіма і Нагасакі: історії жінок, які вижили під час атомних бомбардувань. 2020. Режим доступу: <https://www.bbc.com/ukrainian/features-53628432>

	<p>вцілів, незважаючи на те, що знаходився за 160 м від епіцентру. Нині будівля є пам'яткою. «Купол Гембаку» або «Атомний купол» та 1996 р. занесеним до списку об'єктів Світової спадщини ЮНЕСКО⁷⁸.</p>	
<p>Через три дні, 09 серпня, США скинули другу атомну бомбу, під кодовою назвою «Товстун», на Нагасакі (ще одне велике промислове місто). Довжина бомби становила 3,3 м, діаметр - 1,5 м, вага - 4,7 тонни. У Нагасакі в день бомбардування було приблизно 263 тисячі людей.</p>		<p>Ця бомба вибухнула на висоті близько 500 м над землею, миттєво вбивши, за різними оцінками, від 22 000 до 75 000 осіб.</p> <p>Щонайменше 60 тисяч людей було поранено. Великі розбіжності в оцінках загальної кількості загиблих у Нагасакі до кінця 1945 року - від 39 до 80 тисяч - пов'язані з тим, що в місті було багато робітників без документів і через нього проїжджало багато військовослужбовців.</p>
	<p><i>Зруйноване місто Нагасакі після того, як бомбардувальником ВПС США В-29 на нього було скинуто атомну бомбу. 9 серпня 1945 р.⁷⁹</i></p> <p><i>Діти в масках для захисту від радіації у місті Хіросіма у 1948 році.</i></p>	
<p>Висновки</p>	<p>Гровс з військового боку керував проектом Манхеттен, який забезпечив Сполучені Штати першою ядерною зброєю у світі. Проте ні генерал, ні вчені-розробники під керівництвом Роберта Оппенгеймера було неможливо реально оцінити масштаб поразки від своїх творів. Адаже випробування атомної бомби проводились у безлюдній пустелі штату Нью-Мексико. Бомбардування були надзвичайно суперечливими й залишаються такими донині. Очевидно, що руйнівні наслідки бомбардувань призвели не тільки до капітуляції Японії, 15 серпня 1945 р., що стало кінцем Другої світової війни (1939/1942 – 1945 рр.). Люди, які пережили бомбардування, страждали від довготривалих наслідків: раку та інших хвороб, спричинених опроміненням.</p>	

⁷⁸ Фото: Хіросіма і Нагасакі після ядерних бомбардувань. 1945 р. Режим доступу: <https://ru.euronews.com/2020/08/06/hiroshima-and-nagasaki-in-photo>

⁷⁹ Хіросіма і Нагасакі: історії жінок, які вижили під час атомних бомбардувань. 2020. Режим доступу: <https://www.bbc.com/ukrainian/features-53628432>

Фотодокументи наслідків бомбардування Хіросіми .

Розповідаючи про **вцілілих після бомбардування Хіросіми та Нагасакі**, японці зазвичай уникали терміна «ті, які вижили», адже зосередження на «бути живому» ніби знецінювало мертвих, яких японці дуже шанували. Тому людей, до яких належала Накамура-сан, називали нейтральнішим терміном – «**хібакуся**», дослівно «**особи, на яких вплинув вибух бомби**»⁸⁰.

За офіційною статистикою японської влади тих років, кількість загиблих склала 118 тисяч 661 особа за загальної чисельності населення міста в 350 тисяч чоловік⁸¹.

Проте за пізнішими оцінками, кількість жертв становила 140 тисяч, включаючи військовий персонал і тих, хто помер пізніше від отриманої внаслідок вибуху радіації. Багато жителів Хіросіми залишилися живими, але стали інвалідами.

На обпаленій шкірі цієї жінки надрукувався темний візерунок кімоно, яке було на ній у момент вибух⁸²у.

⁸⁰ «Хіросіма», Джона Герсі: історії людей, які вижили під час і після вибуху атомної бомби. 2022. Режим доступу: <https://suspilne.media/268294-hirosima-dzona-gerci-istorii-ludej-aki-vizili-pid-cas-i-pisla-vibuhu-atomnoi-bombi/>

⁸¹ Фотоархів: атомного бомбардування Хіросіми 70 років. Служба ВВС. 2015. Режим доступу: https://www.bbc.com/russian/multimedia/2015/08/150805_hirosima_anniversary_inpics

Репортер американського журналу Life Бернард Гоффман серед згарища, на яке перетворилася Хіросіма після атомного бомбардування, 8 вересня 1945 року / Інфографіка: Стенлі Траутман / AP

22-річній Тоско Кугате, яка постраждала під час атомного бомбардування Хіросіми, надають допомогу / Фото: Hiroshima Peace Media Center.

У Хіросімі відразу ж було вбито або поранено близько 90% лікарів і 93% медсестер — більшість із них на момент вибуху атомної бомби знаходилися в центрі міста, яке найбільше постраждало. Лікарні були зруйновані чи сильно пошкоджені. У лікарні Червоного Хреста чергував лише один

⁸² Фотоархів: атомного бомбардування Хіросіми 70 років. Служба ВВС. 2015. Режим доступу: https://www.bbc.com/russian/multimedia/2015/08/150805_hirosima_anniversary_inpics

лікар – Теруфумі Сасакі.

Чоловік, який постраждав від атомної бомби в Хіросімі / Фото: Masami Onika

Рейко Хада, було 9 років, коли 9 серпня 1945 року на її рідне місто Нагасакі скинули атомну бомбу «Товстун»⁸³

«...Тоді це раптом сталося. Яскраве світло засліпило мені очі. У ньому змішалися різні кольори – жовтий, хакі та помаранчевий. Я навіть не встигла подумати, що це... Потім все стало зовсім білим. Було відчуття, ніби я залишилась зовсім сама. Потім почувся гучний рев. Тоді знепритомніла.

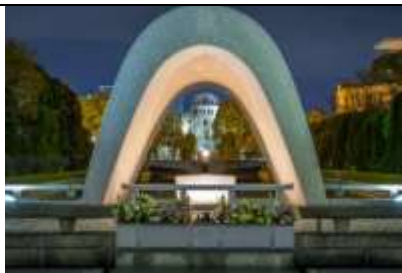
Через деякий час я прийшла до тями. Наш учитель навчив нас у надзвичайних ситуаціях ховатися у бомбосховищі, тож ми разом із мамою пішли до найближчого бомбосховища.

У мене не було жодної подряпини. Мене врятувала гора Конпіра. Але людям з іншого боку гори так не пощастило, і вони мали жахливі наслідки. Багато хто втік через гору до нашої громади. Люди з виряченими очима, розпатланим волоссям, майже всі голі, обгорілі, шкіра звисала клаптями.

Моя мати захопила з дому рушники та простирадла і разом з іншими жінками повела уцілілих людей до аудиторії сусіднього комерційного коледжу, де вони могли лягти. Вони просили води. Мене попросили їх напоїти, тож я знайшла вищерблену миску і пішла до сусідньої річки і набрала для них води. Після ковтка води вони помирали. Люди вмирали один за одним.

Було літо. Щоб уникнути гниття та жахливого запаху, тіла потрібно було негайно кремувати. Їх складали в басейні в коледжі та спалювали. Неможливо було знати, хто вони. Людські істоти не мають помирати таким чином.

Я сподіваюся, що майбутнім поколінням ніколи не доведеться пережити подібний досвід. Ми ніколи не повинні дозволити знову використати ядерну зброю. Саме люди створюють мир. Навіть якщо ми живемо в різних країнах і розмовляємо різними мовами, наше бажання миру однакове».

Після Другої світової Японія проголосила себе миролюбною країною. Японія офіційно немає армії – лише Сили самооборони, а японські очільники щороку 6 серпня наголошують, що виступають

⁸³ Смерть «від ковтка води»: шокуючі свідчення тих, хто пережив ядерний удар по Хіросімі і Нагасакі . 2021. Режим доступу: <https://www.5.ua/svit/smert-vid-kovtka-vody-shokuiuchi-svidchennia-tykh-khto-perezhyv-iadernyi-udar-po-khirosimi-i-nahasaki-251316.html>

**7.3. Антигітлерівська коаліція і Новий світовий порядок.
Потсдамська (Берлінська) конференція, кодова назва «Термінал»,
17 липня - 02 серпня 1945 р.**

Уінстон Черчілль, Гаррі Трумен та Йосип Сталін («велика трійка») на Потсдамській конференції⁸⁴

Таблиця. 26.

Потсдамська (Берлінська) конференція: визначити повоєнне майбутнє Німеччини в демократичному напрямку

<i>Дата, подія</i>	<i>Учасники</i>	<i>Питання, рішення</i>	<i>Рішення, наслідки</i>
<i>1</i>	<i>2</i>	<i>3</i>	<i>4</i>
Президент США Гаррі Трумен, прем'єр-міністр Великобританії Вінстон Черчілль та лідер СРСР Йосип Сталін мали намір врегулювати деталі перебудови Німеччини, її демілітаризації, виплати Німеччиною репарацій, а також затвердити основні політичні та економічні засади спільної союзної політики. За всім цим стояли фундаментальні питання: як взагалі поводитися з державою, яка завдала незліченних страждань усьому світу, і як розумно узгодити інтереси учасників антигітлерівської коаліції? Питання толерантності або прощення ворогів!			
<i>1</i>	<i>2</i>	<i>3</i>	<i>4</i>
17 липня о 17 годині 1945 р. Зустріч відкрилася в центральному залі для прийомів палацу Цецилієнхоф за величезним круглим столом, виготовленим спеціально для потсдамського форуму на московській фабриці «Люкс».	«велика трійка» - президент США Гаррі Трумен, прем'єр-міністр Великобританії У(В)інстон Черчілль (з 28 липня його замінив новий прем'єр-міністр К. Еттли) та лідер СРСР Йосип Сталін. У роботі брали участь також міністри закордонних справ СРСР та Великобританії В. М. Молотов та А. Іден, державний секретар США Дж. Бірнс, секретар британського кабінету міністрів Е. Бріджес, начальник	Британський прем'єр запитав, що саме слід розуміти під терміном Німеччина. Він натякав на географічну та політичну перебудову країни. Справа в тому, що союзники були зацікавлені у скороченні території Німеччини – принаймні територій, захоплених гітлерівськими військами під час війни. Окрім цього, вони хотіли визначитись із межами майбутніх окупаційних зон. Уривок з протоколу конференції:	Учасники конференції погодились із пропозицією Трумена. Вони вирішили розчленувати Німеччину на автономні західні та східні окупаційні зони. Окрему окупаційну зону було обіцяно і Франції. Фактично це означало позбавлення Німеччини її географічної, політичної та економічної єдності. В результаті Німеччина розколася, і були утворені дві нові держави - ФРН та НДР.

⁸⁴ Ральф Бозен, Наталя Корольова. Потсдамська (Берлінська) конференція. 2020. Режим доступу: <https://www.dw.com/ru/potsdamskaja-konferencija-kak-reshalas-sudba-poslevoennoj-germanii/a-18582634>

	<p>генерального штабу СРСР А. І. Антонов, начальник об'єднаних штабів США Дж. К. Маршалл, командувач ВПС США У. Арнольд. До складу англійської делегації увійшли також фельдмаршал, лорд Туніський Х. Р. Александер, адмірал флоту Е. Кеннінгхем, фельдмаршал Б. Монтгомері, маршал королівської авіації Ч. Портал.</p>	<p><u>Трумен</u>: «Як розуміє це питання радянська делегація?» <u>Сталін</u>: «Німеччина є те, чим вона стала після війни. Жодної іншої Німеччини зараз немає. Австрія, наприклад, тепер більше не є частиною Німеччини». <u>Трумен</u>: «Чи можна говорити про Німеччину 1937?» <u>Сталін</u>: «За вираженням того, що вона втратила 1945 року». <u>Трумен</u>: «Вона все втратила 1945 року». (У радянському протоколі додано ще одну фразу: «Німеччини зараз не існує практично») <u>Сталін</u>: «Німеччина уявляє, як у нас кажуть, географічне поняття. Не можна абстрагуватися від результатів війни». <u>Трумен</u>: «Але нам потрібна єдина лінія...» (...). Я пропоную прийняти як вихідний пункт кордону Німеччини 1937 року».</p>	<p>Таким чином, Потсдамська конференція стала форумом, з якого розпочалося протистояння між західними державами та Радянським Союзом. Через кілька років це призвело до холодної війни.</p>
			
<p><i>Учасник Потсдамської конференції. 1945 р.</i></p>			

Палац Цецилієнхоф - архітектурна пам'ятка у стилі Тюдорів Фото: Karl-Heinz Spremberg/picture alliance

1945 р. Потсдам. Зустріч «Великої трійки». К. Еттлі, Г. Трумен, І. В. Сталін.

02 серпня 1945 р.

Переговори в Потсдамі завершилися 2 серпня ухваленням Потсдамської угоди.

Основні положення Потсдамської угоди:

- 1) відповідно до рішень Кримської конференції від 11 лютого 1945 р., потсдамські угоди передбачали повне роззброєння та демілітаризацію Німеччини;
- 2) знищення націонал-соціалістичної партії та її філій;
- 3) розпуск усіх нацистських установ;
- 4) запобігання будь-якій нацистській та мілітаристській діяльності та пропаганді;
- 5) передачу суду міжнародного трибуналу військових злочинців; підготовку до остаточної реконструкції німецького політичного життя; у Потсдамі було підтверджено, що в початковий контрольний період верховна влада в Німеччині здійснюватиметься головнокомандуючими збройними силами СРСР, США, Англії та Франції відповідно до їх зон окупації. Для здійснення узгодженої політики було створено єдиний орган управління Союзної контрольної ради;
- 6) після тривалих обговорень делегаціями було вирішено питання репарацій: всі чотири держави отримували репарації зі своїх зон окупації і рахунок німецьких вкладень за кордоном. СРСР додатково до цього отримував 25% всього обладнання, що вилучається із західних зон;
- 7) одним із найважливіших рішень Потсдамської конференції стало затвердження кордонів, що склалися у Східній Європі. Конференція погодилася на передачу СРСР Кенігсберга з прилеглим до нього районом. Після тривалих дискусій було визначено новий польсько-німецький кордон лінією Одер — Західна Нейсе. До Польщі відходили також Данциг (Гданськ) і більшість Східної Пруссії. Таким чином

	<p>Польщі компенсували територіальні втрати, які вона зазнала після приєднання до Радянського Союзу Західної України та Західної Білорусії;</p> <p>8) ухвалений на конференції документ передбачав порядок переміщення до Німеччини німецького населення з Польщі, Чехословаччини та Угорщини;</p> <p>9) Радянською стороною було підтверджено зобов'язання про участь СРСР у війні проти Японії.</p>
Висновок	<p>Потсдамська конференція увійшла історію як подія величезного міжнародного значення.</p> <p>Потсдамська конференція 1945 р. мала найважливіше політичне значення для долі післявоєнної Європи та справи світу.</p> <p>Вона була третьою і завершальною у серії конференцій керівників СРСР, США та Великобританії — союзних держав-членів антигітлерівської коаліції.</p> <p>В офіційному повідомленні про підсумки зустрічі говорилося, що конференція «зміцнила зв'язки між трьома урядами та розширила рамки їхньої співпраці та розуміння». Було заявлено, що уряди та народи трьох держав — учасниць конференції — «разом з іншими об'єднаними націями забезпечать створення справедливого та міцного миру».</p> <p>При цьому вона позначила докорінний перелом у політичному житті планети: в антигітлерівській коаліції почалося протистояння.</p>

7.4. Карикатури на післявоєнний світовий порядок та його носіїв⁸⁵

	 <p style="text-align: center;">"AND HOW ARE WE FEELING TO-DAY?"</p>
<p><i>У 1943 році стався перелом на ключових фронтах на користь антигітлерівської коаліції, а в 1944 році відкрили другий фронт у Західній Європі, після цього поразка Німеччини стала майже неминучою. На фото ліворуч:</i></p>	<p><i>На фото праворуч: Англійська карикатура 1945 року, на якій Рузвельт, Черчилль і Сталін відвідують у лікарні поранену земну кулю, питаючи: «Як ви сьогодні почуваетесь?»</i></p>

85

Сергій Пивоваров, Євген Спірін. Друга світова війна в карикатурах: небезпечний шлюб Гітлера і Сталіна, брехливий пропагандист Геббельс, СРСР - нова загроза для післявоєнного світу. Історія у 20 ілюстраціях-мемах. 2022. Режим доступу: <https://babel.ua/texts/81749-druga-svitova-viyna-v-karikaturah-nebezpechniy-shlyub-gitlera-i-stalina-brehliviy-propagandist-gebbls-srsr-nova-zagroza-dlya-pislyavoyennogo-svitu-istoriya-u-20-ilyustraciyah-memah>

<p><i>Англійська карикатура 1943 року, на якій Гітлер заглядає в майбутнє та бачить, як Рузвельт, Черчилль і Сталін вирішують долю повоєнного світу.</i></p>	
<p>Див. режим доступу: https://babel.ua/texts/81749-druga-svitova-viyna-v-karikaturah-nebezpechniy-shlyub-gitlera-i-stalina-brehliviy-propagandist-gebbels-srsr-nova</p>	
<p><i>Під час Другої світової вперше і поки що востаннє застосували ядерну зброю — американці скинули атомні бомби на японські міста Хіросіму і Нагасакі. На фото: Американська карикатура 1947 року «Мир сьогодні» про небезпеку ядерної зброї, яка отримала премію Пулітцера.</i></p>	
	
<p>В кольоровому виконанні див. режим доступу: https://babel.ua/texts/81749-druga-svitova-viyna-v-karikaturah-nebezpechniy-shlyub-gitlera-i-stalina-brehliviy-propagandist-gebbels-srsr-nova</p>	
<p><i>Після Другої світової СРСР швидко посварився зі своїми союзниками і перетворився на головну загрозу для Заходу. На фото: Британська карикатура 1947 року, на якій Сталін намагається розширити сфери впливу в Західній Європі.</i></p>	

7.5. Проблема визначення втрат країн під час Другої Світової війни (1939-1945 рр.)

Таблиця. 27.

Втрати країн Європи та України в Другій Світовій війні (1939-1945 рр.)⁸⁶

Європа	Україна
<p>У Другій Світовій війні, що тривала шість років, брала участь 61 країна з населенням 1,7 млрд. осіб. (2/3 існуючих на той момент держав). Воєнні дії велися на території 40 держав.</p>	
<p>Дані західних дослідників з питань воєнних збитків у Другій світовій війні щодо Німеччини:</p> <ul style="list-style-type: none"> ➤ безповоротні людські втрати фашистської Німеччини на радянсько-німецькому фронті становили близько 7 млн. осіб (включаючи Австрію, Люксембург, Ельзас, Лотарингію, судетських німців, добровільні формування з інших держав); ➤ втрати союзників Німеччини (Угорщини, Італії, Румунії та Фінляндії) – понад 1,7 млн. осіб. Таким чином, з урахуванням втрат союзників Німеччини співвідношення втрат на радянсько-німецькому фронті слід оцінювати як 	<p>Загальні демографічні втрати України⁸⁷ - включно з убитими, жертвами концтаборів, депортованими, евакуйованими й тими, що рушили у вигнання разом із відступаючими нацистами, - становлять не менше 14 млн. чоловік. Фактично, втрати українського народу становлять від 40 до 44% від загальних людських втрат СРСР.</p> <p>З 41,7 мільйона людей, які мешкали до війни в УРСР, на 1945 рік залишилося тільки 27,4 мільйони чоловік.</p>

⁸⁶ Лавер О. Людські втрати в Другій світовій війні (1939-1941 рр. Режим доступу: <https://dspace.uzhnu.edu.ua/jspui/bitstream/lib/19517/1/%D0%BB%D1%8E%D0%B4%D1%81%D1%8C%D0%BA%D1%8B%20%D0%B2%D1%82%D1%80%D0%B0%D1%82%D0%B8%20%D0%BA%D1%80%D0%B0%D1%97%D0%BD%20%D1%94%D0%B2%D1%80%D0%BE%D0%BF%D0%B8%20%D0%B2%20%D1%80%D0%BE%D0%BA%D0%B8%20%D0%B4%D1%80%D1%83%D0%B3%D0%BE%D1%97.pdf>

⁸⁷ Україна в Другій світовій війні. Тільки цифри. Українська правда. Режим доступу: <https://www.pravda.com.ua/articles/2010/05/7/5017138/>

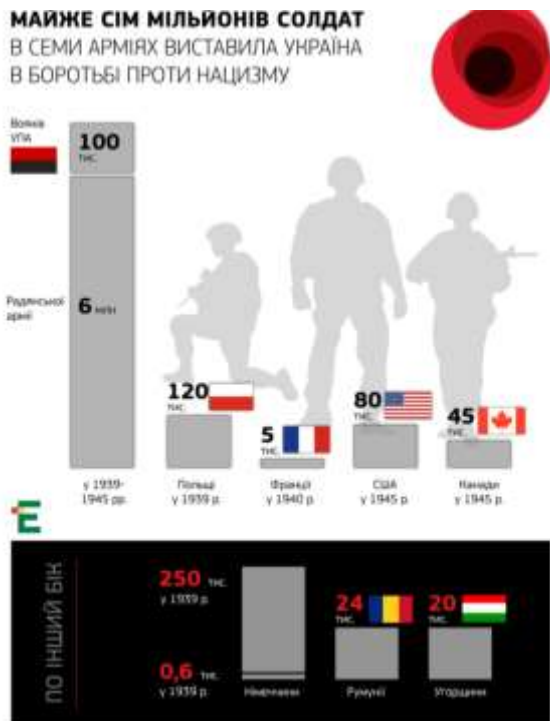

1,2–1,3:1 на користь німців. У цьому слід враховувати, основні військові втрати СРСР припадають період 1941–1942 гг. Починаючи з 1943 р. втрати радянських військ можна порівняти з німецькими. Таким чином, людські військові втрати Німеччини та її союзників, що воювали в Європі проти СРСР, були великі та значною мірою визначили повний розгром та капітуляцію їх збройних сил. Тільки безповоротні втрати становили понад 8,5 млн. осіб.

➤ Загальні ж людські втрати збройних сил Німеччини у Другій світовій війні становлять понад 13,5 млн. осіб, або 75% від числа мобілізованих та 46% від усього чоловічого населення Німеччини.

Втрати цивільного населення України: 5,5-6 мільйонів чоловік, понад 2,5 мільйони уродженців України загинуло на фронтах. Усього як мінімум 8 мільйонів осіб.

88

На руїни перетворилися **720 українських міст і містечок, 28 тисяч сіл**, з яких 250 спалено вщент, **знищено 16,5 тисяч промислових підприємств, 5,6 тис. Мостів, 18 тисяч лікувальних закладів, 33 тисячі шкіл**, вузів, технікумів та НДІ; а також понад **33 тисячі колгоспів, радгоспів, МТС.**

Матеріальні збитки становили **285 млрд. тогочасних рублів**⁸⁹.

14 лютого 2017 року росіяни озвучили свої нові дані щодо втрат СРСР у Другій світовій війні. Згідно з розсекреченими даними Міністерства оборони РФ, **втрати Радянського Союзу у Другій світовій війні нібито становлять 41 мільйон 979 тисяч**, а не 27 мільйонів, як вважали раніше⁹⁰.

Підрахунки втрат країн в Другій Світовій війні – ПРОБЛЕМА, рішення якої презентується не однозначно!⁹¹

⁸⁸ Статистичні дані з сайту <https://www.factograph.info/a/30600789.html>

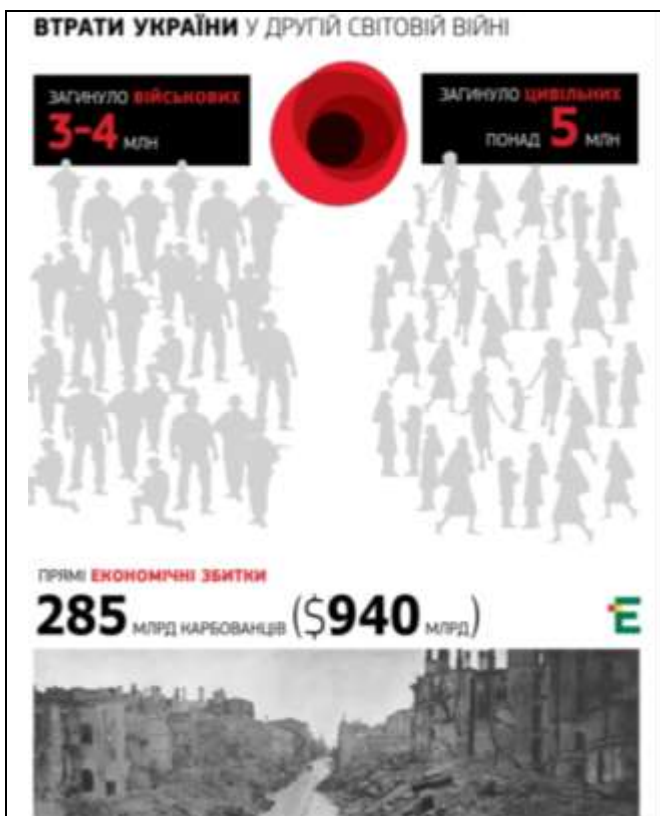
⁸⁹ Статистичні дані див. на сайті ЦДЕА України. Режим доступу: https://tsdea.archives.gov.ua/exhibitions/War/inf_war.html

⁹⁰ 10 трагічних фактів про Другу Світову війну (1939-1945 рр.). Режим доступу: <https://espresso.tv/article/2019/09/01/10-tragichnykh-faktiv-pro-drugu-svitovu-viynu>

⁹¹ 10 трагічних фактів про Другу Світову війну (1939-1945 рр.). Режим доступу: <https://espresso.tv/article/2019/09/01/10-tragichnykh-faktiv-pro-drugu-svitovu-viynu>

Наслідки Другої Світової війни для України

У містах України було зруйновано **28,2 млн. м² площ** у будівлях різного типу.

На приватний сектор припадало **12,8 млн м²**. Руїнація житлового фонду у великих містах сягала в середньому **45%**.

Під час війни **найбільше пошкоджень зазнали центральні міські райони**, натомість околиці, як правило, вціліли більше. **Українські міста втратили автентичну історичну забудову**⁹².

Трамваї на Хрещатику. Ліворуч — Майдан. 1927 р.

93

1) **демографічні**: війна й окупація призвели до різкого, катастрофічного **зменшення кількості населення**, значних **деформацій у його національному, статевому, віковому та професійному складі**. Демографічні зміни відбулися внаслідок взаємодії багатьох чинників:

- а) мобілізації значної частини чоловічого населення та їх масової загибелі;
- б) депортацій 1939 - 1941 та 1943 - 1945 років; в) загибелі мирного населення на теренах воєнних дій;
- г) евакуації у тиллові регіони СРСР на початку війни;
- д) масового знищення нацистами та їхніми союзниками значної кількості військовополонених і цивільного населення; є) депортацій працездатного населення на примусові роботи до Німеччини;
- ж) жорстокого протистояння сил руху опору в німецькому тилу;
- з) високої смертності під час окупації від голоду та хвороб;
- і) значного зменшення народжуваності тощо.

Сукупні демографічні втрати українців і громадян України інших національностей упродовж 1939–1945 років наразі оцінюються у понад **8 (вісім) мільйонів осіб**:

- За підрахунками вчених, **Центральна, Південна та Східна Україна** втратила **30% населення**,
- **Галичина – 22%**,
- **Волинь і Полісся – 12%**.

Для поповнення демографічних втрат воєнного періоду республіці знадобилося близько 25 років.

2) **етнічні**: з України практично **зникли такі національні меншини як німці, кримські татари, українські євреї**; кількість росіян із довоєнних **4 мільйонів за перше повоєнне десятиліття зростає до 7 мільйонів осіб**.

Внаслідок війни **змінився також етнічний баланс населення українських міст**:

- у містах Сходу та Півдня України посилювався й укрупився російський елемент;
- у містах і містечках Центральної України українці стали домінуючим етносом після винищення нацистами євреїв;
- на Західній Україні українці замінили в містах репатрійованих поляків, румунів, чехів, угорців і знищених євреїв.

3) **матеріальні збитки**. Суперечливими є статистичні дані щодо матеріальних збитків України внаслідок Другої світової війни:

- зокрема, за повоєнними підрахунками, було **зруйновано майже 700 українських міст і 28 тисяч сіл, спалено близько 320 тисяч господарств**;
- Україна в результаті Другої світової війни **зазнала**

⁹² Міста війни: яких збитків зазнала Україна під час Другої світової. Сайт «Локальна історія». Режим доступу: <https://localhistory.org.ua/texts/statti/vidbuduvati-ne-mozhna-vidnoviti-ukrayinski-mista-zruinovani-pid-chas-drugoyi-svitovoyi-viini/>

⁹³ Післявоєнний Хрещатик. Ціна питання. 2022. Режим доступу до фотоматеріалу: <https://pragmatika.media/pisljavoiennij-hreshhatik-cina-pitannja/>

Панорама згорілого центру Києва. Жовтень 1941 року

У 1944 році був оголошений конкурс на відновлення Хрещатика, який тривав три роки. Участь у ньому брали найкращі архітектори Союзу, які запропонували близько двадцяти проектів, що передбачали віадук через вулицю, багаторівневі розв'язки з тунелями, башти-кампаніли, «античні» пантеони, помпезні театри та барочні міські ради.

У підсумку були визначені лауреати, роздані премії, але жодну з розробок не запустили в реалізацію. Справа в тому, що конкурс розглядався як механізм пошуку ідей. Але найкращі з них були застосовані: це й використання рельєфу в ансамблі вулиці, і створення урочистих сходів, і розташування будинків на непарному боці з відступами від червоної лінії, і перекриття вулиці Лютеранської.

Конкурсний проект. Архітектор Тацій. 1944 р.

94

матеріальних втрат у розмірі понад 45% від збитку усього СРСР;

- з метою створення могутнього військово-промислового потенціалу на сході СРСР під гаслом «Все для фронту! Все для перемоги!» більшовики вивезли з України 550 промислових підприємств, майно і худобу тисяч колгоспів, радгоспів, МТС, десятки наукових і навчальних закладів, осередків культури, історичні цінності. Вийшло майже 3,5 мільйона жителів республіки – кваліфікованих робітників і спеціалістів, науковців, творчої інтелігенції, які віддали трудові й інтелектуальні зусилля в розвиток воєнного й економічного потенціалу СРСР;
- у підсумкових звітах Надзвичайної державної комісії зі встановлення і розслідування злочинів німецько-фашистських загарбників та їхніх спільників і заподіяних ними збитків громадянам, колгоспам, громадським організаціям, державним підприємствам СРСР на території УРСР у результаті війни у 1946 році була офіційно оприлюднена цифра у 285 мільярдів карбованців.
- Згодом, у зведених даних щодо матеріальних втрат, яких зазнала Українська РСР станом на 1 квітня 1945 року зазначено цифру у 353 422 мільярди карбованців.
- Збитки, нанесені Криму, Волинській, Дрогобицькій та Станіславській області, державним підприємствам, громадським організаціям союзного значення не було враховано.
- Сучасними дослідниками (Інститут історії НАН України) збитки України, отримані внаслідок війни, оцінюються в понад 450 мільярдів. Слід також говорити не тільки про прямі збитки від ведення бойових дій, а й, наприклад, про кількість евакуйованих підприємств до Німеччини напередодні відходу німецьких військ.

7.6. План Маршала. Відновлення Європи. Холодна війна

У роки війни (1939-1945 рр.) та частина економіки найбільших із союзних країн Німеччини або країн Осі, яка працювала на військові потреби, могла становити, за деякими сучасними експертними оцінками, від 20 до 70%.

У економіках Німеччини чи Японії ця частка ближче до кінця війни (1944-1945 рр.) могла становити 70-80%.

У СРСР, наприклад, вона зростає з 17% 1940 року до 61% 1943-го, скоротившись до 53% 1944-го.

**План Маршалла (1948-1951 рр.) -
американська European Recovery Program, ERP (Програма відновлення Європи)⁹⁵**

	
<p>33-й президент США в 1945 – 1953 рр. і 34-й віцепрезидент США (с 20 січня по 12 квітня 1945 оо.) від Демократичної партії. Загальнонаціональне визнання до Трумена прийшло тоді, коли він очолив спеціальну комісію, що контролювала ефективність витрат з державного бюджету на озброєння. За два роки до вступу Америки в Другу світову війну було затверджено масштабну державну програму переозброєння країни. Комісія Трумена виявила, що несумлінні постачальники завдяки захисту урядовців нахабно завищували ціни. Вживши належних заходів, держава змогла в буремні воєнні роки заощадити колосальну суму - 15 мільярдів доларів США.</p> <p>Дослідники відзначають високі моральні якості Трумена як політика та людини. Скажімо, згадуючи про обрання вперше сенатором від штату Міссурі в 1935 р. він писав: «Я був, мабуть, найбільш бідним сенатором у Вашингтоні». Кілька тижнів Трумен, який не мав жодних інших джерел доходу, окрім зарплатні держслужбовця, шукав у столиці помешкання за ті невеликі гроші, які міг виділити на це з сімейного бюджету. Після відставки з президентського посту Трумен власним прикладом переконав світ, що людина, яка своїми рішеннями коригувала карту світу, може щасливо прожити на 112 доларів пенсії й залишатися сповненою гідності.</p>	<p>Державний секретар Сполучених Штатів Джордж Кетлетт Маршалл-молодшого.</p> <p>Парадокс особистості Маршалла полягає в тому, що з ранньої юності і майже до самої смерті справою його життя, до того ж улюбленою, була військова: за 52 роки дійсної служби в армії США він пройшов шлях від курсанта-першокурсника військового інституту до генерала армії - спершу начальника штабу армії США, а потім і міністра оборони. Міжнародним же відносинам, дипломатії як основному виду діяльності присвятив (та й то проти своєї волі, виконуючи наполегливе прохання президента Гаррі Трумена) менше ніж три з половиною роки - з грудня 1945-го до січня 1949 року.</p> <p>В історії генерал Джордж Маршалл залишився не як організатор військових перемог американців під час Другої і, певною мірою, Першої світових воєн, не як реформатор армії США, а передусім як «реставратор Європи, людина, яка стала одним з архітекторів світового устрою другої половини ХХ століття.</p> <p>В грудні 1953-го р. за свій План отримав Нобелівську премію миру.</p>
<p>Інформація: Перша точка зору.</p> <p>Монополії США підтримали план Маршалла. Промисловці та бізнесмени, які виступили як «свідки» в комісіях конгресу, підтвердили, що «план Маршалла» допоможе не лише Європі, а й американській економіці, дасть їй необхідний «поштовх». Представник ультраправих сенатор Дж. Маккарті вимагав, щоб на кожен витрачений долар Сполучені Штати отримували його еквівалент у вигляді стратегічних матеріалів та військових баз.</p> <p>У обстановці антикомуністичної кампанії, що розгорнулася США після лютневих подій 1948 р. у Чехословаччині, конгрес 02(03) квітня 1948 р. прийняв «план Маршалла». Коментуючи цей акт, «Нью-Йорк таймс» 04 квітня писала: «Те, що передбачалося як захід з економічної допомоги Європі, непомітно перетворилося майже на військову міру з</p>	

⁹⁵ Олекса Підлущкий Кандидат економічних наук, доцент кафедри періодичної преси Інституту журналістики КНУ імені Тараса Шевченка. Джордж Маршалл - реставратор Європи. ZN,UA. 2013. Режим доступу: <https://zn.ua/ukr/personalities/dzhordzh-marshall-restavrador-yevropi.html>

метою протидії російському впливу».

Підписавши «закон про допомогу іноземним державам», Трумен призначив адміністратором щодо його здійснення великого промисловця П. Гоффмана. Американський адміністратор отримав повноваження припинити «допомогу», якщо держава-отримувач торгуватиме з СРСР і з державами народної демократії сировиною та товарами, визнаними в США «стратегічними».

«Маршалізовані» країни включалися до замкнутої економічної сфери, де переважання США було незаперечним.

Американському експорту відкривалися широкі можливості на західноєвропейських ринках.

Допомога США за планом Маршалла була обставлена важкими умовами. Економічні та політичні дивіденди, отримані США, були дуже значними. Ще листопаді 1947 р. на засіданні кабінету Дж. Маршалл заявив, що цілі американського плану «з цього часу полягатиме у відновленні балансу сил як і Європі, і у Азії». У зв'язку з цим Дж. Форрестол, який був присутнім на засіданні, повторив «своє прохання переглянути рівні промислового виробництва в Японії та Німеччині». Пізніше Форрестол зазначав, що під час здійснення американської політики «слід діяти приблизно такому порядку: досягти економічної стабільності, потім політичної і після цього — військової». Переконаючи конгрес втратити суми за «планом Маршалла», Дж. Форрестол і його колега К. Ройял як чарівний аргумент навели таке міркування: «Якщо Сполучені Штати не здійснять план Маршалла, їм доведеться витратити стільки ж чи навіть більше грошей на посилення своєї військової готовності». План Маршалла закладав економічні основи для відновлення військового потенціалу в Західній Німеччині. Наприкінці грудня 1951 р. план Маршалла був замінений законом про взаємне забезпечення безпеки. Щодо Японії уряд США прийняв окрему програму «допомоги».

Розкриваючи справжні цілі «плану Маршалла», делегація СРСР у вересні 1947 р. на II сесії Генеральної Асамблеї ООН вказала: «Стає все більш очевидним для всіх, що втілення в життя «плану Маршалла» означатиме

- підпорядкування європейських країн економічному та політичному контролю з боку США;
- пряме втручання останніх у внутрішні справи цих країн;
- план був спробою розколати Європу на два табори та завершити за допомогою Великобританії та Франції утворення блоку низки європейських країн, ворожого інтересам демократичних країн Східної Європи, і в першу чергу Радянського Союзу».
- Так воно й вийшло:
- внаслідок здійснення «плану Маршалла» весь механізм американо-західноєвропейських відносин надзвичайно спростився;
- «Маршалізовані» країни практично стали перетворюватися на клієнтів США;
- дипломатія була замінена інструкціями з Вашингтона, а американські послы стали нагадувати чи то римських проконсулів, чи то наглядців над урядами, за яких вони були акредитовані;
- послаблення економічних, політичних та морально-психологічних бар'єрів проти американської економічної та політичної експансії вело до «американізації» Західної Європи, а це, у свою чергу, до порушення традиційних історичних та географічних зв'язків між європейськими країнами, у багатьох випадках на шкоду розвитку національних культур;
- Західна Європа все більше прив'язувалася до США з метою повного використання її економічного та військового потенціалу у глобальній стратегії Вашингтона.

Як розумно ВИТРАТИТИ 17 мільярдів доларів?⁹⁶

Всього, за різними даними, **отримувачами американської допомоги стали від 16 до 18 країн**. Різноманітність пов'язані з тим, що фінансування Люксембургу здійснювалося через Бельгію, надання допомоги Вільній території Трієст (це квазідержавне утворення 1954 року було поділено між Італією та Югославією) - через Італію. Після певних дискусій було вирішено залучити до Плану не лише країни - учасниці антигітлерівської коаліції, а й нейтральні у війні Швецію, Швейцарію, Португалію, Ірландію та Ісландію, а також колишні держави Осі - Німеччину (три західні зони окупації) та Італію.

Отже, на реалізацію Плану Маршалла **американську допомогу** (у вигляді грошових перерахунків та безоплатного постачання товарів, без урахування пільгових кредитів) в **1948-1951 роках отримали (млн. дол.):**

Велика Британія - 3297

Франція 2296

Точну суму коштів, отриманих **17** європейськими країнами в рамках Плану визначити проблематично. Адаже **допомога надавалася в трьох основних формах:**

- 1) перерахування коштів, повернення яких не передбачалося;
- 2) безоплатне постачання продовольства, деяких видів споживчих товарів та окремих видів обладнання, насамперед для вугільної промисловості;
- 3) пільгові кредити для здійснення інвестицій у промисловість, сільське господарство та транспортну інфраструктуру.

Загальна сума коштів, переданих європейцям за двома першими напрямками протягом трьох з половиною років дії Плану становила **12,741 млрд. доларів (близько 120-130 млрд. за нинішнім курсом).**

Обсяг пільгових кредитів - це ще 4-4,5 млрд.

Спершу План був розрахований на участь у ньому всіх

⁹⁶ Петро Чербишов. Чому план Маршала спрацював у післявоєнній Європі? Уроки для України. Журнал Forbes Ukraine. 2022. Режим доступу: <https://forbes.ua/inside/pochemu-plan-marshalla-srabortal-v-postvoennoy-evrope-uroki-dlya-ukrainy-11042022-5382>

Німеччина (Західна) 1448
 Італія (з Трієстом) 1204
 Нідерланди 1128
 Бельгія (з Люксембургом) 777
 Австрія 488
 Данія 385
 Норвегія 372
 Греція 366
 Швеція 347
 Швейцарія 250
 Туреччина 137
 Ірландія 133
 Португалія 70
 Ісландія 43
Разом 12741

Зруйновані будинки у Польщі, 1939 рік

Руйнування після облоги Кале (1940 р.)

європейських країн, хоча в Маршалла від самого початку були великі сумніви, що Сталін дозволить це урядом держав, які опинилися в залежності від Москви. **Адже для отримання американської допомоги треба було виконати певні політичні умови;**

- найважливішими з яких було проведення демократичних виборів;
- оприлюднення даних господарської статистики;
- конкретні напрями використання американської допомоги, а тим більше окремі проекти, на які надаватимуться кошти чи обладнання, визначали самі європейці;
- американці залишили за собою тільки загальний контроль дотримання стратегічних цілей Плану.

Були чітко сформульовані завдання, які повинен був вирішити план Маршалла (План):

- у короткотерміновій перспективі План був спрямований насамперед на подолання голоду, який, без перебільшення, лютував у більшості країн Західної Європи;
- налагодження елементарної роботи комунальних служб. Тому що, наприклад, лише під час суворої зими 1947/48 у самій лише Західній Німеччині тисячі людей на смерть замерзли у своїх помешканнях, оскільки їхні будинки не опалювалися через брак вугілля;
- **передбачав також створення умов для якомога повнішого використання ефективних виробничих потужностей та створення нових у стратегічних галузях економіки**, які було поділено на «долароощадні», тобто такі, що заміщували експорт, і «долароприбуткові», тобто експортні;
- **стабілізація та зміцнення національних валют;**
- **створення максимально сприятливого режиму для внутрішньоєвропейської торгівлі, стрімке збільшення її обсягу, а також організаційне забезпечення європейської кооперації.** Цій меті слугувала **Організація європейської економічного співробітництва** (яка існує й донині під назвою Організація економічного співробітництва та розвитку), залучивши у свої лави, крім європейських, розвинені країни з інших регіонів світу;
- у прямому зв'язку із принципами Плану Маршалла **було створено такі організації**, як **Міжнародний валютний фонд, Міжнародний банк реконструкції та розвитку**, укладено Генеральну угоду з тарифів і торгівлі, яка впродовж кількох десятиліть фактично виконувала функції міжнародної організації - нині **Світової організації торгівлі**.
- Не підлягає сумніву, що без Плану Маршалла в принципі неможливим було б **створення НАТО в 1949 році**. На принципах Плану базувалися також американські програми відродження економіки Японії та сприяння економічному розвитку країн Латинської Америки.

РЕЗУЛЬТАТИ реалізації Плану Маршалла

Офіційна емблема НАТО (Official emblem of NATO) - офіційна емблема міжнародної організації НАТО з колом, яке символізує єдність та співпрацю тодішніх 19 країн Північноатлантичного альянсу, де стилізована «троянда вітрів» компасу вказує на спільний шлях до миру, що обрали собі країни-члени НАТО. Зображується білого кольору «компас» на темно-синьому тлі. Зазначена емблема використовується як герб, і на прапорі НАТО.

Даний символ НАТО був ухвалений Північноатлантичною радою НАТО 14 жовтня 1953 року як офіційний символ Північноатлантичного альянсу. Після чого в м. Парижі відбулася церемонія першого підняття прапору. У публікації в «Нью-Йорк Таймс» 29 січня 1958 р. офіційний представник НАТО писав:

Насправді, геральдично емблема на щиті має восьмикутну зірку (клини) з прямими лініями, які перетинаються в одній точці, що представляє чотири напрямки компасу ... організація була заснована щоби без використання війни зупинити комуністичну агресію в Європі ... продовжувати наполегливо радянський розпад, що є найнадійнішим мірилом успіху НАТО.

- 1) План Маршалла увінчався абсолютним успіхом. Якщо в 1947 році промислове виробництво в країнах, охоплених Планом, становило 88% рівня довоєнного 1938 року, а сільськогосподарської продукції – 83%, то вже 1951 року відповідно 133 і 110%.
- 2) При цьому за короткі три роки докорінно змінилася товарна структура американської допомоги - якщо в 1948 році лівову частку її становили харчові продукти, одяг і паливо, то в 1951-му це було вже переважно сучасне обладнання для промислових і транспортних підприємств. Рівень економічної залежності Західної Європи від Сполучених Штатів істотно зменшився.
- 3) Це дало легендарному британському прем'єрові Вінстону Черчиллю підставу назвати реалізацію Плану Маршалла «найбезкорисливішим актом в історії людства».
- 4) Звичайно, не все так однозначно. Наприклад, тогочасний американський аналітик Вілл Клейтон назвав План Маршалла «акцією, продиктованою надзвичайно глибоким розумінням власних інтересів. Нам потрібні ринки, великі ринки, щоб купувати і продавати... а тому дешевше захистити себе економічними засобами, яких у нас цілком достатньо».
- 5) Американцям удалося, по-перше, перетворити Західну Європу на свого найважливішого у світі стратегічного союзника і партнера, яким вона, за великим рахунком, залишається і досі, а по-друге, надати потужний імпульс зміцненню цього союзника в економічному та політичному сенсі; по-третє, поставити потужний заслін самій можливості дальшого поширення комуністичної влади в одному з найважливіших регіонів світу.
- 6) На початок 50-х років у світі заговорили про *рэх americana* - новий світовий порядок, який визначають передусім Сполучені Штати Америки. І хоча він ніколи не був абсолютним - передусім через протидію радянської імперії, ще й досі більшість американських аналітиків в один голос називають План Маршалла «найуспішнішою зовнішньополітичною ініціативою в історії США».

В офіційному поясненні до рішення комітету міністрів Європейської ради від 9 грудня 1955 р. проголошено наступне:

На тлі блакитного неба західного світу зірки символізують народи Європи в колі, знаку єдності. Число зірок незмінно, визначається рівним дванадцятьма. Це число символізує досконалість і повноту ... Як дванадцять знаків зодіаку представляють весь всесвіт, так дванадцять золотих зірок стоять за всі народи Європи, і за ті, що ще не можуть брати участь у побудові Європи в єдності і мирі.

7.7. Післявоєнна відбудова УРСР (1945 – 1953 рр.):

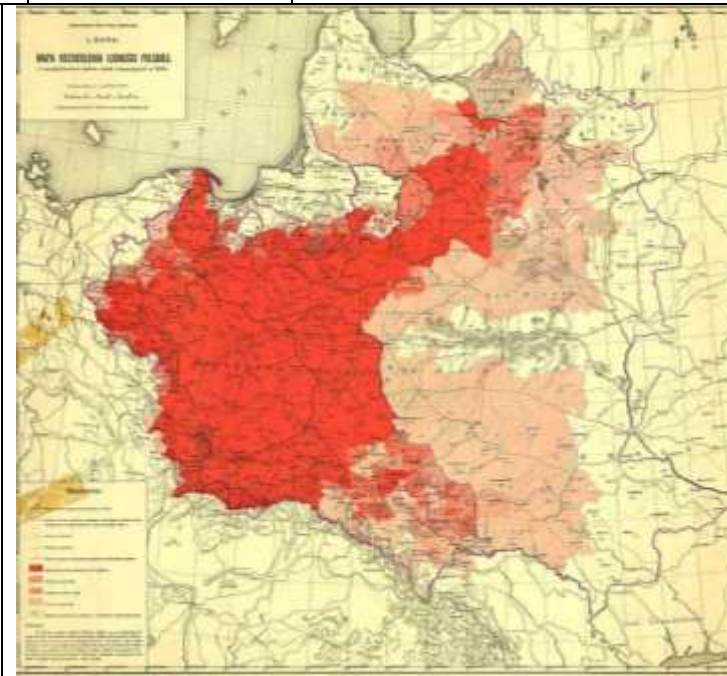
зовнішньополітичні та внутрішньополітичні проблеми, результати

Таблиця 30.

Адміністративно-територіальні зміни після звільнення українських земель, 1944 – 1945 рр.				
Основні проблеми	Основні процеси и питання	Хто і де обговорював питання?	Міжнародні договори, учасники, дата	Результати вирішення основних проблем, питань
1	2	3	4	5
1. Адміністративно-територіальні зміни	Процес об'єднання українських земель та формування території України. Питання про повоєнні кордони гостро стало в 1943 – 1945 рр. (під час завершальних операцій щодо розгрому Німеччини та її союзників).	Лідери країн антигітлерівської коаліції на Тегеранській (1943 р.) і Ялтинській (1945 р.) конференціях. Остаточні контури повоєнних кордонів УРСР сформувалися в процесі українсько-польського, українсько-чехо-словацького та українсько-румунського територіальних розмежувань. Суть цих розмежувань полягала в міжнародному юридичному визнанні факту включення протягом 1939 - 1945 рр. західних областей України до складу СРСР. Особливо важливим і складним було врегулювання територіальних проблем з Польщею.	Люблінська угода між урядом УРСР і польським прорадянським Тимчасовим Комітетом Національного Визволення, що була укладена 09 вересня 1944 р.	Відповідно до Люблінської угоди (1944 р.) документа споконвічні українські землі і 17 повітів Підляшшя, Холмщини, Посяння і Лемківщини , де проживало майже 800 тис. українців , передавалися Польщі. У такий спосіб сталінське керівництво намагалося підтримати паростки соціалізму в Східній Європі.
			16 серпня 1945 р. між СРСР і Польською Республікою було укладено договір щодо радянсько-польського державного кордону . Ця угода закріплювала рішення Кримської та Потсдамської конференцій.	Кордон між СРРСР і Польською республікою мав проходити в основному по «лінії Керзона», з відхиленням на схід (тобто на користь Польщі) 5-8 км . Однак лояльність польського уряду, його прорадянська політика сприяли новим поступкам з боку Москви: серпневий договір фіксував на окремих ділянках сімнадцятикілометрове (район Немирів-Ялувка) і навіть тридцятикілометрове (район р. Солонія і м. Крилов) відхилення від «лінії Керзона» .

Остаточню процес польсько-українського розмежування завершився 1951 р., коли на прохання Польщі відбувся обмін прикордонними ділянками майже однаковими за площею.

Внаслідок обміну, ініціатором якого виступила Польща, до Львівської області увійшли землі в районі м. Кривонополя (пізніше перейменованого в Червоноград), а в межах польської держави опинилася територія довкола Нижніх Устриків Дрогобицької області.

	<p>Лінія Керзона (<i>Curzon Line</i>)⁹⁷ - умовна демаркаційна лінія, запропонована Джорджем Керзоном як можливий кордон перемир'я у війні між більшовицькою Росією і щойно відновленою Польською республікою під час Польсько-радянської війни 1920-1921 рр.</p>	<p>Польська карта, що показує частку польського населення за даними переписів до Першої світової війни і перепису 1916 року</p>	
	<p>У 1944 р. гостро стало питання про подальшу долю Закарпатської України. Ситуація ускладнювалася тим, що Чехословаччина розглядала цей край як невід'ємну частину своєї держави. Крім того чехословацький уряд фінансувався і підтримувався Лондоном. Протистояння Великої Британії та СРСР проявилось в протистоянні політик: лондонський уряд, спираючись на ідею федерації чехів, словаків і карпатських українців, почав організовувати в Закарпатті свою адміністрацію з центром у Хусті та розбудовувати місцеві адміністративні структури. Водночас активно відбувається процес</p>	<p>06 листопада 1944 р. І з'їзд делегатів Народних комітетів Закарпатської України, що відбувся в Мукачеві, ухвалив маніфест про возз'єднання Закарпатської України з УРСР. Ця дія зумовила певне напруження в радянсько-чехословацьких відносинах, проте під тиском обставин чехословацька адміністрація змушена була залишити Закарпаття, а в червні 1945 р. договор між</p>	 <p>Указ Президії Верховної ради УРСР про утворення Закарпатської області в складі Української СРСР⁹⁸</p>

⁹⁷ У грудні 1919 року міністр закордонних справ Великої Британії Джордж Керзон запропонував лінію, що проходить через **Гродно – Ялівку – Немирів – Бебрестя – Дорогуйськ - Устилуг**, на **схід від Грушова**, через Крилів, **на захід від Рави-Руської**, **на схід від Перемишля аж до Карпат** як кордон Польщі й Радянської Росії під час наступу радянських військ Тухачевського М. на Варшаву. **Лінія Керзона далеко не повністю враховувала межі етнічного розселення українців. На захід від неї опинилися чотири українські етнічні і історико-культурні регіони: Надсяння, Лемківщина, Холмщина і Підляшся.** Уперше «Керзонову лінію» як східний кордон Польщі визначила Найвища Рада Антанти 08.12.1919 р.

«Керзонову лінію» з поправками на користь СРСР встановлено як німецько-радянський кордон у договорі між Третім Рейхом й СРСР 28.09.1939 р. При утворенні німцями дистрикту Галичина межу було пересунуто на схід на 20 – 30 км.

Востаннє «Керзонову лінію» прийнято, цього разу знову з поправками на користь Польщі, як польсько-радянський кордон на Ялтинській конференції (лютий 1945 р.), її згодом санкціонував договір СРСР і Польщею 16 серпня 1945 р.

⁹⁸ Фото документу з сайту https://galinfo.com.ua/news/den_v_istorii_vhodzhennya_zakarpattya_do_skladu_ursr_263266.html

	самоорганізації місцевого населення, з'являються громадські представницькі органи - народні комітети.		Чехословаччиною та СРСР юридично закріпив рішення з'їзду в Мукачево.	
			10 лютого 1947 р. під час підписання радянсько-румунського договору , в якому Румунія визнала право УРСР на Північну Буковину, Хотинщину, Ізмаїльщину.	Радянсько-румунський договір юридично зафіксував кордони, встановлені в червні 1940 р.
Висновок. Результати.	Україна не тільки змінила конфігурацію власних кордонів, а й суттєво поповнила демографічний потенціал та збільшила територію (Західна Україна, приєднана до складу УРСР, простягалася на 110 тис. км², де проживало майже 7 млн. населення). Внаслідок цього наприкінці 1945 р. територія України становила понад 580 тис. км². Отже, процес врегулювання територіальних питань, що розгорнувся на міжнародній арені в середині 40-х років, мав для України такі наслідки: 1) остаточне визначення кордонів республіки, їхнє юридичне визнання світовим співтовариством; 2) збільшення території УРСР та її демографічного потенціалу; 3) об'єднання українських земель у складі однієї держави; 4) майже повне завершення формування державної території (останнім актом цього процесу стало включення в 1954 р. Кримської області до складу УРСР).			

Рух опору ОУН-УПА

2. Боротьба ОУН-УПА

Діяльність ОУН-УПА в повоєнний період можна поділити на два етапи: 1) 1945 – 1946 рр., відкрите протистояння великих з'єднань, ар'єргардні бої; 2) 1947 – 1950 рр., підпільна боротьба, удари невеликих бойових груп, затухаюча активність.

Основне завдання

діяльності ОУН-УПА: не дати змоги радянській владі швидко закріпитися в західноукраїнському регіоні.

Р. Шухевич, 1940 р.

Зліва направо: Роман Шухевич, Дмитро Грицай, Катерина Мешко-Логуш. село Будераж Рівненської області. Листопад 1943 р.

У сучасній історичній літературі зустрічається інформація про те, що завершення війни ОУН-Б зустріла під гаслом, проголошеним **Р. Шухевичем**: «Домагатися, щоб ні одне село не визнало радянської влади. **ОУН має діяти так, щоб усі, хто визнав радянську владу, були знищені. Не залякувати, а фізично знищувати!** Не потрібно боятися, що люди проклянуть нас за жорстокість. **Хай із 40 мільйонів українського населення залишиться половина - нічого страшного в цьому немає**»⁹⁹. За офіційними даними оунівці здійснили 14,5 тис. диверсій і терористичних актів, у яких загинуло майже 30 тис. військовослужбовців, працівників державних та охоронних органів, **місцевих жителів**.

У повоєнний період тактична лінія УПА зазнає певної трансформації. Якщо **на початку 1945 р. переважають форми широкої повстанської боротьби** (контролювання певної території, створення альтернативних радянським органам влади національно-державних структур, діяльність великих формувань, які охоплюють кавалерійські та артилерійські частини), то **на початку 1947 р. тактика боротьби змінюється**.

Чинниками, які визначали ці зміни, були: 1) переростання повоєнного протистояння між СРСР і Заходом у «холодну війну»; 2) значні втрати УПА в протиборстві з радянськими військами; 3) загибель повстанських лідерів (командувач УПА член Центрального проводу ОУН Клим Савур (Д. Клячківський), Карпович - перший заступник командувача і начальник штабу УПА, Кремінь - заступник командувача УПА-«Захід» та ін.; 4) певні успіхи радянської влади в суспільних перетвореннях у західноукраїнському регіоні; 5) політика сталінського режиму на розкол лав повстанців.

Бійці УПА. Літо 1947 року.

⁹⁹ Чайковський А. С. Невідома війна: Партизанський рух в Україні 1941 -1944 рр. мовою документів, очима історика. К., с.. 242.

Волинська різня (1943 – 1944 рр.)^{100 101}

Асоціювати трагедію із територією виключно Волинської області не є правильним – її кордони створені Й. Сталіним (Волинню у широкому сенсі є також Житомирщина). У **1944-му році** конфлікт перекинувся **до Східної Галичини та за Буг**, на населену переважно українцями **Холмщину**, на **початку 1945-го року – на Надсяння**. У його рамках загалом **загибло 60-100 тис. поляків** (перша цифра це українські, друга польські обрахунки) та **15-20 тис. українців**.

Перші масові убивства поляків почалися взимку та **ранньою весною 1943 року** на північних околицях нинішньої **Рівненщини, себто на Поліссі**. До того як польське, так і українське підпілля вдавалися до **убивств окремих активних діячів та членів їх родин**.

Неділя 11 липня 1943-го р., та ніч на 12-те, Петра і Павла за східним календарем. Про ці два дні польська історіографія говорить як про **трагедію 99 місцевостей, атакованих відділами УПА**. Трагічним символом стало **містечко Порицьк на півдні Волині, де прямо під час служби у костелі було вбито коло 200 поляків**. Нині це село Павлівка, де 10 років тому президентами України та Польщі було відкрито пам'ятник «Пам'ять. Скорбота. Єднання».

У березні-квітні 1944 року польським підпіллям було спалено та вибито біля **50 українських сіл на Холмщині** – нині це Грубешівський, Томашівський, Холмський, Красноставський, Білгорайський повіти Люблінського воєводства Польщі. Фактично, це була помста «за Волинь», скоєна над людьми, жодним чином не причетними до Волині. **Символом трагедії Холмщини стало село Сагринь (за оцінками поляків, до 200 жертв, за оцінками українців, до 600 жертв)**.

У містечку Громнік Тарнувського повіту Малопольського воєводства Польщі відкрито пам'ятник «жертвам Волинської різанини». На ньому зображена карта українських земель, які в 1920-39 рр. входили до складу польської держави. Монумент розташований біля школи.

¹⁰⁰ Сейм Польщі підтримав документ, яким криваві події на Волині і в Галичині 1943–1945 років названі геноцидом громадян Польщі, організованим українськими націоналістами. За документом, День пам'яті жертв цієї трагедії у Польщі щороку відзначатиметься 11 липня, оскільки, за даними польських істориків, 11 липня 1943 року було кульмінаційним моментом антипольських акцій на Волині.

432 із 442 присутніх у сесійному залі депутатів проголосували «за» ухвалення «волинської» постанови. Усі парламентські фракції підтримали текст документу «Щодо питання про вшанування жертв геноциду громадян Другої Республіки Польщі, здійсненого українськими націоналістами в 1943–1945 роках». Під час короткої дискусії з постанови усунули запис про те, що польсько-український конфлікт на Волині був «братовбивчим».

Ширше дивіться матеріал Радіо Свобода. 20.07.2016 р. Режим доступу: <https://www.radiosvoboda.org/a/news/27873307.html>

¹⁰¹ Роман Кабачій. Волинська трагедія: що сталося 70 років тому, і чого хоче польська сторона. 2013. Режим доступу: https://texty.org.ua/articles/47138/Volynska_tragedija_shho_stalosa_70_rokiv_tomu-47138/

На початку 1945-го року, коли кордон поміж СРСР та комуністичною Польщею набув обрисів та міцності, запалали українські села в Перемиському, Ярославському та Любачівському повітах нинішнього Підкарпатського воєводства. **Гасло «Українці, за Сян!» реалізовувалося і вогнем, і мечем. Символом жертвності Надсяння стало село Павлокома (366 жертв).**

Припинення взаємних чисток на захід від лінії кордону сталося після локальних порозумінь поміж УПА та польським підпіллям **навесні 1945 року**, а в Східній Галичині – попри запевнення очільника галицької УПА **Василя Сидора «Шелеста» з 1 вересня 1944 року**, що «ми принципово призупиняємо антипольські акції», **перманентно тривали також до закінчення війни.**

Пам'ятник Волинській трагедії знаходиться у Волинському сквері в районі Жолібож. Його центральним елементом є 7-метровий хрест, обабіч якого 18 таблиць з «назвами місцевостей, у яких УПА здійснила масові злочини»¹⁰².

Петро Дужий, ідеолог ОУН, писав **про Шухевича**: «Боротьба за волю українського народу, за його суверенне державне існування і розквіт стала змістом життя Романа Шухевича - людини виняткового гарту»¹⁰³.

Пам'ятний хрест на місці, де була батьківська хата воїна УПА Воротняка Федора Дмитровича — псевдо «Майдан», «Яструб».

Поставлений Івасюк Катериною Дмитрівною, сестрою Федора та Петра, двох братів, які загинули в роки Другої світової війни. Федір — воїн УПА, а Петро — солдат Червоної армії, який загинув у Польщі. Хрест освячений парохом УГКЦ о. В. Стефанко.

¹⁰² Цитата з «Gazety wyborcza». *Исторична правда*. 2023. Режим доступу: <https://www.istpravda.com.ua/short/2013/07/11/130086/>

¹⁰³ Петро Дужий. Генерал Тарас Чупринка. Львів, 1997.

Труднощі відбудови економіки УРСР

Основні проблеми	Особливості відбудови, відміна від західноєвропейських країн	Результати відбудови економіки УРСР	Наслідки
<p>3. Відбудова економіки в УРСР (згідно з Конституцією 1936 р., порядок слів у назві республіки змінено замість УСРР на УРСР)</p>	<p>1) розпочалася одразу ж після визволення з-під фашистської окупації (1944 р.) й особливо активізувалася в повоєнний час;</p> <p>2) суттєво відмінними від західноєвропейської відбудови були масштаби збитків,</p> <p>3) нанесених війною. У республіці на руїни було перетворено 714 міст і селищ міського типу та понад 28 тис. сіл, 16,15 тис. промислових підприємств. В Україні було зруйновано 81% довоєнної кількості промислових підприємств, тоді як в Італії тільки 20%.</p> <p>4) Якщо промислове виробництво в Україні 1945 р. становило лише 26% довоєнного рівня, то в Італії - 30%, у Франції - 38%, а рівень англійської промислової продукції вже 1946 р. досяг 90% від рівня 1937 р.;</p> <p>5) голод 1946-1947 рр (причини: посуха 1946 р., збільшення планів хлібозаготівель, експорт продуктів тваринництва і хліба за кордон, посилилося кримінальне переслідування «розрадачів хліба», які, згідно зі статтю 131 Конституції СРСР, 1936 р. кваліфікувалися як «вороги народу»);</p> <p>6) не вистачало трудових ресурсів, людей, які будуть відбудовувати народне господарство УРСР (мобілізовані, вбиті, хворі, наприклад, до літа 1947 р. було зареєстровано майже 1 млн. хворих на дистрофію);</p> <p>7) упор на внутрішні ресурси;</p> <p>8) особлива модель відбудови економіки (насамперед відбудовувався воєнно-промисловий комплекс, централізація, єдиний загальносоюзний план, українська економіка відбудовувалася як частина загальносоюзної економічної системи, сильний вплив ідеології та командного стиля управління, нещадна експлуатація сільського господарства і селян, репресії, депортації тощо).</p>	<p>У роки першої повоєнної п'ятирічки (1946-1950 рр.) відновили роботу 22 доменні, 43 мартенівські печі й 46 прокатних станів, почали функціонувати реконструйовані металургійні заводи «Азовсталь», «Запоріжсталь», Краматорський, Єнакієвський. Крім того, промисловий потенціал республіки поповнився низкою нових підприємств. Обсяг валової продукції промисловості усієї України протягом 1946-1950 рр. збільшився в 4,4 рази і перевищив рівень 1940 р. на 15%. У країнах Заходу процес відбудови йшов значно швидше. Так, в Англії довоєнного обсягу промислового виробництва було досягнуто 1947 р., 1951 р. його перевищено на 31%, у Франції - 1948 р., а в Італії - 1950 р. Треба урахувати факт, що СРСР виключно своїми внутрішніми ресурсами відбудовував народне господарство/економіку УРСР, зусиллями усіх республік СРС, а Західна Європа використовувала кошти США (план Маршалла). У 50-х роках республіка знову стала однією з провідних індустріальних країн Європи. Водночас значно відстає легка промисловість (1950 р. її валова продукція становила лише 79% рівня 1940 р.) і сільське господарство (відповідно - 91%).</p>	<p>Відбудова народного господарства України суттєво відрізняється від відбудовчих процесів країн Заходу. на Заході відбудова здійснювалася в такій послідовності: 1) стабілізація національної валюти, відбудова інфраструктури (доріг, засобів зв'язку та ін.), 2) розвиток сільського господарства та легкої промисловості, 3) реконструкція і технічне переозброєння важкої індустрії. В СРСР послідовність фаз відбудови економіки була іншою: 1) відновлення роботи важкої промисловості, тому що це - основа воєнно-промислового комплексу, 2) економія та накопичення фінансів та ресурсів за рахунок сільського господарства, легкої промисловості та соціальної сфери; 3) процес відбудови здійснювався централізовано, на основі єдиного обов'язкового загальносоюзного плану, 4) економіка УРСР відбудовувалася і добудовувалася не як самостійний, замкнутий і самодостатній комплекс, а як частина загальносоюзної економічної системи. Збитки, нанесені війною республіці, були значно більшими, ніж на Заході. Ускладнив ситуацію голод 1946 - 1947 рр. Відбудова в Україні здійснювалася власними силами без зовнішньої допомоги, а західні країни активно використовували асигнування, що надавалися СПА відповідно до «плану Маршалла». Характерними рисами відбудовчих процесів в Україні були пріоритетний розвиток важкої промисловості, активна роль командної системи, значна заангажованість в економічній сфері ідеологічного фактора.</p>

Підірвана в серпні 1941 року ДніпроГЕС¹⁰⁴

Відновлювальні роботи на греблі ДніпроГЕСу. Середина 1942 року

ДніпроГЕС після відбудови. Початок 1943 року

Питання церкви та свободи совісті в СРСР після звільнення території УРСР від фашистських загарбників.

15 березня 1945 р. Й. Сталін затвердив таємну інструкцію № 58, підготовлену головою ради у справах російської православної церкви Г. Карповим.

Розділ № 1 називався «Заходи щодо відриву Греко-Католицької (Уніатської) Церкви в СРСР від Ватикану та подальшого її приєднання до Російської Православної Церкви».

В інструкції було вказано: «організувати в місті Львові православно епархію, надавши їй Главі титул єпископа Львівського і Тернопільського, котрий об'єднає православні приходи [яких ще не існувало] Львівської, Станиславської, Дрогобицької і Тернопільської областей».

В іншому пункті йшлося про необхідність створити «всередині Уніатської Церкви ініціативну групу, яка повинна буде декларативно заявити про розрив з Ватиканом і закликати уніатське духовенство до переходу у православ'я».

Львівський собор, 08 – 10.03.1946 р., організований органами державної влади й держбезпеки, членами ініціативної групи, прийняв рішення «відкинути постанови Берестейського Собору 1596 р., ліквідувати Унію, відірватися від Ватикану й повернутися до нашої батьківської святої православної віри та Руської Православної Церкви».

Шур, читайте: Українська Греко-католицька церква [Електронний ресурс]. Режим доступу: <https://ugcc.ua/church/history/pseudo-council-and-liquidation/>

Патріарх Йосип Слінуї (1892 – 1984 рр.)

Інтелектуал, поліглот, керівник Греко-католицької богословської академії, голова Богословського наукового товариства, головний редактор журналу «Богословія», керував Церквою після смерті митрополита А. Шептицького, 11.04.1945 р. заарештований, засуджено до 8 років примусової праці в таборах ГУЛАГу. Загалом митрополит провів у радянських тюрмах, таборах і на засланні 18 років.

Тільки протягом 1945–1946 рр. органи держбезпеки заарештували понад 800 греко-католицьких душпастирів з терміном засудження від 10 до 25 років. Географія тюремного ув'язнення духовенства, чернецтва та мирян була широка: Мордовська АРСР (Дубровлаг), Комі АРСР (Воркутлаг, Речлаг, Інтлаг, Мінлаг), Казахстан (Карлаг, Степлаг), Сибір (Норильлаг, Озерлаг), далекий Схід (Берлаг, Колимлаг) тощо.

На спецпоселення після відбуття в'язничного терміну висилали в Красноярський край, Читинську область, Хабаровський край.

Незважаючи на те, що «видима» структура УГКЦ була зруйнована арештами єпископату, Церкві вдалося в умовах переслідувань і глибокого підпілля зберегти неперервну тяглість єпископського служіння. Єпископські хіротонії здійснювалися таємно підпільними владиками. З 1945 р. по 1989 р. в умовах суворої таємності хіротонію отримали 15 підпільних єпископів.

Велику підтримку підпільним священикам і єпископам надавали миряни. Їхні доми часто ставали місцями для проведення Богослужінь та уділення церковних таїнств. Вірні УГКЦ дбали про християнське виховання дітей, виготовляли та зберігали літургійні речі, опікувалися зачиненими храмами, супроводжували та охороняли своїх душ пастирів тощо.

¹⁰⁴ Дмитро Шурхало. У 1941 році було підірвано ДніпроГЕС, щоб зупинити німців. Скільки людей загинуло? Радіо Свобода. 2023. Режим доступу: <https://www.radiosvoboda.org/a/pidryv-dniprohes-u-1941-rotsi/31415294.html>

7.8. Операція «Вісла» (28.04. – 29.07.1947 р.): документи, хід операції, свідки, оцінки.

Опорний конспект для ознайомлення та засвоєння матеріалу по проблемі «Операція «Вісла», 28.04. – 29.07.1947 р.»

1. Причини планування, здійснення операції «Вісла», 28.04. – 29.07.1947 р.:

- діяльність ОУН-УПА, підтримка вояків місцевим українським населенням, що сприяла не тільки активності ОУН-УПА, але й перетворювала її на силу, яка була постійним фактором небезпеки для Польщі;
- перемога СРСР в Другій Світовій війні, формування комуністичних урядів, які мали про кремлівську орієнтацію;
- закінчення терміну угоди між Комітетом національного визволення Польщі й урядом УРСР (09 вересня 1944 р.) про «взаємний обмін населенням»: українського - з території Польщі до УРСР і польського - з території України до Польщі, в результаті дії якої у 1944 - 1946 рр. із Польщі до УРСР було переміщено понад 480 тисяч етнічних українців, по-перше; по-друге, на теренах Східної Польщі ще залишалося близько 150 тисяч українців, яких радянська влада відмовилася приймати їх на терени УРСР. В зв'язку з чим й виник задум переселяти українців углиб Польщі на малозаселені західні та північні її землі, які до 1945 р. входили до складу Німеччини.

В другій половині 1946 р. у звіті заступника начальника Генерального Штабу Стефана Моссора голові державної комісії безпеки, міністрові національної оборони Міхала Ролі-Жимерського зазначалося:

«[У 1944–1946 роках] багато одиниць і навіть родин сховалося у лісах або прикордонних місцевостях на території Чехословаччини і потім прямісінько (через кордон) повернулись до своїх осель, стаючи базою для банд УПА та небезпекою для нас на майбутнє. У зв'язку з тим, що Радянський Союз вже не приймає назад цих родин, необхідно навесні дійсно провести енергійну акцію переселення цих людей окремими родинами в розпорошенні по цілих землях, де вони швидко асимілюються».

<p><i>До 70-річчя примусової депортації української національної меншини в комуністичній Польщі стали доступні он-лайн документальні свідчення злочину</i>¹⁰⁵</p>	
<p>Оцифровані документи показують, що операція проводилась комуністичним польським режимом за погодженням з СРСР та Чехословаччиною. Виселення здійснювали за етнічною ознакою. Головною причиною вважали боротьбу з українським підпільним визвольним рухом. Українська повстанська армія тоді контролювала значну частину Закерзоння, захищаючи українську громаду від репресій польської комуністичної влади та продовжувала боротьбу за незалежність. Її діяльність була б неможливою без підтримки місцевих жителів.</p> <p>На фото перша сторінка Інструкції щодо здійсненню угоди між урядом УРСР та Польським комітетом національного визволення про евакуацію українського населення з території Польщі та польських громадян з території УРСР за 1944 р.</p>	

¹⁰⁵ Оцифровано документи про операцію «Вісла». СКАНИ. Исторична правда. 2024. Режим доступу: <https://www.istpravda.com.ua/short/2017/04/28/149748/>

Електронний архів визвольного руху avr.org.ua є сервісом відкритого он-лайн доступу до повнотекстових копій архівних матеріалів. Проект реалізовується спільно Центром досліджень визвольного руху, Львівським національним університетом імені Івана Франка та «Національним музеєм «Тюрма на Лонцького» за участі Архіву СБУ, Українського інституту національної пам'яті та Національного університету «Кієво-Могилянська академія». Сьогодні в Е-архіві доступні копії 24010 документів. Місія проекту — робити минуле доступним.

2. Привід на початок операції «Вісла», 28.04. – 29.07.1947 р.:

- 28 березня 1947 р. українські повстанці із лісової засідки вбили віце-міністра оборони Польщі Кароля Свєрчевського.
- 29 березня 1947 р. відбулося засідання Політбюро Центрального комітету Польської робітничої партії, на якому було прийнято рішення: «Переселення українців є наслідком вбивства популярного генерала сотнею «Хріна» і здійснюється в ім'я боротьби з українськими збройними силами...».
- Рішення стверджувало негайну потребу переселення «української людности» на західні та північні землі Польщі.

Кароль Свєрчевський (1897 – 1947 рр.)

К. Свєрчевський (в центрі) під час своєї останньої інспекційної поїздки (27-28 березня 1947 р.)

Робітник на фабриці Герляха у м. Варшава. Учасник більшовицького перевороту 1917 р., громадянської війни 1918-1922 р. у складі Червоної Армії, радянсько-польської війни 1919-1921 рр. З 1921 р. - викладач і комісар Польської школи червоних комунарів, громадянин СРСР. 1928 р. закінчив Військову академію ім. М. Фрунзе, працював у Генеральному штабі РСЧА. Учасник війни в Іспанії (1936 – 1939 рр.).

Командир дивізії РСЧА на Західному фронті в період Другої Світової війни, з 1943 р. - один з організаторів Армії Народової, заступник командувача 1-ї польської армії. З 1944 р.- член і керівник органів Польської робітничої партії, посол Крайової Ради Народової. З січня 1945 р. командувач 2-ї польської армії, що брала участь у бойових діях на території Польщі, Чехії та Німеччини. Учасник Берлінської битви і боїв за Дрезден. З лютого 1946 р. призначений заступником міністра оборони Польщі.

Активний учасник переговорів із міжнародною Контрольною комісією щодо примусової репатріації поляків із Німеччини і західних країн, а також у США, Канаді та країнах Латинської Америки. У січні 1947 р. обраний послом сейму.

Убитий під час інспекторської поїздки на українські землі, включені до складу Польщі (м. Балигород, біля с. Яблінки).

Стебєльський Степан (псевдо: «Хрін») (1914 – 1949 рр.) майор УПА, командир сотні «Ударники-5», командир тактичного відтинку ТВ-24 «Маківка» групи УПА-Захід (15.08.1945 – 1948 рр.). Один із засновників інженерних підрозділів УПА. Керівник операції з ліквідації заступника міністра оборони Польщі, генерала К. Свєрчевського (28.03.1947 р.). Лицар Срібного Хреста Бойової Заслуги 1 класу (08.1946 р.), Золотого Хреста та Золотого Хреста Бойової Заслуги 1 класу (посмертно).

Народився в багатодітній родині вчителя на Станіславщині.

Навчався в народній школі. Продовжив навчання в Самбірській Учительській Семінарії, яку він закінчив у 1935 р. У 1935 р. став представником українських видавництв і розповсюджував їхню продукцію.

Працював учителем в с. Лещаво-Горішня, згодом директором школи в с. Кузьмина, Перемиського повіту (Закерзоння). Одружений, мав двох дочок.

Зі школи (6 кл.) доєднався на Самбірщині до Пласту в 37-му курені ім. полковника Вітовського. Після заборони Пласту польською владою у 1930 р., його члени почали діяти нелегально.

На початку 1930-х рр. став членом Юнацтва ОУН, референт пропаганди в Районовій або Повітовій Екзекутиві цієї організації, член товариства «Сокіл», в якому був дуже активним у секції роверистів, та став «тіловиховним інструктором».

У 1934-35 рр. - членом ОУН. Закінчив старшинську школу польської армії. Військова освіта - капрал-інструктор.

	
<p><i>Степан Стебельський (ліворуч) з Дмитром Хадайсьм.</i></p>	<p><i>Степан Стебельський у повстанському таборі</i></p>

3. Назва спеціальної операції по депортації українського населення в 1947 р.

Спочатку називалася «спеціальною операцією «Схід» і включала одночасне проведення депортації та бойових дій проти УПА. Згодом перейменовано на «Вісла»¹⁰⁶.

4. Мета операції «Вісла», 28.04. – 29.07.1947 р.:

Цілковите виселення українського населення, а не лише ліквідація відділів УПА. Оскільки, по-перше, на той момент чисельність українського підпілля складала близько 2 тисяч осіб, що в 10 разів менше за кількість військових оперативної групи «Вісла» (21 тис. військових). По-друге, війська оперативної групи (ОГ) прив'язувалися саме до населених пунктів, а не до повстанських відділів, головною мішенню операції було саме цивільне населення. У планах із підготовки операції вказувалося, що її метою є «остаточне вирішення української проблеми в Польщі».

5. Підготовка проведення операції «Вісла»:

- розроблені документи, план проведення операції «Вісла», затверджені Міністерством Національної Оборони та Міністерством Громадської Безпеки;
- до урядів СРСР і Чехословаччини були вислані ноти з проханням закрити на період акції кордони з Польщею, щоб не повторити помилок депортацій 1944–1946 рр., коли українці через чехословацький кордон поверталися додому;
- до кінця квітня 1947 р. східну територію Польщі було поділено на райони, в які спрямовано військових ОГ «Вісла» з розрахунку від 20 до 50 солдатів на одне село;
- 13 602 вояків чехословацької армії заблокували кордон;
- 17 літаків-розвідників контролювали у прикордонній смузі ліси та гори;
- родини українців поділили на три категорії: «А» – це ті люди, хто навмисно ухилився від виселення у 1944–1946 рр.; «В» – це сім'ї із військовослужбовцями; «С» – це усі інші; на підтримку політики «асимілятивного розпорощення» видано додаткову інструкцію про заборону розміщення в одному селі більше однієї родини з категорії «А» або «В» та до п'яти родин категорії «С»;
- сім'ї одразу трьох категорій не могли бути разом;
- у випадку, коли забракне індивідуальних господарств, то дозволялося доселяти до польських колоністів у фільварках.

6. Схема, хід операції, труднощі операції «Вісла», 28.04. – 29.07.1947 р.:

- 24 квітня 1947 р. Президія Ради Міністрів Польщі прийняла ухвалу в справі акції «Вісла»;
- о 4-й годині 28 квітня 1947 р. оперативна група приступила до виконання.
- діяли за такою схемою: на світанку військові щільним кільцем оточували села і наказували мешканцям зі списку готуватися в дорогу. Солдати проводили обшуки в хатах, господарських приміщеннях і дворах, а то й підпалювали дім і обійстя. Для спакування майна давали 2

¹⁰⁶ Акція «Вісла». 1947 рік (28 квітня - 29 липня). Український інститут національної пам'яті. 2017. Режим доступу: <https://uinp.gov.ua/informaciyini-materialy/viyskovym/akciya-visla-1947-rik-28-kvitnya-29-lypnja>

години (інколи 15–20 хвилин). Забирати дозволяли особисті речі, харчі, худобу, запаси збіжжя та картоплі, але через поспіх і брак транспорту переселенцям вдавалося вхопити тільки найнеобхідніше. Часто встановлювали обмеження щодо ваги багажу (до 25 кілограмів на особу). Після завантаження майна, колона людей під збройним наглядом вирушала до збірного пункту. Такі марші подекуди тривали понад 20 годин:

Примусове виселення українського села у Зах. Бескидах, Закарпаття, польським батальйоном «Познань», 1947 р.

- на одному пункті збиралися люди із кількох місцевостей і очікували на перевезення до завантажувальної залізничної станції. Пункти були переповнені. Інколи переселенцям вдавалося втекти звідти і повернутись до своїх домівок;
- на завантажувальних станціях, що охоронялися військовими, українців розміщували у товарняках;
- **за нормами, в одному вагоні мали перевозити дві родини, але, наприклад, в Сяноці в 31 вагоні розмістили, крім 897 людей, ще 24 коня, 120 корів, 45 кіз, 7 телят і 2 лоша¹⁰⁷;**
- поїзди прямували до **пунктів переадресації** (в Катовіце, Освенцимі й Любліні), а звідти вже до розподільних пунктів у Щецині, Ольштині, Вроцлаві та Познані. Цю відстань долали в середньому за тиждень, іноді – протягом 20–30 днів через часті зупинки, плутанину зі списками або великі затори на станціях, коли замість 6 ешелонів прибувало від 15 до 20;
- **на пунктах переадресації теж доводилося чекати, інколи по 20 днів**, поки вирушать до залізничних станцій у відповідних повітах;
- звідти прибулих розвозили по селах, що також відбувалося не відразу. Відомий випадок, коли 22 утриманців будинку для людей похилого віку прибули в повіт 19 червня 1947 р., а в село потрапили в січні 1948 р.;
- на нових місцях переселенцям діставалися залишені, часто понівечені колишніми власниками-німцями господарства. Українців було позбавлено церкви, школи й інших можливостей розвивати власне суспільно-культурне життя. **Польська влада переслідувала навіть найменші прояви побутового культивування українських національно-культурних традицій;**
- депортація часто супроводжувалася насиллям: українські домівки **спалювали**, старовинні церкви **руйнували**, представників української інтелігенції та селянства за підозрою у сприянні УПА **ув'язнювали у концтаборі в Явожні Краківського воєводства**, створеного спеціально для підозрілих українців на території колишнього гітлерівського концтабору Аушвіц – Біркенау.

¹⁰⁷ Акція «Вісла». 1947 рік (28 квітня - 29 липня). Український інститут національної пам'яті. 2017. Режим доступу: <https://uinp.gov.ua/informaciyini-materialy/viyskovym/akciya-visla-1947-rik-28-kvitnya-29-lypnya>

7. Жертви, постраждалі, результати, наслідки, оцінки операції «Вісла», Вісла», 28.04. – 29.07.1947 р.:

АКЦІЯ «ВІСЛА» - ЗЛОЧИН ПОЛЬСЬКОГО КОМУНІСТИЧНОГО РЕЖИМУ
28.04 – 29.07.1947

НАМІР:
«Остаточне вирішення української проблеми в Польщі» (з плану операції "Схід", надалі перейменованої на "Вісла")

ПРИВІД:
Вбивство УПА віце-міністра оборони Польщі Кароля Свєрчевського 28 березня 1947 р.

ОФІЦІЙНА ВЕРСІЯ:
Ліквідація УПА, підтримуваної українським населенням

ЗДІЙСНОВАЛИ:
21 тисяча польських і кілька тисяч радянських і чехословацьких військових

ДЕПОРТОВАНО:
- Квітень-липень 1947 – **140 575** осіб
- До грудня - ще близько **10 000** осіб

ЗААРешТОВАНО І ЗАСУДЖЕНО:
- **315** цивільних осіб-українців
- в т.ч. **173** розстріляно

УВІЗНЕНО У КОНЦТАБОРІ «ВІЖНО»:
- **3936** осіб
- в т.ч. **823** жінки
- **27** священиків
- близько **200** бранців загинули внаслідок катувань

ПЛОЩА ТЕРИТОРІЇ, З ЯКОЇ БУЛИ ВИСЕЛЕНІ УКРАЇНЦІ:
19 500 км²

ЯК ЦЕ ВІДБУВАЛОСЯ:
- оточення населених пунктів військовими
- складання списків на виселення
- 2 години на "збори" в дорогу

ПРАВОВА ОЦІНКА:
- ЗЛОЧИН ПРОТИ ЛЮДЯНОСТІ
- ВОЄННИЙ ЗЛОЧИН
- ЕТНІЧНА ЧИСТКА

позбавлення прав на колишні господарства і майно
розвезення по селах (не більше 5 українських родин в одному)
заборона змінювати місце проживання
розподільний пункт
повітова залізнична станція
товарний вагон
пункт переадресації
збірний пункт

Акція «Вісла». Відзначення 50-річчя депортації українського населення з Лемківщини, Бойківщини, Надсяння, Холмщини та Підляшшя [Електронний ресурс]. Торонто. 1996 -1997 рр. Режим доступу: <http://diasporiana.org.ua/wp-content/uploads/books/10839/file.pdf>

- 29 липня 1947 р. оперативна група «Вісла» припинила діяльність, передавши повноваження оперативній групі Краківської округи;
- депортаційна акція тривала три місяці, унаслідок чого польська комуністична влада **позбулася українського населення** у південно-східних воєводствах країни, **розкидавши західною й північною Польщею 140 575 українців і поляків, які були у шлюбі з українцями (близько 14 тисяч);**
- було **заарештовано й засуджено 315 осіб**, із яких **розстріляно – 173** людей;
- до кінця 1947 р. **спіймали й вивезли ще понад 10 тисяч осіб;**
- для повного унеможливлення повернення **українців** на рідні землі, їм **заборонили змінювати місце проживання;**
- улітку 1947 р. командування УПА на Закерзонні переконалося у безперспективності продовження боротьби і віддало наказ вирушити в пропагандистські рейди до Західної Європи або пробиватися на територію УРСР;
- **27 серпня 1949 р.** у Польщі **урядовим декретом переселенців позбавили прав на колишні господарства та залишене майно;**
- **у середині 1950-х років** Польща на політичному рівні вперше висловили негативне ставлення до методів проведення акції, але не до самої операції;
- у **1956 р.** переселенці отримали можливість за попереднім дозволом змінювати місце проживання;
- **03 серпня 1990 р.** Сенат Польської Республіки **засудив акцію «Вісла»;**
- у **лютому 2007 р.** Президент Польщі Лех Качинський і Президент України Віктор Ющенко **в спільній заяві засудили акцію «Вісла»;**
- **05 квітня 2007 р.** Віктор Ющенко підписав Указ № 274 «Про заходи до 60-х роковин операції «Вісла», де примусове **переселення етнічних українців названо страшними подіями в історії України.**

VIII. Політичні трансформації та суспільно-політична ситуація в СРСР в кінці 1940-х – середини 1980-х років

8.1. Конституції СРСР (1924, 1936, 1977 рр.).

Конституція СРСР 1924 р. – Основний Закон держави.

На II з'їзді Рад СРСР, що відбувся у січні 1924 р. і остаточно затвердив Основний Закон СРСР. Основний Закон СРСР 1924 року затвердив створення нової держави, яка не має в історії аналогів з устрою. Закон зафіксував за Союзом важливі функції, що дозволяють забезпечити державність країні.

Було два підходи устрою в СРСР: 1) ленінський підхід, відбитий у Конституції, 1924 р., 2) сталінський підхід конфедерації та автономізації.

За значенням Конституція була союзним договором, прийнятому з'їзді Рад.

Згодом відсилання на союзний договір в офіційному обігу було зведено до мінімуму.

Радянське конституційне будівництво розпочато прийняттям Основного Закону.

- Конституція СРСР відбивала наступність базових основ із Конституцією РРФСР.
- Конституція визначила Союз Радянських Соціалістичних Республік як федеральну державу. Існувала серйозна відмінність федеративного устрою в РРФСР та Радянському Союзі. РРФСР було визначено державою з автономними територіями, а СРСР було визнано союзною державою. Конституцією було визначено суверенітет кожної союзної республіки.
- У статтях 1 та 2 конституції визначено права Радянського Союзу. Повноваження, які були віднесені до головних органів влади СРСР, поділялися на два основні напрямки: 1) зовнішньополітичний напрямок; 2) напрямок господарських питань.

До компетенції центральних органів СРСР було віднесено питання:

- 1) пов'язані з міжреспубліканськими відносинами;
- 2) управління збройними силами СРСР (держави);
- 3) зміна кордонів СРСР;
- 4) прийом нових республік у складі СРСР;
- 5) народне господарство та основні галузі промисловості залишалися у віданні Союзу;
- 6) до компетенції Союзу було віднесено питання створення системи судочинства, кримінального та цивільного законодавства СРСР;
- 7) союзна влада визначала основи освіти, охорони праці та здоров'я народу.

Основний Закон закріпив як права СРСР (Союзу) для державного будівництва, але гарантував права союзним республікам. Основний Окремий розділ у Конституції передбачав права та гарантії республік.

Конституцією Союзні Республіки зафіксували за собою права у сфері економіки.

Таблиця. 31.

Основні положення Конституції СРСР 1924 р. Устрій СРСР

Розділ, глава, стаття Конституції	Основний зміст статей Конституції
розділ 2, глава 3 - 9	<p>Визначалася система органів влади СРСР:</p> <p>I. Верховним органом влади був з'їзд Рад (складався з представників міських рад (рад міських поселень) з розрахунку 1 депутат на 25 тис. виборців і представників губернських (з 1925р. - окружних) з'їздів рад з розрахунку 1 депутат на 125 тис. виборців; при виборах делегатів на з'їзд рад діяв принцип, згідно з яким надавалася перевага робітничому класові порівняно з селянством та ін. категоріями населення; до виборів не допускалися представники т. зв. експлуаторських класів; ці норми закріплювалися безпосередньо в законодавстві союзних республік). З'їзд рад скликався ЦВК СРСР один раз на рік (з 1927 – раз на два роки). За рішенням ЦВК СРСР або на вимогу палат ЦВК СРСР могли скликатися позачергові з'їзди.</p> <p>II. У період між з'їздами рад верховним органом влади був ЦВК (центральный виконавчий комітет) СРСР, він складався з 2-х палат: 1) Союзної ради (складалася з представників тільки союзних республік пропорційно до кількості населення кожної з них) і 2) Ради національностей (складалася із представників союзних республік, автономних республік і автономних областей).</p> <p>Така система представництва забезпечувала чисельну більшість у ЦВК представників РСФФР.</p> <p>ЦВК обирався з'їздом рад.</p> <p>ЦВК СРСР мав широкі повноваження у сфері нормотворчої діяльності:</p> <ol style="list-style-type: none"> 1) міг самостійно видавати кодекси, декрети, постанови, розпорядження, що були обов'язковими до виконання на всій території СРСР; 2) затверджувати, за умови прийняття обома палатами, законопроекти, які подавалися на його розгляд, надаючи їм силу закону;

	<p>3) призупиняти чи скасовувати акти Президії ЦВК СРСР, з'їздів рад союзних республік, ЦВК союзних республік та ін. органів влади на території СРСР;</p> <p>4) найбільш важливі нормативно-правові акти, що визначали загальні норми політичного та економічного життя СРСР або вносили корінні зміни в існуючу практику державних органів СРСР, мали обов'язково розглядатись і затверджуватись ЦВК СРСР. Крім цього, ЦВК СРСР об'єднував роботу щодо законодавства й управління СРСР, визначав коло діяльності Президії ЦВК СРСР;</p> <p>5) ЦВК СРСР, відповідно до кількості союзних республік, обирав зі свого складу голів ЦВК СРСР і був відповідальним перед з'їздом рад.</p> <p>ЦВК СРСР працював сесійно. Чергові сесії скликались Президією ЦВК СРСР тричі на рік. Позачергові могли бути скликаними за постановою ЦВК СРСР, на вимогу Президії Союзної ради або Ради національностей чи ЦВК однієї з союзних республік. Засідання палат відбувались спільно або окремо.</p> <p>III. У період між сесіями ЦВК СРСР вищим законодавчим, виконавчим і розпорядчим органом влади була Президія ЦВК СРСР, до складу якої входили в повному складі президії Союзної ради і Ради національностей, ін. члени обиралися на спільному засіданні палат ЦВК СРСР. Президія ЦВК СРСР була відповідальною перед ЦВК СРСР</p> <p>Президії ЦВК СРСР надавалися широкі права щодо конституційного контролю: нагляд за втіленням у життя Конституції СРСР та постанов з'їздів рад і ЦВК СРСР:</p> <ol style="list-style-type: none"> 1) призупинення чи скасування постанов РНК СРСР й окремих наркоматів СРСР, а також ЦВК і РНК союзних республік; 2) призупинення постанов з'їздів рад союзних республік з наступним винесенням цих постанов на розгляд ЦВК СРСР; 3) вирішення питань про взаємовідносини між РНК СРСР і наркоматами СРСР та ЦВК союзних республік і їхніми президіями; 4) мала право видавати декрети, постанови й розпорядження; 5) мала право розглядати і затверджувати проекти декретів та постанов, які вносили РНК СРСР, окремі відомства СРСР, ЦВК союзних республік, їхні президії, ін. органи влади..
розділ 2, глава 6	<p>закріплювалося правове становище уряду СРСР – Ради Народних Комісарів (РНК).</p> <p>РНК СРСР була виконавчим і розпорядчим органом ЦВК СРСР і ним же (ЦВК СРСР) утворювалась. Для обрання РНК СРСР проводилося спільне засідання ЦВК СРСР з окремим голосуванням палат. РНК СРСР складалася з голови, його заступників і 10 народних комісарів, які очолювали загальносоюзні та об'єднані (союзно-республіканські) наркомати. РНК СРСР була відповідальною перед ЦВК СРСР і його Президією.</p> <p>РНК СРСР мала право, в межах наданих їй ЦВК СРСР повноважень і на основі Положення про РНК СРСР:</p> <ol style="list-style-type: none"> 1) видавати декрети й постанови, що були обов'язкові до виконання на всій території СРСР. Проте вказані акти могли, без призупинення їх виконання, бути опротестовані ЦВК союзних республік і їхніми президіями, при цьому відповідні протести повинні були направлятися до Президії ЦВК СРСР. Лише Президія ЦВК або сам ЦВК СРСР мали право призупинити і скасувати постанови та розпорядження РНК СРСР; 2) розглядати декрети і постанови, які вносились окремими наркоматами СРСР, ЦВК союзних республік та їхніми президіями.
розділ 2, глава 8	<p>Формував систему органів державного управління СРСР;</p> <ol style="list-style-type: none"> 1) ця система складалася з народних комісаріатів двох категорій: (1) загальносоюзних і (2) об'єднаних; 2) до загальносоюзних належали комісаріати – закордонних справ, воєних і моральних справ, зовнішньої торгівлі, шляхів сполучення, пошт і телеграфів; 3) до об'єднаних комісаріатів– вищої ради народного господарства, продовольства, праці, фінансів, робітничо-селянської інспекції; 4) загальносоюзні наркомати мали в союзних республіках безпосередньо

	<p><i>підпорядкованих їм уповноважених;</i></p> <p>5) органами об'єднаних наркоматів у союзних республіках були відповідні наркомати цих республік;</p> <p>6) керівництво наркоматами СРСР здійснювали наркоми, під їх головуванням перебували колегії відповідних наркоматів. Наркоми СРСР були відповідальні перед РНК СРСР, ЦВК СРСР і його Президією;</p> <p>7) рішення наркомів СРСР могли бути оскаржені членами останніх. Розпорядження наркомів, у разі їх явної невідповідності конституції, союзному законодавству або законодавству союзної республіки, мали право призупинити ЦВК союзних республік або їхні президії з негайним повідомленням про це РНК СРСР чи відповідного наркома СРСР. Скасувати розпорядження окремих наркомів СРСР могли тільки Президія ЦВК СРСР і РНК СРСР.</p>
<p>розділ 2, глава 7</p>	<p>регламентувала правове становище суд. органів, Верховного Суду СРСР. До компетенції Верховного Суду СРСР належало:</p> <ul style="list-style-type: none"> ➤ надання верховним судам союзних республік керівних роз'яснень у питаннях загальносоюзного законодавства; ➤ розгляд і опротестування перед ЦВК СРСР за поданням прокурора Верховного Суду СРСР постанов, рішень і вироків верховних судів союзних республік у випадку їх невідповідності загальносоюзному законодавству або якщо вони посягали на інтереси ін. республік; ➤ надання висновків на вимогу ЦВК СРСР про законність (відповідність Конституції СРСР) постанов союзних республік; вирішення суд. спорів між союзними республіками; ➤ розгляд справ щодо звинувачення вищих посадових осіб Союзу у злочинах за посадою. <p>Структура Верховний Суд СРСР складалася з 1) цивільно-судової, 2) кримінально-судової, 3) воєнної та 4) воєнно-транспортної колегій.</p> <p>Функціонувало також пленарне засідання Верховного Суду СРСР у складі 11 членів Верховного Суду СРСР, у т. ч. голови і його заступника, 4 голів пленарних засідань верховних судів союзних республік і одного представника Об'єднаного держ. політ. управління (ОДПУ).</p> <p>Пленарні засідання формували судові присутствія для розгляду кримінальних і цивільних справ виняткової важливості та справ персональної підсудності членів ЦВК СРСР і РНК СРСР.</p> <p>Глава 7-ма визначала також правове становище прокурора Верховного Суду СРСР.</p> <p>Прокурор Верховного Суду СРСР і його заступник призначалися Президією ЦВК СРСР.</p> <p>Прокурор був зобов'язаний:</p> <ol style="list-style-type: none"> 1) давати висновки з питань, що підлягали розглядові Верховного Суду СРСР; 2) підтримувати обвинувачення в засіданнях Верховного Суду; 3) опротестовувати, у разі незгоди, рішення пленарного засідання Верховного Суду СРСР до Президії ЦВК СРСР. <p>Право направляти справи на розгляд Верховного Суду СРСР надавалося ЦВК СРСР, його Президії, прокуророві Верховного Суду СРСР, прокурорам союзних республік і ОДПУ.</p>
<p>розділ 2, глава 9</p>	<p>закріплювався (вперше на конституційному рівні) статус Центрального Відомства Державної Безпеки – ОДПУ (об'єднане державне політичне управління).</p> <p>ОДПУ створювалося для об'єднання революційних зусиль союзних республік у боротьбі з політичною та економічною контрреволюцією, шпигунством і бандитизмом.</p> <p>ОДПУ мало діяти при РНК СРСР, а його голова входив до складу уряду СРСР з правом дорадчого голосу.</p> <p>ОДПУ через спеціально призначених уповноважених при РНК союзних республік керувало роботою місцевих органів ДПУ.</p> <p>Нагляд за діяльністю ОДПУ мав здійснювати прокурор Верховного Суду СРСР.</p>
<p>розділ 2, глава 10</p>	<p>встановлювалася система верховних органів влади і управління союзних республік.</p>

	<p>Вона загалом була такою самою, як і союзна структура:</p> <ol style="list-style-type: none"> 1) з'їзд рад; 2) ЦВК; 3) Президія ЦВК; 4) РНК союзної республіки. <p>У складі уряду союзної республіки мали діяти 6 республіканських наркоматів: 1) землеробства, 2) внутрішніх справ, 3) юстиції, 4) освіти, 5) охорони здоров'я і 6) соціального забезпечення.</p>
розділ 2, глава 11	визначалися державні символи (герб і прапор) і столиця СРСР – Москва.
Сучасні бачення основного змісту Конституцій СРСР, оцінки формування СРСР дивіться	<p>Дмитро Шурхало. 100 років, як вирішили створити СРСР: «опонентом Сталіна була українська сторона. Радіо Свобода. 2022. Режим доступу: https://www.radiosvoboda.org/a/sotnya-rokiv-yak-vyrishyly-stvoryty-srsr-oponentom-stalina-bula-ukrayins%CA%B9ka-storona/32197126.html</p> <p>Пелагеша Наталія. Царсько-сталінська «Верховна Рада» . Сайт LB.UA: дорослий погляд на світ. 2020. Режим доступу: https://lb.ua/blog/natalia_pelagesha/450813_tsarskostalinska_verhovna_rada.html</p>

Конституція СРСР 1936 р. (05.12.1936 – 1977 р.)

Восени 1935 р. ЦВК СРСР створив Конституційну комісію під головуванням Й.В. Сталіна і 12 підкомісій.

12 червня 1936 р. **проєкт Конституції був опублікований і обговорювалося протягом наступних 6 місяців на всіх рівнях.**

Незважаючи на свою назву, Сталінська Конституція, **основним автором конституції 1936 р.** був згодом репресований Микола Бухарін. У роботі над текстом конституції безпосередньо брав участь Й.Сталін.

Конституція 1936 року, за задумом авторів повинна була відобразити важливий етап в історії СРСР - побудову соціалізму. **В її обговоренні вперше брало участь 75 млн. чол., було внесено 2,5 млн пропозицій, доповнень, поправок.**

¹⁰⁸ Дмитро Шурхало. 100 років, як вирішили створити СРСР: «опонентом Сталіна була українська сторона. Радіо Свобода. 2022. Режим доступу: <https://www.radiosvoboda.org/a/sotnya-rokiv-yak-vyrishyly-stvoryty-srsr-oponentom-stalina-bula-ukrayins%CA%B9ka-storona/32197126.html>

Основні положення Конституції СРСР 1936 р. Права і свободи громадян СРСР

<p>Конституція проголосила, що соціалізм в СРСР переміг і в основному побудований.</p>	<p>Це означало, що знищена приватна власність на засоби виробництва і експлуаторські класи (і отже пролетаріат більше не існує, тобто диктатура пролетаріату – пройдений етап), перемогли соціалістичні виробничі відносини. Економічною основою проголошувалася планова соціалістична система господарювання, що спирається на соціалістичну власність у двох її формах: 1) державну і 2) колгоспно-кооперативну.</p>
<p>Вперше в історії СРСР Конституція формально надавала всім громадянам рівні права:</p> <ol style="list-style-type: none"> 1) загальне, рівне і пряме виборче право при таємному голосуванні; 2) право на працю і відпочинок, матеріальне забезпечення у старості та хвороби; 3) свобода совісті, слова, друку, зборів і мітингів. 	<p>Земля, її надра, води, ліси, заводи, фабрики, шахти, рудники, залізничний, водний і повітряний транспорт, банки, засоби зв'язку оголошувалися всенародним надбанням.</p> <p>Земля, яку займають колгоспи, передавалася їм у довічне користування. Проголошувалися недоторканість особи і таємниця листування.</p> <p>Марка 1952 р., присвячені 15-річчю Сталінської конституції. Художник Н. Павлов</p>
<p>Комуністична партія проголошувалася «керівним ядром» державних та громадських організацій (у Конституції 1924 р. партія не згадувалася).</p>	<p>Вищою законодавчою владою в країні оголошувалася двопалатна Верховна Рада СРСР, а в перервах між її сесіями – Президія Верховної Ради СРСР. У конституції було положення про неможливість установи одноосібної влади і створення «колективного керівництва» в особі Президії Верховної Ради, передбачалося рівність палат Верховної Ради і право створювати слідчі і ревізійні комісії з будь-якого питання, відповідальність депутатів перед виборцями і право відкликати тих, хто не виправдовує надану їм довіру.</p> <p>Уряд країни зберігав свою назву - РНК (Рада народних комісарів). РНК був вищим виконавчим органом, підзвітним Верховній Раді і його Президії.</p>
	
<p>Марка 1952 р., присвячені 15-річчю Сталінської конституції. Художник Н. Павлов</p>	

Домашнє завдання. Самостійно зробіть висновки, використовуючи джерело Дмитро Шурхало. 100 років, як вирішили створити СРСР: «опонентом Сталіна була українська сторона. Радіо Свобода. 2022. Режим доступу: <https://www.radiosvoboda.org/a/sotnya-rokiv-yak-vyrishyly-stvoryty-srsr-oponentom-stalina-bula-ukrayins%CA%B9ka-storona/32197126.html>

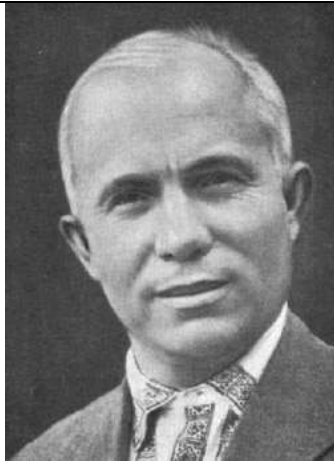
Конституції України в радянський період її історії:

- 1) 10-14.03.1919 р., III Всеукраїнський з'їзд Рад, затверджено проект **першої Конституції Радянської України, яка називалася УСРР (Українська соціалістична радянська республіка)**. Цей основний закон, як і Конституція РСФРР, ґрунтувався на марксистсько-ленінському вченні про соціалістичну революцію та диктатуру пролетаріату. Конституція 1919 р. була більшою мірою політичним, ніж правовим документом. Державною формою диктатури пролетаріату Конституція визначала Республіку Рад, де вся повнота державної влади належить трудящим у формі Рад робітничих, селянських і червоноармійських депутатів. Це означало, що Республіка Рад проголошена класовою організацією;
- 2) 1929 р. **Друга конституція УСРР** являли собою конституції диктатури пролетаріату, конституції соціалістичного типу. Законодавчо закріпила принципи диктатури пролетаріату і республіку Рад як державну форму цієї диктатури, створені за роки Радянської влади в Україні основи нового економічного ладу, які були вирішальними передумовами для здійснення соціалістичної перебудови всього народного господарства на базі індустріалізації країни і колективізації сільського господарства. *«Вся земля, надра, ліси і води, згідно ст. 4, а також фабрики, заводи, банки, залізниці, водний і повітряний транспорт та засоби зв'язку є соціалістичною державною власністю на визначених законодавством Союзу Радянських Соціалістичних Республік і Української Соціалістичної Республіки основах. Зовнішня торгівля визнається державною монополією»*. Закріпила **рівноправність громадян, незалежно від їх расової і національної належності**, та проголосила **невідповідним основним законам Української Радянської Республіки встановлення або допущення будь-яких привілеїв чи переваг з причин расової або національної належності**, а також і будь-яке обмеження рівноправності національних меншостей. Конституція УСРР 1929 р. **встановила на основі Конституції СРСР 1924 р. суверенні права Української СРР. Згідно Ст. 3: «Українська Соціалістична Радянська Республіка входить до складу Союзу Радянських Соціалістичних Республік як договірна держава і зберігає за собою право вільного виходу з Союзу. Суверенітет Української Соціалістичної Радянської Республіки обмежений лише відповідно до зазначених в Конституції Союзу Радянських Соціалістичних Республік меж; поза цими межами Українська Соціалістична Радянська Республіка здійснює державну владу самостійно»**.
- 3) 30.01.1937 р. прийнята третя Конституція УРСР (змінена назва республіки). Складалася з 146 статей, які було об'єднано в 13 розділів. Основний Закон УРСР був побудований на основі Конституції СРСР 1936 р. і в цілковитій відповідності до неї

8.2. Політика М.С. Хрущова. Відлига 1953-1956-1964 рр.

П.І.Б. політичного діяча. Автобіографічні дані. Фото	Політичний курс			Результати. Наслідки
	Внутрішня політика	Зовнішня політика	Політика в сфері культури	
1	2	3	4	5
<p>Хрущов М.С. Народився на українсько-російському прикордонні, в селі Калинівка (сучасна Курська область). Молодість Хрущова М.С. пройшла на Донбасі, де спочатку він був пастухом, а потім слюсарем на шахті. Він розбирався в українських реаліях. Не даремно диктатор Сталін призначав його керувати Україною у найважливіші для радянської влади часи з кінця 30-х до кінця 40-х років ХХ століття.</p> <p>М.С. Хрущов добре володів українською мовою, під час Другої світової війни пропонував Й.В. Сталіну долучити до Української РСР українські етнічні землі Берестейщини, Холмищини, Перемишльщини, Пряшівщини, Південної Мармарощини та Бессарабії, які, врешті-решт, залишилися у складі сучасних Білорусі, Польщі, Словаччини, Румунії та Молдови.</p> <p>Під час навчання в Промакадемії Хрущова М.С. обрали секретарем парткому, де навчалася тоді і дружина Сталіна Надія Аллілуєва, завдяки дружбі з якою і привернув Хрущов до себе увагу самого вождя.</p>	<p>До внутрішньополітичної діяльності М.С. Хрущова належать кілька напрямів, пов'язаних з розвитком сільського господарства (1) та економіки в цілому (2), з боротьбою за владу всередині КПРС (3) та зі змінами в ідеології, пов'язані з розвінчанням культу особи Сталіна (4); адміністративно-територіальні зміни (5).</p> <p>1) сільське господарство вперше було в центрі державної політики. Так, у четвертій п'ятирічці (1946-1950 рр.) витрати на сільське господарство становили 21,5 млрд. рублів, у п'ятій (1951-1955 рр.) - 64 млрд. рублів, у 1956 - 1958 рр. - 67,4 млрд. рублів. Було підвищено заготівельні та закупівельні ціни. Відбулося зростання матеріальної</p>	<p>Рада економічної взаємодопомоги (РЕВ) - один із стовпів єдності «Східного блоку» в період холодної війни, серце «світової системи соціалізму», згідно з геополітичним баченням капітанів східної альтернативи капіталістичної глобалізації в період 1950-х – 1980-х рр. 05 січня 1949 р., ухвалено рішення про створення Ради економічної взаємодопомоги (РЕВ). Це</p>	<p>Самостійно заповнити, використовуючи запропоновані викладачем джерела.</p>	<p>Оскільки можливості командно-адміністративних методів стимулювання розвитку в післясталінський період слабшали, керівництво країни шукало нові підходи на вирішення цієї проблеми. Потрібно було дати людям надихаючу ідею, показати перспективи зростання. Радянське керівництво зважилося на дуже серйозну заяву. У 1959 р. на XXI з'їзді КПРС М.С. Хрущов висунув найсміливішу і водночас найавантюрнішу зі своїх</p>

Микита Хрущов у молоді роки¹⁰⁹

М. Хрущов і Й. Сталін, 1936 р.

зацікавленості колгоспників у результаті праці. Реальні доходи селян 1958 р. становили 184% стосовно 1950 р. У колгоспах стали освоювати такі економічні категорії, як *госпрозрахунок, собівартість, рентабельність, заробітна плата*. М.С. Хрущов почав вимагати від керівників господарств *поєднувати баланс прибутків і витрат*. Дещо розширилася *господарська самостійність колгоспів у плануванні, у розробці своїх статутів*, які у 1956 р. колгоспи отримали право змінювати. *Значно зменшилися податки на присадибне господарство, скасували обов'язкові поставки з нього*. Незважаючи на суттєві проблеми, аграрна політика Хрущова у 1953 - 1958 рр. все ж таки дала значні результати. *За 5 років приріст сільськогосподарського виробництва становив 34%*. Таких темпів розвитку колективне господарство ніколи не знало.

2) вересневий пленум ЦК КПРС **1958 р.** звернув увагу радянського суспільства на відставання вітчизняної промисловості у науково-технічному суперництві із Заходом. Це був факт, хоча, порівняно з попереднім п'ятиріччям у СРСР, *особливо швидко розвивалися промисловість будматеріалів, машинобудування,*

міжурядова економічна організація, створена представниками низки країн Східної Європи: 1) СРСР, 2) Румунії, 3) Угорщини, 4) Болгарії, 5) Польщі, 6) Чехословаччини. Протокол про створення РЕВ було підписано у Москві **18 січня 1949 р.** *Спочатку до РЕВ увійшли 11 країн:* 1) Народна Республіка Болгарія, 2) СРСР, 3) Польська Народна Республіка, 4) Угорська Народна Республіка, 5) Німецька Демократична Республіка, 6) Соціалістична Республіка В'єтнам, 7) Республіка Куба, 8) Монгольська Народна Республіка, 9) Соціалістична Республіка Румунія, 10) Чехословацька у діяльності РЕВ участі не брала). З 1961 року у вирішенні деяких

Самостійно заповнити, використовуючи запропоновані викладачем джерела.

Самостійно заповнити, використовуючи запропоновані викладачем джерела.

ідей: наздогнати і перегнати США з промислового та сільськогосподарського виробництва на душу населення до 1970 р. Його оптимістичний розрахунок ґрунтувався на простому порівнянні річних темпів промислового розвитку двох країн у мирний період. Ці темпи в СРСР тоді були вищими. Але ці розрахунки не враховували потенційної можливості прискорення темпів розвитку американської економіки.

Освоєння цілих земель у Середній Азії вимагало великих витрат. За 1954-1965 рр. на освоєння цілини, включаючи будівництво залізниць та шосейних доріг, шкіл, лікарень та інші витрати, було витрачено 8,5 млрд рублів. При цьому загальний дохід держави у вигляді прибутків та податку з обороту становив 13,8 млрд рублів. Перші врожаї були високими, а на початку **1960-х** роках

¹⁰⁹ Ігор Роздобуцько. Микита Хрущов добре володів українською мовою і поважав Володимира Винниченка. Радіо Свобода. 2020. Режим доступу: <https://www.radiosvoboda.org/a/mykyta-khrushchov-pinia-volodymyr-vynnychenko-ukrayina/30999315.html>

Секретар КП(б) України М.С. Хрущов, член Військової ради фронту по тилу, генерал-майор О. І. Кириченко, перший секретар Сталінградського обкому А. С. Чуянов, командувач Південно-Західного (Сталінградського) фронту, генерал А. І. Єрьоменко, Сталінград, 1 грудня 1942 р.

М.С. Хрущов на XX з'їзді КПРС, 1956 р.

металобробка, хімія, нафтохімія, електроенергетика. Обсяг промислового виробництва у 1958 р. зріс у 4-5 разів і становив 62% загальної продукції народного господарства. Загалом середньорічні темпи промислового виробництва, у СРСР становили близько 10%. У той же час країна потребувала товарів народного споживання, продуктів легкої, харчової, деревообробної, целюлозно-паперової промисловості. Широких масштабів набуло капітальне будівництво: 1) були споруджені та здані в експлуатацію тисячі великих підприємств (серед них Соколовсько-Сарбайський і Лисаковський гірничо-збагачувальні комбінати у Казахстані, Череповецький металургійний і Омський нафтопереробний заводи, Новосибірський завод важкого машинобудування); 2) в зв'язку з досягненнями науки розвивалися нові промислові галузі (радіоелектроніка, ракетобудування); 3) загалом у другій половині 1950-х рр. промисловість країни піднялася на якісно новий щабель: у ній налічувалося близько 300 галузей та видів виробництва. Завдяки надконцентрації матеріальних засобів і людських зусиль на окремих напрямках вдалося досягти найбільш вражаючих успіхів. В атомній енергетиці було досягнуто вагомих результатів: **вперше в історії атом запрацював у мирних цілях: у 1954 р.**

питань разом із РЕВ брала участь 11) Югославія. До функцій РЕВ входило 1) сприяння об'єднанню та координації співробітництва у планомірному розвитку господарства, економічного та науково-технічного прогресу, 2) вирівнюванню рівнів економічного розвитку країн-членів організації. Штаб-квартира РЕВ перебувала у Москві. Вищим органом РЕВ була сесія, керівництво здійснювалося Виконавчим Комітетом та Секретаріатом Ради, які перебували у Москві. На сесії визначалися напрями діяльності та обговорювалися питання, що входять до компетенції РЕВ. Активна діяльність РЕВ розпочалася близько 1960 р., коли керівництво СРСР намагалося зробити свого роду соціалістичну альтернативу СЕС

Самостійно заповнити, використовуючи запропоновані викладачем джерела.

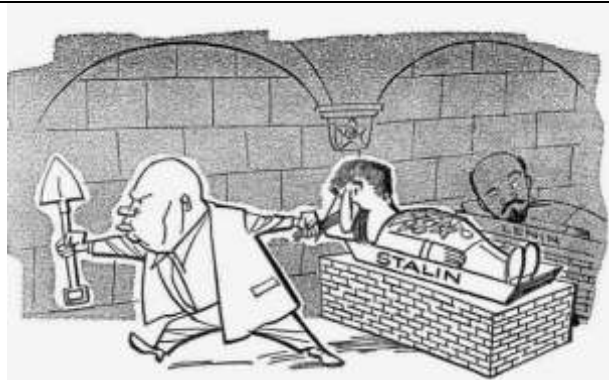
Самостійно заповнити, використовуючи запропоновані викладачем джерела.

Самостійно

вони стали знижуватися, і СРСР почав імпортувати зерно. М.С. Хрущов, як і раніше, висловлював впевненість у поліпшенні розвитку сільського господарства і не раз говорив: «Зачекайте, ми вам ще покажемо кузькину матір і у виробництві сільськогосподарської продукції...». Не бачачи перспектив, посилювався відтік сільського населення місто. Колгоспників було вигнано з ринків, а спекулянти почали здувати ціни.

В період керівництва державою М. Хрущова припинилася політика збільшення золотого запасу, і до 1964 р. він значно знизився.

Грошова реформа 1960-1961 рр. років призвела до прихованої девальвації радянського рубля та зростання цін. Наслідком стали народні виступи, найвідоміше з яких у Новочеркаську 1962 року придушили війська. У 1950-х роках у СРСР різко зросли обсяги житлового будівництва, кількість побудованих кв. м.

Рішення про винесення тіла Сталіна ухвалили одноголосно **30 жовтня 1961 р.** на закритті з'їзду комуністичної партії. Наступного ранку інформацію розмістили в газеті «Правда», бажаючи цим попередити негативну суспільну реакцію. Перепоховання призначили на вечір. Під наглядом військових Червоною площею пустили військову техніку. Щоб не було зайвих питань, пояснили, що триває підготовка до параду 7 листопада. *Останки вождя вирішили перепоховати біля кремлівського муру в могилі, на дні якого з восьми плит було споруджено своєрідний саркофаг. Також було зафарбовано прізвище Сталіна на Мавзолеї.* До речі, новина про винесення тіла Сталіна з Мавзолею народ сприйняв напрочуд спокійно

розпочала роботу **перша у світі атомна електростанція в Обнінську, у 1956 р. було відкрито Інститут ядерних досліджень у Дубні, у 1959 р. був спущений на воду перший у світі атомохід-криголам «Ленін».** Були збудовані Куйбишевська гідроелектростанція (1958 р.), Сталінградська ГЕС (1960 р.), Братська ГЕС (1961-1964 рр.) та ряд гідроелектростанцій та теплоелектростанцій місцевого значення. *Швидкий розвиток отримали нові джерела енергії: нафта з родовища Марково у Сибіру (1962 р.), нафта та газ у Тюменській області (1963 р.). З'явилися і почали розвиватися нові галузі промисловості: газова та алмазна.* Активно розвивалася хімічна промисловість, яка **освоїла випуск штучних матеріалів із заданими властивостями.** В результаті середньорічний приріст капітальних вкладень у хімічну промисловість 1958-1963 рр. в 3 рази перевищував такий приріст загалом по народному господарству. У наступні роки капітальні вкладення в хімічну галузь планувалося підвищити (1965 р. порівняно з 1950 р. виробництво мінеральних добрив збільшилося приблизно у 6 разів, синтетичних та пластичних мас - у 13 разів, хімічних волокон - у 17 разів). *М.С. Хрущов подолав опір консерваторів, які відстоюють збереження паровозної тяги на залізничному транспорті, довівши, що електрична тяга в 4 рази економічніша за парову.* Він

(Європейське економічне співтовариство чи «спільний ринок», попередник Євросоюзу). **На початок 1975 р. РЕВ підтримував відносини з понад 30 міжнародними, та неурядовими економічними та науково-технічними організаціями.** У жовтні 1974 р. організації було надано статус спостерігача ООН. Через РЕВ координувалася бартерна система торгівлі між країнами-учасницями, проводилося узгодження та взаємне прив'язування планів. **На країн-членів РЕВ у 1975 р. припадала третина світового промислового виробництва, господарський потенціал цих країн зріс з 1949 р. у кілька разів. Формально РЕВ було розпущено 1991 р.** Зовнішня політика

заповнити, використовуючи запропоновані викладачем джерела.

Самостійно заповнити, використовуючи запропоновані викладачем джерела.

Самостійно заповнити, використовуючи запропоновані

уперше в історії перевищило 50 млн. Проте зростання економіки загалом знизилася, зокрема через неефективні заходи на киталт запровадження раднаргоспів замість міністерств та поділу обкомів на промислові та сільськогосподарські. Розвиток багатьох галузей радянської промисловості продовжував тоді йти звичним **екстенсивним шляхом.** Мобілізаційні програми ніяк не торкалися самого **господарського механізму управління** грандіозною за масштабами економікою. **Наростали структурні диспропорції.** Якщо **1940 р. питому вагу випуску засобів виробництва (група А) становив 61,2%, то 1960 р.** він піднявся до **72,5%** за відповідного зниження частки виробництва предметів споживання (група Б). Багато в чому це визначалося відмовою від запропонованого Г.М. Маленковим курсу на пріоритетний розвиток групи Б, який М. С. Хрущов у 1955 р.

Микита Хрущов в українській вишиванці під час візиту до Казахстану. Кустанайська область, липень 1956р.

Микита Хрущов і кукурудза

Будучи з візитом восени 1959 р. у США, М.С. Хрущов побував на полях фермера Рокуеля Гарста зі штату Айова. Гарст вирощував гібридну кукурудзу, Хрущов був буквально нею полонений. Після повернення на батьківщину він із ще більшою запалістю став впроваджувати кукурудзу в радянське сільське господарство.

запропонував **1956 р. прийняти генеральний план електрифікації залізниць терміном 15 років. План було успішно здійснено, і вже 1967 р.** питома вага паровозної тяги на залізничному транспорті становила лише 7,6%. Активно розвивалася радянська авіація. **1955 р. в небо піднявся перший реактивний пасажирський літак Ту-104.** У вересні **1959 р.** під час візиту до США М. С. Хрущов прибув туди на щойно побудованому літаку **Ту-114.** На полі нью-йоркського аеродрому він деякий час гордо стояв біля виходу - у тих, хто зустрічав, не знайшлося достатньо високого трапу. **Найбільшим науково-технічним досягненням стало створення ракетно-космічної техніки. Було створено три центри ракетобудування:** 1) московський (під керівництвом С. П. Корольова), 2) уральський (під керівництвом В. П. Макеева, учня Корольова), 3) український (під керівництвом М. К. Янгеля). **Обганяючи американців, до кінця 1960 р. СРСР створив 44 типи міжконтинентальних ракет.** Були створені балістичні ракети малої, середньої та великої дальності. **Величезна потужність двигунів військових ракет дозволила розпочати освоєння космосу.** Для цього в казахстанському степу було збудовано космодром Байконур. **04 жовтня 1957 р.** з нього було запущено **першого штучного супутника Землі вагою 80 кг.** Потім космічні апарати

М.С. Хрущова була менш вдаю, ніж внутрішня. **Боротьба з культом особистості Сталіна призвела до погіршення відносин із соціалістичними країнами.** З Албанією **1961 р.** дипломатичні відносини були просто розірвані. З КНР у **1960-1964 рр.** стався різкий спад обсягів співробітництва. Відносини з КНДР також стали прохолодними на початку **1960-х рр.** Натомість покращилися стосунки з Югославією, де правив Тіто, що стало у **1948-1953 рр.** однією з цілей радянської пропаганди. **У 1955 р. на додаток до Ради економічної взаємодопомоги союкріаїн Європи з'явився їхній військовий блок— ОВС, Організація Варшавського договору.** Відносини з союкріаінами Європи стали гіршими через

викладачем джерела.

Самостійно заповнити, використовуючи запропоновані викладачем джерела.

Самостійно заповнити, використовуючи запропоновані

затаврував як «опортунізм» та «відрижку правого ухилу». Великим господарським експериментом кінця **1950-х років.** став перехід із п'ятирічного на більш тривале - **семирічне планування (семирічки).** Затверджений у **1956 р.** шостий п'ятирічний план розвитку народного господарства вже за рік визнали невдалим і розробили новий, цього разу **семирічний, прийнятий на позачерговому XXI з'їзді КПРС у січні 1959 р.** Тут же було зроблено висновок про повну та остаточну перемогу соціалізму в СРСР. Ще Маленков **1955 р.** заявляв, що у СРСР побудовано лише «основи соціалізму», але ця думка видалася керівництву Радянського Союзу тоді крамольною, і Маленков змушений був «визнати свої помилки». **Тепер було оголошено, що СРСР набирає нового періоду свого розвитку — період розгорнутого будівництва комунізму.** Семирічка (1959-1965 рр.) охопила два останні

Микита Хрущов і лідер Югославії Тіто

Скульптура Микити Хрущова в Криму, яку встановили в 2013 році, її котру офіційно називають «Кримчанином на відпочинку». Парк на території селища міського типу Партеніт, яке підпорядковане Алуштинській міській раді

доставили до космосу тварин, облетіли Місяць і сфотографували його зворотний бік. У 1959 р. радянський космічний корабель вперше досяг Місяця, залишивши на ньому вимпел СРСР. 12 квітня 1961 р. на навколосезну орбіту було запущено перший пілотований корабель «Схід» з людиною на борту. Ним став Юрій Олексійович Гагарін. Відбулася подія епохальної значущості - радянська людина вирушила до космосу, знаменуючи успіх усієї людської раси та початок нової доби цивілізації. Цей політ різко підвищив міжнародний авторитет Радянського Союзу. Цей успіх підтвердили і подальші космічні запуски: невдовзі до космосу було відправлено другого радянського космонавта - Германа Титова, потім, у 1962 р., було проведено перший груповий космічний політ Андріяна Ніколаєва та Павлом Поповича, а в липні 1963 р. у космосі побувала перша жінка - В. Терешкова. Безпілотна космонавтика також могла успіхи - кілька космічних апаратів було посаджено на Місяць, у листопаді 1962 р. до Марса була також запущена дослідницька ракета «Марс-1». Підкорення космосу зажадало колосальних витрат, але ефект був масштабним та тривалим. Зростала впевненість у тому, що СРСР надовго та міцно став лідером науково-технічного прогресу людства.

3) у 1953 р. в результаті

повстання в Угорщині в 1956 році і Берлінської кризи в 1961 р., що призвело до будівництва Берлінської стіни та поділу столиці Німеччини. 1962 р. запам'ятався Карібською кризою в відносинах зі США, що ледь поліпшилися, через розміщення радянських ракет на Кубі. Хрущов першим із правителів Росії та СРСР здійснив візит США і зустрівся з президентом Ніксоном в Айові. З президентом Кеннеді він зустрічався у 1961 р. у Відні на території нейтральної Австрії. У 1953-1964 рр. стали кращими відносинами з країнами, що розвиваються (Індією, Індонезією, Єгиптом і деякими державами Азії та Африки), які обрали соціалістичну орієнтацію, наприклад, Малі, Гвінея, Сомалі, Куба

викладачем джерела.

Самостійно заповнити, використовуючи запропоновані викладачем джерела.

Самостійно заповнити, використовуючи запропоновані

роки шостої п'ятирічки та наступне п'ятиріччя. Зміну планових віх пояснили переходом до територіальної системи управління економікою, потребами науково-технічного прогресу, необхідністю координації планів із країнами РЕВ. Загалом підсумки семирічки вражали. Національний дохід зріс на 53%, зростання промислового виробництва становило 84%. Було побудовано понад 5400 великих підприємств, серед них Карагандинський та Куйбишевський металургійні заводи, Кременчуцька ГЕС, Білоярська та Нововоронезька АЕС. Триумфи радянської науки і техніки (спутник, політ Гагаріна), високі темпи зростання економіки СРСР у 1950-ті роки. викликали вибух ентузіазму. Вони породили ілюзію, що найближчими роками СРСР обжене США і стане першою економічною державою світу. Радянським людям, які виростили в умовах суворих

М.С. Хрущов і президент США Джон Кеннеді

Хрущов М.С. з Ф. Кастро.

Ю.Гагарін в автобусі на шляху до польоту. 12 квітня 1961 р. в космос вирушила перша людина. Це був радянський космонавт Юрій Гагарін¹¹⁰.

внутрішньопартійної боротьби був усунений одні з конкурентів за владу - Лаврентій Берія. Він був, по суті, викреслений з історії, перейменовано різні об'єкти, названі на його честь. У 1957 р. М.С. Хрущов домігся виключення з партії колишніх сталінських кадрів - антипартійної групи Молотова, Маленкова, Кагановича та Шепілова. У 1958 р. Хрущов М.С. став Головою Радміну СРСР і невдовзі змінив значну частину сталінських кадрів у керівництві союзних республік;

4) боротьба з культом особистості Й.В. Сталіна розпочалася 1956 р. на XX з'їзді КПРС і продовжилася на XXII з'їзді 1961 р. В результаті в СРСР було знесено майже всі пам'ятники Сталіну та перейменовано багато міст та інших об'єктів: Сталіно - до Донецька; Молотов - до Пермі; Ворошиловград - у Луганськ; Сталіногорськ - до Новомосковська. У містах з'явилися вулиці розстріляних у 1937-1938 рр. героїв Громадянської війни: Тухачевського, Блюхера, Якіра та Єгорова.

5) у 1954 р. Кримська область зі складу РРФСР була передана до складу УРСР. Адміністративно-територіальні зміни відбувалися в напрямку укрупнення деяких регіонів через ліквідацію дрібніших, так, зі складу Радянської Білорусі зникло п'ять

та В'єтнам. Також за М.С. Хрущова почалася торгівля з Бірмою, у цій країні відкрилося радянське посольство.

викладачем джерела.

Самостійно заповнити, використовуючи запропоновані викладачем джерела.

Самостійно заповнити, використовуючи запропоновані викладачем

поневірянь, здавалося, що рівень добробуту в США цілком достатній для того, щоб стало можливим безкоштовне задоволення потреб усього населення - ось тільки капіталізм цьому заважає. У той же час посилення протестних настроїв вимагало переконливої відповіді, і М.С. Хрущов висунув гасло: «Нинішнє покоління радянських людей житиме за комунізму!» Це було відображено у новій програмі КПРС, прийнятій на XXII з'їзді КПРС у 1961 р. До 1980 р. було обіцяно побудувати «безкласовий суспільний устрій з єдиною загальнонародною власністю на засоби виробництва, повною соціальною рівністю всіх членів суспільства, де разом з всебічним розвитком людей виростуть і виробничі сили на основі науки і техніки, що постійно розвивається, всі джерела суспільного багатства польяться повним потоком і

¹¹⁰ Перший політ у космос: історія у фотографіях. Режим доступу: https://www.bbc.com/russian/multimedia/2011/04/110411_gagarin_photogallery

М.С. Хрущов з Ю.О. Гагаріним і Л.І. Брежнєвим

*Пам'ятник на могилі Микити Хрущова (1894–1971 рр.)
роботи скульптора Е. Неізнестного*

областей: 1) Поліська; 2) Полоцька; 3) Бобруйська; 4) Баранівська; 5) Пінська. У складі РРФСР при Хрущові були скасовані 1) Великолуцька, 2) Арзамаська, 3) Балашівська області. У 1957 р. Грозненська область через повернення депортованих чеченців та інгушів перетворили на ЧІАССР. Черкеська автономна область після повернення з депортації карачаївців була перетворена на Карачаєво-Черкеську АТ, а Кабардинська АРСР - на Кабардино-Балкарську АРСР після повернення з депортації балкарців. У 1958 р. влада відновила і Калмицьку АРСР. Натомість Карело-Фінська РСР у 1956 році була перетворена назад на Карельську АРСР.

джерела.

*Самостійно
заповнити,
використовуючи
запропоновані
викладачем
джерела.*

здійсниться великий принцип «від кожного за здібностями, кожному за потребами».
Хрущовська антирелігійна кампанія 1958–1964 рр. не принесла якихось помітних суспільних успіхів. Навпаки, у 1960-ті роки спостерігалося зростання пияцтва, абортів, вбивств та самогубств.

8.3. Л.І. Брежнєв: внутрішня та зовнішня політика СРСР (1964 – 1982 рр.)

Прихід до влади. «Тихий переворот».

У січні-лютому 1959 р. відбувся XXI з'їзд КПРС, на якому було проголошено повну та остаточну перемогу соціалізму в СРСР; було урочисто заявлено, що починається будівництво комунізму.

У жовтні 1961 р. відбувся XXII з'їзд КПРС, на якому було намічено поетапний план побудови комунізму до 1980 р. (20 років для побудови ідеального суспільства). М.С. Хрущов заявив: «Наступне покоління радянських людей житиме за комунізму».

У 1961 р. було поставлено такі задачі:

- 1) забезпечити матеріально-технічну базу комунізму, тобто вийти перше місце у світі за рівнем життя;
- 2) перейти до комуністичного самоврядування;
- 3) сформувати нову людину, яка житиме в комуністичному суспільстві.

Крім того до Статуту КПРС було внесено **ДЕЯКІ ПОЛОЖЕННЯ**:

- 1) про можливість проведення внутрішньопартійних дискусій;
- 2) про зміну партійних кадрів у центрі та на місцях;
- 3) про розширення прав місцевих партійних органів;
- 4) про висування керівних кадрів **ВИКЛЮЧНО** на основі їх ділових якостей.

Всі ці положення, якби вони були реалізовані на ділі, змогли б змінити вигляд влади, сприяли формуванню принципів відкритості та демократизації партійної системи.

Однак, це були лише гучні, але порожні заяви.

Взагалі кроки М.С. Хрущова, непослідовні та сміливі, викликали тривогу та побоювання у тих, чий інтереси виявилися зачеплені в результаті реформ.

Проти перетворень М.С. Хрущова, першого секретаря КПРС, виступив партійний апарат, військові, інтелігенція, трудящі, бо на початку 1960-х років їхній рівень життя після деякого покращення знову став гіршим.

У результаті в жовтні 1964 р. М.С. Хрущов цілком демократичним шляхом відсторонили від влади. Його звинуватили у **волюнтаризмі** та **суб'єктивізмі**, позбавили можливості керувати партією та країною та **відправили на пенсію**. М.С. Хрущов був першим лідером країни, якого відправили у відставку політичні противники і **залишили живими!** Так що зміни в країні все ж таки відбулися.

Першим секретарем ЦК КПРС з 1966 р. – Генеральним секретарем – був **ВИБРАНИЙ Леонід Ілліч Брежнєв**.

Головою Ради Міністрів СРСР став Олексій Миколайович Косигін.

Ознаки періоду «ЗАСТОЮ».

1. Консервація політичного режиму.

1.1. Посилення позицій партійно-державної номенклатури.

Основні характеристики:

- посилюється контроль партії та держави за ВСІМА сферами життя суспільства (фактично відродження сталінізму);
- скасування змінності (ротації) партійної номенклатури, що сприяло появі геронтократії (влада «старців», тобто людей похилого віку);
- відроджено систему пільг та привілеїв партійної та державної номенклатури;
- посилення нападок на критику І.В. Сталіна та сталінізму (повернення репресій);
- кампанія у пресі звеличення Л.І. Брежнєва (неосталінізм);
- переслідування інакодумців, але більш «м'якими» методами, ніж за Й. Сталіна.

1.2. Зміцнення ролі армії та органів безпеки.

Основні характеристики:

- у цей час зростає роль армійських генералів та армії як такої, а також посилюється позиція органів державної безпеки;
- з **1964 р.** збільшилося у кілька разів фінансування оборонних програм;
- у **1967 р.** почалася масова установка у підземних шахтах міжконтинентальних балістичних ракет (запорука майбутнього військово-стратегічного паритету зі США);
- у **1976 р.** почалося встановлення ядерних ракет середньої дальності у Східній Європі;
- зміцнення обороноздатності СРСР;

- посилення позиції військового керівництва у структурах влади;
  - виробництво та утримання військової техніки, розробка перспективних моделей озброєнь
- НЕ ДОЗВОЛЯЛИ підвищити рівень життя радянських людей та покращити їхній побут;
- з 1967 р. керівником Комітету державної безпеки (КДБ) СРСР стає секретар ЦК КПРС Юрій Володимирович Андропов, який почав приділяти особливу увагу боротьбі з **інакомисленням**. Мета п'ятого управління КДБ – це боротьба з **дисидентством**. **Дисиденти** - громадяни СРСР, які відкрито висловлювали свої політичні погляди, що істотно відрізняються від панівної на той час комуністичної ідеології. Співробітники п'ятого управління повинні були впроваджуватися в громадські та державні організації, мали спостерігати, прослуховувати телефонні дзвінки осіб, що потрапили під підозру, підглядати та підслуховувати у пошуках компромоту інформації.

Дисидентів не розстрілювали і не відправляли в табори, їх лікували в спеціалізованих психіатричних лікарнях. Органи державної безпеки контролювали навіть наукові дискусії в університетах. У результаті масовий терор пішов у минуле, але політичні переслідування набули більш витонченого характеру.

Фото-таблиця.34.

Л.І. Брежнєв: особистість, діяльність...

	
<p><i>Л.І. Брежнєв - курсант Забайкальської бронетанкової школи (1936 р.)</i></p>	<p><i>Бригадний комісар Брежнєв Л.І. (праворуч) вручає партбилет бійцю (1942 р.)</i></p>
<p>Присвоєння військових звань:</p> <ul style="list-style-type: none"> ➤ лейтенант танкових військ - 1935 р., ➤ полковий комісар запасу - 16 вересня 1941 р. ➤ бригадний комісар - 26 грудня 1941 р., ➤ полковник - 15 грудня 1942 р., ➤ генерал-майор - 2 листопада 1944 р., ➤ генерал-лейтенант - 4 серпня 1953 р., ➤ генерал армії - 21 березня 1974 р., ➤ Маршал Радянського Союзу - 7 травня 1976 р. <p><i>Орден Вітчизняної війни 1 ступеня</i></p>	<p>У 1943 р. брав участь у визволенні Новоросійська. У період підготовки операції зі звільнення міста неодноразово відвідував з морським десантом оточений сушею ворогом плацдарм Мала земля на західному березі Цемеської бухти. За визволення Новоросійська був нагороджений орденом Вітчизняної війни I ступеня.</p> <p>«Начальник політвідділу 18-ї армії полковник Леонід Ілліч Брежнєв сорок разів припливав на Малу Землю, а це було небезпечно, оскільки деякі судна в дорозі підірвалися на мінах і гинули від прямих снарядів та авіаційних бомб. Якось сейнер, на якому плив Брежнєв, напорівся на міну, полковника викинуло в море... його підібрали матроси...» С. Борзенко у статті «225 днів мужності та відваги» («Правда», 1943 рік).</p> <p>«У відбитті наступу німців активну участь брав начальник політвідділу 18-ї армії полковник тов. Брежнєв. Розрахунок одного станкового кулемету (рядові Кадиров, Абдурзаков, з поповнення) розгубився і не відкрив своєчасно вогню. Два взводи німців, скориставшись цим, підібралися до наших позицій на кидок гранати. Тов. Брежнєв фізично впливав на кулеметників і змусив їх розпочати бій. Зазнавши значних втрат, німці відступили, кинувши на поле бою кілька поранених.</p>

Парад військ Червоної армії на Червоній площі Москви 24 червня 1945 р. (також Парад Перемоги) - історичний парад, що пройшов на Червоній площі Москви на честь перемоги СРСР над Німеччиною у Великій Вітчизняній війні (1941 – 1945 рр.).

Парад військ Червоної армії приймав Маршал Радянського Союзу Георгій Жуков.

Командував військами Маршал Радянського Союзу Костянтин Рокоссовський.

Спеціально для параду з Берліна було доставлено Прапор Перемоги, встановлений над рейхстагом, проте його так і не винесли.

На Параді Перемоги проводилася церемонія повалення німецьких прапорів та штандартів, після параду їх було відправлено до Центрального музею Збройних Сил.

У Параді Перемоги (1945 р.) взяли участь 35 325 осіб: 24 маршали, 249 генералів, 2536 офіцерів (від молодшого лейтенанта до полковника), 31 116 сержантів та солдатів, 1400 військових музикантів, а також 1850 одиниць техніки.

Парад Перемоги. 24.06.1945 р.

Орден Червоної зірки

За наказом тов. Брежнева розрахунок вів по них прицільний вогонь, доки не знищив». У 1943 р. полковник Брежнев був поранений, перебував на лікуванні у шпиталі». 28 травня 1944 р. начальник політвідділу 18-ї армії полковник Брежнев був нагороджений орденом Червоного Прапора. Брежнев Л.І. був нагороджений численними орденами та медалями у період Великої Вітчизняної війни (1941-1945 рр.).

На Параді Перемоги 24 червня 1945 р. на Червоній площі в Москві генерал-майор Брежнев був заступником командира з політичної частини зведеного полку 4-го Українського фронту, йшов на чолі колони разом із командуючим фронтом генералом армії А.І. Єрьоменко.

Полковник Леонід Ілліч Брежнев та підполковник Авксентій Тихоступ (праворуч ліворуч) напередодні штурму Новоросійська у 1943 р.
З архіву музею міста Новоросійська.

Л.І. Брежнев разом із дружиною Вікторією

У центрі – комісар зведеного полку 4-го Українського фронту генерал-майор Леонід Ілліч Брежнєв

Петрівною, яка навчалася в медичному технікумі. Був одружений з 11.12.1927 р. до самої смерті.

Діти Л.І. Брежнєва. Юрій (1933 – 2013 рр.) та Галина (1929 – 1998 рр.). 1942 р.

Перший секретар Дніпропетровського обкому партії Леонід Брежнєв зустрічається із робітниками Металургійного заводу імені Дзержинського. Українська РСР.

Леонід Ілліч Брежнєв, Генеральний секретар ЦК КПРС під час бесіди з групою американських журналістів у Кремлі 14 червня 1973 р.

Голова президії Верховної Ради СРСР Леонід Брежнєв вітає Першого секретаря ЦК КПРС Микиту Хрущова із присвоєнням звання Героя Радянського Союзу

У жовтні 1964 року у Кремлі відбудеться тихий жовтневий переворот – усунення Хрущова. До влади йшов Брежнєв Л.І.. Багато хто вважав, що тимчасово, але Леоніда Ілліча недооцінили, а його правління триватиме 18 років.

Генеральний секретар ЦК КПРС Леонід Ілліч Брежнєв та Перший секретар ЦК компартії Куби Фідель Кастро розмовляють під час візиту Л. Брежнєва до Куби

Генеральний секретар ЦК КПРС Леонід Брежнєв.
Москва, 1966 рік.

За Брежнєва проведуть перший через 20 років Парад Перемоги і зроблять 9 травня вихідним, введуть 5-денний робочий тиждень, почнуть масштабне освоєння нафтогазового комплексу Сибіру, побудують автогіганти – ВАЗ та КамАЗ, добробут громадян почне зростати....

Він же введе війська до Чехословаччини, боротиметься з дисидентами, затвердить доктрину обмеженого суверенітету для соцкраїн (доктрина Брежнєва) та проводитиме політику розрядки зі США та країнами Заходу. Вершина брежнєвської дипломатії – Заключний акт Гельсінської наради з безпеки.

*Радянсько-афганські переговори. 1978 рік
Формально причиною стали неодноразові прохання керівництва Афганістану, а фактично ці дії мали запобігти загрозам іноземного військового втручання.*

Радянський лідер Леонід Брежнєв (праворуч) тисне руку і цілує президента США Джиммі Картера

24 грудня 1979 року міністр оборони СРСР Дмитро Устинов підписав директиву №312/12/001, в якій йшлося про прийняття рішення про введення «деяких контингентів радянських військ, дислокованих у південних районах нашої країни, на територію Демократичної республіки Афганістан». Так де-юре почалося радянське вторгнення в цю країну, яке, за різними даними, **обернулося загибеллю від 15 до 30 тисяч солдатів і офіцерів.**

Голова президії Верховної Ради СРСР Леонід Ілліч Брежнєв серед учасників Всесвітнього конгресу жінок у Георгіївській залі Кремля.

*Л.І. Брежнєв (1906 – 1982 рр.).
Офіційний портрет. 1972 р.*

Перед відвідуванням СРСР в 1973 р. принцом Філіпом, Форін-офіс нада йому короткі характеристики осіб, з якими він мав зустрітися. *Леонід Брежнєв там був описаний як «вольова людина, що випромінює впевненість і компетентність, не володіє при цьому блискучим інтелектом. Незважаючи на квітучий вигляд, переніс кілька серцевих нападів. Любить полювання, футбол та водіння; англійською не говорить».*

На початку 1976 р. *переніс клінічну смерть.* Після цього він так і не зміг фізично відновитися, і його важкий стан і нездатність стратегічно керувати країною з кожним роком ставали очевиднішими. Брежнєв Л.І. *страждав астенією* (нерво-психічною слабкістю) як наслідком контузії під час Великої Вітчизняної війни, *атеросклерозом мозкових судин*, його швидке водіння автомобіля під час відпочинку в Криму в останні роки життя тільки дивом не закінчувалося його смертю.

Часто працювати він міг (лише годину-дві на добу), після чого спав, дивився телевизор і т.п.

У нього з'явилася *наркотична залежність від снодійного - нембутала*, який йому призначила медсестра замість лікарів і всупереч їхнім вказівкам. Достатньо шприца - і генсек стає маріонеткою в чийось руках. Підозрюю, що саме медичне втручання зробило Брежнєва пародією на Брежнєва. С. Чазов.

Могила Брежнєва у Некрополі стіни Кремля, 2016 р.

Прийняття Конституції СРСР у 1977 р.

Наближався 1980 р., а водночас і момент, коли має настати комунізм, який проголосили на з'їзді у 1961 р. Однак на горизонті ніякого ідеального суспільства не було видно. Це треба було якось пояснити радянському народові. Для цього було придумано концепцію «розвиненого соціалізму», проміжної стадії розвитку суспільства між соціалізмом та комунізмом.

Основні положення Конституції 1977 р.:

- закріплено поняття «розвиненого соціалізму». Конституція отримала назву «Конституція розвиненого соціалізму»;
- закріплено керівне становище комуністичної партії (*стаття № 6: «Керівною та спрямовуючою силою радянського суспільства, ядром його політичної системи, державних та громадських організацій є КПРС»*);
- розширено права громадських організацій у політичному житті (зрозуміло, лише формально);
- запроваджено принципи міждержавного спілкування (в основі Заключного акту Народи з безпеки та співробітництва в Європі «Гельсінкі-75»).

8.4. Економічний розвиток СРСР (1964 – 1982 рр.) і соціальна політика.

Аграрна реформа 1965 р.:

- після усунення Н.С. Хрущова в економіці панував хаос (кукурудзяна кампанія була провалена, зерна в країні не вистачало, тому його доводилося закуповувати зі США, система управління, представлена ВРНГ та місцевими раднаргоспами, була надто бюрократизована і породжувала містечкові відносини між регіонами);
- для виправлення цієї ситуації було сплановано та реалізовувалась аграрна реформа; **Основні етапи перетворень на селі:** 1) підвищувалися закупівельні ціни на сільськогосподарську продукцію; 2) збільшувалися капіталовкладення в село; 3) усувалися раніше встановлені обмеження на ведення особистого підсобного господарства колгоспників; 4) перерозподілявся національний дохід на користь сільського господарства, державних коштів вкладено в с/г було більше, ніж у космічні програми;
- в результаті досягнуто тимчасове прискорення сільськогосподарського виробництва та зниження гостроти продовольчого питання.

Реформи в промисловості Косигінська реформа 1965 р.

- Зміни у промисловості отримали назву **реформ А.А. Косигіна**.
- **Цілі перетворень:** 1) підвищити результативність роботи народного господарства; 2) прискорити темпи зростання економіки; 3) задіяти економічні методи стимулювання економіки (раніше все трималося на ентузіазмі трудящих і на адміністративних важелях);
- **основні заходи:** 1) *знизити планові показники*, які дерективно спускалися на підприємства. Якщо раніше заводи та фабрики жорстко контролювалися міністерствами, то тепер кількість планових показників скорочувалася до 5 показників, порівняно з колишніми, яких було понад 100. *Головним показником була рентабельність виробництва*, розмір прибутку та обсяг реалізованої, а не виробленої продукції; 2) *посилити економічне стимулювання*. На підприємствах дозволялося створювати заохочувальні фонди, гроші з яких могли бути спрямовані на матеріальне заохочення (премії) найкращих працівників; 3) *відновити галузеві міністерства* замість раднаргоспів; 4) *ввести елементи госпрозрахунку*. *Підприємство при госпрозрахунку практично переставало контролюватись*, переводилося на *самоокупність та самофінансування*. Крім того, підприємство саме вирішувало, де закуповувати сировину, куди збувати продукцію, що робити зі своїми прибутками. Вводилися *елементи оптової торгівлі* між підприємствами, хоча раніше цей процес і також контролювався державою;
- **результати:** 1) зростання промислового виробництва, на 50%. *Восьму (VIII) п'ятирічку (1966 - 1970 рр.) назвали «золотою п'ятирічкою»*; 2) *екстенсивний характер розвитку*. У другій половині 1960-х років було збудовано близько 1900 нових підприємств, у тому числі Волзький автозавод у Тольятті; 3) фізичне зношування та моральне старіння обладнання; 4) підвищення продуктивності праці наприкінці 1960-х – на початку 1970-х років; 5) підвищення зацікавленості працівників у результатах своєї праці.

Репортаж щодо реформ 1960-х років ХХ ст.

Основні ідеї	Документи, фото аргумент	Результати, наслідки
<p>Реформа 1965 р. являла собою комплекс заходів щодо вдосконалення планування, управління та господарювання. Завдання забезпечення індустріального розвитку всього суспільного виробництва передбачало 1) його оптимальну концентрацію та 2) економічно доцільну спеціалізацію, 3) впровадження високопродуктивних машин та прогресивної технології, 4) наукову організацію виробництва та праці у всі галузі народного господарства. Окремим рядком п'ятирічного плану було виділено завдання здійснити в основному перехід до загальної середньої освіти.</p> <p>Ліберман на обкладинці журналу «Time».</p>	<p>Головне економічне завдання 8-ї п'ятирічки — «на основі використання досягнень науки і техніки, індустріального розвитку всього суспільного виробництва, підвищення його ефективності забезпечити значне зростання промисловості, високі стійкі темпи розвитку сільського господарства та суттєвий підйом рівня життя народу», було зафіксовано та проголошено Директивами XXIII з'їзду КПРС (1966 р.), а також рішеннями жовтневого (1964 р.), березневого та вересневого (1965 р.) пленумів ЦК КПРС. На цій основі було вироблено довгострокову програму подальшого підйому економіки країни. Найважливіша ланка цієї програми - перехід до галузевого принципу управління народним господарством, широке економічне стимулювання зростання та вдосконалення виробництва.</p>	<p>Після XXII з'їзду КПРС на сторінках головних радянських газет («Правда», «Известия») розгорнулася економічна дискусія, яка зводилася до питання: як зацікавити підприємства брати більш напружені плани? Серед учасників дискусії були В.С. Немчинов, О.К. Антонов, М.З. Бор, Л.М. Гатовський, Є.Г. Ліберман та інші економісти. Найбільш відомим, безперечно, став харківський економіст Ліберман. У вересні 1962 р. в «Правді» вийшла його стаття «План, прибуток, премія», яка стала свого роду теоретичним маніфестом економічної реформи 1965 р.</p> <p>Основні завдання п'ятирічки було виконано, а за рядом важливих показників перевиконано: національний дохід зріс на 41,5% замість 38-41% за планом, реальні доходи на душу населення перевиконано на 33% проти 30%, виробництво продукції промисловості - на 50,5% замість 47-50% тощо. Прискорилися темпи зростання продукції сільського господарства. Середньорічне виробництво цієї галузі зросло на 21% проти 12% у попередній п'ятирічці. Значно зріс економічний потенціал країни. Виробничі основні фонди народному господарстві збільшилися на 48%. Коефіцієнт оновлення цих фондів становив 44%, а сільському господарстві — 54%. У порівнянні з 1961-1965 рр. обсяг коштів, спрямованих на капітальне будівництво, збільшився на 43%, прискорилися темпи зростання продуктивності суспільної праці на 37% проти 29% у попередньому п'ятиріччі. Побудовано 1900 великих промислових підприємств та об'єктів. Серед них - Придніпровська ГРЕС, Волзький трубний завод, доменні печі об'ємом 2700—3000 м², Донецька камвольно-прядильна фабрика, трикотажні фабрики у Волгограді, Шахтарську та Ленінгорську, взуттєві фабрики у Волгограді та Череповці. Закінчено формування</p>
<p>Олексій Миколайович Косигін народився у 1904 р. 1930 р. Ленінград вступив до Ленінградського текстильного інституту, який закінчив 1935 р. На п'ятому курсі працював майстром на текстильній фабриці ім. Желябова, а після закінчення інституту – начальником зміни, цеху. 1937 – 1938 рр. - директор фабрики «Жовтнева», м. Ленінград. 1938 р. з ініціативи Жданова призначено посаду завідувача промислово-транспортним відділом Ленінградського обкому ВКП(б), у тому року став головою Ленінградського миськвиконкому. 02 січня 1939 р. очолив Наркомат легкої промисловості. 21 березня 1939 р. призначений на посаду народного комісара текстильної промисловості СРСР, який обіймав до 1940 р. Квітень 1940 р. у віці 36 років призначений заступником голови РНК СРСР та головою Ради з товарів широкого споживання при РНК СРСР. 2 04 червня 1941 р. призначений заступником голови Ради з евакуації при РНК СРСР. 01 липня 1941 р. - заступником голови Комітету продовольчого та речового постачання Червоної Армії. 11 липня за рішенням Державного комітету оборони при Раді з евакуації було створено спеціальну групу інспекторів, очолювану Косигіна. Під контролем цієї групи у другій половині 1941 р. було повністю або частково евакуйовано 1523 підприємства, серед яких 1360 — великих. 25 жовтня 1941 р. увійшов до Комітету з евакуації в глиб країни з прифронтової зони запасів продовольства, сировини, промислових товарів, обладнання холодильників, текстильних, швейних, тютюнових фабрик та миловарних заводів, тютюнової сировини та махорки, мила та соди. 19 січня по липень 1942 рр. як уповноваженого ДКО в блокадному Ленінграді виконував роботу з постачання мирного населення міста і військ, а також брав участь у роботі місцевих радянських і партійних органів і Військової ради</p>		

Ленінградського фронту. Водночас керував евакуацією мирного населення з блокадного міста та брав участь у створенні «Дороги життя», виконуючи постанову «Про прокладання трубопроводу дном Ладозького озера» тощо.

Партійний квиток №00000004, 1973 р.

Зробив суттєвий внесок у нормалізацію відносин між СРСР і Китаєм під час прикордонного конфлікту на острові Даманський, зустрівшись у Пекіні на аеродромі з прем'єром Держради КНР Чжоу Еньлаєм. За посередництвом радянської дипломатії та особисто О.М. Косигіна у 1966 р. було підписано Ташкентську декларацію - угоду про припинення військових дій між Індією та Пакистаном. За свідченням В.І. Вареннікова, 1979 р. Косигін був єдиним членом Політбюро, який не підтримав рішення про відправку радянських військ до Афганістану, і з цього моменту у нього стався повний розрив з Брежневим та його оточенням.

єдиної енергетичної системи Європейської частини СРСР. Створено об'єднану енергосистему Центрального Сибіру. Підвищення ролі інтенсивних чинників у зростанні національного доходу відбито у прискоренні темпи зростання продуктивність праці, зниженні матеріаломісткості продукції, поліпшенні використання виробничих основних фондів у багатьох галузях. Це дозволило здійснити різноманітні заходи щодо підвищення рівня життя народу. Подальше вдосконалення територіальних пропорцій сприяло розвитку господарства союзних республік та економічних районів країни, прискорення темпів зростання промисловості східних та північних районів. Поряд із прискоренням темпів розвитку економіки досягнуто покращення основних економічних показників та пропорцій. Найважливішим напрямом цих змін є збільшення частки ресурсів для народного споживання.

О. Косигін на зустрічі з Президентом США Л. Джонсоном у Глассборо. Червень 1967 р.

О. Косигін (ліворуч) та Урхо Кекконен, 1968 р.

Не нажив О.М. Косигін і незліченні багатства, хоча міг би. Наприклад, під час візитів до різних країн йому часто підносили подарунки. Якщо він погоджувався їх брати, то одразу ж передавав у Держсховище чи підшефній школі. Наприклад, в арабських країнах відносно радянському чиновнику не раз підносили мечі та шаблі, прикрашені діамантами та іншими коштовними каменями, але жодного разу О.М. Косигін не залишив подарунок собі.

О.М. Косигін захоплювався спортом: веслування, лижі, біг, волейбол, гірські походи, тримав себе в тонусі. Активні заняття спортом Олексій Миколайович припинив після мікроінсульту 1978 р.

Влітку 1969 р. 65-річний О.М. Косигін зі своїм близьким другом 69-річним президентом Фінляндії Урхо Кекконен здійснили піший перехід через Кавказький хребет.

01 серпня 1976 р., під час прогулянки байдаркою, знепритомнів і мало не потонув, переживши клінічну смерть, що різко підірвало його здоров'я. У жовтні 1979 р. пережив важкий інфаркт.

О. Косигін на Іванівському меланжевому комбінаті, 1972 р.

Олексій Косигін із дружиною та онькою

«Я згадую скромний, але дуже затишний будинок Косигіна в Архангельському, в якому вони довго жили, незалежно від посади, що займала глава сім'ї. Цей будинок і на вигляд і за внутрішнім оздобленням відрізнявся від великого, з претензією на помпезність,

О.М. Косигін в човні.

Мозаїка на одному із підприємств міста Дзержинський. Автор плакату – М. Байраков

Олексій Косигін на виробництві

Виробничий цех швейної фабрики «Більшовичка» у 1967 р.

Радянський плакат 1966 р., художник – О. Масляков

м'ячового будинку Л. І. Брежнєва в Звениччя. Простота Косигіна була не наганою, а суттю його як людини. І річ навіть не в тому, що він, відпочиваючи в Кисловодську чи в санаторії «Волзький струмчак» у Жигулях, харчувався в їдальні разом з усіма відпочиваючими, а в його поведінці, поведженні з оточуючими... Була ще одна риса — інтелектуальність, яка відрізняла Косигіна Так, можливо, ще Андропова, від інших членів Політбюро... Косигіна не любив Хрущов, не любив і Брежнєв, але обидва вони зберігали його як керівника економікою країни. Чазов, Євген Іванович Здоров'я та влада. Спогади «кремлівського лікаря». М.: Новини, 1992. 224 с.

О.М. Косигін

У 1970-х роках знову почався спад темпів виробництва.

Реформа 1965 р. згорнулася, хоча формально її ніхто не скасовував. Ринкові елементи були задушені адміністративно-командної системою. Планових показників до середини 11980-х років збільшало у тисячу. Підприємства були позбавлені самостійності.

Причини згортання реформ:

1) **непослідовність і половинчастість самих реформ** (наприклад, елементи оптової торгівлі, елементи госпрозрахунку тощо) **Поєднання економічних засад із жорстко централізованою плановою економікою**, як свідчить світовий і вітчизняний досвід, дає лише короткочасний ефект, потім знову відбувається домінування адміністративних принципів та придушення економічних принципів;

2) **некомплексний характер реформ**. Ні про яку демократизацію виробничих відносин, зміну форм власності та перебудову політичної системи не йшлося;

3) **слабка кадрова підготовка та забезпеченість реформи**. Інерція мислення керівних господарських кадрів, тиск на них колишніх стереотипів, відсутність творчої сміливості та ініціативи у безпосередніх виконавців перетворень зумовлювали половинчастість задуму реформ і прирекли їх у результаті на невдачу;

4) **протидія реформі з боку партійного апарату та його керівників** (Л.І. Брежнев, М.В. Підгорній, Ю.В. Андропов), які боялися після подій Празької весни 1968 р.¹¹¹, що економіка може вийти з-під контролю, а *реформа поставить під сумнів сутність соціалістичного устрою взагалі*;

5) негативну роль відіграли **Чехословацькі події 1968 р.**, де аналогічні новачі спричинили початок демонтажу політичної системи. Це налякало радянське керівництво.

8.5. Дисидентський рух та неосталінізм.

У 1960-х гг. під впливом хрущовської «відлиги» виник *дисидентський рух*, куди увійшли правозахисні, національно-визвольні, релігійні організатори та рухи.

Дисидентство - це *рух радянських громадян, опозиційно налаштованих по відношенню до політики влади і спрямованих на ліберелізацію політичного режиму СРСР. Дисидентство*¹¹²:

1. **Причини виникнення руху:** 1) відхід радянського керівництва від політики «відлиги»; 2) в 1975 р. СРСР підписав *Гельсінські угоди*, в яких йшлося про права людини. Різниця між заявленими правами і радянською дієвістю спричинила виникнення руху дисидентів; 3) те саме з *Конституцією СРСР 1977 р.*, у якій також проголошувалися права і свободи громадян, які на практиці не дотримувалися.
2. **Цілями дисидентського руху** були: 1) вироблення в людях демократичних переконань; 2) надання населенню реальних громадянських та політичних прав і свобод; 3) скасування цензури та надання свободи творчості; 4) зняття *«залізної завіси»* та встановлення тісного контакту із Заходом; 5) недопущення неосталінізму.
3. **Форми діяльності дисидентів** були страйки, мітинги.
4. **Духовним лідером правозахисного руху став академік Андрій Сахаров.**
5. **Натхненником гонінь на дисидентів** виступив ідеолог КПРС – М. Суслов. З дисидентами та внутрішніми опозиціонерами боролися КДБ на чолі з Ю. Андроповим.
6. **Поворотною подією у боротьбі з дисидентами та переходом до неосталінізму** став арешт та вирок до 7 років таборів та 5 років заслання письменників А. Синявського та Ю. Данієля за те, що вони опублікували свої твори за кордоном. Судовий процес тривав із 1965 по 1966 р.
7. **Прояви неосталінізму та боротьба з ним:** 1) тема злочинів великого терору з **кінця 1960-х років** фактично опиняється під забороною, починає формуватися образ великого полководця Й. Сталіна, який здобув перемогу у Великій Вітчизняній війні (1941-1945 рр.); 2) у 1969 р. відбулося створення першої в СРСР відкритої громадянської *асоціації «Ініціативна група захисту прав людини в СРСР»*. Асоціація займалася складанням текстів та звернень до ООН з текстами, які містили відомості про політичні злочини в СРСР; 3) у 1975 р. замполіт великого протичовнового корабля «Вартовий» Балтійського флоту капітан 3-го рангу В. Шаблін заарештував командира корабля і повів корабель у нейтральні води, щоб звернутися до керівництва СРСР із революційним покликанням. У ньому говорилося: «Громадяни, Батьківщина в небезпеці! Його підточують казнокрадство та демагогія, показуха та брехня...». Корабель було зупинено радянською авіацією. Шаблін розстріляний; 4) у 1976 р. у Москві була створена *група сприяння виконанню Гельсінських угод в СРСР (Московська Гельсінська група, МХГ)*. Це була правозахисна організація, метою якої було сприяння практичному виконанню гуманітарних статей Гельсінської угоди 1975 р.; 5) **наприкінці 1979 - початку 1980 року** відбувся арешт та висилка майже всіх лідерів та активних учасників правозахисних та релігійних організацій.
8. **У боротьбі з дисидентами використовували методи:** 1) лікування у психіатричних лікарнях; 2) висилали із країни; 3) позбавляли радянського громадянства; 4) забороняли займатися творчою діяльністю; 5) звільняли з роботи.

¹¹¹ 1968 р. – придушення Празької весни. Український інститут національної пам'яті. Режим доступу: <https://www.uinp.gov.ua/istorychnyy-kalendar/serpen/21/1968-prydushennya-prazkovyi-vesny>

¹¹² Захаров Є. Дисидентський рух в Україні (1954 – 1987.) Сайт віртуального музею Дисидентський рух в Україні. Режим доступу: <http://museum.khpg.org/1256737855>

Шістдесятники в СРСР і в Україні (1964 – 1987 рр.)

Окрім дисидентів існували так звані «шістдесятники».

Шістдесятники - субкультура радянської інтелігенції, що в основному захопила покоління, що народилося між 1925 - 1945 рр.

Українське шестидесятицтво – це рух творчої (у першу чергу, гуманітарної) інтелігенції, спрямований, головним чином, на боротьбу з русифікацією та відродження національної культури.

Центром був Київ, хоча цей рух поширювався на всю Україну.

Шестидесятники не порушували питання про відділення України від СРСР, вони сподівалися на лібералізацію режиму і на вирішення національної проблеми в складі Союзу¹¹³.

Історичним контекстом, який сформував погляди «шістдесятників» були роки сталінізму, війни 1941-1945 рр., підсумки XX з'їзду КПРС, епоха «відлиги». Багато хто з них пережив світову кризу, сталінські чистки, втратили батьків.

Зазвичай це не викликало радикального перегляду поглядів, проте змушувало *сильніше рефлексувати та призводило до відкритої опозиції політичного режиму в СРСР.*

Учасники і представники руху «шістдесятників»:¹¹⁴

- **Легенди руху:** Василь Стус, Ліна Костенко, Іван Драч, Дмитро Павличко, Валерій Шевчук, Микола Вінграновський, Ігор Калинець чи Грицько Чубай.
- **Літературні критики** – Іван Дзюба, Євген Сверстюк, Іван Світличний, Михайлина Коцюбинська, Михайло Осадчий, брати Богдан і Михайло Горині, Юрій Бадзьо, В'ячеслав Чорновіл.
- Активними діячами тих років були й **науковці, зокрема історики** – Михайло Брайчевський, Ярослав Дзира, історики літератури – Дмитро Наливайко, Володимир Кречетень, Ярослав Дашкевич.
- Представниками покоління шістдесятників були також і **художники** Алла Горська, Віктор Зарецький, Георгій Якутович, Людмила Семикіна, Опанас Заливаха, Галина Севрук,
- У 60-ті були створені поетичні **кіношедеври**, авторами яких були Сергій Параджанов, Юрій Іллєнко, Леонід Осика, актори і режисери – Іван Миколайчук та Лесь Танюк.
- Ще однією галуззю шістдесятництва було **музичне мистецтво**, де найпомітнішими постатями були Євген Станкович, Володимир Сильвестров, пізніше – Мирослав Скорик.
- Цікавим феноменом того покоління стала потужна **школа художнього перекладу**, яку творили Микола Лукаш, Григорій Кочур, Ольга Сенюк, Андрій Содомора та інші.

Домашнє завдання. Самостійно прочитати і переглянути:

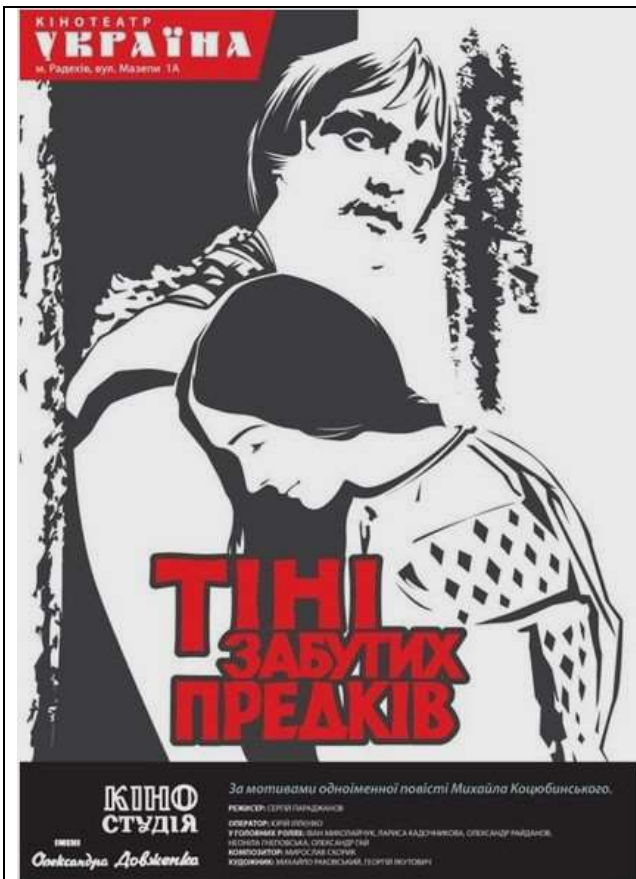
- 1) Іван Дзюба. Інтернаціоналізм чи русифікація. Параграфи VIII – IX – X. Збірник. Режим доступу: <http://litopys.org.ua/idzuba/dz.htm>
- 2) переглянути фільм «Тіні забутих предків» (в міжнародному прокаті «Дикі коні вогню» - український радянський художній фільм режисера **Сергія Параджанова**, відзнятий у **1964 р.** на кіностудії імені Олександра Довженка. Екранізація однойменної повісті Михайла Коцюбинського. За операторство відповідав **Юрій Іллєнко**, за композицію **Мирослав Скорик**. Фільм видався дебютним для **Івана Миколайчука**, що згодом стане відомим актором і режисером, а також одним із символів українського кінематографу. Зйомки відбувалися у селі Криворівні Верховинського району Івано-Франківської області та на його околицях. Саме тут Михайло Коцюбинський написав свою повість. **У перший рік прокату фільм переглянули 8,5 млн. глядачів.** Гарвардський університет додав стрічку до списку обов'язкових для перегляду студентам, які претендують на вищий ступінь у кінознавстві. **Картина займає 1-шу позицію у списку 100 найкращих фільмів в історії українського кіно.**

¹¹³ Дисидентський рух в Україні (1954 – 1987 рр.). *Віртуальний музей.* Режим доступу: http://museum.khpg.org/1256737855#_ftn5

¹¹⁴ Mar' yana Kril.

Українські «шістдесятники»: незакінчений проект.
kultury wshodnioslowiańskie – oblicza i dialog, t. II: 2012. С. 51-59.

Афіша фільму «Тіні забутих предків», 1964 р.

Іван Васильович Миколайчук (15.06.1941 – 03.08.1987 рр.) – український кіноактор, сценарист, кінорежисер, письменник. Лауреат Шевченківської премії 1988 р. (посмертно). Зіграв 34 ролі в кіно, написав 9 сценаріїв та має дві режисерські роботи. І. Миколайчука називали «душею українського кіно».

Шир. див.: Д. Долотова. Неблагонадійний для СРСР та бажаний для Голлівуду! Яким був Іван Миколайчук — маестро українського кіно. *Вікна*.
Режим доступу:

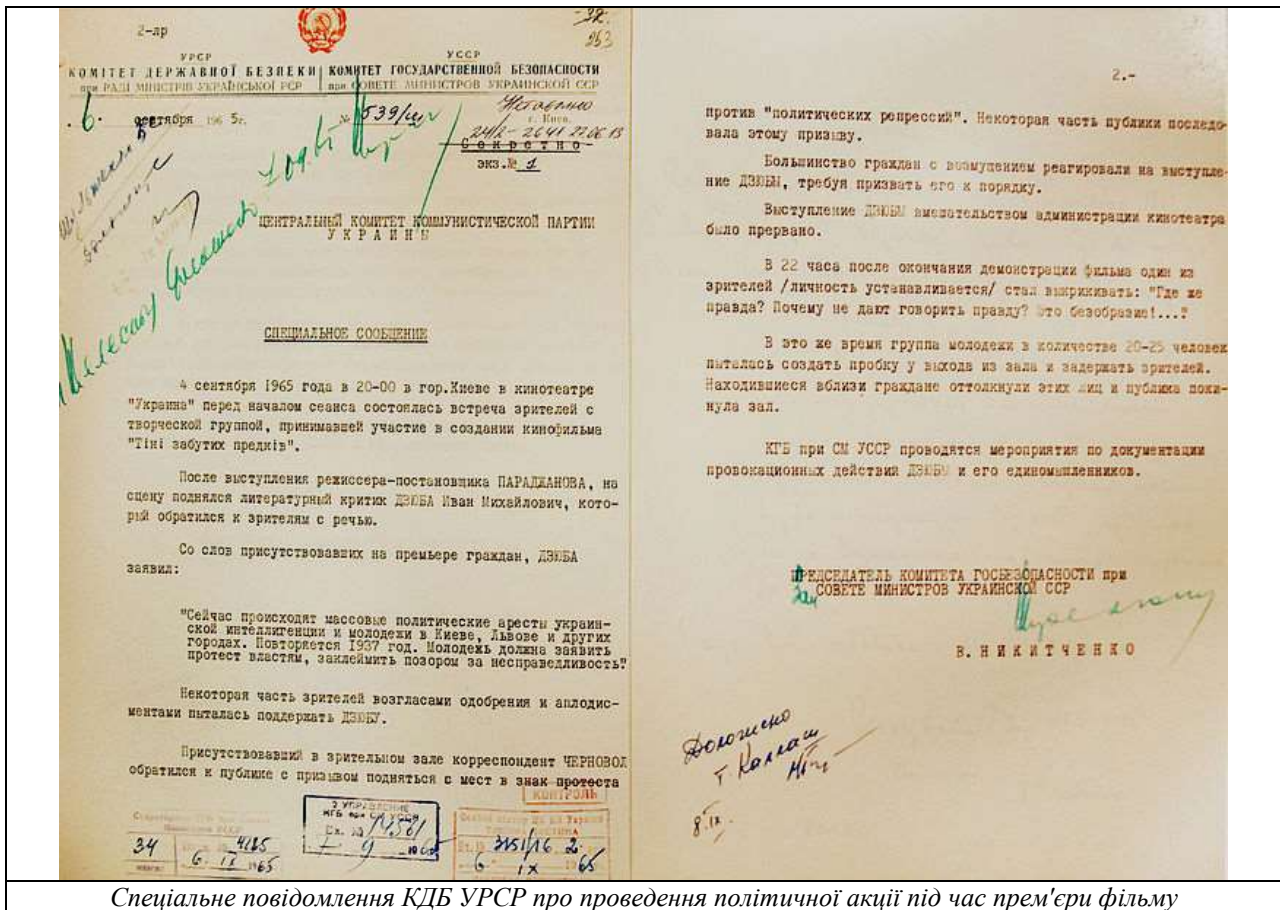
<https://vikna.tv/istorii/rozpovidi/istoriya-ivana-mykolajchuka-maestro-ukrayinskogo-kino/>

Кадри з кінофільму «Тіні забутих предків»

Спеціальне повідомлення КДБ УРСР про проведення політичної акції під час прем'єри фільму

Таблиця. 36.

«Хто за нас, встаньте в знак протесту»! Політичний протест на показі фільму «Тіні забутих предків»

<p>4 вересня 1965 р. у київському кінотеатрі «Україна» під час показу фільму «Тіні забутих предків» відбувся перший в Україні публічний протест проти офіційно замовчуваної першої хвилі політичних репресій серед інтелігенції (Опанас Заливаха, Іван Світличний, Михайло Горинь, Михайло Масютко, Ярослава Менкуш) у постсталінський період. Це був перший публічний правозахисний виступ на теренах СРСР.</p>	<p>Кінотеатр «Україна». Київ. 1960-ті роки. Фото: ms.detector.media</p>
--	---

В епіцентрі її такі відомі нам нині постаті як **Іван Дзюба**, **В'ячеслав Чорновіл**, **Василь Стус** та **Сергій Параджанов**

Сергій Параджанов (1924 - 1990). Фото: www.dero.ua

Коли слово взяв **Іван Дзюба (1931-2022 рр.)**, то замість продовжувати обговорювати кіно, повідомив публіці про недавні таємні арешти серед української інтелігенції. Сказав: «У нас велике свято, але й велике горе. В Україні почалися арешти творчої молоді».

І. Дзюба почав виголошувати імена заарештованих.

Директор кінотеатру відштовхнув письменника від мікрофона, намагаючись позбавити слова.

У залі увімкнули пожежну сирену, щоб заглушити виступаючих. Дзюбу підтримав **В'ячеслав Чорновіл**, який вигукнув: «Хто проти тиранії – встаньте!»¹¹⁵

Іван Дзюба; офіційна світлина КДБ перед арештом Дзюби в 1973 р.

Іван Дзюба у 2004 році

Дзюба І. М. Інтернаціоналізм чи русифікація? К. : Видавничий дім «КМ Academia», 1998, 276 с. Режим доступу: <http://litopys.org.ua/idzuba/dz.htm>

Безпосереднім поштовхом для написання цієї славнозвісної наукової праці стали проведені 1965 р. в Україні арешти творчої молоді. Робота була оголошена антирадянською, автора виключили із Спілки письменників, і він теж опинився за ґратами. Починаючи з 1968 р., монографія багато разів виходила за кордоном українською, російською, англійською, французькою, італійською, китайською мовами. В Радянському Союзі як політичне звинувачення висувалася проти кожного, хто читав її чи бодай тримав у руках, якщо це ставало відомо КДБ. В Україні, проголошеній незалежною державою, ця наукова робота окремою книжкою вийшла вперше у 1988 р. На жаль, багато порушених у ній проблем залишаються актуальними й нині.

¹¹⁵ 1965 - прем'єра фільму «Тіні забутих предків». *Український інститут національної пам'яті*. Режим доступу: <https://uin.gov.ua/istorychnyy-kalendar/veresen/4/1965-premyera-filmu-tini-zabutyh-predkiv>

Зміст роботи

«Інтернаціоналізм чи русифікація?»

Лист до Першого секретаря КПУ

Інтернаціоналізм чи русифікація?

I. Можливість помилок і припустимість критики в національній справі

II. Важливість і місце національного питання

III. Сили, що підготували ревізію ленінської національної політики

IV. Майбутнє націй: нації за комунізму

V. Національне почуття, національна свідомість, національні обов'язки

VI. Про соціалістичні республіки та форми їхнього співробітництва

VII. Пугало «українського буржуазного націоналізму» і реальність російського великодержавного шовінізму як головної небезпеки в національному будівництві СРСР

VIII. Рівність фактична і рівність формальна

IX. Українізація та її розгром

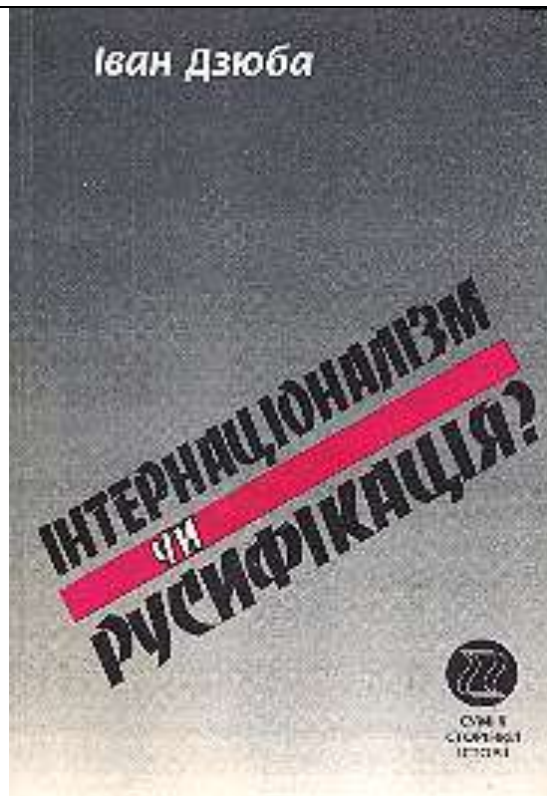
X. Русифікація і механізм русифікації

XI. Русифікація інших народів та денационалізація суперечать інтересам самого російського народу

XII. Розрив між теорією і практикою; плутання слідів свідомофальшивою фразеологією

XIII. Національне питання є водночас і питанням соціальним, питанням всесвітньо-історичним

XIV. Уряд УРСР як речник національної цілості: його відповідальність за націю

*про «лихо давне і сьогоднішнє»:
щоб ми спільними зусиллями
його позбулися.
28.07.48 і. Дзюба*

У перерві між частинами **Василь Стус**, на той час аспірант, знов розбурхав зал. Він встав із промовою. Закликав: «Протестувати повинні всі: сьогодні хапають українців, завтра хapatимуть євреїв, потім росіян!». **Сергій Параджанов** приєднався до протестувальників: «Я довго чинив опір перекладу українського тексту фільму російською мовою. Оскільки вважаю цей текст невід'ємною частиною художньої тканини фільму».

6 січня 1938 р. у селі Рахнівка на Вінниччині народився **Василь Стус**. Поет рідкісного таланту, який обрав долю борця. Із 47-ми років життя 13 провів у радянських слідчих ізоляторах, карцерах, камерах-одиначках, мордовських таборах, на Колимі, на каторжній роботі в шахті.

Василь Стус, офіційна світлина КДБ 1972 р.

Василь Стус (1938 – 1985 рр.)

Вертеп у домі Садовських у Львові. Стоять ліворуч: Любомира Попадюк, **Василь Стус**, Олена Антонів, Ірина Калинець, Марія й Ганна Садовські, Михайло Горинь; сидять - Стефанія Шабатура ("циган"), Мар'ян Гатало, Олександр Кузьменко. Через три дні Стус, Калинець та Шабатура були заарештовані
Фото з сайту Освіторія: Режим доступу:
<https://osvitoria.media/experience/6-faktiv-pro-stusa-yaki-dovodyat-shho-vin-nadzvychnajno-suchasnyj/>

Виданий за кордоном варіант самвидавного журналу «Український вісник», № 4. 197 р.¹¹⁶

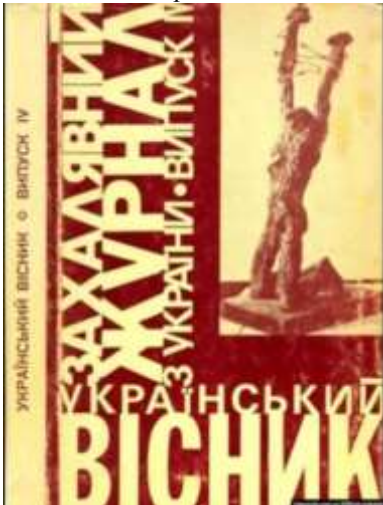

Фото Чорновола, заарештованого КДБ під час операції «Блок»¹¹⁷. 12 січня 1972 р.

В. Чорновіл. 1998 р.

В. Чорновіл (1937 – 1999 рр.) - політик, публіцист, народний депутат України І-ІІІ скликань (1990-1999 рр.), полів'язень, другий голова Народного руху України (1992-1999 рр.), засновник і голова «Українського вісника», ініціатор створення Української Гельсінської спілки.

В. Чорновіл провів у ув'язненні близько 10 років. В один із років витримав 83 допити і ніколи не свідчив супроти друзів. Його так боялася влада, що під Олімпіаду-1980 ініціювала кримінальну справу. Саме В. Чорновіл ініціював проголошення Декларації про державний суверенітет, 16 липня 1990 р., та Акт проголошення Незалежності України, 24 серпня 1991 р. Отримав прізвисько в КДБ - «Неугомонный». Голова Львівської обласної ради (1990-1992 рр.). Кандидат у Президенти України на виборах 1991 р. (2 місце, 7 420 727 голосів або 23,27 %).

¹¹⁶ Фото з сайту Радіо Свобода. Режим доступу: <https://www.radiosvoboda.org/a/kdb-operatsiya-blok/31648911.html>

¹¹⁷ 50 років тому в Україні почалася нова хвиля репресій: лише 12–14 січня 1972 р. співробітники КДБ УРСР у Києві та Львові арештували 14 осіб. **Операція «Блок» була спрямована проти людей, які дозволяли собі виготовлення і поширення самвидаву (нелегальному розповсюдженню антирадянських і інших політично шкідливих матеріалів).**

Ширше див. і чит.: Дмитро Шурхало. 50-річчя операції КДБ «Блок»: арешт в Україні близько 90 дисидентів. Радіо Свобода. 2022. Режим доступу: <https://www.radiosvoboda.org/a/kdb-operatsiya-blok/31648911.html>

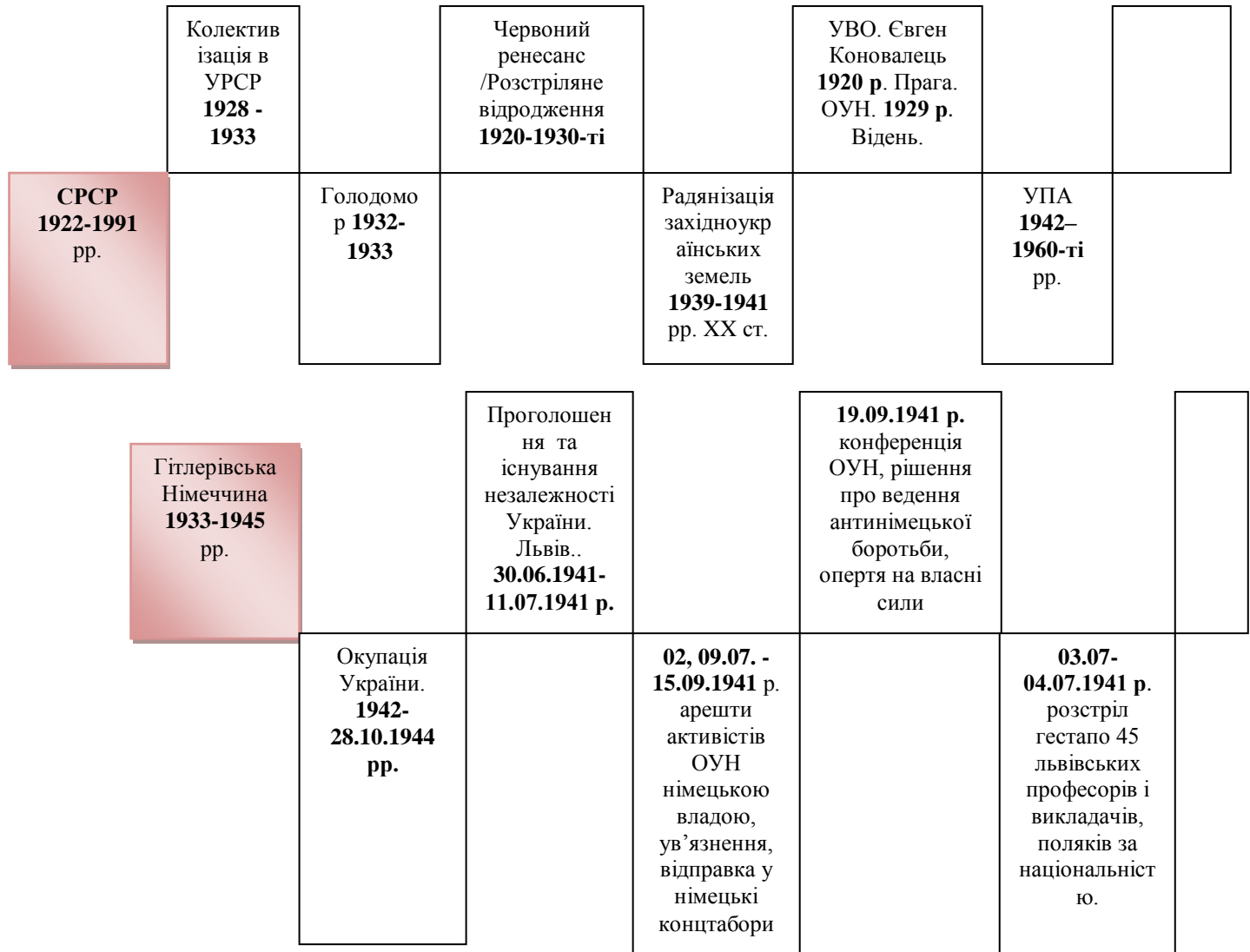
¹¹⁸ В'ячеслав Чорновіл: епоха боротьби за українську державу. За матеріалами кримінальних справ КДБ УРСР. Режим доступу: <https://www.chesno.org/t/29/chornovil.html>

Дисидентський рух в Україні: витоки, форми, методи, специфіка, представники

Національно-визвольний рух – будь-який суспільно-політичний рух, учасниками якого є представники певної спільноти (племені, народності, нації, етносу), з метою визволення своєї країни від панування чужоземців.

Рух українців за незалежність держави – боротьба українського народу, яка спрямована на ліквідацію іноземного панування та завоювання національної незалежності, ліквідацію національного гноблення, експлуатації, на реалізацію представниками нації права на самовизначення, створення національної держави [**Ширше див.:** Електронна версія «Великої української енциклопедії»].

Антибільшовицький блок народів (АБН) – організація, яка створена 21-22 листопада 1943 р. з ініціативи ОУН (б) на таємній 1-й конференції поневолених народів Східної Європи і Азії в селі Будараж, південь Волині (зараз Рівненська обл.). ОУН (б) оприлюднили низку відозв до узбеків, туркмен, казахів, башірів, камиків, удмуртів, волзьких татар, які потрапили в полон в

Українсько-робітничо-селянська спілка (УРСС). – перша підпільна організація партійного типу в Україні повоєнного періоду, яка після поразки ОУН-УПА прагнула здобути незалежність України ненасильницькими, правовими методами. Створена на Львівщині в 1959 р. за ініціативою юриста Левка Лукьяненка. Кінцева мета УРСС – вихід України з СРСР шляхом референдуму, створення суверенної української держави.

Український дисидент - сукупність національного, релігійних і громадських рухів, які з'явилися в 1950-х рр., відстоювали ідею ненасильницького опору і здобуття незалежності України мирним, правовим шляхом.

8.6. Партикулярні національні та релігійні рухи на території СРСР: причини, представники, мета, акції, результати

Рух опору кримських татар	
<i>Критерії</i>	<i>Зміст інформації</i>
Мета народного руху	<ol style="list-style-type: none"> 1) татари боролися за своє право повернутися на історичну батьківщину; 2) реабілітація, зняття усіх звинувачень, які були висунуті кримським татарам в 1944 р.; 3) визнання і розширення прав кримських татар.
Причини народного руху, пов'язані з депортацією кримських татар з їхньої історичної батьківщини	<ol style="list-style-type: none"> 1) звинувачення в масовому дезертирстві з лав Червоної армії (записка на ім'я Л. Берії, 22.04.1944 р.); 2) зрадницькі дії (масовий колабораціонізм) кримських татар проти радянського народу (лист Л. Берії до Й. Сталіна, 10.05.1944 р.); 3) небажаність подальшого проживання кримських татар на прикордонній околиці Радянського Союзу (лист Л. Берії до Й. Сталіна, 10.05.1944 р.); 4) сформульована пропозиція виселити все кримськотатарське населення до Узбекистану (лист Л. Берії до Й. Сталіна, 10.05.1944 р.).
Документ про здійснення депортації кримських татар	Таємна постанова Державного комітету оборони № 5859сс «Про кримських татар» від 11 травня 1944 р.
Дата депортації кримських татар з Криму до Середньої Азії	18 - 20 травня 1944 р. Депортація кримськотатарського населення розпочалася о 3 годині ранку 18 травня 1944 року і завершилася 20 травня.
Виконавці, матеріально-технічне забезпечення депортації	<ul style="list-style-type: none"> ➤ 32 тисячі співробітників НКВС було задіяні в проведенні депортації; ➤ для перевезення кримських татар було використано 70 ешелонів.
Умови, хід депортації	Депортованим давалося на збори від кількох хвилин до півгодини , дозволялося брати з собою особисті речі, посуду, побутовий інвентар і провізію в розрахунок до 500 кг на родину. Насправді вдавалося зібрати в середньому 20–30 кілограмів речей та продуктів, абсолютна більшість майна залишалася і була конфіскована державою ¹¹⁹ .
Жертви, «результати» депортації	<ol style="list-style-type: none"> 1) під час головної хвилі депортації виселено близько 200 тисяч кримських татар; 2) при переїзді загинули близько 8 тисяч людей, більшість з яких - діти і літні люди. Найпоширеніші причини смерті – спрага і тиф; 3) останній ешелон з депортованими прибув до Узбекистану 8 червня, частина кримських татар в дорозі загинула; 4) за перші три роки після переселення від голоду, виснаження і хвороб померли, за різними оцінками, від 20 до 46% всіх депортованих. Серед померлих за перший рік майже половина – діти до 16 років; 5) переважну більшість кримських татар перевезли до так званих спецпоселень – оточених воєнізованою охороною, блокпостами і огорожених колючим дротом територій, які скоріше нагадували

¹¹⁹ Матвійчук Микола. Депортація кримськотатарського народу. Історія геноциду. Суспільне. Крим. 2023. Режим доступу: <https://crimea.suspilne.media/ua/articles/71>

	<p>трудові табори, а не поселення мирних людей. Приїжджі були дешевою робочою силою і їх використовували для праці в колгоспах, радгоспах і на промислових підприємствах;</p> <p>6) 4 липня 1944 р. НКВС офіційно поінформував Сталіна про те, що спецоперація переселення кримських татар завершена.</p>
<p>Наслідки депортації кримських татар</p>	<ol style="list-style-type: none"> 1) 14 липня 1944 р. до Криму дозволили переселитися 51 тисячі людей, переважно росіян. Їм надали для проживання опустілі оселі кримських татар; 2) 30 червня 1945 р. радянська влада скасувала автономію Кримської АРСР і приєднала Крим до Російської РФСР; 3) у 1948 р. радянське керівництво визнало кримських татар довічними переселенцями. Тих, хто без дозволу НКВС виходив за межі свого спецпоселення, наприклад, щоб провідати родичів, наражалися на небезпеку 20-річного ув'язнення; 4) активізація національного руху кримських татар протягом 1950-1960-х років (форми боротьби: маніфестації, голодування, демонстрації в містах Узбекистану, політичні акції, самвидав, нелегальні молодіжно-студентські організації, наприклад, «Спілка кримськотатарської молоді» тощо); 5) політичний успіх боротьби кримських татар - 5 вересня 1967 р. Президія Верховної Ради СРСР видала Указ «Про громадян татарської національності, які проживали в Криму», який скасовував звинувачення в зраді кримських татар, проте проголошував нібито повне укорінення кримських татар в Узбекистані; 6) поступово кримським татарам вдалося домогтися розширення своїх прав, не дивлячись на те, що неформальна, але від цього не менш сувора заборона на їхнє повернення до Криму, діяла аж до 1989 р.; 7) у 2006 р. курултай кримськотатарського народу звернувся до Верховної Ради з проханням визнати депортацію геноцидом; 8) у 2015 р. Верховна Рада України визнала депортацію кримськотатарського народу у 1944 р. геноцидом. 245 депутатів підтримали відповідне рішення; 9) 18 травня 2015 р. встановлено як День пам'яті жертв геноциду кримськотатарського народу. Окремою поправкою засудили сучасні утиски кримських татар.
<p>Фотодокументи Депортації кримських татар¹²⁰</p>	 <p style="text-align: center;"><i>Джерело фото: Архів</i></p>

¹²⁰ Матвійчук Микола. Депортація кримськотатарського народу. Історія геноциду. Суспільне. Крим. 2023.
Режим доступу: <https://crimea.suspilne.media/ua/articles/71>

Тип вагону, в якому депортували кримських татар

Маніфестація кримських татар

Лідери руху опору і боротьби кримських татар за свої права

Особливістю кримськотатарського руху в 1950 - 1960-і роки (так звана «Перша хвиля») було те, що його лідерами були переважно комуністи, в тому числі партійні працівники, ветерани війни, учасники партизанського руху в Криму (**Бекір Османов, Мустафа Селімов, Джеппаров Акімов** та ін.).

Шир. дивіться та читайте: Гульнара Бекірова. Пів століття опору: кримські татари від вигнання до повернення (1941–1991 роки). Нарис політичної історії / Передмова Мустафи Джемілєва; післямова Рефата Чубарова; пер. з рос. Катерини Демчук. Київ: Критика, 2017. 488 с.

Видання підготовано в рамках науково-видавничої програми Інституту Критики і випущено у світ за сприяння Українського наукового інституту Гарвардського університету.

Найвідоміший учасник руху кримських татар, його загально визнаним лідером, багатолітній політв'язень Мустафа Джемілєв (народився 1943 р.)

Герой України 2023 р., народний депутат України від фракції партії Європейська Солідарність, з 20.08.2014 р. до 18.05.2019 р. Уповноважений Президента України у справах кримськотатарського народу. ? раз був засуджений, провів 15 років у місцях позбавлення волі. Один з засновників та член Ініціативної групи із захисту прав людини в СРСР.

Течії пізнього протестантизму: існування в межах тоталітаризму

Течії пізнього протестантизму: баптисти, п'ятидесятники, адвентисти, Свідки Єгови

Історія:

- існують в Україні понад 100 років;
- за радянської влади знаходилися в стані постійного адміністративного тиску, були об'єктом партійно-ідеологічної критики, атеїстичної пропаганди; **П'ятидесятники** фактично були **заборонені** і не підлягали реєстрації, оскільки після ініційованої державними органами в Москві «серпневої угоди» 1945 р. були насильно приєднані до євангельських християн-баптистів;
- **Свідки Єгови** від самого початку встановлення радянської влади в Західній Україні (1939 р.) **були оголошені «антирадянською сектою»**, а тому владою були **заборонені**. У березні 1951 р. щодо Свідків Єгови здійснено акт геноциду: за «Доповідною запискою Міністерства державної безпеки СРСР», схваленою особистим підписом Й. Сталіна, всі Свідки Єгови разом з сім'ями (7650 осіб) **були вислані з України на вічне поселення до Сибіру без права повернення в Україну**, а їхні домівки і майно були конфісковані державою;
- правоохоронні органи щодо **баптистів і адвентистів** здійснювали політику жорсткого контролю, **постійних репресій** та прокованих ними розколів, утворення опозиційних або паралельних угруповань, нищення організаційної структури.

Додаткова література і джерела:

Релігія – Світ - Україна. Колективна монографія в 3-х книгах за науковою редакцією професорів А. Колодного і Л. Филипівич. Книга III: Релігійні процеси в перспективі їх виявів. *Українське релігієзнавство*. К., 2012. № 61. 550 с.

Бабій М. 6. Стан пізньопротестантських конфесій. С. 303-331.

Режим доступу:
<http://dspace.nbu.gov.ua/bitstream/handle/123456789/15980/1-Yarochkuy.pdf?sequence=1>

Всеукраїнський союз церков Християн віри євангельської – п'ятидесятників (ВСЦХВС). Ця протестантська течія появилася в Україні в 20-х роках ХХ ст. У роки радянської влади п'ятидесятники не мали можливості інституалізуватися в самостійну релігійну організацію. Всеукраїнський Союз Християн віри євангельської з центром в Одесі, утворений 3 вересня 1925 р., був розгромлений у 1930 р. Його керівництво потрапило до радянських концентраційних таборів (ГУЛАГу) і там загинуло. 500 громад з 25 тис. віруючих були ліквідовані і зазнали гонінь. У 1945 р. радянська влада під загрозою нових репресій запропонувала керівникам нелегально існуючих громад і груп п'ятидесятників увійти до складу Союзу євангельських християнбаптистів. Більшість громад п'ятидесятників не погодилася з цим, оскільки неможливість спільного об'єднання з баптистами полягала в несумісності систем віровчення п'ятидесятників і баптистів. Упродовж 50-80 – х років м. ст. керівництво п'ятидесятницьких громад кілька разів зверталося до відповідних державних органів з проханням про надання їм можливості створити власний союз і реєструвати п'ятидесятницькі громади. Проте радянська влада на це не погоджувалася і відповідала репресіями. Це остаточно підірвало довіру п'ятидесятників до влади, а тому до розвалу СРСР вони вже не йшли на будь-який діалог з нею.

Українська уніонна конференція Церкви адвентистів сьомого дня (УУКЦАСД) – одна із пізньопротестантських течій, яка проникла в Україну в кінці ХІХ століття. Як і попередні протестантські течії, вона зазнала великих гонінь, жорстоких переслідувань, кількарізних розгромів своїх центрів в роки радянської влади. 1955 – 1980 роки для Церкви АСД в Радянському Союзі були драматичним періодом внутрішньоцерковних розколів. Церква АСД в СРСР була відірвана від всесвітнього керівництва – Генеральної Конференції упродовж 65 років (з 1911 до 1975 року). Це призвело до того, що, як вважає нинішнє керівництво УУК ЦАСД, їхня Церква розвивалася однобічно, без впливу прогресивних ідей, викладених в матеріалах Генеральної Конференції, до яких адвентисти, що жили за радянською «залізною завісою», не мали доступу. У цей час особисті амбіції окремих адвентистських лідерів призвели до виникнення в СРСР декількох адвентистських центрів. Деструктивна позиція радянських владних структур була визначальним роз'єднуючим чинником. Адвентистський загал був втягнутий у міжособистісні й міжцерковні «розборки», які продовжувалися кілька десятиліть. У 1955 р. виникло два центри адвентистської церкви.

8.7. Українська Гельсінська Група (УГГ)

1 серпня 1975 р. СРСР підписав **Заключний Акт Гельсінської наради з питань безпеки та співробітництва в Європі**:

- СРСР домігся остаточного визнання післявоєнних кордонів у Європі;
- в обмін на це радянські представники дали обіцянку виконувати пункти гуманітарних статей Заключного Акту, які, зокрема, передбачали недопустимість переслідування громадян за їхні політичні переконання;
- опублікування тексту цього документа у радянській пресі викликало активізацію дисидентського руху в СРСР і, зокрема, в Україні. Зброєю дисидентів стала гласність.

Таблиця. 38.

Українська Гельсінська група(УГГ)

<i>Історія УГГ</i>	<i>Діяльність</i>
<i>1</i>	<i>2</i>
Попередні зустрічі і ідеї	Наприкінці жовтня 1976 р. Оксана Мешко, Олесь Бердник та Микола Руденко зустрілися у будинку Мешко на Вітряних горах (околиця Києва). Розмовляли про створення Української Гельсінської групи (УГГ).
Початок УГГ	9 листопада 1976 р. на квартирі Олександра Гінзбурга (де містився оперативний пункт Московської Гельсінської групи) Микола Руденко заявив про створення Української Гельсінської групи.
Офіційне проголошення існування УГГ	11 листопада 1976 р. було оприлюднено повідомлення про її створення за підписами Миколи Руденка і Петра Григоренка.
Усі члени Української Гельсінської групи	Микола Руденко (голова), Олесь Бердник, Петро Григоренко, Ніна Строката, Оксана Мешко, Левко Лук'яненко, Микола Матусевич, Мирослав Маринович, Іван Кандиба, Олекса Тихий.
Документи УГГ та інформація про УГГ	Декларація УГГ - перший документ, підготовлений УГГ, в якій окреслювалися завдання і напрями її діяльності; <ul style="list-style-type: none"> ➤ УГГ ставила за мету активно сприяти виконанню гуманітарних статей Заключного Акта Гельсінської наради, добиватися того, щоб в основу взаємовідносин особи і держави були покладені принципи Декларації прав людини; вимагати, щоб на всіх міжнародних нарадах, де мали обговорюватися підсумки виконання Гельсінських угод, Україна була представлена окремою делегацією (як суверенна держава – член ООН); домагатися акредитування в Україні представників зарубіжної преси, створення незалежних пресагентств для налагодження вільного обміну інформацією; ➤ УГГ вважала своїм головним завданням ознайомлення урядів країн-учасниць наради і західної громадськості з фактами порушень норм Загальної Декларації прав людини та гуманітарних статей Заключного Акта.
	Меморандум № 1 виданий 06 грудня 1976 р., підписаний всіма 10 членами УГГ. Зміст Меморандуму № 1: <ul style="list-style-type: none"> ➤ в ньому йшлося про Голодомор 1932–1933 років, репресії 1930-х років, знищення УПА, репресії проти шістдесятників тощо; підкреслювалося, що після Гельсінської наради становище в Україні щодо прав людини не змінилося; ➤ наводилися на підтвердження список українських політ'язнів (понад 100 осіб), приклади тотального стеження КДБ за громадянами, використання психіатрії з репресивною метою.
	Українська редакція Радіо Свобода розповідала про кожного члена УГГ, в ефірі звучали поеми і вірші Миколи Руденка.

<p><i>Реакція влади СРСР на діяльність УГГ</i></p>	<ul style="list-style-type: none"> ➤ 20 січня 1977 р. відбулося засідання Політбюро ЦК КПРС, на якому було розглянуто записку голови КДБ СРСР Юрія Андропова та Генерального прокурора СРСР Романа Руденка «Про заходи для припинення злочинної діяльності Орлова, Гінзбурга, Руденка та Венцлови». ➤ Стосовно Миколи Руденка було ухвалене рішення: «Руденка М. Д., який проживає в Києві, заарештувати й притягти до карної відповідальності за ст. 62 Кримінального кодексу УРСР («Антирадянська агітація і пропаганда»)…»; ➤ 05 лютого 1977 р. були заарештовані Микола Руденко і Олекса Тихий; ➤ 23 квітня 1977 р. заарештували Миколу Матусевича та Мирослава Мариновича; ➤ Олексу Тихого було засуджено до 10 років таборів і 5 років заслання; ➤ інших трьох членів Групи – до 7 років таборів суворого режиму і 5 років заслання; ➤ у грудні 1977 р. заарештували Левка Лук'яненка. Він отримав 10 років таборів і 5 років заслання; ➤ 31 липня 1978 р. голова Головліту УРСР Михайло Позняков видав наказ, згідно з яким із бібліотек загального користування та книготорговельної мережі вилучалися усі твори Миколи Руденка (17 назв).
<p><i>Діяльність Закордонного представництва УГГ</i></p>	<ul style="list-style-type: none"> ➤ У 1978 р. відкрилося Закордонне представництво УГГ; ➤ у США (Нью-Йорк) її представляв Петро Григоренко, в Європі (Париж), на прохання Миколи Руденка, Леонід Плющ, який у 1976 р. виїхав до Франції; ➤ у листі до Леоніда Плюща від 19 вересня 1976 р. Микола Руденко писав: «... Світ поки що не дуже цікавиться Україною - треба його ворушити. І Ви, Леоніде, ..., багато - дуже багато! - можете для цього зробити. Я глибоко певен, що це відповідає Вашим духовним потребам...»; ➤ до Закордонного представництва УГГ приєдналася Надія Світлична. Вони усі троє взяли участь у сесії Комісії прав людини у ролі коментаторів під час Третього Світового конгресу вільних українців, який відбувся 23–26 листопада 1978 р. в готелі «Амерікана» у Нью-Йорку (США), про що повідомлялося на шпальтах українського щоденника «Свобода»; ➤ Закордонне представництво УГГ випускало періодичне видання «Вісник репресій в Україні» (1980–1985 рр.) українською і англійською мовами, редактором-упорядником якого була Надія Світлична.
<p><i>Розширення представників УГГ новими членами групи</i></p>	<p>У 1979 р. до УГГ Групи вступив важко хворий Василь Стус, який нещодавно повернувся з ув'язнення. На особисте прохання Оксани Мешко він офіційно взяв на себе керівництво Групою, а 14 травня 1980 р. був заарештований. Отримав 10 років таборів і 5 років заслання. Для нього цей вирок став смертельним, як і для дисидентів: Юрія Литвина, Валерія Марченка, Олекси Тихого.</p>
<p><i>Подальша доля лідерів УГГ¹²¹</i></p>	<ul style="list-style-type: none"> ➤ 21 лютого 1987 р. помер Петро Григоренко. ➤ У 1987 р. Микола Руденко був звільнений. ➤ У січні 1988 р. він зі своєю дружиною Раїсою Руденко приїхали до США. Микола Руденко очолив Закордонне представництво УГГ, на базі якої 7 липня 1988 р. було створено Українську Гельсінську спілку (УГС).

¹²¹ Галина Білорусець. Микола Руденко: «Зробили, що встигли». Українська Гельсінська група. 2021. Радіо Свобода. Режим доступу: <https://www.radiosvoboda.org/a/mykola-rudenko-uhh/31613943.html>

- У **1990 р.** Микола Руденко повернувся в Україну.
- З проголошенням незалежності України Закордонне представництво УГС завершило свою закордонну місію.
- Помер у Києві **1 квітня 2004 р.**

Микола Руденко – голова УГГ

Олесь Бердник

Петро Григоренко

Ніна Строката

Оксана Мешко

Левко Лук'яненко

Микола Матусевич

Мирослав Маринювич

Іван Кандиба

Олекса Тихий

*Усі члени Української Гельсінської групи. Фото з сайту Радіо Свобода. Режим доступу:
<https://www.radiosvoboda.org/a/mykola-rudenko-uhh/31613943.html>*

8.8. Життєздатність народного українського мистецтва.

Катерина Білокур. Марія Примаченко

Катерина Білокур (1900 – 1961 рр.) є представницею так званого «наївного мистецтва», тобто групи художників, які не здобули професійної освіти, але стали частиною художнього процесу. Це додало їхнім роботам самобутності та свободи від усталених правил. Народний художник України (1956 р.). Заслужений діяч мистецтв України (1956 р.).

Катерина Білокур за роботою (прижиттєвий портрет)

Художниця народилася у бідній родині в селі Богданівці, що на Київщині.

Самостійно навчилася читати й малювати.

До школи її не віддали, бо ні одягу, ні взуття не було.

Згодом відсутність початкової освіти не дозволила Катерині вступити до професійних навчальних закладів, але це не завадило її таланту.

Перші картини на стіні хати малювала вугіллям.

Робила пензлі з шерсті. Для цього вибирала з котячого хвоста волосини однакової довжини.

За фарби їй слугували настої буряка, бузини, калини, а палітрою був шматок скла або рукав куфайки.

Малювала на шматку полотна, потім прала і починала нову картину.

Батьки соромилися заняття доньки, рвали і палили її малюнки. Батько її кляв, мати сварила, мовляв, донька соромить її перед людьми, заміж не виходить.

Написала Оксані Петрусенко листа, оперна співачка, а в конверт до листа вклала ще й шматок полотна з намальованою калиною. Після цього до Катерини Білокур прийшов успіх. Її роботи виставляють в області, далі - у Києві, Москві та навіть у Франції¹²².

Картина Катерини Білокур «Квіти з горіхами».
Фото УКРІНФОРМ

Картина Катерини Білокур «Колгоспне поле». Фото
УКРІНФОРМ

¹²² Ширше читай: Українка, що вразила Пікассо. 120 років Катерині Білокур. Служба BBC news Україна. Режим доступу: <https://www.bbc.com/ukrainian/features-55213346>

Катерина Білокур. «Хата в Богданівці», 1955 р.

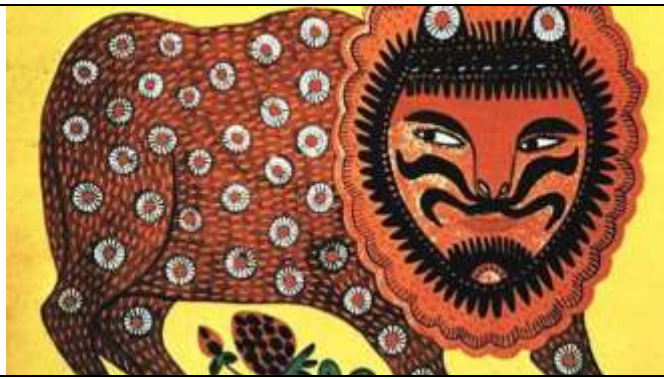
Катерина Білокур. «Натюрморт з хлібом», 1960 р. WikiArt.org

Марії Примаченко () народилася в с. Болотня на Київщині. Відомою у своєму селі стала завдяки таланту до розмальовування хат та пічок. На виставці народного мистецтва в селі Іванкові твори Марії Примаченко помічає мистецтвознавиця Тетяна Флору. 1936 р. вона запрошує Марію Примаченко навчатись і творити у майстернях Києво-Печерської лаври. Через пережитий в дитинстві поліомієліт Марії важко ходити та підійматися сходами. У майстерні її носять на руках. Вона соромиться цього, тому часто залишається у своїй кімнаті. Коханий чоловік, з яким не встигла одружитися, тому що почалася Друга Світова війна, загинув на фронті. Сама ростила в своєму селі сина Федора. Під час війни та ще довго після неї Марія не малює. Згодом вона віднаходить у собі сили для творчості, але її роботи втрачають усю наївність. Марії Примаченко вдалося обманути цензорів, малюючи нібито просто, а разом ховаючи справжнє значення в назвах картин. Її дивовижні звірі – це не просто звірі. Через них М. Примаченко говорить на серйозні проблеми: війну, соціальні проблеми, космічну програму, атомну загрозу. Крім того майстриня жартує про змагання колгоспів за найбільший буряк чи ріпу та одержимість кукурудзою в часи М. Хрущова.

Художниця Марія Примаченко з сином і онуками. ArtStorePro

Робота Марії Примаченко «Звір гуляє». thesketchline.com

В творах М. Примаченко в метафоричній формі відображає біду, яка приходить Болотню, що змінює життя не тільки цього села на Поліссі, але й всього світу. Це катастрофа на Чорнобильській атомній електростанції, яка сталася всього за сорок кілометрів від хати Марії Примаченко.

Робота Марії Примаченко «Атомна війна, будь проклята вона». WikiArt

Робота М. Примаченко «Квіти вирости коло четвертого блока» - найдорожчий твір українського мистецтва. На аукціоні Благодійного фонду Сергія Притули роботу продали за пів мільйона доларів: усі кошти пішли на ЗСУ, а картину передали в Національний художній музей України.

На ній зображені квіти, у яких виростили зуби, очі, язика. І хоч на багатьох роботах М. Примаченко квіти оживають, самі ці чорнобильські квіти мають доволі загрозовий вигляд. **Тема мутації тварин та рослин після Чорнобильської катастрофи** також є в роботах Марії Примаченко, котра малює сині перці, стоногих тварин.

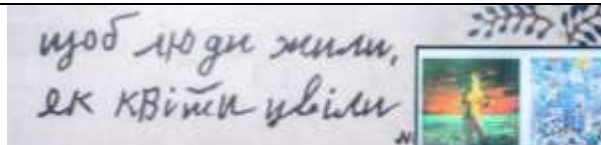
М. Примаченко «Квіти вирости коло четвертого блока»

Передача роботи «Квіти вирости коло четвертого блока» М. Примаченко Національному художньому музею України.

Фото: Національний художній музей України/Facebook

Оксана Семенюк зазначає: «Радянська влада довго створювала з Марії Примаченко наївну, просту, архаїчну художницю-бабусю. Хоча стиль мисткині був особливим, а її роботи були соціально-політичними та дуже критичними. Проте образ наївної художниці з народу зробив її ніби безпечною для радянської влади. Вони так і не зрозуміли її ваги та важливості. Художниця з Болотні обдурила цілу радянську систему. Отож ми маємо перестати вірити стереотипу про наївну народну декоративну красу та вчитись сприймати нову Примаченко - концептуальну, іронічну та влучну»¹²³.

Виставка «Марія Примаченко. Врятоване», Київ, 21 вересня 2022 р..

Фото: Міністерство культури та інформаційної політики України

¹²³ Марія Примаченко - 115 років з дня народження: Оксана Семенік про видатну художницю, звірів, війну та Чорнобиль. Суспільне. Культура. 2022. Режим доступу: <https://suspihne.media/culture/656516-maria-primacenko-115-rokiv-z-dna-narodzenna-oksana-semenik-pro-vidatnu-hudoznicu-zviriv-vijnu-ta-cornobil/>

8.9. Техногенні та соціальні катастрофи в СРСР. Влада і народ (Куренівська трагедія, 1961 р.; Новочеркаський розстріл, 1962 р.)

Куренівська трагедія в столичному Києву. 1961 р.

Таблиця. 39.

Куренівка – передмістя Києва: історично-, промислово-, -культурне центр

Історична довідка	Пам'ятники історії, культури
 <p data-bbox="323 1272 528 1308">Куренівка. Київ.</p>	<p data-bbox="831 454 1430 734">На Куренівці 1955 р. в кар'єрі другого цегельного заводу знайдено добре збережені рештки (кістяк) викопного ссавця епохи пізнього <i>еоцену</i> (еоценова епоха, еоцен (дав.-гр. ἥως - «світанок» і дав.-гр. καινός - «новий») - середня геологічна епоха палеогенового періоду. Почалася 56,0 і закінчилась 33,9 млн. років до н.е.) - базилозавра (нині експонуються в Палеонтологічному музеї НАН України)..</p> <p data-bbox="1059 1335 1193 1370">Базилозавр</p>
 <p data-bbox="220 1720 724 1756">Абрам Маневич. Весна на Куренівці. Марка.</p>	<p data-bbox="831 1395 1430 1485">У Кирилівських печерах (Смородинський узвіз) у 1870-х роках відкрито стоянку епохи пізнього палеоліту.</p> <p data-bbox="831 1485 1430 1574">На Кирилівських пагорбах Кирилівська вул., 103) у XIX ст. виявлено поселення ранньої залізної доби.</p> <p data-bbox="831 1574 1430 1821">У районі Куренівського кладовища (Сирецька вулиця) знайдено три ділянки одного поселення трипільської культури (неоліт), у районі колишнього хутора Браніцького (сучасна Вербова вулиця) - залишки поселення бронзової доби, на горі Черкена (район Шполянської вулиці - поселення зарубинецької культури (ранньослов'янська доба)).</p> <p data-bbox="831 1865 1430 1955">Уздовж першої та другої терас Кирилівських висот (над Кирилівською вулицею) розкопано гігантський могильник дохристиянського часу.</p>
<p data-bbox="57 1955 804 2045">Куренівка - історична місцевість, промислова зона, житловий масив міста Києва. Розташована між Подолом, Оболонню, Пріоркою, Сирцем.</p> <p data-bbox="57 2045 804 2072">Уперше згадується як київське передмістя Куренівщина в 1723</p>	<p data-bbox="831 1955 1430 2072">На території Куренівки розташований один з найдавніших храмів Києва – Кирилівська церква (середина XII ст.), до XVIII ст. - головний храм Кирилівського монастиря.</p>

р. (Подвірна ревізія населення Гетьманщини). Деякі дослідники відносять час заснування поселення до 1-ї половини XVII ст. (за іншими даними - кінець XV ст.).

У XVIII ст. село належало київському магістрату, тут *мав свій двір Київський ткацький цех*. У 1826 р. за проектом архітектора Андрія Меленського було споруджено дерев'яний будинок Куренівської сільської управи (в архівах збереглися рисунки його *оригінальних фасадів*), який розібрано в 2-й половині XIX ст.

До меж Києва Куренівка увійшла у **січні 1833 р.** як «передмістя».

У **другій половині XIX ст.** тут розгортається *інтенсивне промислове будівництво* (цукрові, шкіряний, цегельний заводи, броварні тощо), поступово перетворюючи Куренівку на велике робітниче селище.

В період будівельного буму **кінця XIX - початку XX ст.** було центром випалювання цегли в Києві.

У **1920 р.** коштом Федора Терещенка споруджено Куренівський цивільний аеродром на Оболонських луках (район сучасних проспекту С. Бандери і станції метро «Почайна»). Офіційно відкрито у вересні **1911 р.** приземленням літака С-6 конструкції І. Сікорського, чим встановлено світовий рекорд швидкості для біпланів з двома пасажирами. У жовтні 1911 р. на цьому ж летовищі приземлився дирижабль Федора Андерса, що здійснював перший рейс за маршрутом «Купецький сад – Куренівка – Вишгород - Київ (Куренівка)». На Куренівському аеродромі в **1911 - 1914 рр.** здійснювали польоти відомі на той час авіатори: Свешников, Васильєв, Ф. Гейне, Сципіо дель Кампо, Габер-Влинський та ін. У червні 1914 р. під час рекордного перельоту з Санкт-Петербурга тут здійснив посадку найбільший у світі літак «Ілля Муромець».

На Куренівці у 1900-ті рр. відбувалися зйомки окремих сцен одного з перших у Російській імперії художніх фільмів «Труп № 1346».

У **1891 р.** на Куренівку з Подолу було прокладено лінію кінного трамваю (електрифікована до середини **1890-х років**), продовжену 1900 р. до Пуці-Водиці. У **першій половині 1890-х р.** споруджено Троїцьке вагонне депо міської залізниці (пізніше - Троїцький трамвайний парк, трамвайне депо імені Красіна, нині – Подільське трамвайне депо, Кирилівська вулиця, 126). У **1900-х роках** прокладено трамвайну лінію від Лукіянівки на Куренівку через урочище Реп'яхів яр (діяла тільки в літній період упродовж 1-ї половини 1910-х років).

У **1918 - 1919 рр.** існував Куренівський район Києва, у 1921 – 1922 - Куренівський підрайон у складі Подільського району. Тут у квітні 1919 р. розгорталися основні події Куренівського повстання проти більшовицької влади.

Історичне планування місцевості зазнало значних змін у 1910–20-х роках під час прокладення північного півкільця залізниці (так звана Петрівська залізниця).

Упродовж 1920 - 30-х років Куренівку електрифіковано.

В **роки індустріалізації** значно збільшено потужність місцевих промислових підприємств: Куренівських (Петрівських) **цегельних заводів** (до запуску в **1930 рр.** Корчуватських цегельень були найбільшими в Києві, випускаючи до 20 млн. штук цегли на рік; згодом - Петрівський завод стінових матеріалів і конструкцій, Сирецька вулиця, 33); **шифрального заводу** (створено **1929 р.** на базі колишнього цементного заводу акціонерного товариства «Фор», заснованого 1906 р., Кирилівська вулиця, 102); **консервного заводу** (створено **1929 р.** на базі колишнього пивзаводу Михайла Ріхерта, заснованого у 1859 р., нині – Київський завод шампанських вин «Столичний», вулиця

У **1806 р.**, після створення Києво-Кирилівських богоугодних закладів, згодом - відомої міської лікарні для душевнохворих, **Кирилівська церква стає лікарняною.**

Кирилівська церква (первісний загальний вигляд). реконструкція Ю.С Асєєва

Схематичне зображення Кирилівської церкви на гравюрі І. Мізури. 1705 – 1706 рр.

18 травня 1929 р. за рішенням Ради Народних Комісарів УРСР **Кирилівську церкву перетворено на музей.** В умовах антирелігійної пропаганди і націоналізації церковного майна створення Києво-Кирилівського державного історико-культурного заповідника **було єдиним способом збереження пам'ятки культурної архітектури.** До складу музею, очоленого О. Александровим, увійшло 11 монастирських споруд, більшість з яких були зруйновані в 1930-х роках.

У **післявоєнні роки в** Кирилівській церкві проводилися тривалі ремонтно-реставраційні роботи. У **1965 р.** музей відкрито для відвідувачів, як один з філіалів у складі Державного архітектурно-історичного заповідника «Софійський музей», нині це Національний заповідник «Софія Київська».

Вигляд на комплекс монастиря до зруйнування

Сирецька, 25); **шкірзаводу** (колишній шкірзавод купця Серебrenикова, заснований у 1845 р., нині - акціонерне товариство «Чин бар», Куренівська вулиця, 21). **У листопаді 1929 р.** введено до ладу **4-ту взуттєву фабрику «Укршкіртресту»** - одну з найбільших в СРСР на той час (випускала до 10 тис. пар взуття на день; згодом - ВАТ «Кияни», проспект Степана Бандери, 7). **У 1934 р.** відкрито Стадіон «Спартак» (Кирилівська вулиця, 101).

Один з останніх зразків дерев'яної одноповерхової житлової забудови Куренівки початку ХХ ст. (Подільський провулок, 11)

На Куренівці розташовані пам'ятка цивільної архітектури **українського народного стилю (український модерн)** - будинок Початкового училища (школи) імені Сергія Грушевського (1911-1915 рр., архітектори **Едуард Петрович Браттман**, В. Кричевський, на Кирилівській вулиці, 164.

Зразок промислової споруди початку ХХ ст. - будівля Пивоварного заводу К. Марр (архітектор Владислав Городецький) на Копилівській вулиці, 38, тепер - один з корпусів Київського вітамінного заводу.

Двоповерхові корпуси Кирилівської лікарні для божевільних (Кирилівська вулиця, 103) споруджено у 1877-1879 рр. за проектом Федіра Гешвенда, одного з піонерів світової

дзвіниці комуністами.

Церква Святого Кирила. Сучасний вигляд.

Фреска у Кирилівській церкві. «Ангел, що звиває небо» ХІІ ст. у Києві

Головний парафіяльний храм села Куренівки – Петропавлівська церква (дерев'яна, 1759; мурована, 1903 – 1905 рр., архітектор Микола Казанський) - у 1930-ті роки було закрито для богослужіння і, після зруйнування бані та дзвіниці, перетворено на заводський корпус. Остаточно пам'ятку знищено 1987 р. Нині у сквері на Петропавлівській площі збудовано першу чергу нового храму Святих першопочаткових апостолів Петра і Павла (дерев'яна, УПЦ).

Дерев'яна Пантелеймонівська церква при Міщанському шпиталі¹²⁵ (на теперішній вул. Семена Склярєнка), 1897 р. Зруйнована у 1963 р.

¹²⁵ **Богадільня** (від церк. - слов. Бога дѣля - «заради Бога») – у Російській імперії благодійна (приватна або суспільна), зазвичай лікувальна установа, притулок для людей з інвалідністю, убогих, непрацездатних, старих людей. Іноді це слово вживається в переносному, іронічному значенні для позначення певного закладу, організації, де є багато бездіяльних та нездатних людей.

Назва «богадільня» поширилася за часів входження українських земель до складу Російської імперії. У народі більш поширеною назвою була «шпиталь». Особливістю богадільні є повне утримання людей, які в ній проживають.

аеронавтики і космонавтики.

Федір Романович Геішвенд (1839-1890 рр.) - київський губернський інженер, один з перших розробив технічні проекти реактивних двигунів.

У 1926-1932 рр. зведено комплекс 4-5-поверхових житлових будинків (Кирилівська вул., 109) у стилі пізнього **конструктивізму** (архітектор **Семен Барзилович**) для робітників 4-ї взуттєвої фабрики¹²⁴, у ті ж роки розбито сквер на місці нинішнього Куренівського парку.

Харитон Платонов. Хрещення Ісуса Христа. Олія. XIX ст. Західна стіна південної частини трансепта

Михайло Кліманов. Різдво Богородиці. Олія. XIX ст. Західна стіна центральної нави.

¹²⁴ Первісним проектом передбачалось будівництво на розі Сирецької та Бондарської вулиць комплексу житлових споруд, включно з гуртожитком для безсімейних робітників та магазином на першому поверсі, проте реалізовано було лише корпус з боку вулиці Бондарської.

Куренівська трагедія – одна із наймасштабніших техногенних катастроф України, яка сталася у Києві **13 березня 1961 р.** Гігантська хвиля відходів цегельного виробництва, які зливали у Бабин Яр, прорвала дамбу і за лічені хвилини затопила столичну Куренівку, зруйнувавши багато будівель та лише за офіційною інформацією – поховала заживо 145 людей. Зараз деякі українські історики стверджують, що загиблих було значно більше.

Таблиця. 40.

**Куренівська трагедія: причини, наслідки, замовчання.
13 березня 1961 р.**

Панорама Куренівської катастрофи, на якій можна побачити перекинутий громадський транспорт. Фото ГДА СБУ / УНІАН¹²⁶

Хронологія подій Куренівської трагедії

*Вранці, о 08:30, пульпа (відходи Петрівських цегельних заводів, переважно змішана із водою земля), яку десять років закачували до Бабиного Яру, прорвала дамбу.
Вал, висотою у чотири метри та двадцять заширишки, руйнував все на своєму шляху: знищував будинки, перевертав автобуси, затоплював підприємства й лікарні, вбивав людей. Земляний вал заживо ховав людей на вулицях, на робочих місцях та в їхніх оселях.
Лише о 10-й годині ранку пульпа та вода з Бабиного Яру перестала прибувати.
30 гектарів площі Куренівки виявилися затопленими рідкою грязюкою.*

Наслідки і жертви Куренівської трагедії

*Грязьовий вал повністю знищив 68 житлових і 13 адміністративних будівель, а також поруїнував близько 300 квартир та будинків. За лічені хвилини без даху над головою опинилися майже 1300 киян.
Найбільший удар грязьове цунамі завдало трамвайному депо імені Красіна, яке було практично знищене. Там під валом бруду загинули 50 працівників.
Брудом також затопили громадський транспорт, який саме курсував Куренівкою. В одному трамваї пульпа поховала заживо 12 пасажирів. А від падіння електричного стовпа загорівся автобус і більшість пасажирів, які приїхали із Димера, померли.
На думку сучасного дослідника історії Києва **Олександра Анісімова**, Куренівська трагедія забрала життя 1500 людей. Але історик*

¹²⁶ Дмитро Джулай. Куренівська трагедія. 60 олів томів (фото). Радіо Свобода. 2021. Режим доступу: <https://www.radiosvoboda.org/a/kurenivska-tragediya-60-rokiv-photo/31148172.html>

Тетяна Єстаф'єва, яка одна з перших працювала із архівними документами Куренівської трагедії говорить, що така цифра перебільшена: «Я вірю офіційним даним, які знаходила в документах під грифом «цілком таємно». Їх надсилали у вищі владні кабінети Києва та Москви. Партійним керівникам не було сенсу брехати самим собі. Тому я вірю, що жертвами Куренівської трагедії стали 145 людей і набагато більше були поранені»¹²⁷.

ЦДКФФА України імені Г.С. Пшеничного. Офіційне фото.

Зруйноване трамвайне депо імені Красіна. Фото ГДА СБУ / УНІАН

Один із трамваїв, який потрапив під грязьовий потік. Фото ГДА СБУ

Дії радянської влади по ліквідації наслідків Куренівської трагедії

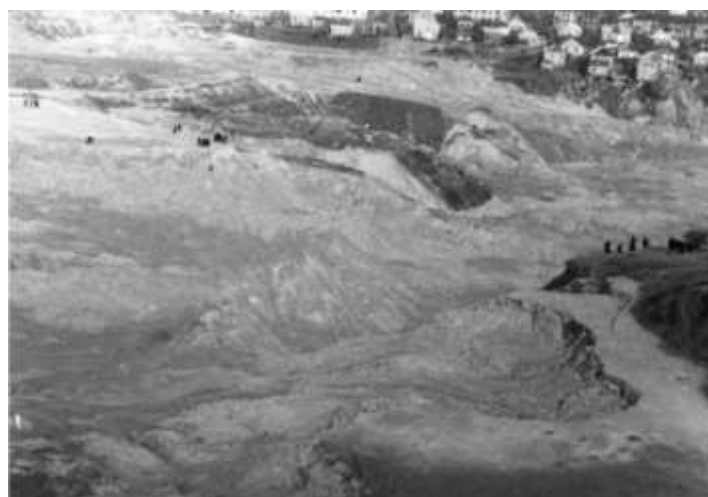
Влада залучила військових, міліцію, пожежників, будівельників та техніку для ліквідації наслідків катастрофи. Розгрібаючи бруд та завали, ковші екскаваторів не раз рвали тіла загиблих. «Це було моторошно! Деякі водії навіть не могли працювати і покидали роботу», – згадувала одна із очевидців куренівської трагедії.

¹²⁷ Дмитро Джулай. Куренівська трагедія. 60 олів тому (фото). Радіо Свобода. 2021. Режим доступу: <https://www.radiosvoboda.org/a/kurenivska-tragediya-60-rokiv-photo/31148172.html>

ЦДКФФА України імені Г.С. Пшеничного. Офіційне фото

Причини Куренівської трагедії

Місце аварії у верхів'ях Бабиного Яру

Фатальні помилки:

- 1) при розробці технології для транспортування пульпи зі значною концентрацією ґрунту *не провели жодних гідрогеологічних досліджень місцевості, а тому не врахували*, що Бабин Яр має глиняне ложе, крізь яке погано просочується вода;
- 2) не зробили розрахунку стійкості всієї майбутньої споруди;
- 3) не дотримувалися проектних вимог під час будівництва. Лише один приклад: водозабірні колодязі на терасах № 3 і № 4 мали складатися з двох металевих труб кожної, натомість установили по одній, ще й удвічі меншого діаметру. На встановлення водозабірних труб акти не склали. Спрацював людський фактор, будівельники поспішали здати об'єкт, а може, труба просто поїхала до когось на дачу, коли почнеться заповнення території пульпою, перевірити їх кількість буде неможливо;
- 4) верхівки деяких водозабірних колодязів виявилися вищими за дамбу;

Бабин Яр – урочище, в якому нацисти у вересні 1941 р. лише за два дні розстріляли близько 34 тисяч євреїв. Загалом в урочищі вони вбили близько 100 тисяч людей різної національності. Зараз Бабин Яр – один із страшних символів Голокосту.

В березні 1945-го р. була прийнята спільна постанова ЦК КП(б)У та уряду УРСР спорудили у Бабиному Яру пам'ятник жертвам фашистського терору, але через ініційовану Кремлем 1948 р. антисемітську кампанію і «боротьбу з безрідними космополітами»¹²⁸, влада УРСР вирішила засипати Бабин Яр, глибина якого сягала 50 метрів, а довжина - 2,5 км, і вирівняну територію перетворити на місце розваг, Парк культури та відпочинку зі спортивним корпусом, стадіоном, літнім відкритим басейном, штучним катком, тенісними кортами, кав'ярнями, кінотеатром, танцювальним майданчиком тощо.

11 березня 1950 р. в Києві відбулася *технічна нарада* за участі двох заступників міністра промисловості й будівельних матеріалів УРСР. Вирішували, куди подіти відходи від видобутку глини (ґрунти, пісок) з кар'єрів Петровських цегляних заводів № 1 і № 2 на Куренівці.

Річ у тім, що заводчани в 1948-1949 рр. одержали нове устаткування, яке дозволило суттєво збільшити виробництво цегли для будівництва нового соціалістичного Хрещатика. Міськрада виділила заводоуправлінню додаткову територію під розробку кар'єрів¹²⁹.

У перспективі йшлося і про зведення перших житлових масивів на Чоколівці та Сирці, тобто потреба в цеглі й далі зростатиме.

Спочатку планували подавати відходи з кар'єрів трубопроводом у заплаву Дніпра, відповідні розрахунки та креслення склали кийівська установа «Укрпромпроект». Тим часом центральна влада ухвалили ліквідувати Бабин Яр.

¹²⁸ яка неминуче відбилася на долі Бабиного Яру, адже переважна більшість його жертв - євреї.

¹²⁹ Станіслав Цалик. Чому сталася Куренівська трагедія і як приховали тисячі загиблих киян. Служба BBC News Україна. 2021. Режим доступу: <https://www.bbc.com/ukrainian/features-56361990>

<p>5) порушення стали можливими через відсутність нагляду з боку проєктувальників.</p> <p>Замив Бабиного Яру почали 1951 р. з нижньої його частини, ближчої до Куренівки, поступово просуваючись вгору. Внизу спорудили захисну греблю, а на різних ділянках яру - спеціальні дамби. Роботи виконувало Київське спеціалізоване управління № 610;</p> <p>б) за технічним проєктом, пульпу мали подавати до Бабиного Яру лише протягом восьми місяців на рік - від квітня до грудня. Але фактично вона надходила всі дванадцять місяців. За проєктом обмежили замивання яру 8 годинами на добу, адже наступні 8 годин вода мала відстоюватися і протягом ще 8 годин її мали відкачувати. Насправді пульпа прибувала упродовж 16 годин, а взимку - цілодобово;</p> <p>7) «По яру розлилося озеро, - свідчив Анатолій Кузнецов у романі-документі «Бабин Яр». - Я ходив туди і вражено дивився на озеро бруду, що поглинає попіл, кістки, кам'яні осипи могильних плит. Вода в ньому була гнила, зелена, нерухома, і день і ніч шуміли труби, подаючи пульпу. Це тривало кілька років. Греблю підсипали, вона росла, і 1961 року стала заввишки з шестиповерховий будинок»;</p> <p>8) ігнорування результатів спеціалізації: <u>у лютому 1957-го р.</u> начальник спеціалізації Подільського району Глушенко попередив начальника Київського відділення «Союзгідромеханізації» Цепенюка та директора Петровських цегельень Брацила <i>про порушення технологічних вимог щодо водовідведення</i>: «Канави Бабиного Яру завжди перебуває в аварійному стані. Вода разом з піском виходить з берегів і затоплює прилеглі території підприємств і організацій». У 1958 р. критичну ситуацію розглянув виконком Київради, зобов'язавши інститут «Київпроект» скласти технічну документацію з відведення поверхневих вод з верхів'їв Бабиного Яру, але з документів видно, що зробили тільки проєктні пропозиції.</p>	<p><i>Технічна нарада в міністерстві мала легалізувати замивання Яру пульпою - піськово-грунтовою масою, розбавленою водою.</i></p> <p><i>Від розробок «Укрпромпроект» відмовились, мотивуючи обмеженою кількістю труб - не вистачить на відстань 3,5 км до Дніпра.</i> На рішення впливало те, що монтаж трубопроводу триватиме довго, а видобуток глини з кар'єрів слід було розпочати вже 1 травня.</p> <p><i>Учасники наради одностайно проголосували за складування піськово-грунтової маси до сусіднього Бабиного Яру: на 1,5 км труб вистачить, а монтаж займе менше часу.</i></p> <p><i>За два тижні виконком Київради, дозволивши цей злочин (рішення № 582 від 28 березня), мотивацію вказав відвертіше: «Враховуючи [...] доцільність замивання відрогів Бабиного Яру» (за 11 роїв до Куренівської трагедії).</i></p> <p><i>Отже, після війни в Бабиному Ярі влаштували сміттєзвалище. Пізніше урочище, де розстрілювали людей, почали заповнювати рідкими відходами сусіднього цегельного заводу. За 10 років в Бабин Яр намили близько 4 мільйонів кубометрів пульпи. Дренажна система з цим не справлялася. Щоб заощадити, замість бетонної дамби збудували піщану та ще й на десять метрів нижчу. А напередодні трагедії демонтували насосну станцію.</i></p> <p><i>І вранці 13 березня 1961 року піщана дамба в Бабиному Яру не витримала.</i></p>
---	--

Бабин Яр у місці, де прорвало дамбу. На горизонті видніється Кирилівська церква. Фото ЦДКФФА імені Г.С. Пиєничного

Замовчування Куренівської трагедії

Радянська влада піддавала суворій цензурі будь-які згадки про катастрофу. Після прориву дамби військові одразу оточили периметр катастрофи і нікого не впускали. Міжміський зв'язок у Києві перестав працювати.

Кіян обурило, що катастрофу замовчують. Одні називали це «помстою розстріляних» у Бабиному Ярі, а інші «Божою карою» через закриття Києво-Печерської Лаври.

КДБ вилучав знімки та засвічував плівки фотоаматорів, які фіксували аварію. Лише через три дні після трагедії київське радіо сповістило про неї. Але в масштабах країни про це не повідомляли.

Втім, деякі кадри тоді таємно вдалося відзняти, зокрема Ладі Бондаренко. Вони зберігалися у архіві Іони Клименко, які для Радіо Свобода надав історик Стефан Машикевич.

Фото Лади Бондаренко, архів Іони Клименко

Фото, яке вилучили в одного із мешканців Києва співробітники КДБ. Фото ГДА СБУ / УНІАН

ЦДКФФА України імені Г.С. Пиєничного. Офіційне фото

Історична пам'ять

Через пів року після трагедії Київський обласний суд виніс вирок шістьом особам – двом проєктувальникам з Москви і чотирьом керівників Київського будівельного управління. Матеріали кримінальної справи були знищені «за давністю терміну зберігання».

Трагедія в Новочеркаську. 02 жовтня 1962 р.

02 червня 1962 р. у в місті **Новочеркаську Ростовської області** (тодішня РСФРР) військами жорстоко придушено демонстрацію робітників, що протестували проти підвищення цін. За офіційною статистикою під час збройного придушення робітничого виступу, **26 осіб загинуло і 87 отримали поранення. Тридцять поранених залишилися інвалідами на все життя**¹³⁰.

Після кривавої розправи, було порушено 57 кримінальних справ, за якими засудили 114 осіб. **Сім осіб, за рішенням Верховного суду тодішньої Російської Федерації - були розстріляні.** А 82 осіб засудили на термін від 10 – до 12 років. Ці цифри не є повними, оскільки багатьох учасників тодішніх демонстрацій і мітингів судили за місцем їхнього проживання.

Новочеркаську трагедію тривалий час замовчували.

Тільки **у 1989 р.** про неї стало відомо широкому загалу. В **червні 1996 р.** президент Росії Борис Єльцин видав **Указ «Про додаткові заходи з реабілітації осіб, репресованих у зв'язку з подіями в Новочеркаську в червні 1962 року».**

До розстрілу противників влада ретельно готувалася. Фото з сайту inter.ua¹³¹

¹³⁰ Володимир Лук'янюк. Новочеркаський розстріл. Режим доступу: <https://www.jnsm.com.ua/h/0602M/>

¹³¹ Фото з фільму «Одного разу в Ростові». Серіал «Одного разу в Ростові» — чи не перший художній фільм, де майже з хронологічною точністю відображено і стихійний виступ робітників Новочеркаська, і криваву розправу над ними. Режим доступу: <https://ukurier.gov.ua/uk/articles/lyubov-na-krovi/>

<p>Причини Новочеркаського розстрілу</p>	<p>На кінець 1960 р. дефіцит товарних фондів становив близько 12 млрд. карбованців. Проведена в 1961 р. грошова реформа дозволила бюджету зекономити від 3 до 4,5 мільярдів (30-45 мільярдів у масштабі цін 1960-го р.). Ці дії ніяк не відобразилось на товарному забезпеченні:</p> <ol style="list-style-type: none"> 1) в торгівлі гостро відчувався брак м'яса, риби, тваринного масла і рослинної олії, круп та борошна, трикотажних виробів, меблів, будматеріалів, товарів культурного і повсякденного вжитку; 2) весною 1962 р. брак хліба був настільки відчутний, що Перший секретар ЦК КПРС і голова Ради міністрів М.С. Хрущов вперше зважився на закупівлю зерна за кордоном; 3) 30 травня 1962 р. було прийнято рішення підвищити роздрібні ціни на м'ясо і м'ясні продукти в середньому на 30% і на масло та олію - на 25%; 4) одночасно з цим на промислових підприємствах з 01 червня 1962 р. були підняті норми виробітку, що приводило до зниження реальної заробітної плати.
<p>Хронологія подій Новочеркаського розстрілу</p>	<ol style="list-style-type: none"> 1) 01 червня 1962 р. на Новочеркаському електровозобудівному заводі близько 200 працівників сталеливарного цеху відмовились розпочати роботу без підвищення зарплати. Їх підтримали робітники інших цехів і біля заводу управління розпочався стихійний мітинг за участю близько тисячі робітників. До полудня кількість страйкуючих зросла до 5 тисяч чоловік, які перекрили залізницю, зупинивши рух потягів. В різних сучасних джерелах подається інформація про те що страйкуючі виходили на демонстрацію з з гаслами «Як жити далі?», вимагаючи дешевшого м'яса й масла. Деякі демонстранти несли портрети Леніна¹³². В інших фіксується, що на одному із зупинених поїздів хтось написав «Хрущова на м'ясо!», а його портрет було зірвано з будівлі заводу управління і підпалено¹³³. Найрадикальніше налаштовані протестуючі захопили заводу управління, де влаштували погром. 2) Після сутички з військами вранці 02 червня 1962 р. кількість невдоволених зросла ще більше і мітингувальники рушили в центр міста. До них почали приєднуватись робітники інших підприємств, а також випадкові люди. Шлях демонстрантів пролягав через міст, який був перегородений танками. Перший заступник командуючого Північно-Кавказьким округом генерал-майор Матвій Шапошников, який отримав наказ атакувати демонстрантів танками, відмовився підкоритися, виконати наказ зі словами: «Не бачу перед собою такого супротивника, якого слід атакувати нашими танками» і наказав особовому складу розрядити зброю і здати боєприпаси. 3) Мітингувальники дістались центра міста, перейшовши ріку бродом. Практично зразу частина протестуючих увірвалась у приміщення міськвиконкому, розбила вікна, двері, пошкодила меблі, телефонну проводку, скинула на підлогу портрети партійних вождів. Одночасно інші групи мітингуючих увірвалися в Держбанк і здійснили спробу визволити заарештованих напередодні товаришів з відділку міліції; при штурмі райвідділу загинуло 5 чоловік. 4) До міськвиконкому прибув начальник Новочеркаського гарнізону генерал-майор Олешко з 50 озброєними автоматами військовослужбовцями внутрішніх військ, які, відтісняючи людей від будівлі, пройшли уздовж його фасаду та вишикувалися до них у дві шеренги і з автоматів був проведений попереджувальний залп вгору. За свідченням очевидців, автоматні черги потрапили в дерева, на яких сиділи діти, що спостерігали за подіями на площі; за неофіційними даними троє з них

¹³² Минуло 40 років від часу розстрілу робітничої демонстрації в місті Новочеркаську . Радіо Свобода. 2002. Режим доступу: <https://www.radiosvoboda.org/a/890509.html>

¹³³ Володимир Лук'янюк. Новочеркаський розстріл. Режим доступу: <https://www.jnsm.com.ua/h/0602M/>

	<p>загинуло. Після ще одного попереджувального залпу був відкритий вогонь по натовпу, в результаті чого загинуло близько 15 чоловік.</p> <p>5) За спогадами очевидців, уся площа була залита кров'ю, що швидко висихала проти сонця і вкривала землю та асфальт бурим шаром. Кров намагалися змивати бранспойтами. Згодом площу заасфальтували наново. До лікарень міста з вогнепальними пораненнями звернулося 45 людей, однак потерпілих було значно більше: лише за офіційною інформацією, 87 людей.</p> <p>6) Наступного дня, 03 червня, незважаючи на розстріл, заворушення у місті не припинялися. Люди нападали на солдатів, намагалися блокувати вуличний рух. Новочеркаськом ширилися чутки про сотні загиблих, розчавлених танками.</p> <p>7) У місті оголосили комендантську годину. Більшість заводів страйкували. Перед міськкомом знову почали збиратися люди, які вимагали звільнити заарештованих – на той момент арешти вже почалися. За вказівкою влади близько 12.00 на всіх заводах почалася масова агітація на користь припинення страйків - її вели партійні активісти, дружинники та лояльні робітники. Потім на радіо виступив представник ЦК Ф.Козлов, який звинуватив у трагедії самих робітників і виправдав стрілянина нібито «проханням 9 представників мітингуючих про наведення порядку в місті». Козлов також пообіцяв певні поступки щодо нормування праці та цін на продукти.</p> <p>8) Тим часом арешти набирали обертів. Лише вночі з 03 на 04 червня 1962 р. було затримано 240 людей.</p> <p>9) Повстання пішло наспад¹³⁴.</p>
<p>Дії влади</p>	<p>1) 01.06.1961 р. за вказівкою М.С. Хрущова до Новочеркаська прибуло обласне партійне начальство, спеціальна комісія з членів Президії ЦК КПРС, було віддано наказ привести у бойову готовність 18-ту танкову дивізію Північно-Кавказького військового округу.</p> <p>2) Після спроби першого секретаря обкому Компартії Басова зачитати мітингувальникам офіційне звернення ЦК КПРС, його освистали і перервали образливими викриками; в офіційну делегацію почали кидати камінням та пляшками. Міліція спробувала відтіснити мітингувальників з території заводу, але була зім'ята натовпом, а троє співробітників побиті.</p> <p>3) Почали лунати заклики підняти повстання у всьому місті, захопити урядові будівлі, звернутися з відозвою по всій країні.</p> <p>4) КДБ в події не втручався, обмежуючись наглядом і прихованою зйомкою активних учасників мітингу. Близько 19-ї вечора маршал оборони Родіон Малиновський віддав наказ придушити заворушення. Через годину до будівлі заводу управління під'їхали 5 машин і 3 БТРа з солдатами, які не втручалися в хід подій.</p> <p>5) Надвечір мітингувальники прийняли рішення піти наступного дня до міськкому КПРС в центр Новочеркаська.</p> <p>6) У ніч з 01 на 2 червня 1962 р. на територію заводу були введені танки, які витіснили мітингувальників за його межі. При цьому поранення отримали кілька солдатів, 22 мітингувальника було затримано і в місті оголошено комендантську годину. За ніч пошта, телеграф, радіовузол, міськвиконком і міськком партії, відділ міліції, КДБ були взяті під охорону, а з Держбанку були вивезені всі гроші та цінності.</p>
<p>Жертви і наслідки Новочеркаського розстрілу У 1992 р. Головна військова прокуратура Російської Федерації порушила за фактом новочеркаського розстрілу кримінальну справу проти М.С. Хрущова, А.Мікояна, Ф.Козлова і</p>	<p>За офіційними даними загальна кількість загиблих 02.06.1962 р. склала 26 чоловік. Їх тіла вночі вивезли з міста і поховали в чужих могилах, на різних кладовищах Ростовської області. 240 чоловік було заарештовано за звинуваченнями у бандитизмі, масових заворушеннях і спробі повалення радянської влади.</p> <p>Семеро (О. Зайцева, О. Коркача, М. Кузнецова, Б. Мокроусова, С. Сотникова, В. Черепанова, В. Шуваєва.) з них були засуджені до розстрілу, 105 отримали терміни ув'язнення від 10 до 15 років.</p> <p>За офіційною версією застосування зброї проти мітингувальників на площі біля міськвиконкому було здійснено на прохання «трудолюбивих, які вимагали наведення порядку в місті».</p>

¹³⁴ Олена Бондаренко. 02 червня 1962 року відбувся Новочеркаський розстріл. Рідна країна. Світоглядний портал. Режим доступу: <https://ridna.ua/2020/06/2-cherwnya-55-rokiv-novocherkaskoho-rozstrilu/>

<p>ще 8-х високопоставлених осіб, яка була припинена у зв'язку зі смертю фігурантів.</p> <p>У 1992 р., після розсекречення архівів КДБ, останки 20-х загиблих 02 червня 1962 р. були знайдені на цвинтарі сусіднього міста Новошахтинськ, ідентифіковані і перепоховані в Новочеркаську.</p>	<p>У 1966 р. генерал-лейтенант Шапошников був відправлений у відставку, а у 1967 р. виключений з КПРС, за спроби надати гласності подіям у Новочеркаську 1962 р. КДБ проти нього порушило кримінальну справу за звинуваченнями у антирадянській пропаганді¹³⁵, яка була припинена через кілька місяців завдяки його фронтовим заслугам як Героя Радянського Союзу.</p> <p>Тільки у 1988 р. Герой Радянського Союзу (1944 р.), фронтовик, генерал-майор (1944 р.), генерал-лейтенант танкових військ (1955 р.) Матвій Кузмич Шапошников, який на параді Перемоги 24 червня 1945 р. на Червоній площі йшов на чолі зведеного батальйону танкістів 3-го Українського фронту, був реабілітований і поновлений в партії.</p> <p><i>«Особисто я далекий від того, щоб таїти образи чи злість на носіїв необмеженого свавілля. Я тільки жалкую, що не зміг по-справжньому боротися з цим злом. У сутичці зі свавіллям та самодурством у мене не вистачило вміння вести смертельний бій. У боротьбі з розповсюдженням і вкоріненням в армійських умовах злом, яким є свавілля самодурів, підлість і лицемірство, у мене не виявилось достатньо ефективної зброї, крім ілюзорної віри в те, що правда, ось так, сама по собі, переможе і справедливість переможе».</i> - З щоденника генерала М.К. Шапошнікова, травень 1967 р.</p> <p>Забезпечення країни продовольством так і не відбулося. Аж до розпаду СРСР продукти закупувалися у «ідеологічних супротивників»: пшениця – в Канаді та США, яловичина – у Австралії, баранина та масло – у Новій Зеландії тощо. Платили валютою, вирученою від експорту нафти. Згодом економіст Є. Гайдар назвав СРСР «найбільшим імпортером продовольства»¹³⁶.</p>
<p>У 1996 р. указом Президента РФ Б.М. Єльцина всі засуджені були реабілітовані.</p>	 <p>На надгробку напис: <i>«У кожного є своя війна та свій Новочеркаськ, але не кожен виходить із них як...»</i> (далі прізвища М.К. Шапошнікова і його дружини)</p>
<p>Замовчування Новочеркаського розстрілу</p>	<p>За рішенням Президії ЦК КПРС інформація про новочеркаські події була засекречена. Чимало документів, зокрема тих, що мали зберігатися в архівах КДБ, не розсекречені досі.</p>
<p>Свідки трагедії у Новочеркаську</p>	<p>Серед очевидців трагедії був тоді ще 12-річний син українського селянина з Сумщини Олександр Лебідь. У серпні 1991 р. очолювані ним частини 106-ї повітрянодесантної дивізії візьмуть під охорону Білий дім у Москві, тим самим поклавши край спробам ГКЧП зберегти радянську імперію, розвал якої дав змогу відродити незалежність України...</p>
<p>Пам'ять подій і жертв Новочеркаського розстрілу</p>	 <p>Пам'ятна дошка на заводокерівництві НСВЗ</p> <p>Камінь-на-Крові, встановлений на місці трагедії у Новочеркаську, 2006 р.</p>

¹³⁵ Зауважимо, що ще один бойовий генерал, перші «антирадянські» листівки якого розповідали про трагедію Новочеркаська — **Петро Григоренко**. Причому в них згадувалося, що аналогічні криваві події відбулися ще в кількох містах, у тому числі в... **українських Прилуках**..

¹³⁶ Олена Бондаренко. 02 червня 1962 року відбувся Новочеркаський розстріл. Рідна країна. Світоглядний портал. Режим доступу: <https://ridna.ua/2020/06/2-cherwynya-55-rokiv-novocherkaskoho-rozstrilu/>

**IX. Перебудова в СРСР та її наслідки для України (1985 – 1991 рр.).
Україна шлях незалежності (1991 – 2014 рр.)**

Таблиця. 41.

Крах СРСР. Відродження України

№ з/п	Проблема	Зміст, особливості вирішення, результати, наслідки
1.	<p>9.1.Основні напрямки, етапи та особливості періоду «Перебудова» в СРСР</p> <p align="center"><i>Михайло Сергійович Горбачов (1931 – 2022 рр.)</i></p> <p><i>Останній Генеральний секретар ЦК КПРС (1985 - 1991 рр.); останній голова Президії Верховної Ради СРСР (1988 - 1989 рр.); перший голова Верховної Ради СРСР (1989 - 1990). Перший та єдиний Президент СРСР (1990 – 1991 рр.). Нобелівський лауреат, отримав премію миру у 1990 р.</i></p> <p>Колишній радянський лідер Михайло Горбачов, якому 2 березня 2021 р. виповнюється 90 років, керував розпадом радянського блоку і закінченням Холодної війни дає інтерв'ю у відео, яке створене Радіо Свобода з участю «Голосу Америки», Real Cinema, AP, Reuters. Режим доступу: https://www.radiosvoboda.org/a/gorbachov-u-90-rokiv-ozyrachys-na-karjeru/31128787.html</p>	<p>«Перебудова» - загальна назва реформ та нової ідеології радянського партійного керівництва, що використовується для позначення змін в економічній та політичній структурі СРСР, ініційованих Горбачовим Михайлом Сергійовичем, який у 1985 – 1991 роках. був генеральним секретарем ЦК КПРС.</p> <p>Початок перебудови – 1987 р., коли на січневому пленумі ЦК КПРС перебудова була оголошена новим державним курсом.</p> <p>Основні напрями реформ:</p> <ol style="list-style-type: none"> 1) початок політики гласності та демократизації у всіх сферах суспільного та політичного життя; 2) «Нове політичне мислення» – новий принцип ведення зовнішньої політики; 3) затвердження нових форм власності та перетворення, спрямовані на перехід до ринкової економічної системи. <p>Етапи:</p> <ol style="list-style-type: none"> 1) <u>1 етап</u> – березень 1985 – січень 1987 рр.; 2) <u>2 етап</u> – січень 1987 – червень 1989 р.; 3) <u>3 етап</u> – червень 1989 – вересень 1991 р.; 4) <u>4 етап</u> – закінчення перебудови, вересень - грудень 1991 р. <p>Особливості:</p> <p>Прискорення - необхідність вдосконалення існуючої економічної системи (пленум ЦК КПРС 23 квітня 1985 р.).</p> <p>Перебудова – необхідне «подолання епохи застою (1964 – 1986 рр.) та оновлення всіх сторін життя країни» (пленум ЦК КПРС 27 січня 1987 р.).</p> <p>Гласність - політика максимальної відкритості у діяльності державних установ та свободи інформації; означає неприпустимість замовчування господарських проблем на місцях, суттєве ослаблення цензури та зняття численних інформаційних бар'єрів, що існували в радянському суспільстві.</p> <p>Розрядка чи «нове політичне мислення» – зміна характеру відносин із європейськими та світовими країнами.</p>

Карикатура часів Перебудови в СРСР¹³⁷

Завдання для роздумів: подумайте і висловіть свою точку зору стосовно негативного впливу гласності на взаємні зв'язки між людьми, на рівень самокритики і самодисципліни людини.

Наслідки:

- 1) в економіці СРСР настав спад, заходи економіки носили переважно адміністративний характер і не торкалися сутності «розвиненого соціалізму», соціалізму з людським обличчям;
- 2) посилювалися націоналізм та сепаратизм; міжетнічні конфлікти;
- 3) озброєна боротьба за владу;
- 4) розпад СРСР;
- 5) фактичне перетворення Країни Рад з єдиної держави на історичний регіон у Східній Європі, Середній, Центральній Азії, Далекому Сході та Сибіру з безліччю самостійних демократичних держав, які прийнято називати пострадянськими;
- 6) активізувала критичне переосмислення радянської доби з позицій лібералізму, який на перше місце висуває права окремої людини, зменшує вплив держави на особисте життя людини, проголошує не втручання у її особистий простір, підтримує приватну власність, вільний ринок замість планової економіки;
- 7) перегляд відносин із країнами, що входили раніше до капіталістичного табору, сприймалися як ворожі, у тому числі й США;
- 8) відродження релігійного життя;
- 9) спрощення візового режиму;
- 10) відродження традицій націоналістичних векторів життя і т.д.

9.2. Сутність та результати економічних реформ у СРСР 1985 – 1991 рр.

М.С. Горбачов спілкується з людьми на вулиці, квітень 1985 р.

Хронологічні межі: верхня, 1985 р. пов'язана з квітневим пленумом ЦК КПРС та проголошенням курсу на Перебудову. Нижня межа, 1991 р. - це серпень 1991 р., коли результати путчу проведення осмисленої реформаторської політики у межах всього Радянського Союзу стало неможливим.

Сутність реформ – радикальна реформа економічної системи та ціноутворення. Під час розробки концепції радикальної економічної реформи зіткнулися два підходи – **радикальний** пов'язаний із В. Медведевим і **поміркований**, який уособлював М. Рижков. Після суперечок реалізовувалися компромісні рішення, які більшою мірою містили концепцію команди Рижкова, які забезпечили більш високий рівень державного контролю. **Іншою головною перешкодою на шляху успішного здійснення реформ виступала нездатність розпочати реформу цін через страх перед суспільними хвилюваннями**

Сутність реформ розкривається, по-перше, в партійних та державних документах - матеріали з'їздів КПРС, особливо XIX всесоюзної конференції КПРС, пленумів ЦК, нарад у ЦК КПРС, доповіді на сесіях Верховної Ради СРСР і т.д.

¹³⁷ ЗНО – on-line. Всі запитання з історії України. Освіта. UA. Режим доступу: <https://zno.osvita.ua/ukraine-history/list.html>

Плакат часів економічних реформ в СРСР періоду Перебудови, який свідчить про підвищення зарплат робітників

139

Частка УРСР у загальносоюзному промисловому виробництві (у %, станом на 1989 р.

Плакат часів Перебудови в СРСР про основний її принцип – Гласність

Спочатку відкритість М. Горбачова справляла на радянських громадян сильне

До цієї ж підгрупи, особливо стосовно початкових етапів «перебудови», можна віднести концептуальні виступи та роботи партійних лідерів, у яких роз'яснювалися особливості політики реформ. **По-друге**, публіцистика періоду «перебудови»: наукові та аналітичні роботи економістів та соціологів періоду реформ 1985 -1991 рр.; власне публіцистичні роботи фахівців та журналістів, які публікувалися у ЗМІ того періоду. **По-третє**, спогади тодішніх учасників історичного процесу. Вони важливі як джерело інформації про події, і як ключ до розуміння менталітету тодішньої еліти; містяться в них та елементи аналізу подій та важливих історичних процесів.

М.С. Горбачов у роботі «Зрозуміти перебудову, відстояти нове мислення» заявляв, що «**Перебудова**» була звернена до людей.

Її метою було розкріпачити людину, зробити її господарем своєї долі, своєї країни.

В основі успадкованої нами системи був тотальний контроль партії. Після смерті Сталіна створений ним режим відмовився від масових репресій, але це не змінювало його суті. Система не довіряла людям, не вірила у здатність народу до самостійної історичної творчості. А ми, ініціатори перебудови, знали, що люди, здобувши свободу, виявлять ініціативу та енергію творення. Чи ми були наївні у своїй вірі в людину, у творчий потенціал народу? Можу засвідчити: у керівництві країни, в політбюро наївних людей не було. За плечима кожного з нас був великий досвід. Ми мали суперечки, а потім і принципові розбіжності, але **початковий задум – перебудова в людині – підтримали все. Перебудова була таким чином масштабним гуманістичним проектом. Це був розрив із минулим, коли протягом століть людина була підпорядкована самодержавній, а потім тоталітарній державі, і це був прорив у майбутнє. У цьому актуальність перебудови сьогодні, бо інший стратегічний вибір може лише завести країну в глухий кут».**

Результати реформ:

- 1) ослаблення мілітаризації економіки;
- 2) початок докорінної перебудови управління економікою відбувся 01 січня 1988 р., коли на нові умови господарської діяльності було переведено понад 60% промислових об'єднань СРСР. Реформа не могла охопити всю промисловість, оскільки багато галузей, на кшталт вугледобувної, залишалися збитковими;
- 3) порівняно з 1987 роком у 1988 році витрати на народне господарство зросли на 15,9 млрд. рублів;
- 4) одночасно відбувалося посилене зростання заробітної плати працівників

¹³⁸ ЗНО – on-line. Всі запитання з історії України. Освіта. UA. Режим доступу: <https://zno.osvita.ua/ukraine-history/list.html>

¹³⁹ ЗНО – on-line. Всі запитання з історії України. Освіта. UA. Режим доступу: <https://zno.osvita.ua/ukraine-history/list.html>

¹⁴⁰ ЗНО – on-line. Всі запитання з історії України. Освіта. UA. Режим доступу: <https://zno.osvita.ua/ukraine-history/list.html>

враження

Зустріч М. Горбачова і Р. Рейгана. Женева. 1985 р.

М. Горбачов і Маргарет Тетчер

У грудні 1984 р. в Лондоні М. Горбачов зустрівся з прем'єр-міністром Британії Маргарет Тетчер і сподобався їй. М. Тетчер висловила в інтерв'ю Бі-бі-сі: «З цією людиною можна мати справу».

державних підприємств. В умовах збереження жорсткої фінансової системи та директивних цін підвищення грошової маси посилювало тиск на економіку та слугувало додатковою причиною загострення дефіциту;

5) у Верховній Раді СРСР 23 листопада 1989 р. були прийняті Основи законодавства «Про оренду». Цей законодавчий акт надавав **право передачі державного майна в оренду, причому з правом її викупу**. У стислі терміни орендні відносини охопили приблизно 17 млн. працівників, які виробляли 15-20% продукції. **Фактично легалізував приховану приватизацію**, зігравши поряд із законом «Про кооперацію» велику роль у формуванні підприємницького середовища в СРСР;

6) переведення підприємств на самофінансування, створення по суті ринкових структур порушувало питання про створення **механізмів регулювання їх діяльності**. По-перше, йшлося про створення податкової системи та обмежень на зростання заробітної плати в державних підприємствах, кооперативах та орендних підприємствах. З цією метою було введено податок на приріст коштів оплати праці 03 серпня 1989 року на державні підприємства, а згодом поширився на кооперативи та інші громадські організації. У силу демократизації політичного життя і зниження керованістю економіки, ці та інші спроби регулювання господарської діяльністю виявлялися невдалими;

7) 1989 р. разом із збільшенням витрат на соціальні потреби відбувалося зниження податків з населення та відрахування з підприємств;

9) у 1989 р. витрати на соціальне забезпечення зросли на 46,5 млрд. крб. проти показниками 1985 року, а **дефіцит державного бюджету становив 80,7 млрд. рублів**;

10) розрив між доходами і видатками бюджету, що виник, доводилося покривати грошовою емісією, яка додатково розкручувала маховик інфляції;

11) **за 1989 рік із 144 найважливіших видів промислової продукції виробництво скоротилося за 64 показниками**;

12) радянська економіка не могла освоїти імпортне обладнання, що поставлялося, за 9 місяців 1989 року запаси невстановленого обладнання зросли на 23% і становили суму 5,8 млрд. рублів;

13) розширення прав підприємств та їх самостійності за відсутності ринкової інфраструктури провокувало зростання заробітної плати. Грошові доходи за 1988 рік зросли на 13%, а середньомісячна заробітна плата зростала втричі швидше, ніж передбачалося планом;

14) програма «Перехід до ринку» була готова 29 серпня 1990 року;

15) почалася боротьба за власність республіки, щоб залучити на «свій» бік, якнайбільше підприємств їм надавалися значні пільги з оподаткування, що завдавало додаткової удару по вже ослабленій радянській економіці. Йшла руйнація народногосподарських зв'язків, їхня натуралізація. **У 1990 р. офіційною статистикою вперше за післявоєнний період було**

Возз'єднання німців у ніч падіння Берлінської стіни, 9-10 листопада 1989 р. (Фото: Bundesregierung, Klaus Lehnartz)

зафіксовано падіння національного доходу на 2,3%;

16) незадоволений попит на початок 1990 року становив 95 млрд. рублів. **Обсяг внутрішнього боргу СРСР за оцінками перевищував 400 млрд. рублів, а зовнішній доходив до 35 млрд. інвалютичних рублів;**

17) поступово створювалися правові основи переходу до ринкової економіки. Вже 6 березня 1990 року на Верховній Раді СРСР було ухвалено закон «Про власність у СРСР». Його зміст відповідав концепції «соціалістичного ринку», де основними економічними агентами виступали підприємства, що перебувають у державній, колективній та змішаній власності;

18) за всіх радикальних кроків так і не вдалося повною мірою провести радикальні економічні реформи (підвищення цін, зміна плану, бюджету, структурна перебудова економіки на новій технологічній основі), які передбачали перехід до ринкової економіки вимагали цілого перевороту у свідомості та керівників та пересічних громадян.

Оцінки реформ:

Позитивні пов'язані з оцінкою активної ролі тих, хто просував перебудову «знизу», тобто неформальних суспільно-політичних рухів, «революційних низів», які не бажали жити по-старому, потребували змін, у зв'язку з чим «перебудова» стала незворотною.

Негативні представлені у роботах, які займають жорстко критичну позицію щодо «перебудови». У тому числі слід назвати дослідження С.Г. Кара-Мурзи, насичене багатим фактичним матеріалом (хоча й дещо тенденційно підібраним), але гостро полемічне формою. Автор є одним із провідних теоретиків концепції «змови», згідно з якою «перебудова» стала спільним діянням Заходу та певних сил у СРСР, метою якого було руйнування Радянського Союзу. Тим не менш, ряд положень його роботи, і перш за все про роль інтелігенції в «перебудові», про психологічні аспекти реформ, про стан економіки СРСР напередодні «перебудови» - заслуговує на найсерйознішу увагу, хоча й носить дискусійний характер.

3.

9.3. Стратегія «Нового мислення» у міжнародній політиці СРСР: сутність, реалізація, наслідки

Горбачов М.С. *Перебудова і нове мислення для нашої країни і для всього світу*. К., 1988. 271 с.

У липні 1989 р. радянське керівництво відмовилося від старої політики підтримки комуністичних режимів в країнах Європи («доктрина Брежнєва»), взявши на озброєння «доктрину Сінатри», як її назвав один із радників М. Горбачова, маючи на увазі знамениту пісню Сінатри «Я це робив на свій лад» (I Did It My Way). Тепер східноєвропейські країни могли проводити власну незалежну політику, не побоюючись вторгнення радянських військ. Крім того, М. Горбачов пішов на скорочення військового контингенту. Арчі Браун, експерт по Росії та професор Оксфордського університету, вважає, що політика невтручання, що проводилася М. Горбачовим, зрештою призвела до падіння Берлінської стіни 09 листопада 1989 р.

Сутність «Нового мислення»:

- 1) пріоритет загальнолюдських інтересів і цінностей у все більш цілісному, взаємозалежному світі. Нове мислення не заперечує національних, класових, корпоративних та інших інтересів, але воно висуває на перший план інтереси збереження людства, порятунку його від загрози ядерної війни та екологічної катастрофи;
- 2) відмова розглядати світовий розвиток з погляду боротьби двох протилежних соціальних систем;
- 3) перегляд радянської концепції безпеки та актуалізація завдання демілітаризації світової політики;
- 4) зміцнення принципу розумної оборонної достатності за більш низьких рівнів озброєнь.

Узагальнено кажучи, нове мислення у зовнішній політиці, як і у внутрішній політиці, означало спробу думати та діяти відповідно до нормального людського здорового глузду.

Реалізація:

- 1) Різкий розрив із існуючою «формулою влади», політичною мовою та традиціями комуністичного типу.
- 2) Переростання гласності у реальну свободу слова, свободу друку. Люди отримали можливість прочитати десятки творів письменників, які раніше не публікувалися або були зіпсовані цензурою. Серед них твори, які відкрили мільйонам громадян правду про злочини сталінізму.
- 3) До кінця 1988 р. вдалося вирішити більшу частину проблем, пов'язаних із припиненням холодної війни та гонки ядерних озброєнь, вийти на новий рівень відносин з країнами Західної Європи, Азії;
- 4) Поліпшення відносин між двома ядерними наддержавами (СРСР та США). Перша зустріч із президентом США, Р. Рейганом у Женеві, у листопаді 1985 р, зламала лід, що наростав роками;
- 5) Головні результати женецького саміту добре відомі, але про них варто нагадати: підписана була заява, в якій говорилося: «Керівники СРСР та США констатують, що ядерна війна ніколи не має бути розв'язана, у ній не може бути переможців». І далі: «Сторони не прагнуть військової переваги». Також домовилися про розширення обмінів між країнами, контактів між людьми, молоддю, відновлення повітряного сполучення.
- 6) Були досягнуті домовленості, насамперед завдяки пропозиціям радянської сторони, щодо проблем ракет середньої дальності та стратегічних наступальних озброєнь у Рейк'явіку;
- 7) Протягом 1987 р. було безліч спроб торпедувати переговори про ракети середньої дальності, доля першого договору про ліквідацію двох класів ядерної зброї неодноразово висіла на волосині, але імпульс Рейк'явіка виявився потужним: у грудні 1987 р. договір було підписано;
- 8) З 1987 по 1991 р. кількість американських ядерних боєзарядів у Європі зменшилася в кілька разів. Сполучені Штати вивели з Європи всю ядерну

Уроки Афганської війни для бушового СРСР та США¹⁴¹.

артилерію, ракети «земля – повітря», відмовилися від розміщення нових ракет «Ленс-2;

9) Виведення радянських військ з Афганістану.

Радянський Союз брав участь в Афганській війні 9 років та 1 місяць (з грудня 1979 р.).

За час війни СРСР витратив близько 53,2 млрд доларів (за середнім курсом 0,69 руб./1 доллар на той час).

Кількість загиблих та зниклих безвісти становила 15 031 осіб¹⁴².

¹⁴¹ Візуально-аналітичний матеріал можна винести окремо, збільшити розмір, уважно і детально роздивитися, проаналізувати.

Уроки Афганістану: чим нинішні події нагадують вивід військ СРСР. Аналітичний портал. Слово і діло. 2021. Режим доступу: <https://www.slovoidilo.ua/2021/08/26/infografika/svit/uroky-afhanistanu-chym-nyishni-podiyi-nahaduyut-vyvid-vijsk-srsr>

¹⁴² Уроки Афганістану: чим нинішні події нагадують вивід військ СРСР. Аналітичний портал. Слово і діло. 2021. Режим доступу: <https://www.slovoidilo.ua/2021/08/26/infografika/svit/uroky-afhanistanu-chym-nyishni-podiyi-nahaduyut-vyvid-vijsk-srsr>

*Р. Рейган і М. Горбачов підписують у Білому домі **Договір про ракети середньої і малої дальності (РСМД)** у грудні 1987 р.¹⁴³*

*Тодішній президент США **Джордж Буш (старший)** і Михайло Горбачов обмінюються ручками після підписання в М. 31 липня 1991 р. історичного **Договору про скорочення стратегічних озброєнь (СНО)**.*

Цей договір скоротив ядерні арсенали наддержав майже на одну третину¹⁴⁴.

*Михайло Горбачов потискає руку **папі Івану Павлу II** під час першої в історії зустрічі глави Кремля та понтифіка у **Ватикані 01 грудня 1989 р.***

*Тодішній президент Чехословаччини **Вацлав Гавел** тисне руку Михайлу Горбачову під час **обміну документами про виведення радянських військ з території Чехословаччини**. М., 26 лютого 1990 р.¹⁴⁵*

¹⁴³ Михайло Горбачов – життя у фотографіях. Радіо Свобода. 2022. Режим доступу: <https://www.radiosvoboda.org/a/gorbachov-pomer-srsr-rosiya-foto/32012082.html>

¹⁴⁴ Михайло Горбачов – життя у фотографіях. Радіо Свобода. 2022. Режим доступу: <https://www.radiosvoboda.org/a/gorbachov-pomer-srsr-rosiya-foto/32012082.html>

¹⁴⁵ Михайло Горбачов – життя у фотографіях. Радіо Свобода. 2022. Режим доступу: <https://www.radiosvoboda.org/a/gorbachov-pomer-srsr-rosiya-foto/32012082.html>

9.4. Реформи політичної системи 1988 – 1991 рр.

Система — одне з основних понять філософії, політології, соціології яке дає змогу скласти уявлення про суспільство у вигляді його абстрактної, спрощеної моделі чи окремих елементів. Поняття це запозичили з електроніки й кібернетики американські вчені Г. Алмонд, Д. Естон, В. Мітчел, вважаючи його універсальною категорією наукового аналізу, яка охоплює певну кількість взаємопов'язаних елементів, що утворюють стійку цілісність, мають певні інтегративні особливості, притаманні саме цій спільноті, дотичних до вироблення політичних рішень.

Політична система суспільства — цілісна, інтегрована сукупність відносин влади, суб'єктів політики, державних та недержавних соціальних інститутів, структур і відносин, покликаних виконувати політичні функції щодо захисту, гармонізації інтересів соціальних угруповань, спільнот, суспільних груп, забезпечувати стабільність і соціальний порядок у життєдіяльності суспільства.

Основні ознаки політичної системи:

- взаємозв'язок групи елементів;
- утворення цими елементами певної цілісності;
- внутрішня взаємодія всіх елементів;
- прагнення до самозбереження, стабільності та динамізму;
- здатність вступати у взаємовідносини з іншими системами.

Визначальний компонент політичної системи - держава.

Крім неї, у політичну систему суспільства входять

- законодавча,
- судова,
- виконавча системи,
- центральні, проміжні, місцеві системи управління (самоуправління),
- політичні партії,
- профспілки, асоціації,
- ініціативні групи,
- групи впливу й тиску,
- соціально-політичні рухи та інші об'єднання, змістом діяльності яких є політичні процеси.

Особливість політичної системи суспільства:

- забезпечення неперервності, зв'язаності, ієрархічної координації діяльності різних політичних суб'єктів для досягнення визначених цілей;
- віднайдення механізму вирішення соціальних конфліктів і суперечностей, гармонізація суспільних відносин;
- сприяння досягненню консенсусу різних суспільних сил щодо основних цінностей, цілей та напрямів суспільного розвитку.

Ширше читайте в статті: Фісун Олександр. Типології політичних систем: основні підходи.. Політичний менеджмент. 2005. № 5. С. 39 – 50. Режим доступу: <http://dspace.nbuv.gov.ua/bitstream/handle/123456789/8910/4-fisun.pdf?sequence=1>

Передумови політичних реформ у СРСР були пов'язані зі спонтанною, безсистемною, концептуально непередуманою діяльністю керівництва КПРС:

1) зрив проголошеної керівництвом КПРС програми прискорення соціально-економічного розвитку країни призвів до того, що альтернативою модернізації економіки, яка не зачіпала основ соціально-політичної системи соціалізму, став перехід до поетапної політичної реформи;

2) здійснення реформ відразу за декількома напрямками остаточно дестабілізувало систему;

3) при цьому все більш очевидна в умовах гласності та впровадження виборних засад у всіх сферах державного життя політична та управлінська слабкість реформаторів підірвала авторитет КПРС, тим самим створивши умови для радикального оновлення режиму.

Сутність політичних реформ: Питання реформи політичної системи обговорювала XIX Всесоюзна партійна конференція (літо 1988 р.).

Її рішення передбачали поєднання «соціалістичних цінностей» із політичною доктриною лібералізму.

Зокрема, було проголошено курс на створення «соціалістичної правової держави», «розподіл влади» (одною з яких мислилася КПРС), створення «радянського парламентаризму».

Розроблена керівництвом КПРС модель модернізації політичного устрою СРСР, яка передбачала перехід до специфічної парламентської системи, що еkleктично поєднувала елементи радянської та західних демократій, була плодом кабінетної творчості.

Насправді створення моделі модернізації політичного ладу СРСР означало, смугу політичних експериментів, вибудовування нової системи як міжособистісних і апаратних, так й інституційних відносин.

Наслідки реформ:

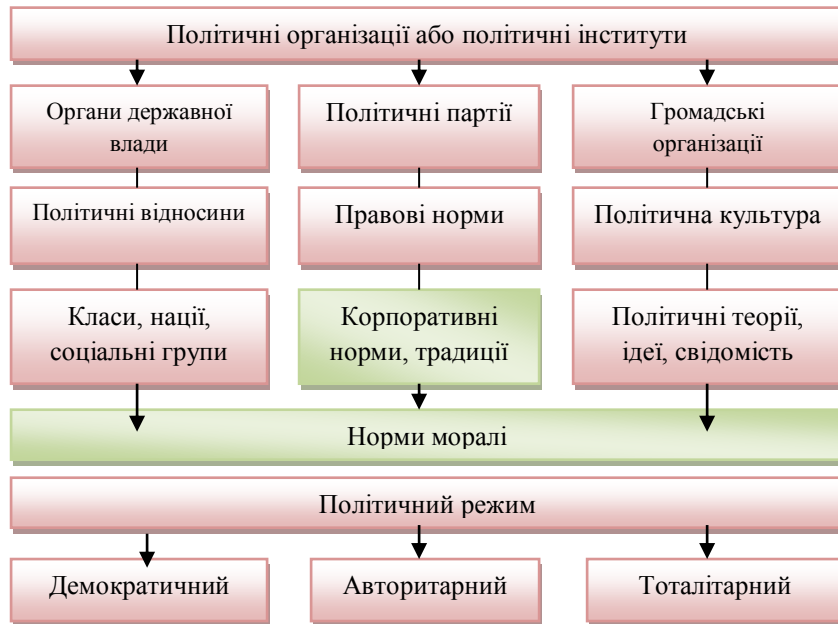
1) втрата керівництвом КПРС контролю за ситуацією; У 1985 - 1990 роках відбулися масова заміна та омолодження партійно-державних кадрів як на центральному, так і на місцевому рівні. Одночасно посилювалася роль місцевих керівників, оточених, як і раніше, безліччю близьких і відданих людей;

2) «обвальна» демократизація; У січні 1987 р. ЦК КПРС, вжив заходів, які сприяли розвитку елементів демократії у партії та на виробництві: запроваджувалися альтернативні вибори партійних секретарів, часом відкрите голосування замінювалося таємним, вводилася система виборів керівників підприємств та установ. Однак широкого застосування ці нововведення так і не набули;

3) різкі зміни фундаментальних засад політичної системи країни;

4) М.С. Горбачов запропонував сформувати новий вищий орган влади -

Завдання для роздумів: Проаналізуйте схему політичної системи, висловіть свою думку щодо наявності і результативного функціонування кожного з складових елементів системи в СРСР.

З'їзд народних депутатів, пропонувалося перетворити Верховну Раду на постійно діючий парламент;

5) запровадження інституту президентства, що означало створення альтернативи системі Рад; для побудови правової держави (де забезпечується рівність всіх перед законом) III з'їзд народних депутатів (березень 1990 р.) вважав за доцільне запровадити посаду Президента СРСР (Президентом СРСР став М. Горбачов);

6) було змінено виборче законодавство: вибори передбачалося проводити на альтернативній основі, зробити їх двоступінчастими, третину депутатського корпусу формувати від громадських організацій, а не під час звичайних виборів;

7) перерозподіл владних функцій від партійних структур до радянських (при збереженні в них партійного впливу). Задля більшої «плавності» цього переходу пропонувалося з'єднати пости партійних і радянських керівників лише в одних руках (згори до низу);

8) було скасовано 6-ту статтю Конституції 1977 р., яка закріплювала монопольне становище КПРС у суспільстві. Це відкривало можливість формування легальної багатопартійності у СРСР. У травні 1988 р. першою опозиційною КПРС партією проголосив себе «Демократичний союз». У квітні 1988 року виникають народні фронти у Прибалтиці, які стали першими незалежними масовими організаціями. Пізніше аналогічні фронти виникли у всіх союзних та автономних республіках. Новостворені партії відбивали всі основні напрями політичної думки.

1990 р. після грандіозних протестів у центрі Москви було змінено 6-ту статтю Конституції СРСР про керівну роль КПРС. 1990 р.

До літа 1991 р. більшість союзних республік СРСР ухвалило закони про суверенітет, що змусило М. Горбачова прискорити розробку нового Союзного договору. Його підписання було призначено на 20 серпня 1991 р. Підписання нового Союзного договору означало як збереження єдиної держави, так й перехід до її реальному федеративному устрою, і навіть ліквідацію низки традиційних СРСР державних структур

5.

9.5. Серпневий путч та розпад СРСР (причини, об'єктивні та суб'єктивні фактори, наслідки)

У ніч на 19 серпня 1991 р. в СРСР почався путч: партійне керівництво та генералітет оголосили про усунення президента Союзу Михайла Горбачова, перехід влади до ДКНС та введення надзвичайного стану в країні. Того ж ранку на вулицях М. з'явилися танки, армійські підрозділи зайняли центральні вулиці та площі, блокували телецентр та центральний телеграф. Путч закінчився через три дні: керівництво республіки на чолі з Борисом Єльциним відмовилося підкоритися вимогам ДКНС, люди вийшли на вулиці, а наказ про силовий розгін демонстрацій та штурм Білого дому путчистами віддати не наважилися.

Фото: Олександр Неменов / AFP / Scanpix / LETA

Прес-конференція ДКНС у МЗС СРСР, 19 серпня 1991 р.

6.

9.6. Дезінтеграційні процеси у СРСР у другій половині 1980-х. «Парад суверенітетів»

Прагнучи не допустити цього, консервативні сили у керівництві країни зробили спробу зірвати підписання договору. За відсутності Президента Горбачова в ніч на 19 серпня 1991 р. було створено Державний комітет з надзвичайного стану (ДКНС), до якого увійшли віце-президент Г. Янаєв, прем'єр (голова уряду) В. Павлов, міністр оборони Д. Язов, Голова КДБ В. Крючков, міністр внутрішніх справ Б. Пуго та ін.

Рішення ДКНС

- 1) ГКЧП запровадив у окремих районах країни надзвичайний стан;
- 2) оголосив розформованими структури влади, що діяли всупереч Конституції 1977 р.;
- 3) призупинив діяльність опозиційних партій та рухів;
- 4) заборонив мітинги та демонстрації;
- 5) встановив жорсткий контроль за засобами масової інформації; 6) ввів війська до Москви.

Керівництво РРФСР (Президент Б. Єльцин, глава уряду І. Сілаєв, перший заступник Голови Верховної Ради Р. Хасбулатов) звернулося до громадян, засудило дії ДКНС як антиконституційний переворот, а сам ДКНС та його рішення оголосило незаконними. На заклик Єльцина Б. люди зайняли оборону навколо Білого дому Р.

21 серпня 1991 р. було скликано Надзвичайну сесію Верховної Ради. Президент СРСР М. Горбачов повернувся з відпустки. Членів ДКНС було заарештовано.

Наслідки серпневого путчу 1991 р.:

- 1) Послаблення центральної влади призвело до посилення сепаратистських настроїв у керівництві республік. Більшість республік після подій серпня 1991 р. відмовилися від підписання Союзного договору;
- 2) у грудні 1991 р. лідери РФ, України та Білорусі заявили про припинення дії Союзного договору 1922 р. та намір створити Співдружність Незалежних Держав (СНД);
- 3) Співдружність Незалежних держав (СНД) об'єднала спочатку 11 колишніх союзних республік (без Грузії та Прибалтики);
- 4) у грудні 1991 р. Президент М. Горбачов пішов у відставку;
- 5) СРСР припинив своє існування.

«Парад суверенітетів» (1988 – 1991 рр.) - умовна назва конфлікту між союзним центром і союзними республіками, викликаного проголошенням верховенства республіканських законів над союзними врозріз із формально чинною Ст. 74 Конституції СРСР. «Парад суверенітетів» став одним із ключових факторів розпаду СРСР. У ході «параду суверенітетів» всі союзні і багато з автономних республік прийняли Декларації про суверенітет, у яких оскаржили пріоритет загальносоюзного законодавства над

республіканським (що почало «війну законів»). Керівництвом республік були вжиті дії щодо зміцнення економічної самостійності, включаючи відмову виплачувати податки до союзного бюджету та встановлення митного режиму, що призвело до порушення економічних зв'язків між республіками та регіонами, і, ще більше погіршило економічне становище СРСР.

Хронологія ухвалення декларацій про суверенітети союзних

Назва Республіки	Проголошення суверенітету	Проголошення незалежності	Проголошення виходу із СРСР	Незалежність де юре
Естонська РСР з 8 травня 1990 р. - <i>Естонська Республіка</i>	16.11.1988	20.08.1991	20.08.1991	06.09.1991
Литовська РСР з 11 березня 1990 р. - <i>Литовська Республіка</i>	18.04.1989	11.03.1990	11.03.1990	06.09.1991
Латвійська РСР з 4 травня 1990 р. - <i>Латвійська Республіка</i>	28.07.1989	21.08.1991	21.08.1991	06.09.1991
Азербайджанська РСР з 19 листопада 1990 р. - <i>Азербайджанська Республіка</i>	23.09.1989	30.08.1991	30.08.1991	26.12.1991
Грузинська РСР з 15 листопада 1990 р. - <i>Грузинська Республіка</i>	26.05.1990	09.04.1991	09.04.1991	26.12.1991
РРФСР з 25 грудня 1991 р. - <i>Російська Федерація</i>	12.06.1990	12.12.1991	12.12.1991	26.12.1991
Узбецька РСР з 31 серпня 1991 р. - <i>Республіка Узбекистан</i>	20.06.1990	31.08.1991	31.08.1991	26.12.1991
Молдавська РСР з 23 травня 1991 р. - <i>Республіка Молдова</i>	23.06.1990	27.08.1991	27.08.1991	26.12.1991
Українська РСР з 24 серпня 1991 р. - <i>Україна</i>	16.07.1990	24.08.1991	24.08.1991	26.12.1991
Білоруська РСР з 19 вересня 1991 р. - <i>Республіка Білорусь</i>	27.07.1990	25.08.1991	08.12.1991	25.08.1991
Туркменська РСР з 27 жовтня 1991 р. - <i>Туркменістан</i>	22.08.1990	27.10.1991	27.10.1991	26.12.1991
<i>Республіка Вірменія</i>	24.08.1990	21.09.1991	23.09.1991	26.12.1991
Таджицька РСР з 9 вересня 1991 р. - <i>Республіка Таджикистан</i>	24.08.1990	09.09.1991	09.09.1991	26.12.1991
Казахська РСР з 10 грудня 1991 р. - <i>Республіка Казахстан</i>	25.10.1990	16.12.1991	16.12.1991	26.12.1991
Республіка Киргизія з 30 серпня 1991 р. - <i>Республіка Киргизстан</i>	15.12.1990	31.08.1991	31.08.991	26.12.1991

17.03. 1991 р. в СРСР провели єдиний референдум про збереження СРСР як «оновленої федерації рівноправних суверенних республік», який бойкотували шість республік: Литва, Латвія, Естонія, Грузія, Вірменія та Молдова. У Р. понад чверть населення проголосувала проти СРСР, зокрема національні автономії.

В Україні ж одночасно з радянським референдумом за ініціативою Народного руху було проведено опитування. Українців запитали: «Чи згодні ви, що Україна має бути у складі Союзу Радянських *суверенних держав* на засадах Декларації про державний суверенітет України?».

Позитивно на нього відповіло більше ніж 80% людей.

Визначалась першість законодавства України перед законодавством СРСР.

Одночасно з «горбачовським референдумом» у трьох областях на заході України (Львівській, Івано-Франківській та Тернопільській) був проведений так званий «**галицький референдум**», на якому ще за існування СРСР мешканці **трьох цих областей рішуче сказали «так» Незалежності України.**

01.12.1991 р. згідно рішення Верховної Ради було проведено референдум щодо Незалежності України¹⁴⁶.

До бюлетеня було внесено лише одне запитання: «**Чи підтверджуєте Ви Акт проголошення незалежності України?**»

Ствердно на це запитання відповіли **28 мільйонів 804 тисячі українців (або 90,32%)**, взяли участь у голосуванні **31 мільйон 891 тисяча громадян (або 84,18%)**. Паралельно були проведені перші всенародні вибори президента, на яких переміг Леонід Кравчук.

БЮЛЕТЕНЬ

для голосування на всеукраїнському референдумі

А К Т

ПРОГЛОШЕННЯ НЕЗАЛЕЖНОСТІ УКРАЇНИ

Виключно із суверенної території, яка належала до складу України в складі Радянського Союзу, в СРСР 19 вересня 1991 року.

— проголошення незалежності суверенної держави України;

— визнання в якості єдиного правового акту Конституції України та інших міжнародно-правових документів.

— задоволення Декларації про державний суверенітет України, Верховної Ради Української Радянської Соціалістичної Республіки урочисто

ПРОГЛОШУЄ

НЕЗАЛЕЖНОСТІ УКРАЇНИ та створення самостійної української держави — УКРАЇНИ.

Територія України є незалежною і неподільною.

Відомі властивості України мають чинність згідно Конституції і законів України.

Цей акт є фінальним етапом в процесі його складання.

ВЕРХОВНА РАДА УКРАЇНИ

24 вересня 1991 року

«Чи підтверджуєте Ви Акт проголошення незалежності України?»

«ТАК, ПІДТВЕРДЖУЮ»

«НІ, НЕ ПІДТВЕРДЖУЮ»

Ваше місце в історії України, його вирішите.

Виключно в цьому відомстві голосувати окремими від себе «Так, підтверджую» та «Ні, не підтверджую» або не голосувати жоден спосіб, вказаний вище.

¹⁴⁶ **Ширше про проведення Всеукраїнського референдуму див.:** Ростислав Хотин. «Народ-співавтор». Як референдум про Незалежність України 1 грудня 1991 року розвалив СРСР. 2021. Радіо Свобода. Суспільство. Фотоматеріал. Режим доступу: <https://www.radiosvoboda.org/a/ukrayina-referendum-nezalezhnist/31585483.html>

9.7. Тріумфи та трагедії незалежне існування України (1991 – 2014 рр.)

Таблиця 42.

Найвідоміші дати і події незалежного існування України (1991 – 2014 рр.)

Рік	Подія	Фотоматеріали
1991	Відлік незалежності почався 24 серпня з ухвалення Акту проголошення незалежності України. Відбулися вибори першого Президента. Незалежної України. Ним став Леонід Кравчук (1934 – 2022 рр.).	
	 <p>Виходячи із смертельної небезпеки, яка нависла була над Україною в зв'язку з державним переворотом в СРСР 19 серпня 1991 року, — продовжуючи тисячолітню традицію державотворення в Україні, — здійснюючи Декларацію про державний суверенітет України, Верховна Рада Української Радянської Соціалістичної Республіки урочисто</p> <p>ПРОГЛОШУЄ НЕЗАЛЕЖНІСТЬ УКРАЇНИ</p> <p>та створення самостійної української держави — УКРАЇНИ. Територія України є неподільною і недоторканою.</p> <p>Віднині на території України: мають чинність виключно Конституція і закони України Цей акт набирає чинності з моменту його схвалення.</p> <p>ВЕРХОВНА РАДА УКРАЇНИ.</p> <p>24 серпня 1991 року.</p> <p><i>Акт проголошення незалежності України. Фото: архів</i></p>	 <p><i>Леонід Кравчук. Фото: архів</i></p>
1992	<p>Визначено державну символіку: музичну редакцію гімну, синьо-жовтий прапор та герб – малий тризуб.</p> <p>01 грудня – відмежування інтернет-сегменту: народився домен .ua.</p> <p>Приватизація держпідприємств в Україні почалася в 1992 р. і ставила перед собою мету роздержавлення власності. У 1993 р. народ вперше почув про приватизаційні ваучери, отримавши які в Ощадбанку, кожен міг стати власником однієї п'ятидесятимільйонної частини всенародного надбання. Власність держпідприємств уряд оцінив в астрономічну суму – понад 520 трильйонів карбованців, тобто один ваучер коштував в 1993 р. 10 млн 50 тисяч крб. До кінця року ці гроші перетворилися в ніщо через кратну інфляцію.</p>	
	 <p><i>Приватизаційний ваучер. Фото: uk.wikipedia.org</i></p> <p>Люди не знали що робити з цими жовто-зеленими папірцями. Їх радили вкладати в акції підприємств, але ніхто не знав яких. Більш того, спершу ці ваучери заборонялося продавати і купувати. Це призвело до того, що спочатку приватизацією могли скористатися лише ті люди, які мали вплив на трудові колективи – директори заводів. Вони переконували роботяг вкладати свої ваучери в акції власного підприємства і реально ставали його власниками.</p> <p>У 1994 р. приватизація була припинена, а потім відновлена, але вже на інших умовах, при яких ваучери могли змінювати власника. Почалася їх скупка різними інвестфондами. З 1995-1996 рр. контроль над промисловими підприємствами стали встановлювати приватні трейдери – торговці газом, металом і</p>	

сировиною. Те, що замислювалося як інструмент створення товариства співвласників і акціонерів, привело до побудови **олігархічного капіталізму.** Ваучерна приватизація закінчилася в 1999 р.. В результаті мільйони українців так і не стали власниками своєї частки в держпідприємствах.

1993

Найбільший страйк шахтарів відбувалася з 07 по 20 червня 1993 р. Приводом для його початку стало багатократне (в 3-5 разів) підвищення цін без відповідної індексації заробітної плати. Мітингувальники висунули керівництву країни не тільки економічні вимоги щодо перегляду цін і заробітної плати, а й **політичні вимоги, а саме: референдум про довіру президенту.** Верховна Рада України пішла мітингувальникам назустріч і виконала їх вимогу – **призначила на 26 вересня 1993 р. консультативний референдум про недовіру президенту і парламенту.** Після переговорів з чинним тоді президентом Леонідом Кравчуком Рада скасувала референдум і **призначила дострокові президентські і парламентські вибори.** Національна кінематека України презентує проект «Невідома Україна», що складається зі 108 фільмів. У науково-пізнавальній програмі – історія від неоліту до незалежності. Поява мобільного зв'язку в Україні.

Страйк шахтарів був одним з наймасовіших в Україні. Фото: uateka.com

1994

В результаті масових страйків шахтарів **Верховна Рада ініціювала проведення перших в історії незалежної України дострокових виборів президента в березні 1994 р. і парламенту в червні 1994 р.**

Основним конкурентом чинного на той момент президента Леоніда Кравчука на виборах став экс-прем'єр-міністр **Леонід Кучма** (1938 р.н.). Однак в першому турі жоден з кандидатів не зміг набрати більшість голосів. Другий тур виборів пройшов 10 липня 1994 р. За його результатами президентом став Л. Кучма.

10 січня 1994 р. Україна відмовилася від ядерної зброї. Великі держави домовилися, що весь ядерний арсенал колишнього СРСР перейде під контроль РФ. Україна деякий час йшла від відповіді на питання, чи буде віддавати вона свої ракети, чим викликала роздратування не тільки у РФ, але і у США. З обох сторін чинився жорсткий тиск і, врешті-решт, Л. Кучма підписав відмову. Країна, що мала третій у світі після США і РФ ядерний потенціал, добровільно віддала росіянам боєголовки і крилаті ракети, підірвала пускові шахти, а 43 стратегічні супербомбардувальники Ту-160 і Ту-95МС пішли на металобрухт.

У **грудні 1994 р.** лідери України, Росії, США і Великобританії підписали **Будапештський меморандум** – меморандум про гарантії безпеки у зв'язку з приєднанням України до **Договору про нерозповсюдження ядерної зброї.** Цим меморандумом Україні гарантувалася повага її незалежності, суверенітету і територіальної цілісності, припинення політичного, економічного або військового зазіхання на її територіальну цілісність і політичну незалежність.

Однак уже в 2014 р. одна з країн-гарантів цього, РФ, анексувала український півострів Крим і тимчасово окупувала частину Донецької і Луганської області.

У 2015 р. Верховна Рада України визнала РФ країною-агресором. США і Великобританія також заявили про порушення РФ її зобов'язань перед Україною.

Починають видавати паспорт громадянина України нового зразка, а також для виїзду закордон.

Рік спортивних тріумфів: на Олімпійських іграх Оксана Баюл, наймолодша за всі роки учасниця з України, завойовує першу золоту медаль з фігурного катання. Сергій Бубка встановив світовий рекорд зі стрибків у висоту з жердиною на відкритому стадіоні – 6 м 14 см.

Під гарантії безпеки Україна відмовилася від ядерної зброї.
Фото: uateka.com

Інавгурація Леоніда Кучми. Фото з відкритих джерел

1995

В1992 р. Верховна Рада України отримала статус «спеціально запрошеного гостя» в **Парламентській асамблеї ради Європи (ПАРЄ)**, що дозволило українським депутатам брати участь у її роботі. У тому ж році **Рада Європи доручила ПАРЄ підготувати висновок щодо ступеня готовності України до вступу до Ради.**

Тільки в **1995 р. висновок ПАРЄ щодо української заявки був позитивний.** Після цього **Комітет міністрів Ради Європи** одноголосно затвердив **резолуцію про приєднання України в якості 37-го члена.** Отримавши членство в Раді, Україна не тільки декларувала свою приналежність до європейської сім'ї народів, а й взяла на себе ряд зобов'язань в сфері реформування чинного законодавства на підставі норм і стандартів Ради Європи.

Відкриття першого за незалежність метрополітену в Дніпропетровську (6 станцій на одній лінії).
Запущено перший український штучний супутник «Січ-1» для наукових спостережень і експериментів.

1996

28 червня 1996 р. Україна отримала Конституцію. Основний закон приймали в авральному режимі з 10 ранку 27 червня до 6 ранку **28 червня.** Цій історичній події передувала боротьба за владу між спікером Олександром Морозом і президентом Леонідом Кучмою. Соратники останнього в березні 1996 р. запропонували свій варіант Основного закону, який приводив до нуля повноваження парламенту, перетворюючи його в двопалатний.

Президент, Л. Кучма, пригрозив О. Морозу, що винесе цей проект на референдум, і той погодився на прийняття компромісного варіанту Конституції.

Компроміс був, звичайно, на користь Л. Кучми, а саме: **президент повністю контролював уряд** (призначаючи і знімаючи міністрів), **регіони** (знімаючи і призначаючи губернаторів). **Парламент залишився однопалатним і зберіг своє життя до чергових виборів березня 1998 р.**

З'являється **українська гривня.**

До 1996 р. Україна жила без національної валюти. У 1992 р. на час перехідного періоду в країні **було введено тимчасову валюту – український карбованець або купоно-карбованець.** Саме карбованці стали жертвою інфляції в результаті економічної кризи перехідного періоду.

В 1995 р. економічна ситуація в країні стабілізувалася, що дозволило ввести в обіг **державну валюту України – гривню**, перші зразки якої виготовили в Канаді ще в 1992 р.

Грошова реформа проводилася з **02 по 16 вересня 1996 р.** У перший її день за встановленим курсом було переведено у гривні ціни, тарифи, зарплати, стипендії та пенсії, гроші на рахунках підприємств і заощадження українців. **Курс тоді залишав 100000 крб. за одну гривню.** У ці дні в обороті були і обидві валюти, а вже з **16 вересня 1996 р. єдиним законним платіжним засобом в Україні стала гривня.**

В Антарктиді починає діяти українська станція «Академік Вернадський».

Депутати підкидають доповідача по тексті Михайла Сироту зранку 28 червня 1996 р. Фото: uateka.com

Перша редакція Конституції. Фото з відкритих джерел

Гривня зразка 1992 року. Фото: uk.wikipedia.org

1997

На борту американського корабля «Columbia» **Леонід Каденюк**, перший космонавт незалежної України, здійснює політ у космос. Перший космонавт – Л. Каденюк, 46-річний полковник ВПС, уродженець Буковини. Свій 16-добовий політ він здійснив на американському шатлі «Колумбія», тому самому, що в 2003-му році вибухнув під час посадки разом з екіпажем.
У Києві відбувся матч «Динамо» - «Барселона». У Лізі Чемпіонів УЄФА українська команда впевнено здобуває перемогу.

Леонід Каденюк. Фото: uk.wikipedia.org

1998

Стабільність і зовнішнє благополуччя економіки протягом усього 1997 р. плавно перетекли в **глибоку кризу 1998 р.** Ситуацію ускладнили заходи Нацбанку, спрямовані на обмеження грошової маси в країні, які залишили підприємства без вільних коштів, за чим, природно, пішла **криза неплатежів**, в тому числі і **в бюджет**, а паралельно впали світові ціни на основний експортний продукт – сталь.

Державі нічим було платити за облігаціями держпозики, тому уряд змусив банкірів відмовитися на час від отримання виплат по держпозиках, а з нечисленними іноземними власниками домовилися про відстрочку платежів. **Краху фінансової системи і оголошення дефолту вдалося уникнути.** Втрати все одно були: оскільки вичерпалось таке потужне джерело поповнення бюджету, як облігації держпозики, **країна зіткнулася з платіжним дефіцитом.** Грошей не вистачало ні на що: ні на зарплати, ні на пенсії, ні, тим більше, на утримання курсу гривні. У підсумку, **гривню вирішили поступово девальвувати**, одночасно створюючи труднощі тим, хто хотів купити валюту. До кінця 1998 р. курс впав майже в два рази. **Економіка країни перебувала в жорсткому ступорі і кризі неплатежів.** Виходила з цього стану України ще кілька наступних років.
З конвеєра українсько-корейського «АвтоЗАЗ-ДЕУ» зійшов перший модифікований автомобіль «Таврія-Нова».
З'являється відзнака – «Герой України». Першим за високі досягнення в науці її здобуває **Борис Патон.**

<p>1999</p>	<p>25 березня 1999 р. загинув відомий політик, лідер Народного Руху і один з реальних кандидатів в президенти України В'ячеслав Чорновіл. Вночі недалеко від Борисполя, Toyota під керуванням Євгена Павлова, в якій знаходилися Чорновіл і прес-секретар Руху Дмитро Понамарчук, на високій швидкості врізалася у КамАЗ, який раптово розвернувся і перегородив трасу. В. Чорновіл і Є. Павлов загинули, Д. Понамарчук отримав серйозні травми.</p> <p>Чинний тоді глава МВС Юрій Кравченко відразу назвав це нещасним випадком, підкресливши, що версія навмисного вбивства навіть не розглядалася. Кримінальну справу швидко припинили за відсутністю складу злочину. Водій КамАЗа потрапив під амністію. У 2001 р. слідство відновили і знову закрили. Тим часом раптово помер важливий свідок, 42-річний експедитор, який перебував у кабіні вантажівки, – в його тілі виявлені важкі метали, які нібито призвели до смерті. Куратор слідства замгенпрокурора Микола Голомша в 2008 р. назвав автокатастрофу спланованою акцією проти В. Чорновола, якого експерти В. Чорновіл вважали небезпечним для Л. Кучми кандидатом на виборах.</p> <p>Україна здійснює перший космічний морський старт: запущено ракетоносії «Зеніт 3SL».</p> <p>На Мужіївській фабриці виплавили перший злиток українського золота найвищої проби.</p>	 <p><i>В. Чорновіл. Фото:uk.wikipedia.org</i></p> <p><i>Кандидат у президенти України, голова Львівської обласної ради В'ячеслав Чорновіл вітає виборців на ділянці N41 у Львові під час голосування на Всеукраїнському референдумі за незалежність України та президентських виборах. Львів, 01 грудня 1991 р. Чорновіл здобув другий результат на виборах президента – 23,27% голосів виборців</i></p>
<p>2000</p>	<p>У березні Кабмін прийняв постанову про припинення експлуатації Чорнобильської АЕС. Зупинку перетворили в шоу: 15 грудня о 13.15 голова держави зі столичного Палацу «Україна» віддав відповідну команду, глядачі в прямому ефірі спостерігали за поворотом ключа, який зупиняє третій реактор. 1-й блок був зупинений ще в 1996 р., а 2-й блок – в 1999 р.</p> <p>У Києві відбудовують і відкривають для відвідувань Михайлівський Золотоверхий Собор і Успенський Собор.</p> <p>На Олімпійських іграх у Сіднеї «золота рибка» Яна Клочкова вперше завойовує нагороду з плавання (медалі за 200 м і 400 м, комплексне плавання).</p> <p>28 листопада 2000 р. лідер Соціалістичної партії України Олександр Мороз опублікував в українських ЗМІ низку аудіозаписів, зміст яких нібито свідчив про низку гучних злочинів. Одним із злочинів було вбивство журналіста Георгія Гонгадзе. Також плівки нібито відобразили процес тиску президента і його наближених на інших політиків і журналістів країни. В результаті в країні вибухнув так званий «касетний скандал». Як стало відомо пізніше, аудіозаписи розмов президента вручив Олександр Морозу колишній майор держохорони Президента Микола Мельниченко, який після скандалу отримав політичний притулок на території США. За словами М. Мельниченка, загальна тривалість зроблених ним записів розмов глави держави становить 300 годин.</p> <p>«Касетний скандал» спровокував в країні хвилю мітингів під гаслом «Україна без Кучми». В результаті тиску акцій протесту Л. Кучма відправив у відставку міністра внутрішніх справ Юрія Кравченка та голову Служби безпеки України Леоніда Деркача.</p>	

Леонід Кучма на ЧАЕС. Фото з відкритих джерел

Журналіст Георгій Гонгадзе був убитий в 2000 р. Фото з відкритих джерел

2001

Триденний візит глави Ватикану в Україну. Іоанн Павло II провів богослужіння в Києві та Львові.
В небо піднявся перший вертоліт незалежної України – АК1-3.

Іоанн Павло II і Леонід Кучма. Фото AFP

2002

Найпотужніший у світі транспортний літак Ан-225 «Мрія» із вантажем у 187,5 тон здійснив перший комерційний політ.

Українець **Руслан Пономарьов** у 18 років стає **наймолодшим чемпіоном світу з шахів** за версією ФІДЕ.

27 липня на військовому аеродромі Сквилив у Львові на глядачів святкового авіашоу на честь 60-річчя створення 14-го авіакорпусу **впав винищувач Су-27**. Близько першої години дня літак під керуванням пілотів Володимира Топонаря і Юрія Єгорова, малюючи в повітрі косу петлю з поворотом, не зміг вийти з фігури, оскільки пролітав дуже низько над землею. Багатотонна машина зачепила дерево і, **вдарившись крилом об бетон, почала ковзати уздовж землі через льотне поле, зачіпаючи на ходу людей**. Падаючи, Су-27 зачепив демонстраційний літак, відірвав йому хвіст, і, впавши на землю, вибухнув. Пілоти встигли катапультиватися.

В результаті трагедії **загинули 77 осіб, серед них 28 дітей**. Всього в сквилівській катастрофі постраждали близько **1500 людей, 12 залишилися інвалідами**.

Відразу після аварії було кілька версій її причин: помилка пілотів, відмова двигунів і халтурна організація польотів. Суд йшов три роки. Пілотів звинуватили в недбалості і невиконанні льотного плану. Ю. Єгорову дали вісім років (у 2007 р. президент Віктор Ющенко скоротив йому термін до трьох, пілот вже на свободі), а В. Топонарю – 14 років.

Після цього авіашоу в Україні заборонили.

В результаті падіння літака загинули 77 осіб. Фото з відкритих джерел

Затверджено текст **Державного Гімну України**, автор – **Павло Чубинський**.

У складі ФК «Мілан» **Андрій Шевченко** стає першим українським футболістом, який виграв Лігу Чемпіонів.

2003	<p>В кінці вересня РФ без відома України почала будівництво дамби від російського Таманського півострова до українського острова Коса Тузла в Керченській протоці між Чорним і Азовським морями. Незважаючи на протести українського МЗС, будівництво велося в три зміни.</p> <p>Переговори між сторонами почалися тільки тоді, коли будівельники досягли українського прикордонного понтона. Будівництво дамби було припинене в листопаді за 102 метри від держкордону України за домовленістю прем'єр-міністрів країн.</p>	 <p><i>Керченська протока після спорудження дамби. Фото: uk.wikipedia.org</i></p>
2004	<p>21 листопада 2004 р. Центральна виборча комісія України оголосила попередні результати другого туру президентських виборів, згідно з якими з перевагою в 3% переміг Віктор Янукович, який був на той час прем'єр-міністром.</p> <p>Прихильники основного суперника Януковича на виборах – Віктора Ющенка – і більшість іноземних спостерігачів вважали, що ця перевага Януковича в голосуванні було досягнуто за рахунок порушень на виборах.</p> <p>На наступний день, 22 листопада, по Україні прокотилася хвиля мітингів і мирних протестів, що отримала назву «Помаранчева революція». У грудні Верховний Суд України визнав, що визначити переможця виборів неможливо і призначив переголосування другого туру на 26 грудня 2004 р.</p> <p>Повторне голосування зафіксувало перемогу Віктора Ющенка з відривом у 8%.</p> <p>У січні 2005 р. акції протесту припинилися.</p> <p>Руслана стає першою переможницею конкурсу Євробачення від України із пісню «Wild Dances». Успіх співачки дозволить провести 50-е ювілейне змагання в Києві.</p> <p>З публікацією статті «Атом» починається історія української Вікіпедії.</p>	
	 <p><i>«Помаранчева революція». Фото: uk.wikipedia.org</i></p>	 <p><i>Юлія Тимошенко і Віктор Ющенко. Фото з відкритих джерел</i></p>
2005	<p>Україна приєднується до Болонського процесу щодо європейських стандартів освіти.</p> <p>Успішний дебют на Каннському міжнародному кінофестивалі: фільм «Подорожні» Ігоря Стрембіцького завойовує «Золоту пальмову гілку».</p>	<p>Європейський Союз надав Україні статус країни з ринковою економікою.</p> <p>Це стало можливим після того, як Україна виконала ряд технічних вимог. В результаті цього рішення стало можливим поглиблення економічного співробітництва України і ЄС.</p> <p>Україна підтвердила стратегічну мету – повномасштабну інтеграцію в ЄС.</p>
2006	<p>Влітку 2006 р. фракції ПР, СПУ і КПУ оголошують про створення антикризової коаліції. На пост прем'єр-міністра вони висунули Віктора Януковича, основного противника чинного тоді президента Віктора Ющенка на виборах.</p> <p>В. Ющенко, в свою чергу, зібрав представників усіх парламентських фракцій для переговорів, в тому числі опозиційну «Партію Регіонів».</p> <p>Результатом переговорів стало підписання «Універсалу національної єдності», як обов'язкову умову для згоди президента на прем'єрство Януковича.</p>	

	<p>У документі містилися принципи внутрішньої і зовнішньої політики, яких повинен був дотримуватися новий уряд.</p> <p>У серпні 2006 р. Віктор Янукович став прем'єр-міністром України.</p> <p>Українська збірна виходить до чвертьфіналу на Чемпіонаті світу з футболу.</p> <p>Під егідою «Міс Всесвіт» розпочинається конкурс «Міс Україна Всесвіт» (надалі щорічний).</p>
	 <p><i>В.Янукович в 2006 р став прем'єр-міністром України. Фото: архів АПУ</i></p>
<p>2007</p>	<p>Політична криза в Україні. Ситуація різко загострилася в кінці травня 2007 р., коли В. Ющенко спробував змістити генпрокурора Святослава Піскуна і поставити на його місце свою людину, Шемчука. Однак міністр внутрішніх справ Василь Цушко разом зі спецназом МВС взяв під контроль ГПУ і не дав провести перестановки. У відповідь В. Ющенко віддав наказ внутрішнім військам йти на Київ, проте вони були зупинені нардепами і силами МВС на підступах до столиці і не виявляли особливого бажання битися за президента.</p> <p>Однак, несподівано, В. Янукович після зустрічі з В. Ющенко погоджується на дострокові вибори. Офіційна причина – «ми не хочемо громадянської війни».</p> <p>У листопаді 2007 р. в новій Раді Блок Юлії Тимошенко «Наша Україна» і «Народна самооборона» створили парламентську коаліцію. На політичній арені з'являється 33-річний Арсеній Яценюк, який був обраний головою Верховної Ради, ставши наймолодшим українським спікером.</p> <p>Юлія Тимошенко стала прем'єр-міністрів України з третьої спроби, набравши необхідний мінімум у 226 голосів на голосуванні в ручному режимі.</p> <p>Український переклад «Гаррі Поттер і смертельні реліквії» стає офіційно першим у світі. Виходить українська комп'ютерна гра S.T.A.L.K.E.R., яка стає популярною у всьому світі.</p>
	 <p><i>А. Яценюк. 2007 р. Фото з відкритих джерел</i></p>
<p>2008</p>	<p>У вересні 2008 р. почалося різке падіння курсу гривні щодо долара США, яке в жовтні спровокувало паніку на валютному ринку. З офіційного показника в 4,86 на 1 жовтня 2008 р. за місяць долар виріс до 5,76 грн, послабивши гривню на 27%.</p> <p>Почалися масові скорочення працівників у промисловості, в банках, в торгових компаніях. Відразу кілька банків почали затримки по виплатах своїм вкладчків.</p> <p>13 жовтня 2008 р. Нацбанк заборонив достроково видавати депозити. «Замороженими» виявилися 145 млрд. гривень народних грошей.</p> <p>Цей захід тільки посилив панічні настрої. Нацвалюта пішла вниз. Частково це було обумовлено об'єктивними причинами (різко знизився експорт, а кредити нам давати перестали, частина спекуляціями бізнесмени і банки позбавлялися від гривні і виводили свої кошти за кордон). Найскладніше було в грудні – курс обвалився до 10 грн.</p> <p>Від остаточного краху українську економіку врятував кредит МВФ. До кінця 2008 р. курс стабілізували на рівні 8 грн., але економіка країни дуже постраждала. Особливо це стосувалося металургії і всіх пов'язаних з нею галузей.</p> <p>Тисячі вкладників не могли отримати свої депозити, бюджетникам заморозили зарплати, йшли масові скорочення, сотні тисяч людей, які брали валютні кредити, виявилися в складному становищі, тому що після обвалу гривні вони повинні були віддавати в 1,5-2 рази більше.</p> <p>Випускники шкіл складають перше обов'язкове ЗНО (для вступу до університету).</p>

	3 нагоди 1020-річчя Хрещення Київської Русі до України приїжджає Вселенський патріарх Варфоломій, Архієпископ Константинополя.	
2009	Зафіксовано найвищий за всі роки незалежності показник народжуваності . ФК «Шахтар» став першим в Україні володарем кубку УЄФА.	
2010	<p>У лютому 2010 р. Віктор Янукович виграв президентські вибори, обійшовши свого основного суперника, Юлію Тимошенко, з різницею в понад 3%. Ю. Тимошенко не вдалося оскаржити перемогу В. Януковича у Вищому адміністративному суді.</p> <p>У квітні 2010 р. в Харкові В. Янукович і Дм. Медведєв уклали угоду про продовження терміну базування Чорноморського флоту РФ на території України на 25 років в обмін на знижку на газ для України.</p> <p>Через тиждень Верховна Рада ратифікувала цю угоду, не дивлячись на те, що опозиція, яка виступала проти такого договору, закидала спікера Ради Володимира Литвина яйцями та папірцями, а у залі парламенту була кинута димова шашка.</p> <p>31 березня 2014 р., після анексії Криму, угода була денонсована односторонньому порядку.</p> <p>Проходить перший Одеський міжнародний кінофестиваль.</p> <p>Встановлений температурний рекорд: у Луганському термометри зафіксували 42°C.</p>	
	 <p><i>Інавгурація Віктора Януковича. Фото з відкритих джерел</i></p>	 <p><i>Сесійна зала під час голосування. Фото: uk.wikipedia.org</i></p>
	 <p><i>Чорноморський флот РФ. Фото: Фото: uk.wikipedia.org</i></p>	
2011	<p>Влітку 2011 р. Ю. Тимошенко була арештована за підозрою в перевищенні повноважень при укладенні в 2009 р. угод на про постачання і транзит Україною російського газу на 2009-2019 роки. У контракті була закладена ціна – 450 \$ за тисячу кубометрів і обов'язковий обсяг закупівлі в 52 млрд. (з відхиленням до 40).</p> <p>11 жовтня Печерський районний суд м. Києва під головуванням судді Родіона Кіреєва засудив Ю. Тимошенко до 7 років позбавлення волі. Це рішення було оскаржене в відповідних судових інстанціях, однак апеляція не була задоволена. На свободу Тимошенко вийшла після перемоги Революції гідності в 2014 р.</p> <p>Брати-боксери Клички завоювали всі найпрестижніші чемпіонські пояси.</p> <p>У Києві стартує Міжнародна книжкова ярмарка «Книжковий арсенал».</p>	 <p><i>Суд над Тимошенко. Фото: А. Яремчук</i></p>

<p>2012</p>	 <p>Талісмани чемпіонату Славек і Славко. Фото: uk.wikipedia.org</p>	<p>Відкриття Чемпіонату Європи з футболу. Матчі проходять в Києві, Львові, Харкові, Донецьку. Фінал – на НСК «Олімпійський». Переможцем чемпіонату стала Іспанія. Встановлено світовий рекорд українського телебачення: 110 годин телемарафону національної пісні.</p>
<p>2013</p>	<p>У листопаді 2013 р. Кабінет міністрів на чолі з Миколою Азаровим призупинив підготовку до процесу підписання Угоди про Асоціацію України і ЄС. Це рішення викликало хвилю демонстрацій на підтримку курсу на євроінтеграцію. Протести переросли в Революцію гідності після того, як в ніч на 30 листопада на Майдані Незалежності в Києві силовики жорстоко побили мирних мітингувальників.</p> <p>Спочатку Революція гідності була мирною, то потім ситуація загострилася.</p> <p>У протистояння мітингувальників і силовиків в лютому 2014 р. загинули майже сто осіб («Небесна сотня»). Тисячі учасників Революції отримали поранення.</p> <p>Революція закінчилася тим, що в лютому 2014 р. президент В. Янукович втік з України, прихопивши деяких міністрів і чиновників, а Верховну Раду очолили політики-активісти Революції.</p> <p>Виходить перший випуск світового журналу «National Geographic» українською мовою.</p> <p>На Літній Універсіаді українські спортсмени вибороли 77 медалей і здобули третє місце в залуку.</p>	 <p>Євромайдан. Фото: uk.wikipedia.org</p> <p>Вулиця Грушевського 22 січня 2014 року. Фото: uk.wikipedia.org</p>
<p>2014</p>	<p>Через місяць після перемоги Революції гідності, в березні 2014 р., Р. ввела свої війська в Крим, які перебували на українській території без розпізнавальних знаків, чим заслужили назву «зелені чоловічки». В Криму було проведено псевдореферендум, за допомогою якого Р. анексувала Крим.</p> <p>19 березня 2014 р. в результаті російської анексії Криму Рада національної безпеки і оборони України дала старт процедурі виходу України з СНД. Цей процес ще не завершився, наразі в Верховну раду України внесений відповідний закон.</p> <p>Прем'єра «Плем'я», першої у світі стрічки без слів (лише мова жестів), режисера Мирослава Слабошпицького. Фільм стає найтитулованішим в Україні.</p> <p>Українська дитяча книжка «Зірки і макові зернята» вперше підкорює міжнародний конкурс «Bologna Ragazzi Award 2014».</p>	 <p>Підписання договору про ліквідацію СНД. Фото: uk.wikipedia.org</p>
<p>Домашнє завдання: <i>продовжуйте заповнювати таблицю, акцентуючи увагу на основних подіях, що впливають на подальшу долю України та її народу.</i></p>		

Х. Революція гідності і свободи 2014 р.: труднощі самопізнання та самоствердження в світі .

10.1. Феномен життєстійкості («hardiness»): форми прояву в діяльності учасників Революції гідності

Кризові ситуації виявляють в людині те, що філософи називають сутністю, основним, соціологи – типовим, характерним, те, що є фундаментальним, справжнім в самій людині.

Українці характеризуються, з одного боку, життєстійкістю, а, з іншого, ресентиментом.

Напруга між цими якостями-полюсами, тяжіння то до одного полюсу, то до іншого, формує своєрідне поле самопізнання українців, ствердження в своїх основах.

Учасники Української революції гідності і свободи (2013-2014 рр.) переконливо довели високий рівень своєї життєстійкості.

Феномен життєстійкості сучасними дослідниками пов'язується з якістю особи, яка називається **«hardiness»**. Саме ця особова якість підкреслює готовність людини до будь-яких дій, що мотивують людину перетворювати стресогенні життєві події в можливості для реалізації наявних внутрішніх ресурсів, ефективно управляти ними.

Рівень «hardiness» визначає, наскільки особа здатна упоратися з проблемами і змінами, з якими вона стикається щодня, і з тими, які носять біляекстремальний і екстремальний характер.

Поняття «hardiness» – «життєстійкість», введене С. Мадді¹⁴⁷ у зв'язку з розробкою ним проблем реалізації творчого потенціалу особи і регулювання стресу.

Згідно з Оксфордським словником, «hardiness» перекладається як «фортеця», «здоров'я», «відвага», «безстрашність».

Відповідно «hardy» звертає увагу на такі якості людини як витривалість, стійкість, загартованість, сміливість, відважність.

Це поняття в психології позначають такими словами, як воля, сила Его, внутрішня опора, локус контролю, орієнтація на дію, воля до сенсу і інші. Усі ці категорії відображають різні аспекти особового потенціалу людини. «Hardiness»¹⁴⁸ або життєстійкість дозволяє людині одночасно розвиватися, збагачувати свій потенціал і упоратися з труднощами, що зустрічаються на її життєвому шляху.

«Hardiness» включає такі **базові цінності**:

- 1) кооперація (cooperation);
- 2) довіра (credibility);
- 3) креативність (creativity).

У вітчизняній літературі практично немає публікацій, присвячених «hardiness». Ця проблема знаходиться в полі дослідження американських та європейських науковців (С. Мадди, Д. Кошаба, Дж. Роттер, М.Перре, У. Бауманн, Джеррольд Грінберг та інші).

Ними був розроблений психометрично адекватний метод виміру «hardiness». Результати цієї роботи яскраво продемонстрували, що **«hardiness» є загальною мірою психічного здоров'я людини, відображає психологічну живучість і розширену ефективність людини.**

Життєстійкість (hardiness), або сила протидії стресу – інтеграційна якість особи, що включає три компоненти.

Перший компонент життєстійкості – обов'язковість, або здатність людини повністю віддаватися своїй справі, якою б вона не була, перейняття на себе безумовних зобов'язань, намір виконати дію і прагнути до результату.

¹⁴⁷ Maddi S.R., Khoshaba D.M. Hardiness and Mental Health. *Journal of Personality Assessment*. 1994. Oct. Vol. 63. № 2. P. 265 - 274.

¹⁴⁸ Maddi S., Harvey R., Khoshaba D., Lu J., Persico M., Brow M. The Personality Construct of Hardiness III: Relationships with Repression, Innovativeness, Authoritarianism and Performance // *Journal of Personality*. 2006. Vol. 74, № 32. P. 575-598

Отже, перший компонент – це смислова і цільова орієнтація людини. Згідно С. Мадді, перший компонент називається «включеність» (commitment). Характеризує саму людину і характер її взаємодії зі світом, дає сили і мотивує людину до реалізації, лідерства, здорового образу думок і поведінки.

«Включеність» (commitment) дає можливість людині відчувати себе значущою і цінною, щоб повністю включатися у вирішення життєвих завдань, не дивлячись на наявність стресогенних чинників і змін.

Другий компонент життєстійкості – це контроль (локус контролю), або **здатність думати і поступати так, як ніби існує реальна можливість впливати на хід подій**.

Ця здатність розвиває такі якості людини, які активізують її діяльність в напрямку пошуку шляхів впливу на результати стресогенних змін, на протипагу впаданню в стан безпорадності і пасивності.

Отже, людина контролює діє, відчуючи себе здатною панувати над обставинами і протистояти важким моментам життя.

Такі люди, оцінюючи трагічні події, знижують їх значущість і зменшують тим самим їхній психотравмуючий ефект.

Узагальнена позиція людини контролю до цілісного життя обумовлює сприйняття нею будь-якої стресової події не як удару долі, впливу невідконтрольних сил, але як природне явище, як результат дії інших людей.

Людина упевнена, що будь-яку важку ситуацію можна так перетворити, що вона узгоджуватиметься з її життєвими планами, виявиться у чомусь їй корисною.

Третій компонент життєстійкості називається «виклик» (challenge), точніше, - це здатність прийняти виклик. Джеррольд Грінберг позначає цей компонент терміном «витривалість», тобто упевненість в тому, що життю властиво мінятися, і, що зміни – це двигун прогресу і особового розвитку.

Небезпека сприймається як складне завдання, що знаменує собою черговий поворот мінливого життя, спонукаючи людину до безперервного зростання¹⁴⁹.

Отже, основна думка полягає в тому, що потрібно сприймати зміни як виклик, а не як загрозу, що стимулює розвиток власних можливостей. Цей компонент «hardiness» (hardi) допомагає людині залишатися відкритим докільню і суспільству.

Підсумовуючи, можна сказати, що «hardiness» - це особливий патерн¹⁵⁰ установок і навиків, що дозволяють перетворити зміни на можливості. Це свого роду операціоналізація введеного П. Тілліхом поняття «Мужність бути».

Психологічна якість «hardiness» здійснює пряму негативну дію на стрес і пряму позитивну дію на відчуття задоволеності. **Якість «hardiness»** згідно Hanton, S., Evans, L. and Neil, R.¹⁵¹, **є складовою частиною відчуття повноти життя і якості життя**.

Соловійова С.Л. в статті «Ресурси особи» стверджує, що експериментально-психологічні досліджень свідчать про те, що люди, які володіють якістю «Харді», або рішучістю зі всіма її трьома компонентами, – обов'язковість, контроль, виклик – можуть протистояти стрессорам. Вони не так часто хворіють, зокрема, із-за стресів і нервових потрясінь.

Якість «Харді» виявляється особливо розвиненою саме при вихідній слабкості конституції. Так, дослідження Лі¹⁵² було присвячене взаємозв'язку «hardiness» і суб'єктивно сприйманого рівня здоров'я у дорослих. Виявилось, що ті респонденти, які показали вищий

¹⁴⁹ Hanton, S., Evans, L. and Neil, R. (2003). Hardiness and the competitive trait anxiety response. *Anxiety, Stress, and Coping: An International Journal*, 16, 167-184.

¹⁵⁰ Патерн – з англ. перекладається як взірць, зразок, шаблон, означає об'єкт, з якого робляться копії або набори повторюваних об'єктів.

¹⁵¹ Hanton, S., Evans, L. and Neil, R. (2003). Hardiness and the competitive trait anxiety response. *Anxiety, Stress, and Coping: An International Journal*, 16, 167-184.

¹⁵² Lee H.J. Relationship of Hardiness and current life events to perceived health in rural adults // *Research in Nursing and Health*. - 1991. - Oct. - Vol. 14. - N 5. - P. 351 - 359.

рівень вираженості «hardiness», відчувають себе здоровішими психічно і соціально, але не фізично.

В цілому результати досліджень М. Перре і В. Бауманн, 2002¹⁵³, Ла Грека¹⁵⁴ підтверджують **ідею, що якість «hardiness»** (визначене як включеність, контроль і виклик), **може бути пов'язане з оптимізмом, виживаємістю людини в будь-яких умовах.**

Так, учасники Революції гідності розробляли городи на асфальті, займалися господарськими справами.

Фото

з відкритих джерел

Фото з відкритих джерел

Дослідження Солкової і Томанека¹⁵⁵ показали, що люди, що мають високі показники «hardiness», мають високий рівень соціального відчуття, вищу когнітивну оцінку, потребу в творчості.

Активісти Революції надавали медичну допомогу на волонтерських засадах, організували роботу відкритих університетів, малювали картини, писали поезії.

Таблиця. 43.

Форми прояву феномену життєстійкості в діях учасників Революції гідності

Ірина Солошенко – медик Майдану. Фото з сайту Цифровий архів Майдану. Режим доступу: <https://digitalmaidan.org/history/memories/soloshenko-iryna>¹⁵⁶

Ірина Солошенко і медики-волонтери Майдану біля медпункту, який був організований 20 лютого між колонами будинку, на розі Хрещатика та Інститутської. Цей медпункт проіснував до червня 2014 р. Фото з сайту Цифровий архів Майдану.

¹⁵³ Клиническая психология / под ред. М. Перре, У. Бауманна. – СПб.: Питер, 2002. – 1312 с

¹⁵⁴ LaGreca The Psychosocial factors in surviving stress. Special Issue: Survivorship: The other side of death and dying. - Death studies, 1985. - Vol. 9. - N 1. - P. 23 - 36.

¹⁵⁵ Solcova I., Tomanek P. Daily stress coping strategies: An effect of Hardiness // Studia Psychologica. - 1994. - Vol 36. - N 5. - P. 390 - 392.

¹⁵⁶ Спогади лікарки-волонтерки Майдану Ірини Солошенко. Цифровий архів Майдану [Електронний ресурс]. Режим доступу: <https://digitalmaidan.org/history/memories/soloshenko-iryna>

Режим доступу:
<https://digitalmaidan.org/history/memories/soloshenko-iryna>

5 лютого 2014 р., під час Революції Гідності, на Майдані з'явилася «**Мистецька сотня**». Так назвали штаб координації творців із різних культурних сфер. Ідея «Мистецької сотні» прийшла в голову випускниці естрадно-циркової академії і педуніверситету Марині Матильді. Коли активісти захопили «Український дім», дівчина вирішила, що це якраз те місце, яке може прийняти всіх творчих людей, адже їм теж хочеться проявитися себе в революції¹⁵⁷.

Їхня мета: боротися за майбутнє української держави та її культури. Четверо чоловіків у традиційних гуцульських костюмах зіграли на трембітах бійцям внутрішніх військ і протестувальникам, які охороняють барикади на вулиці Грушевського, відкрилася виставка робіт **українського політичного карикатуриста Олега Смаля**. Його роботи були представлені серією малюнків і висвітлювали три роки президентства Віктора Януковича.

Марина Матильда. Автор фото - Дмитро Кобець

Художниця Марія Діордичук. 2014 р.
Організатор перформансу «Щит або честь»¹⁵⁸.

Картина з експозиції картин «Мистецької сотні».
Український дім. 2014 р.

Революція Гідності надихнула багатьох митців на започаткування громадських ініціатив – «**Мистецького Барбакану**», Співки художників Українського дому, Мистецької сотні. У колекції музею Революції гідності є різноманітні твори, на які художників наснажили революційні події: ікони, картини, плакати, банери, а також розписані щити, пластикові та металеві каски, металеві бочки¹⁵⁹.

«Час Україна». Катерина Ткаченко. 24 лютого – 04 березня 2014. Полотно, акрил. Київ, Україна

¹⁵⁷ Сергацкова К. Митець як борець. Нова сотня майдану. Українська правда. Життя. 2014. Режим доступу: <https://life.pravda.com.ua/culture/2014/02/6/151591/>

¹⁵⁸ Сергацкова К. Митець як борець. Нова сотня майдану. Українська правда. Життя. 2014. Режим доступу: <https://life.pravda.com.ua/culture/2014/02/6/151591/>

¹⁵⁹ Національний меморіальний комплекс героїв Небесної сотні – Музей Революції гідності [Електронний ресурс]. Режим доступу: <https://maidanmuseum.org/uk/node/439>

«Грушевського». Наталія Фесенюк 2014. Папір, акрилові фарби, прозора плівка. Київ, Україна

Щит «Квіти серця». Катерина Ткаченко. Лютий 2014. Дерево, акрилові фарби. Київ, Україна¹⁶⁰

«Борітеся – поборете, Вам бог помагає!». Вартан Маркар'ян 2014. Полотно, акрил, лак, мастихін. Полтава, Київ, Україна.

«Євромайдан». Віолетта Кочерга-Якухненко (Фіалка). Січень – лютий 2014. Полотно, акрил. Київ, Україна

У першій декаді грудня 2013 р. майже водночас у кількох спільнотах київських бізнес-шкіл виникла ідея навчати людей Майдані:

¹⁶⁰ Національний меморіальний комплекс героїв Небесної сотні – Музей Революції гідності[Електронний ресурс]. Режим доступу: <https://maidanmuseum.org/uk/node/439>

1. Київська школа економіки (KSE) разом з ініціативою «НеЗлийМайдан» організувала лекції просто неба й у підземних переходах середмістя столиці. Першим лектором став **Павло Шеремета**, тодішній президент KSE. Ініціативу назвали «Вільний університет Майдану».
2. Члени спільноти «Aspen» читали лекції у Парламентській бібліотеці.
3. Києво-Могилянська бізнес-школа, рада випускників якої ухвалила запустити формат університету на Майдані, а двоє випускників зголосилися здійснити це.

В період мирного Майдану, особливої роботи на Майдані не було, а потреба чимось зайнятися існувала, до 2014 року Відкритий університет провів 295 лекцій.

У січні 2014 р. мітингарі взяли штурмом Український дім, і ВУМ почав діяти у фойє поруч зі Студентською координаційною радою, Бібліотекою Майдану, медпунктом та митцями, які невтомно розписували шоломи для майданівців.

Навчали всіх, хто приходив відпочити після виснажливого дня, погрітися чи поїсти. У цей час налагодили співпрацю з викладачами львівських університетів – Науковою сотнею імені Юрія Вербицького. Працювали в режимі 3–5 лекцій на день.

Навесні 2014 р. ВУМ був освітнім партнером «АртФоруму» громади Києва в Будинку освіти та мистецтва «Майстер-клас».

Разом з ініціативою «Діалоги на майдані» упродовж 2014 р. ВУМ започаткував «Школу свідомого громадянина».

Перший національний показав 25 програм за проектом «Телеакадемія» з викладачами ВУМ.

Близько 450 публічних лекцій прочитано в Києві, Івано-Франківську, Тернополі, Чернівцях, Одесі, Миколаєві, Дніпрі, Черкасах, Чернігові, Харкові, Запоріжжі, Кам'янці-Подільському, Варшаві.

Відкритий університет Майдану – одне з тих надбань Революції гідності, які й нині служать громадянам України. ВУМ став всеукраїнським рухом громадянської освіти, громадською організацією, яка створює та розвиває віртуальні й офлайн-формати неформальної освіти, доступної кожному.

ВУМ прагне до мети: привчати людей до самоосвіти, допомагати будувати громадянське суспільство.

На сайті VUMonline.ua зареєструвалися, щоб слухати відеолекції, більше ніж 18035 користувачів; 4367 із них отримали сертифікат про успішно пройдений курс; працюють 79 кваліфікованих викладачів; можна прослухати 42 курси¹⁶¹.

Відкритий університет Майдану. 2014 р. Фото з сайту:

<https://www.maidanmuseum.org/uk/storinka/vidkrytyy-universytet-maydanu>

¹⁶¹ Відкритий університет Майдану. Національний меморіальний комплекс героїв Небесної сотні – Музей Революції гідності [Електронний ресурс]. Режим доступу: <https://www.maidanmuseum.org/uk/storinka/vidkrytyy-universytet-maydanu>

«Hardiness» знижує міру психологічного дистресу, а також підсилює відчуття щастя в сім'ї та справах, підвищує адаптивність, як стверджує Дж. Гринберг¹⁶².

Таким чином, результати дослідження феномену **«Hardiness»** («життєстійкість»), аналіз форм його прояву в діяльності учасників «Революції гідності і свободи 2013-2014 рр.», свідчать про те, що особові ресурси людини в цілому, української людини зокрема, в значній мірі визначаються здібністю до побудови інтегрованої поведінки. Чим вище здібність до інтеграції поведінки, тим більш успішне подолання стресогенних ситуацій.

10.2. Ресентимент – загроза чи механізм рефлексії?

Осмилення феномену ресентименту і його властивості українцям залишається відкритою проблемою. Стисло окреслимо певні контури цієї проблеми.

Що ж таке ресентимент?

Узагальнено, **ресентимент** - це постійне повернення людини до сукупності інтенсивних переживань, які мають негативний характер, наприклад, прихована образа, яка супроводжується злостивістю.

При цьому необхідно розуміти те, що неосвічений злочинець не має ресентименту, тому що є активною й рішучою людиною, котра реалізує свої наміри, нехай вони і не прийнятні для суспільства. **Ресентимент** – синдром **прихованої злості**, які зумовлює бажання та потребу реваншу для встановлення справедливості, але активних дій для цього людина не робить.

Ф. Ніцше назвав **«ресентиментом»** (фр. слово) **особливий психічний стан людини, котра з певних причин уникає прямої відповіді чи реакції на те, що її зачіпає**. Натомість вона видає свою злість за пошук справедливості або відтерміновує свою помсту, нарешті, просто вдовольняється уявним реваншем¹⁶³.

На відміну від Ф. Ніцше, М. Шелер підкреслює, що **ресентимент** не може бути основою моралі, натомість є джерелом переворотів у свідомості, причиною неабияких збуджень, **«хибною свідомістю»**, що спрямована проти себе самого. Руйнуючи цінності світу, носій ресентименту ненавидить щастя, владу, красу, силу та носіїв добра, розробляючи витончену помсту, яку потім не знає як реалізувати.

В результаті цього **ресентимент** постає як джерело моральних оцінок, тривале **психологічне отруєння душі, що виникає через заборону (гальмування, стримування) реалізації певних почуттів або афектів (помста, ненависть, заздрість, ворожість) або безсилля (боязливість, неміч)**.

Результати сучасних досліджень стверджують, що коли низка бажань скинути когось/щось із п'єдесталу чи принизити з навмисною насолодою негативізму не втілюється, а реалізується тільки подумки, то вона здатна зруйнувати навіть носія подібних емоцій.

Ресентимент виникає найчастіше в суспільстві з ідеологією рівних прав і поширюється, коли з'являється можливість порівнювати себе з кимось іншим.

М. Шелер зазначає, що подібне почування мають люди з певними вадами, позаяк **натикаються на байдуже ставлення до себе** попри декларовані можливості чи обіцянки. Ціннісні порівняння, супроводжувані словами «Ти кращий за мене!» — найперше джерело **безсилої заздрості**. Благородний тип людини відчуває власну повноту існування, тоді як підлість змушує переживати нерівність у момент порівняння.

М. Шелер визначає **типи прояву ресентименту:**

- мстивість людини, яка **конкурує** зі своїми колегами, неодмінно супроводжується **демонізацією суперника** й приписуванням йому підступних рис;
- у стосунках між поколіннями трапляється **заздрість старших до молодших**;
- **недовірливі стосунки** в родині, приміром, між партнерами; чи до дітей, які народилися після первістка;

¹⁶² Гринберг Дж. Управление стрессом. 2004. 496 с.

¹⁶³ Тарас Лютий. Ресентимент: синдром прихованої помсти. Український тиждень 2016. Режим доступу: <https://tyzhden.ua/resentyment-syndrom-prykhovanoi-pomsty/>

- зваба дістати «перемогу» через муки й страждання, а не боротьбу (образ священика, а не солдата);
- тривале виконання невиразних функцій як посідання хоч і невеликої, але влади (чиновник, а не привілейований працівник);
- кардинальна зміна поглядів, аж до радикальних крайнощів;
- романтична душа, що готова втекти від сьогодення й заховатися в невідомому, принизивши сучасність;
- пригнічена владою людина, в страху й нездатна до реалізації, часто позбавлена уявлення про самоврядність і свободу;
- класова ненависть (маркування своєї приналежності до певного прошарку за допомогою специфічного одягу, символіки через загрозу від іншого).

Розмиті уявлення про рівність в суспільстві сильно загострює брак довіри, що веде до ре сентименту...

Центр соціальних та маркетингових досліджень «СОЦИС» у 2015 р. опублікував дані та аналітичні висновки за результатами як власних загальноукраїнських соціологічних досліджень, так і на основі міжнародних моніторингових досліджень – World Values Survey (WVS) та European Social Survey (ESS) - вивчення базових та прихованих цінностей українців, готовності до проведення реформ та кардинальних змін в різних сферах життя населення та країни в цілому¹⁶⁵.

Українське суспільство демонструє значущість цінності життя, безпеки та готовності до змін, що підтвердив подальший перебіг подій нашої історії.

¹⁶⁴ Янукович і путін ділять одне спідне: Олег Смаль презентував виставку карикатур. Сайт Армія: infor. 12 травня 2023. Режим доступу: <https://armyinform.com.ua/2023/05/12/yanukovych-i-putin-dilyat-odne-spidnye-oleg-smal-prezentuvav-vystavku-karykatur/>

¹⁶⁵ Цінності українців pro et contra реформ в Україні. SocisУкраїнформ [Електронний ресурс]. 2015. Режим доступу: https://www.ukrinform.ua/rubric-other_news/1850963-78799c8650906a9dd662cee6db323ee1.html

ВИСНОВКИ. РЕКОМЕНДАЦІЇ

Основним призначенням навчально-методичного посібника є сприяння в практичній діяльності, або в оволодінні освітнім компонентом, ефективній організації самостійної освітньої діяльності, здійсненні самоконтролю набутих знань.

Посібник побудований таким чином, що є можливість для здобувача більше часу приділяти самостійній роботі, яка пояснювала б практичне застосування того, що вивчається. Це, в свою чергу, розвиває критичне мислення, і навіть вміння досягати поставленої мети.

Правильно організована самостійна робота є продовженням якісної праці засвоєння навчального матеріалу в контакті з викладачем.

У зв'язку з цим основний зміст навчально-методичного посібника - це методика викладання, застосування якої допомагає продовжувати формувати наскрізні вміння, які є частиною освітніх результатів здобувачів усіх освітніх ступенів.

Наскрізні вміння є елементом свідчення досягнень, які неможливі без потреби актуалізувати знання та вміння, попередньо здобуті студентами, мотивувати їх пригадувати матеріал і продовжувати вивчення історії, оптимізувати процес самопізнання, самореалізації.

У процесі роботи з запропонованим навчально-методичним посібником ми **рекомендуємо:**

- систематично ознайомлюватись з інформацією, представленою в темах-блоках;
- пам'ятати, що матеріал навчально-методичного посібника побудований на основі принципу взаємної доповненості, тому попередній матеріал не тільки пов'язаний з послідувачим (і навпаки), але є необхідною умовою для його розуміння та засвоєння;
- звертайте увагу на категорії та поняття тем-блоків, визначення яких обов'язково пропонується або в тексті теми або в підрядковій виносці;
- читайте рекомендовану літературу, першоджерела, режими доступу до яких вказуються безпосередньо в межах проблем, що вивчаються;
- не припиняйте займатися самоосвітою;
- не ігноруйте вивчення всіх програмних дисциплін, тому що мультидисциплінарність благотворно впливає на формування вміння ґрунтовно аргументувати свою позицію, конструктивно керувати емоціями, оцінювати ризики та приймати рішення, які сприятимуть збереженню вашого конкретного життя та життя всіх тих, з ким пов'язані;
- пам'ятайте, що якість інформації впливає на якість дії, що обов'язково має наслідки для збереження та продовження життя;
- обов'язково ставте запитання викладачеві;
- пам'ятайте, для отримання максимуму користі з навчання постійно намагайтеся знаходити оптимальні варіанти навчання, що підходять вам, тому що всі люди індивідуальні, зі своїм набором знань та умінь.

Бажаємо успіхів!